

INFLAATIO

ENSIMMÄINEN OSA

INFLAATIOIDEN ESIINTYMINEN JA NIIDEN
RAHANARVOTEOREETTINEN SELITYS.
SUOMEN INFLAATIO VUOSINA 1939–1946.

SUOMEN PANKIN
TALOUSTIETEELLISEN TUTKIMUSLAITOKSEN
JULKAISUJA

SARJA B:8

T. JUNNILA: INFLAATIO. ENSIMMÄINEN OSA.
INFLAATIOIDEN ESIINTYMINEN JA NIIDEN
RAHANARVOTEOREETTINEN SELITYS. SUOMEN
INFLAATIO VUOSINA 1939—1946.

BANK OF FINLAND
INSTITUTE FOR ECONOMIC RESEARCH
PUBLICATIONS, SERIES B:8

T. JUNNILA: INFLATION. PART ONE. INFLATION, ITS
HISTORY, AND HOW IT IS EXPLAINED BY THE THEORY OF
THE VALUE OF MONEY. THE INFLATION IN FINLAND
1939—1946.

FOR SALE AT THE ACADEMIC BOOK SHOP, HELSINKI

SUOMEN PANKKI
Kirjasto

T. JUNNILA

INFLAATIO

Ensimmäinen osa.

Inflaatioiden esiintyminen ja niiden rahanarvoteoreettinen selitys. Suomen inflaatio vuosina 1939—1946.

JAKAJA:
AKATEEMINEN KIRJAKAUPPA, HELSINKI

ESIPUHE.

Saattaessani inflaatiota käsittelevän tutkimukseni ensimmäisen osan julkisuuteen on mieluinen velvollisuuteni esittää kiitokseni Suomen Pankin taloustieteelliselle tutkimuslaitokselle — sen esimiehelle, professori A. E. TUDEERille, sekä työtovereilleni siellä — siitä monenlaisesta avusta, jota olen tutkimustani valmistaessani saanut osakseni. Suomen Pankin tutkimuslaitosta lähellä on myös professori BR. SUVIRANTA, joka on ystävällisesti lukenut käsikirjoitukseni eräitä osia ja tehnyt joukon arvokkaita huomautuksia, joita olen työtäni viimeistellessäni koettanut ottaa huomioon. Niinikään on veljeni, fil. tri ARVO JUNNILA, lukenut käsikirjoitukseni eräiltä osilta ja tehnyt joukon huomioon otettuja korjausehdotuksia.

Tutkimustani varten olen saanut apurahan Jenny ja Antti Vihurin rahastosta.

Helsingissä 31. päivänä lokakuuta 1947.

T. Junnila.

Sisällys.

	Sivu
JOHDANTO	9
I INFLAATION HISTORIAA	13
1 luku. Inflaatiot metallirahakannan vallitessa	13
1. <i>Rahametallien määrän äkilliseen lisääntymiseen liittyvät inflaatiot</i>	13
2. <i>Tahalliset metallirahan huononnukset ja niihin liittyvät inflaatioilmiöt</i>	16
2 luku. Paperirahainflaatiot ennen ensimmäistä maailmansotaa	18
1. <i>Law'n »systeemi» Ranskassa vuosina 1716—1720</i>	19
2. <i>Assignaatti-inflaatio suuren vallankumouksen aikana</i>	21
3. <i>Paperirahainflaatioita eri maissa 1800-luvulla</i>	24
3 luku. Inflaatiokausia Ruotsi—Suomen historiassa	27
4 luku. Rahaoljen kehitys ensimmäisen maailmansodan ja sen jälkivaiheiden aikana	31
1. <i>Yleiskatsaus kehitykseen eri maissa</i>	31
2. <i>Saksan suurinflaatio</i>	34
3. <i>Suomen markka ensimmäisen maailmansodan aikana ja itsenäisyyden alkuvuosina</i>	35
5 luku. Toisen maailmansodan vaikutukset rahanarvoon eri maissa	39
1. <i>Englanti</i>	41
2. <i>Yhdysvallat</i>	47
3. <i>Neuvostoliitto</i>	53
4. <i>Ranska</i>	57
5. <i>Saksa</i>	61
6. <i>Italia</i>	67
7. <i>Kauko-Idän suurvallat</i>	69
8. <i>Unkari ja Kreikka</i>	73
9. <i>Romania</i>	81
10. <i>Muu maailma</i>	83
II INFLAATION RAHANARVOTEOREETTINEN SELITYS	90
A. Eräiden rahanarvon määräytymistä koskevien pääteorioiden kehitys kansantaloustieteessä	90
6 luku. Rahanarvoteorian alkuvaiheet Ricardoon asti	91
7 luku. Ricardon yksipuolinen kvantiteettiteoria. Bullion-report ja currency-koulu	100
8 luku. J. St. Millin synteesi rahanarvoteorian siihenastisista aineosista	105
9 luku. Irving Fisherin vaihdon yhtälö	110
10 luku. Wicksell ja Cassel kvantiteettiteorian syventäjinä	115
11 luku. Rahan määrä ja työllisyyden aste rahan arvon määrääjinä Keynesin »yleisessä teoriassa»	127
12 luku. »Tuloteorian» esiinmurtautuminen 1900-luvun rahanarvoteoriassa	135
13 luku. Yhteenveto: kvantiteettiteorian vaihtuminen tuloteoriaan	153
B. Inflaation synty ja kehittyminen rahanarvoteorian valossa	159

	Sivu
14 luku. Inflaation syntyminen vapaan hinnanmuodostuksen vallitessa	159
1. <i>Hintatason määräytymisen yleinen kaava</i>	159
2. <i>Kokonaiskysynnän primäärinen paisuminen</i>	163
a. <i>Valtion menojen paisuminen inflaatiotekijänä</i>	163
b. <i>Kokonaiskysynnän paisuminen luottoekspansion tietä («luottoinflaatio»)</i>	167
c. <i>Muut mahdollisuudet kokonaiskysynnän primääriseen kasvamiseen</i>	171
3. <i>Kysynnän sekundäärinen kasvu (multiplikaattori ja akseleraatio-periaate)</i>	174
15 luku. Inflaatio säännöstelytaloudessa	181
III. INFLAATIOKEHITYS SUOMESSA TOISEN MAAILMANSODAN AIKANA JA SEN JÄLKEEN	186
16 luku. Monetääriäinen inflaatio (maksuvälaineiston paisuminen) Suomessa vuosina 1939—1946	187
1. <i>Vaihtoraha ja liikkeellä oleva setelistö</i>	187
a. <i>Setelien tesaurointi</i>	187
b. <i>Suomen Pankin setelinanto</i>	193
2. <i>Shekkitilisaatavat ja käyttämättömät shekkitililuotot</i>	202
3. <i>Yleisön postisiirtotilisaatavat</i>	205
17 luku. Kokonaiskysynnän paisuminen inflaatioperiodin aikana vuosina 1939—1946	208
1. <i>Valtion menojen kasvu ja niiden rahoittamistapa kysynnän paisumisen aiheuttajana</i>	208
a. <i>Valtion menotalous Suomessa vuosina 1938—1946</i>	209
b. <i>Tulot ja lainaus valtion menojen rahoitusmuotoina</i>	215
c. <i>Valtion tulotalous vuosina 1938—1946</i>	218
d. <i>Sotavuosina ja sen jälkeen tapahtunut valtionvelan lisäys ja sen kokoonpano</i>	223
2. <i>Suomen Pankin luotonanto elinkeinoelämälle</i>	228
3. <i>Kokonaisrahatulojen kehitys vuosina 1938—1945</i>	231
a. <i>Rahassa lasketun kansantulon kehitys vuosina 1938—1945</i>	231
b. <i>Välirauhanjälkeinen palkkakehitys itsenäisenä inflaatiotekijänä</i>	234
4. <i>Kokonaiskysynnän paisuminen</i>	242
18 luku. Tarjonnan supistuminen	249
1. <i>Tuotannon kehitys työllisyyslukujen valossa</i>	250
2. <i>Teollisuuden tuotantovolyymien kehitys</i>	254
3. <i>Maataloustuotanto</i>	256
4. <i>Tuonnin supistuminen</i>	257
5. <i>Eräitä muita tarjontaan vaikuttaneita seikkoja</i>	261
19 luku. Hintakehitys	262
1. <i>Yleisiä näkökohtia</i>	262
2. <i>Hinnansäännöstelyn kehitys</i>	265
3. <i>Eräiden hintaindeksien kehitys vuosina 1939—1946</i>	280
a. <i>Elinkustannusindeksi</i>	280
b. <i>Tukkuhintaindeksi</i>	285
c. <i>Tuonti- ja vientihinnat</i>	289
20 luku. Loppukatsaus	292

Johdanto.

Ensimmäistä maailmansotaa edeltäneitä vuosikymmeniä, nimenomaan vuosien 1870—1871 Saksan—Ranskan sodan ja vuoden 1914 elokuussa alkaneen yleiseurooppalaisen ja nopeasti ainakin muodollisesti, vaikkei yhtä paljon asiallisesti, planetaariseksi laajentuneen maailmankamppailun välistä vajaan puolen vuosisadan aikaa, on nimetty »eurooppalaisen idyllin» aikakaudeksi. Nimitys on epäilemättä monessa suhteessa ajan luonnetta kuvaava. Sotaa ei näinä vuosikymmeninä koettu Euroopassa muualla kuin balkanilaisessa periferiassa. Myös yhteiskunnallisesti olot näyttivät ainakin pinnalta katsoen rauhoittuneen, sen jälkeen kun äsken poliittisesti herännyt, voimakkaasti valtaan pyrkivä proletariaatti oli Pariisin kommunardien kapinassa kärsinyt verisen takaiskun. Eurooppalaisen yhteiskunnan vähitellen tapahtuvalle demokratisoitumisprosessille näytti löydetyn rauhallisen evoluution muodot kumouksellisten järkytysten asemesta. Samanaikaisesti väestö lisääntyi suuresti, kansat vaurastuivat, tekniikka ja tieteet, erityisesti erilaiset luonnontieteen haarat, kulkivat jättiläisaskelin eteenpäin. Ohi menneen myrskyn ja edessä olevan, monin verroin valtavamman rajuilman välillä eurooppalainen elämä — ja Euroopan asema koko maailmassa oli silloin aivan toisella tavalla dominoiva kuin nyt — kantoi tosiaankin monessa suhteessa aurinkoisen idyllin leimaa.

Idyllin piirteitä ainakin kaukoperspektiivistä katseltuna, vaikkei epäilemättä suinkaan aina aikakautena eläneiden omien kokemusten näkökulmasta, voidaan havaita myös siinä yhteiskunnallisen elämän osailmiössä, joka tässä lähinnä on mielenkiinnon kohteena, nimittäin rahaolojen kehityksessä. Rahaolojen suhteellisen suuri stabiliteetti ulottuu itse asiassa ajassa huomattavasti kauemmaksi taaksepäin kuin vain 1870-luvun alkuvuosiin. Jokainen kansantaloustiedettä opiskellut, jonka kurssikirjoihin on sattunut kuulumaan Gustav Casselin tunnettu Theoretische Sozialökonomie, muistaa Sauerbeckin indeksiä kuvaavan diagrammin, joka vuosina 1850 ja 1910 tangeeraa samaa 100 pisteen »perusakselia». Heilahduksia akselin kummallekin puolelle esiintyy tosin tänä kuuden vuosikymmenen ajanjaksona, mutta nämä nousevien ja

laskevien suhdanteiden vuorenhuiput ja laaksonpohjat tuntuvat pikemminkin — jälleen kyllin etäisestä lintuperspektiivistä katseltuna — samanlaisilta normaalin elämäntilan ilmauksilta kuin terveen sydämen lyönnit elektrokardiogrammissa eivätkä varsinaisilta stabiliteetin häiriöiltä. Itse asiassa Englannin hintakehityksessä, jota kosketeltu Sauerbeckin indeksi kuvaa, voidaan tämän rahaolojen stabiliteettikauden alku lukea vielä kauempaa kuin vuoden 1850 vaiheilta, nimittäin suunnilleen vuodesta 1820; sitä edeltäneinä lähivuosikymmeninä se vulkaaninen järkytys, jota Ranskan vallankumous ja Napoleonin sodat aikaan merkitsivät, kuvastuu myös indeksien hintaseismografeissa tavallista jyrkempinä heilahduksina — myös Englannissa, puhumattakaan Ranskasta, jossa vallankumousvuosina koetaan assignaatti-inflaatio.

Muussa maailmassa ei — ei Euroopassa eikä Euroopan ulkopuolellakaan — rahaolojen kehitys kysymyksessä olevana vajaan satavuotiskautena, vuoden 1820 tienoilta ensimmäisen maailmansodan puhkeamiseen, ollut tosin yhtä stabiilia kuin Englannissa, tässä maailmantalouden silloisessa ehdottomassa keskusmaassa. Mutta likimainkaan samantapaisia »hinta- ja valuuttavallankumouksia» kuin sittemmin vuoden 1914 jälkeen ei maailmassa tänä aikana koettu, joittenkin syrjäisten pikkuvalltojen (Kolumbia!) muodostamaa poikkeusta kenties lukuun ottamatta. Rahan arvon suhteellisen suuri vakavuus alkoi näinä vuosikymmeninä näyttää normaalilta ja luonnolliselta asiain tilalta, jopa siinä määrin, että kun inflaatioilmiöitä alkoi ensimmäisen maailmansodan puhjettua eri maissa esiintyä, ilmiön suhteen oltiin aluksi monissa tapauksissa jollain tavoin ymmällä, ei ymmärretty sen todellista luonnetta eikä sitä, että kysymyksessä on vain vanhan — ikivanhan — ilmiön toistuminen uusissa olosuhteissa. Kansantaloustiede käsitteli tosin myös rahan »vaihtoarvon» muutoksia — todellisuudessa tätä ilmiötä käsittelevä tieteellinen kirjallisuus oli kuitenkin, kuten mm. Wicksell on huomauttanut¹, varsin niukka — mutta yleisessä tietoisuudessa ja myös käytännön rahapolitiikasta määräävissä valtiiovallan elimissä inflatorisen rahan arvon alenemisen mahdollisuus oli useissa tapauksissa miltei tyystin unohdettu.

Tästä ilmiöstä on sittemmin, ensimmäisen maailmansodan puhkeamisesta lähtien, saatu mitä laajimmassa määrässä kokemuksia. Ensimmäisen maailmansodan jälkivaiheissa inflaatiokysymys — ja siihen liittyvä kysymys luhistuneiden valuuttojen uudelleen vakaannuttamisesta

¹ KNUT WICKSELL, Vorlesungen über Nationalökonomie, Theoretischer Teil, Zweiter Band, Geld und Kredit, Jena 1922, s. 144.

— nousi erääksi kaikkein keskeisimmistä sekä praktillisen talouspolitiikan että teoreettisen pohdiskelun piirissä. 1930-luvun suuren lama-kauden aikana ja sen jälkeen 1930-luvun loppuvuosina sen syrjäytti suhdannevaihteluihin ja työllisyyskysymyksiin kohdistuva mielenkiinto, mutta toisen maailmansodan aikana uudistuneet inflaatiokokemukset ovat jälleen nostaneet tämän kysymyksen etualalle.

Seuraavassa on tarkoitus ottaa inflaatioilmiö lähemmän tarkastelun kohteeksi. Inflaatio voidaan tässä vaiheessa alustavasti määritellä talouselämän kehitysvaiheeksi, jolle on tunnusomaista maksuvälineiden määrän ja rahatulojen paisuminen (latinalaisperäinen inflaatio-sana merkitsee alkuaan »koholle puhaltamista» tai »puhaltamalla paisuttamista») ja yleisen hintatason nousu.¹ Myös *noususuhdanteiden* yhteydessä esiintyy maksuvälineiden määrän ja rahatulojen paisumista ja uscimmiten (vaikka ei aina) myös yleisen hintatason nousua. Käsitteen ankarassa merkityksessä olisi tietysti inflaatiosta puhuttava tällöinkin. Tavallisesti yleisessä kielenkäytössä — joka tosin aina on epätäsmällistä — ei kuitenkaan noususuhdanteen yhteydessä esiintyviä ekspansioilmiöitä nimitetä inflaatioksi. Noususuhdanne eroaa inflaatiosta ensinnäkin siinä, että ensinmainittuun säännöllisesti liittyy myös *tuotannon* voimakasta lisääntymistä, kun sen sijaan inflaation vallitessa tuotanto (ainakin markkinoille myytäväksi tulevien kulutushyödykkeiden tuotanto; valtion sotatarvikehankintoja tms. tarkoituksia palveleva tuotanto on toisessa asemassa) saattaa alentuakin, vieläpä suurestikin, mutta monetäärinen ekspansio jatkuu siitä huolimatta voimakkaana. Toiseksi on erona se, että noususuhdanteessa ekspansioprosessin päättyminen — vieläpä vaihtuminen äskeisen paisumisen asemesta kutistumisilmiöksi — tapahtuu eräässä mielessä »itsestään», automaattisesti²,

¹ Itse asiassa »rahapuolen» paisuminen, »monetäärinen inflaatio», ja hintatason nousu, »hintainflaatio», ovat kaksi eri asiaa, kuten mm. ALVIN H. HANSEN on huomauttanut (HANSEN, *Inflationary Potentialities of the Public Debt*, artikkeli kokoomateoksessa *Curbing Inflation through Taxation*, Symposium conducted by the Tax Institute, New York 1944, s. 39). Jokseenkin säännöllisesti tai voi sanoa poikkeuksettomasti nimenomaan silloin, kun »monetäärinen inflaatio» on saavuttanut suurimmat mittasuhteet, hintainflaatio esiintyy kuitenkin monetääriseen inflaatioon liittyneenä.

² Vrt. tähän JOSEPHYN antamaa määritelmää inflaatiosta: »Mitä on 'inflaatio' vastakohtana muille hintojen nousun muodoille? Määritelmän on otettava huomioon suhdannemekanismin inflaatiota murtava tehtävä. Määrittelemme sen tähden *inflaation hintojen nousuksi, johon elinkeinoelämä ei reagoi progressiivisesti kasvavilla vastavoimilla, jotka pysähdyttävät hintojen nousun ja lopulta aiheuttavat hintojen laskun.*» BERTHOLD JOSEPHY, *Efterkrigsinflationens samfundskonomiske Baggrund, Revision og Regnskabsvaesen*, NR. 10/1946, s. 301.

mutta inflaatioon liittyvä paisuminen sen sijaan joko jää pysyväiseksi maksuvälineiden määrän samoin kuin tulojen ja hintojen stabilisoiduessa aivan uusille tasoille tai vie, inflaation kehittyessä »ad absurdum», rahan repudiaatioon¹ ja sen jälkeen uuden rahayksikön ja siinä uudelleen ilmaistujen tulojen ja hintojen omaksumiseen. (Eräiden inflaatioiden jälkeen on tosin tapahtunut myös, että hintataso on rahapoliittisin toimenpitein tietoisesti palautettu suunnilleen entiselle tasolle.)

Kuten jo on huomautettu, inflaatio on kaikkea muuta kuin uusi ilmiö, vaikka se onkin erityisen kouriintuntuvalla tavalla esiintynyt nimenomaan 1900-luvun taloudellisessa historiassa. Seuraavassa tullaan ensinnä lyhyehkösti kuvaamaan tärkeimpiä inflaatioilmiöitä läpi vuosisatojen ja vuosituhansienkin. Sitten pyritään selostamaan, miten kansantaloustiede selittää inflaatioilmiön. Nykyisen teorian selitysyrityksiä on tarkoitus tämän jälkeen havainnollistaa soveltamalla niitä Suomen uusimman inflaation erittelyyn. Teoksen toisessa osassa on tarkoituksena tutkia inflaation sosiaalisia ja taloudellisia vaikutuksia, inflaation ehkäisykeinoja ja lopuksi niitä poliittisia ja sosiaalipsykologisia edellytyksiä, jotka rahanarvoteorian inflaati selityksissä yleensä sivuutetaan, mutta jotka vasta tekevät inflaatioilmiön syvemmässä mielessä ymmärrettäväksi.

¹ Repudiaatiolla tarkoitetaan rahan »mitättömäksi tulemistä», ts. asiain tilaa, jolloin arvoltaan käytännöllisesti katsoen olemattomiin alentunutta rahaa aletaan yleisesti kieltäytyä ottamasta vastaan liikkeessä, mikä taas pakottaa valtiiovallan selittämään entisen rahan käypyyden lakanneeksi ja ottamaan uuden rahayksikön käytäntöön. Vrt. PAAVO KORPISAARI, Raha ja pankit, Porvoo 1930, s. 96, sekä sama, Raha, Valtiotieteiden Käsikirja, kolmas osa, Helsinki 1923, s. 208.

I. Inflaation historiaa.¹

1 luku. Inflaatiot metallirahakannan vallitessa.

Kuten jo todettiin, inflaatio on kaikkea muuta kuin uusi, vain tälle vuosisadalle ominainen ilmiö. Kysymyksessä on päinvastoin ilmeisesti yhtä vanha ilmiö kuin itse rahan käyttö inhimillisessä yhteiskunnassa; inflaatio näyttää läpi vuosisatojen ja vuosituhansienkin seuraavan rahataloutta ja kaikkea siihen liittyvää suunnatonta edistystä miltei yhtä kiinteästi kuin varjo valoa.

Molempien maailmansotien yhteydessä tapahtuneet suurinflaatiot, joista meillä on tuoreimmat kokemukset, ovat olleet sekasortoon päätetyn paperirahatalouden tyypillisiä seuraamuksia. Paperirahan käyttö on kuitenkin suhteellisen myöhäinen ilmiö, ja inflaatio esiintyy yhtä hyvin silloin, kun vaihdon välineenä ja arvon mittana käytetään yksinomaan metallirahaa, ts. kulta- tai hopearahaa.

1. Rahametallien määrän äkilliseen lisääntymiseen liittyvät inflaatiot.

Metallirahan valta-aikoina esiintyneet inflaatiot voidaan jakaa kahteen ryhmään sen mukaan, minkälaisista syistä niiden tavallisesti selitetään johtuneen. Ensimmäiseen ryhmään luetaan ne, joissa rahanarvon aleneminen on liitetty rahana käytetyn metallin, siis kullan tai hopean, paljouden äkilliseen lisääntymiseen. Varhaisemmissa oloissa tällainen kullan tai hopean määrän tilapäinen suuri paisuminen saattoi tietyn yhteiskunnan piirissä esiintyä paljon helpommin kuin nykyisin, jolloin maailman maat ja valtiot muodostavat tavallaan yhteyden ja jolloin koko maapallon käsittävä kullan tuotanto ja varsinkaan kulta-
varasto eivät voi osoittaa äkillisiä, mullistavia muutoksia.

¹ Kirjoittaja on aikaisemmin aivan lyhyesti esittänyt inflaation historiaa samanimisessä artikkelissa »Suomalaisessa Suomessa» n:o 7 1945, s. 480 ja seur. Tätä esitystä on allaolevassa osittain seurattu.

Tähän ryhmään luettavan inflaatioprosessin on katsottu esiintyneen jo kuningas Salomon ajan Jerusalemissa — siis olosuhteissa, jotka suurlta osalta ovat vielä kietoutuneina tarujen hämärään ja joiden todellinen luonne niin ollen jää välttämättä enemmän tai vähemmän epäselväksi. Kuningasten kirja kertoo, mitenkä Saban kuningatar tuli Salomon luokse Jerusalemiin »sangen suuren seurueen kanssa, mukanaan kameleja, jotka kantoivat hajuaineita, kultaa ylen paljon ja kalliita kiviä», mitkä aarteet sitten jaettiin Jerusalemissa. Kaupungissa oli muutenkin Salomon aikana »hopeata kuin kiviä ja seetriputa niin paljon kuin metsäviikunapuita Alankomaassa». Tästä runsauden pulasta oli seurauksena kalleuksien arvon laskeminen, niin että »hopeata ei pidetty minkään arvoisena» ja »kalliita kiviä» saatettiin tallata jalkoihin. Tähän »inflaatioon» — jossa ei kylläkään vielä ollut kysymys lyödyn rahan, vaan jalometallien ja muiden kalleuksien arvon romahtamisesta — on jo viitannut mm. 1500-luvulla elänyt ranskalainen filosofi ja humanisti Jean Bodin¹, jota toisinaan on mainittu kvantiteettiteorian, rahanarvon vaihteluita rahamäärän muutoksista käsin selittävän rahanarvoteorian, isänä.

Historiallisesti hieman varmemmalla pohjalla oleviksi lienee jo katsottava Plutarkkoksen ja Pliniuksen kertomuksia Roomassa esiintyneistä vastaavanlaisista ilmiöistä. Jalojen metallien määrän äkillisen lisääntymisen syynä olivat täällä voitetuista maista tuodut sotasaaliit. Siten Makedonian valtauksen jälkeen ja taas keisari Augustuksen palattua Egyptistä virtasi ikuisen kaupunkiin niin runsaasti kultaa ja hopeaa, että rahan korko aleni mitättömiin ja roomalaiset voitiin toistaiseksi vapauttaa verojen ja tullien suorittamisesta. Mutta kullan ja hopean äkillisellä lisääntymisellä oli toinenkin seuraus: tällaisten sotaretkien jälkeen voitiin näet todeta, miten mm. maatalojen hinnat suuresti kohosivat. Eikä syynä tähän ollut suinkaan se, että maatalojen laatu olisi äkillisesti parantunut ja niiden tuotto lisääntynyt, vaan yksinomaan kullan ja hopean ylenpalttinen määrä, joka teki »rahan arvottomaksi ja kaikki tavarat kalliimmiksi».

Uudella ajalla esiintyneistä, rahametallien määrän lisääntymiseen liittyvistä inflaatioista oli merkityksellisin se, mikä 1500-luvulla tapahtui Amerikan löydön yhteydessä. Kolumbuksen jälkiä seuraten espanjalaiset conquistadorit Cortés, Pizarro ja tuhannet vähäisemmät purjehti-

¹ Discursus des berühmten Politici Johannes Bodini.... von den Ursachen der Theurung...., Hamburg 1624. Katkelma tästä Bodinin teoksen vanhasta saksalaisesta käännöksestä sisältyy J. JASTROWin kokoomateokseen Textbücher zu Studien über Wirtschaft und Staat, Band 4, Geld und Kredit, Berlin 1914.

vat vastalöydettyyn uuteen maailmaan seikkailunhalunsa ja saaliinhimonsa ajamina. Etsimäänsä Eldoradoa, tarujen kultamaata, nämä seikkailijat eivät tosin löytäneet, mutta saivat Meksikosta, Perusta, Boliiviasta ja muualta silti runsain määrin kultaa ja varsinkin hopeaa — runsain määrin, mutta eivät koskaan kylliksi; jos kenen, niin conquista-dorien »auri sacra fames», »kirottu kullan nälkä», on ollut tyydyttämätön.

Halki 16. vuosisadan espanjalaiset kulta- ja hopealaivat kuljettivat Eurooppaan tätä valtavaa aarretta, joka osaksi oli suoraan intiaaneilta ryöstettyä, osaksi huuhdottua tai kaivettua. Ensimmäiset kultamäärät uudesta maailmasta saapuivat Espanjaan jo niin varhain kuin vuonna 1503, mutta tämä oli vasta vähäistä alkua siihen verrattuna, mitä tuotiin myöhemmin. Ensimmäistä suurempaa jalojen metallien aaltoa merkitsivät Cortésin Meksikon valloituksen aikana atstekeilta ryöstämät saaliit, joista ensimmäinen erä tuli Eurooppaan vuonna 1519. Pizarron Perun inkoilta saama saalis seurasi vuonna 1534. Niin rikkaita kuin nämä suoranaiset ryöstösaaliit olivatkin, ne jäivät kuitenkin varjoon espanjalaisten vuosina 1545—1560 käytäntöön ottamien kaivos-ten tuoton rinnalla. Erinomaisen rikkaat olivat erityisesti Potosin kuuluisat hopeakaivokset. — Vuoden 1630 jälkeen tämä uudesta maailmasta tulvinut kulta- ja hopeavirta alkoi ehtyä.

Tämä jalojen metallien virta teki ensin espanjalaiset »rikkaiksi, ylpeiksi ja laiskoiksi» ja levisi sitten Espanjasta Ranskaan, Englantiin, Hollantiin ja muualle. Samaan aikaan todettiin Euroopassa hintatason yleinen, suuri nousu; hinnat kohosivat toisten tietojen mukaan 2—3-, toisten mukaan 4—5-kertaisiksi.¹ Todellisuudessa hintatason nousu oli hyvin erilainen eri maissa. Suurin se näyttää olleen, kuten luonnollista olikin, Espanjassa, missä hinnat näyttivät nousseen vuodesta 1519 vuoteen 1596, jolloin ne saavuttivat huippunsa, suunnilleen viisinkertaisiksi. Ranskassa hintatason nousu oli vain puolet tästä määrästä; hintataso toisin sanoen kaksi- ja puolikertaistui. Englannissa nousu alkoi myöhemmin — vasta vuosien 1550—1560 vaiheilla — ja saavutti kulminaatiokohtansa niin ikään paljon myöhemmin, vasta 1650:n tienoilla, jolloin hinnat olivat yli kolme kertaa niin korkeat kuin 15. vuosisadan lopussa.²

Tämä 1500- ja 1600-lukujen hintavallankumous on yleensä asetettu yhteyteen Amerikasta tulvineiden kulta- ja hopeamäärien kanssa.

¹ Vrt. O. K. KILPI, *Hinta- ja valuuttavallankumoukset*, Helsinki 1921, s. 34.

² Vrt. JOHN MAYNARD KEYNES, *A Treatise on Money*, Vol. II, London 1934, s. 153—154.

Täyttä yksimielisyyttä ei kansantaloustieteessä tästä kysymyksestä kuitenkaan vallitse; esiintyy myös tutkijoita, jotka kieltävät tämän yhteyden ja johtavat hintojen nousun kokonaan muista syistä.

2. Tahalliset metallirahan huononnuksot ja niihin liittyvät inflaatioilmiöt.

Rahametallien määrän äkilliseen lisääntymiseen liittyvät inflaatiot ovat kuitenkin metallirahainflaatioiden joukossa pikemmin poikkeuksena kuin sääntönä. Tavallisin inflaation lähtökohta oli noina menneinä vuosisatoina »rahaherruuden» haltijain, mikä silloin merkitsi yleensä samaa kuin hallitsevat ruhtinaat, toimeenpanema metallirahan määrän keinotekoinen lisääminen ehtyneen — tavallisesti sodan takia ehtyneen — fiscuksen, kruununvarojen, uudelleen täyttämiseksi. Toimenpide toteutettiin useimmiten joko lyötettävien rahakappaleiden painoa alentamalla tai niiden kulta- tai hopeapitoisuutta vähentämällä; toisinaan saatettiin menetellä niinkin, että raha vain »plateerattiin», so. ainoastaan silattiin alkuperäisellä rahametallilla, mutta muuten lyötiin jostakin halvasta muusta metallista.

Tällaista tahallista huonontamista on ilmennyt kautta metallirahan historian. Lyötyjä metallirahoja katsotaan, kuten tunnettua, ensi kerran käytetyn Lyydiassa kuningas Gygesin hallituskautena (687—652 e.Kr.). Nämä ensimmäiset rahat valmistettiin elektronmetallista, eräästä kullan ja hopean seoksesta. Mutta jo nämäkin rahat joutuivat tahallisen huonontamisen kohteeksi, mikä olikin varsin helppoa ko. rahametallin ollessa kysymyksessä, jossa kalliimpaa ainesosaa, kultaa, oli helppo vähentää. Kullan määrä metalliseoksessa painui vähitellen niin pieneksi kuin 5 0/0:iin.¹ Luultavasti tästä syystä Kroisos-kuningas luopui elektronin käyttämisestä rahametallina ja omaksui sen sijalle puhtaan kullan tai hopean, joita oli vaikeampi väärentää.

Tämä ensimmäinen rahanhuononnus sai seuraajia kaikkialla, minne metallirahan käyttö levisi. Siten Solon, Ateenan suuri lainsäätäjä ja yksi Kreikan »seitsemästä viisaasta», määräsi vuonna 594 e.Kr., että rahan hienoutta oli alennettava neljänneksellä. Solonin vaikuttimena ei tällöin ollut niinkään tavanmukainen varojen tarve, vaan pyrkimys keventää velallisten velkataakkaa.²

¹ Vrt. NORMAN ANGELL, *The Story of Money*, New York 1929, s. 84.

² Vrt. GUSTAV CASSEL, *Grunddragen i penningväsendets utveckling*, Stockholm 1931, s. 40.

Rahan huononnuksen tavallisimpana, todellisuudessa miltei yksin vallitsevana vaikuttimena oli yleensä kuitenkin ruhtinaan rahantarve, mitä tällä tavalla voitiin erittäin mukavasti tyydyttää. Rooman keisarit vähensivät moneen otteeseen rahojen jalometallipitoisuutta. Tämä syy yhdessä sen seikan kanssa, että kovin monia rahalajeja oli rinnakkain käytännössä, saattoi Rooman rahaolot suureen sekasortoon. Yrityksiä niiden järjestämiseksi tehtiin tuon tuostakin. Rahan huononnuksia seurasi silloinkin hintojen kohoaminen, ja tätä yritettiin jo Roomassakin estää meidän päiviemme »hinta- ja palkkasulkuja» vastaavilla toimenpiteillä, siis määräämällä maksimihinnat tavaroille ja palveluksille. Tällaisen sulun saattoi voimaan mm. keisari Diocletianus vuonna 301 j. Kr. Jo tällöin osoittautui, että hintojen nousua on tällaisiin toimenpitein varsin työläs estää, niin kauan kuin inflaatioilmiön syvemällä vaikuttavista syistä ei poisteta; ylen ankarat rangaistukset, kuolemanrangaistuksetkaan, eivät muodostaneet riittävän tehokasta estettä hintasulun rikkomuksia vastaan.¹

Sama historia toistui erilaisin variaatioin kautta vanhan- ja keskiajan: ruhtinaat eivät voineet voittaa kiusausta tyydyttää sotien ja muiden syiden paisuttamaa rahantarvetta metallirahan laatua huonontamalla. Siten esimerkiksi Ranskan kuningas Filip Kaunis alensi 1300-luvun alussa lyöttämiensä ja liikkeelle laskemiensa rahojen metallipitoisuutta, mutta hänen oli pian sen jälkeen myös pakko säätää tavaroille maksimihinnat, jotka eivät pitäneet.²

Uudella ajalla, ennen sille tyypillisten paperirahainflaatioiden syntymistä, tarjoaa valaisevan esimerkin tällaisesta metallirahan huonontamiseen liittyvästä inflaatiosta ns. Kipper- und Wipperzeit Saksassa 1620-luvulla. Suuressa rahantarpeessa — elettiinhan 30-vuotisen sodan alkuaikaa — Saksan ruhtinaat ryhtyivät erimuotoisiin rahan huononnuksiin: rahojen painoa joko alennettiin (»kaapimalla» tai »leikkaamalla syrjästä»): durch kippen; wippen taas tarkoitti alun perin raskaan, so. täysipitoisen rahan pois heittämistä vaa'asta) tai niiden jalometallipitoisuutta vähennettiin sekoittamalla kultaan tai hopeaan kuparia. »Tämä keksintö, rahan lyöminen ilman suuria kustannuksia, levisi kuin rutto Vaaliruhtinaat ja muut herrat, hiippakunnat ja kaupungit kilpailivat keskenään rahan tekemisessä kuparista». ³

¹ Vrt. A. R. BURNS, Money and monetary policy in early times, New York—London 1927, s. 435.

² Vrt. ALBERT DESPAUX, L'inflation dans l'histoire, Paris 1922, s. 107 ja seur.

³ CUSTAV FREYTAG, Bilder aus der deutschen Vergangenheit, Leipzig 1899; siteerrattu Jastrowin mainitun kokoomateoksen mukaan, s. 18.

Täten aikaansaatuun rahan runsauteen liittyi tavanmukainen hintojen moninkertaistuminen ja kaikki siihen yhdistyvät epäkohdat. »Joka ennen oli elänyt 200 guldenin palkalla hyvää valtakunnan rahaa, hän sai nyt 200 guldenia huonoa rahaa, ja vaikka, kuten usein tapahtui, palkkoja jonkin verran korotettiin, tästä lisäyksestä huolimatta palkan saaja ei voinut suorittaa puoltakaan, kohta ei neljättä osakaan välttämättömistä menoistaan». ¹ Jälleen uudistui vanha näytelmä maksimihinnoista, jotka eivät pitäneet; »tämä lääke saattoi pitkän päälle auttaa yhtä vähän kuin Diocletianuksen kuuluisa edikti 1300 vuotta aikaisemmin». ² Hintojen nousu toi mukanaan suuren sekasorron, niin suuren, että eräässä silloisia oloja ruoskivassa lentokirjasessa ehdotettiin litaniaan lisättäväksi uusi rukous: »Paljosta rahasta varjele meitä, laupias Herra Jumala!» Ruhtinaiden oli lopulta taivuttava ja vedettävä huononnettu raha -- se oli osittain alentunut jopa kymmenenteen osaan nimellisarvostaan — pois liikkeestä.

Englannissa samanluonteinen, vaikkakaan ei yhtä suurimitainen metallirahan huonontamiskausi vallitsi niin ikään 1600-luvulla, ei kuitenkaan vuosisadan alkuvuosikymmenillä, kuten Saksassa, vaan vasta loppupuoliskolla. Kaarle II:n hallituskautena alettiin yleisesti huonontaa hopearahaa »leikkaamisen» (clipping) muodossa, ja tämä jatkui seuraavien hallitsijoiden aikana, kunnes Wilhelm III:n viimeisinä hallitusvuosina toimeenpantiin suuri hopearahan uudestaanlyönti. Adam Smithin »Kansojen varallisuuden» mukaan hopearahan arvo aleni »leikkaamisen» vuoksi niin, että se oli keskimäärin lähes 25 % kanta-arvoa huonompi. ³ Eräiden aikalaisten antamien tietojen mukaan rahanarvo aleni kuitenkin lähes puoleen. ⁴

2 luku. Paperirahainflaatiot ennen ensimmäistä maailmansotaa.

Uusien, metallirahainflaatioita monesti paljon suurimittaisempien inflaatioiden aikaan siirryttiin silloin, kun *paperiraha* otettiin käyttöön. Varsinainen paperiraha ei eurooppalaisessa maailmassa ole kuin muutamia vuosisatoja vanha ilmiö (paperirahaa edeltäneitä nahka-

¹ FREYTAG/JASTROW, s. 19.

² FREYTAG/JASTROW, s. 22.

³ ADAM SMITH, Kansojen varallisuus, suomentanut Toivo T. Kaila, Porvoo ja Helsinki 1933, s. 255.

⁴ LOWNDES, Report Containing an Essay for the Amendment of the Silver Coins, 1695, s. 7. Viittaus tehty Cannanin Adam Smithin »Kansojen varallisuuteen» tekemien selitysten mukaisesti, vrt. mainittu teos, s. 255, alaviitta 2.

rahoja, joita jo vanhan ajan Kartagossa oli esiintynyt, käytettiin tosin jossain määrin Englannissa jo keskiajalla). Etäisessä Kiinassa sen sijaan paperirahaemissioita oli esiintynyt jo tuhatkunta vuotta aikaisemmin, emissioita, jotka — kuvaavaa kyllä — säännöllisesti päättyivät liikkeelle laskettujen setelien arvon romahtamiseen. Mandšu-keisarien päästyä valtaan huonoja kokemuksia antanut paperiraha kokonaan kiellettiin.¹

1. *Law'n »systeemi» Ranskassa vuosina 1716—1720.*

Euroopassa merkitsi ensimmäistä suuren tyylin paperirahakokeilua tunnetun, alkuaan skotlantilaisen, mutta sittemmin Pariisissa vaikuttaneen John Law'n aloitteesta tapahtunut paperirahan liikkeelle laskeminen Ranskassa vuosina 1716—1720. Yritys, joka läheisesti liittyi valtavaan keinotteluun Ranskan siirtomaiden kaupan monopolikseen saaneen Mississippiyhtiön osakkeilla, sai yhtä surkean lopun kuin kiinalaiset paperirahaemissiöt: se päättyi suureen inflaatioon ja vei pitkäksi ajaksi paperirahalta kaiken maineen.

Law oli aikaisemmin kotimaassaan Skotlannissa esittänyt rohkeita rahataloudellisia suunnitelmia, joille luonteenomaista oli merkantilismin ajan talouspolitiikalle yleensäkin ominainen usko rahan runsauden maan varallisuutta edistävään voimaan ja tämänmukainen pyrkimys rahamäärän lisäämiseen. Kun jalometalliraha ei ollut mielin määrin lisättävissä, tämä haitta voitiin voittaa laskemalla liikkeelle paperirahaa, jonka katteena olisi maaomaisuutta. Skotlannin parlamentti, jolle Law esitti näitä radikaalisia suunnitelmia, suhtautui kuitenkin ehdotuksiin »raittiilla skepsiksellä»² ja torjui ne.

Law, joka näin ollen hänkään ei ollut osoittautunut profeetaksi omalla maallaan, löysi kuitenkin myöhemmin Ranskasta otollisemman maaperän uudistussuunnitelmilleen — sen sekasorron ansiosta, johon Ranskan finanssit olivat joutuneet. Vuonna 1716 hän sai oikeuden perustaa Ranskaan yksityisen pankin, jolla oli setelinanto-oikeus. Pankki menestyi aluksi huomattavan hyvin, koska sitä hoidettiin varovaisesti terveiden liikeperiaatteiden mukaan, ja sai lisääntyvää luottamusta osakseen. Pari vuotta myöhemmin Law'n pankki muutettiin yksityispankista valtion pankiksi. Vuoden 1718 loppuun asti setelinanto oli varsin varovaista, niin että Banque Royalen, joksi pankin nimi oli val-

¹ Vrt. W. LEXIS, *Papiergeld, Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Dritte Aufl., Sechster Band, Jena 1910, s. 997.*

² J. W. TALLQVIST, *Merkantilistiska banksedelteorier, Åbo 1920, s. 120.*

tion pankiksi ottamisen yhteydessä muutettu, liikkeelle laskemien setelien määrä oli kysymyksessä olevan vuoden päättyessä vasta 61 miljoonaa livreä. Mutta nyt alkoi setelinanto kasvaa — vuoden 1719 päättyessä setelistö oli jo n. miljardi livreä, ja vuoden 1720 aikana setelistö kasvoi tästä edelleen lähes kolminkertaiseksi eli n. 2 700 miljoonaa livreä. Liikkeelle lasketun paperirahan katteena oli maaomaisuus, joka sijaitsi — Louisianassa, missä Law'n perustamalla ns. Mississippiyhtiöllä oli yksinoikeus kaupankäyntiin.

Law'n setelipankkiyritys liittyi näet läheisesti tämän Mississippiyhtiön toimintaan. Yhtiö perustettiin aluksi Compagnie d'occident-nimisenä, kuninkaallisella käskykirjeellä vuonna 1717. Se sai, kuten viitattiin, aluksi yksinoikeuden kauppaan Louisianassa, mutta myöhemmin siihen liitettiin useita muita eri siirtomaiden kauppamonopolia harjoittavia »komppanioita» (Compagnie du Sénégal, Compagnie des Indes Orientales, Compagnie de Chine ja Compagnie d'Afrique), sen nimi muutettiin »Intian Komppaniaksi» (Compagnie des Indes) — tavallisimmin se on kuitenkin tunnettu »Mississippi-Komppanian» nimellä — ja se sai miltei yksinoikeuden kauppaan Ranskan kaikissa siirtomaissa.

»Komppanian» peruspääoma oli 100 miljoonaa livreä jaettuna 200 000 osakkeeseen nimellisarvoltaan 500 livreä. Osakeanteja lisättiin nimenomaan vuoden 1719 aikana useita kertoja, niin että osakkeiden kokonaismäärä nousi lopulta 624 000:een.¹

Osakkeiden myyntikurssi oli vuoden 1719 alkupuolella laskenut 300 livreä nimellisarvon ollessa, kuten sanottu, 500 livreä. Law'n pankki alkoi nyt ostaa osakkeita, aluksi pari-kurssiin, ja sai niiden arvon kohoamaan. Näillä keinotekoisesti nousemaan saatetuilla osakkeilla alkoi hillitön keinottelu, joka aluksi sai osakkeiden hinnat huimaavasti kohoamaan. Kesäkuun lopulla 1719 kurssi oli jo 1 000 livressä, elokuussa 3 000 livressä, jne. Huippu saavutettiin vuoden 1720 alussa, jolloin kurssi oli kiivennyt 18 000 livreä. — Sitä mukaa kuin Law'n pankki itse suoritti näiden osakkeiden ostoja hintojen jatkuvan nostamisen tarkoituksessa, sitä mukaa tietenkin setelistö samalla lisääntyi.

Se, että yhä uusilla ja uusilla emissioilla lisättyjen osakkeiden kurssi saattoi nousta 36-kertaiseksi nimellisarvoon verrattuna, oli tietenkin merkinä huimasti lisääntyneen paperirahan ostokyvyn heikkemmisestä ja pitkälle kehittyneestä inflaatiosta. Samaan aikaan kohosivat myös vähittäiskaupan hinnat, erityisesti Pariisissa, jonne suuri

¹ DESPAUX, m.t., s. 182.

osa liikkeeseen lasketusta ostokyvystä oli kasaantunut. Vuonna 1720 hinnat olivat kolmin- tai nelinkertaistuneet. Tämä merkitsi kiinteiden palkkojen reaaliarvon putoamista neljännekseen entisestään ja johti tietysti palkankorotusvaatimuksiin. Pariisissa ja eräillä tehdasseuduilla palkkojen korotuksia pantiinkin toimeen. Osakekeinottelulla rikastuneet henkilöt riensivät samanaikaisesti sijoittamaan voittojaan kiinteistöihin, joiden arvot niin ikään kohosivat.

Vuonna 1720 tapahtui romahdus. Mississippiyhtiön asialliset tulokset olivat jääneet heikoiksi, ja osakkeiden kurssit alkoivat jyrkästi laskea. Yleisö alkaa samalla vaatia sen haltuun joutuneiden setelien vaihtamista metallirahaan, ja setelien arvo metallirahaan verrattuna alkaa tietenkin nopeasti alentua, helmikuussa 1720 ne ovat 40 % alempia, maaliskuussa 50 %, toukokuussa 60 %¹ jne.

Vuoden loppuun mennessä Law'n paperiraha ja Mississippiyhtiön osakkeet menettivät kaiken arvonsa. Paperirahan valtavaan liikkeelle laskemiseen liittynyt hintojen nousu, osakekeinottelun ja rahanarvon horjumisen synnyttämät omaisuuden siirrot ja muut tämän kuuluisan huijausperiodin vaikutukset saattoivat Ranskan yhteiskuntaelämän joksin ajaksi suureen sekasortoon. Kuvaavaa on, että Law'n kuoltua — köyhänä, kaikkien hylkäämänä maanpakolaisena Venetsiassa vuonna 1729 — *Mercure de France*-lehdessä ehdotettiin hänen hautakirjoituksensa kuuluvaksi: »Tässä lepää kuuluisa skotlantilainen, mainio kalkyloija, joka algebran säännöillä saattoi Ranskan sairaalaan».²

2. *Assignaatti-inflaatio suuren vallankumouksen aikana.*

Law'n »systeemin» romahtaminen — katastrofin mittasuhteet olivat kuitenkin, kuten edellä esitetyistä eräistä luvuista ilmenee, kaikessa räikeydessään silttenkin vaatimattomia eräisiin myöhemmin seuranneisiin paperirahainflaatioihin verrattuna — synnytti Ranskassa tavattoman epäluulon paperirahaa kohtaan, eikä vain paperirahaa, vaan myös pankkeja kohtaan, niin että uusia pankkeja ei päässyt lähivuosisikymmeninä syntymään.³ Koettu järkytys ei kuitenkaan estänyt Ranskaa uudistamasta paperirahakokeilua saman vuosisadan lopulla, kokeilua,

¹ DESPAUX, m.t., s. 202—203.

² A. ADLER, Law, John, Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Dritte Auflage, Sechster Band, Jena 1910, s. 420.

³ Vrt. Korpisaari, Raha ja pankit, s. 190.

jota seuranneen inflaation mittasuhteet monin kohdin selvästi ylittivät Law'n aikana koetun. Kuuluisa assignaatti-inflaatio, suurimittaisin tai ainakin tunnetuin inflaatio ennen ensimmäisen maailmansodan jälkivaiheissa esiintyneitä, osoitti vain, kuten Adler on todennut, että Law'n systeemin romahtamisesta »ei ollut paljon opittu, mutta sangen paljon unohdettu» — toteamus, jolla on, mutatis mutandis, ajankohtainen pätevyytensä ei vain Ranskassa, vaan myös monissa muissa eurooppalaisissa ja ulkoeurooppalaisissa valtioissa 1940-luvulla.

Lähtökohta Ranskan vallankumouksen aikaiselle paperirahataloudelle oli täsmälleen sama kuin Law'n systeemille ancien régime aikana: valtion raha-asioiden epätoivoinen tila ja hallitusvallan pakottava tarve saada kaikesta huolimatta varoja tarkoituksiinsa keinolla millä hyvänsä. Vallankumoushallitus oli tosin konfiskoinut kirkolta suuria maatiloja, mutta niitä ei sellaisinaan voitu käyttää juoksevien käyttövarojen tarpeen peittämiseen. Tällöin palattiin Law'n ajatukseen paperirahasta, jonka katteena olisi maaomaisuus. Näin jouduttiin ns. assignaattien antamiseen, ensi kertaa vuonna 1789. Nämä olivat aluksi eräänlaisia korollisia valtion obligaatioita, mutta hyvin pian niistä kehittyi tavallista paperirahaa. Tämä katsottiin tarpeeksi katetuksi sillä, että valtio lupasi ottaa assignaatteja maksuksi pari-kurssiin myydessään takavarikoimiaan kirkon tiluksia tai valtion maaomaisuutta — lupaus, jota ei sittemmin — tietenkään — pidetty assignaattien liikkeelle laskun päästyä todelliseen vauhtiin ja niiden määrän monikymmenkertaisuudessa.

Varoituksia tälle tielle lähdetessä ei tosin kokonaan puuttunut. Sanottiin, että assignaatit olivat aivan tavallista paperirahaa ja että niiden liikkeelle laskeminen ei niin ollen ollut muuta kuin »tavallista ryöstöä». Todettiin niin ikään, että Law oli jo aikanaan esittänyt tällaisen rahan tueksi kaikki nyt uudelleen esille tuodut perustelut, vieläpä paremmin kuin mitä nyt kyettiin esittämään. Tulos tulisi niin ikään olemaan sama kuin Law'n kokeiluista.¹ Tällaiset varoittavat äänet kaikuivat kuitenkin kuuroille korville. Huomautettiin loukkaantuneessa sävyssä, että Law'n systeemiä, tuota »despotismin keksintöä», ei ole lupa verratakaan tähän suunnitelmaan, jossa vapaa kansa itse oli sitoumuksen antajana ja niin ikään itse valvoi sen täyttämistä. Tulevaisuus osoitti kuitenkin, että varoittajat olivat olleet oikeassa. Tulisimmin vallankumoukselliset jakobiinit eivät näissä asioissa osoittautuneet vä-

¹ Vrt. RICHARD EHRENBERG, Assignaten, Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Dritte Auflage, Zweiter Band, Jena 1909, s. 216,

hääkkään ancien régimeen bourbonilaisia paremmiksi, pikemminkin päinvastoin.

Assignaattikokeiluun lähdettiin aluksi varovaisesti: setelien liikkeelle laskettu määrä pysytteli toisin sanoen alkuaikoina verraten vaatimatomana. Mutta tämä varovainen vaihe ei kestänyt kauan. Assignaattiemissioita ryhdyttiin — vallankumousohallituksen varojen tarve oli ehtymätön — antamaan yhä uusia ja uusia; aikaisemmat rajoittavat säännökset enimmäismääristä poistettiin pian kokonaan. Kesäkuun 1. päivänä 1791 assignaatteja oli liikkeessä vasta vajaa miljardi frangia; vuoden 1792 loppuun mennessä, siis puoltatoista vuotta myöhemmin, oltiin jo lähes kolmessa miljardissa, kaksi vuotta myöhemmin, 1. päivänä tammikuuta 1795, yli 7 miljardissa, vuotta myöhemmin, 1. päivänä tammikuuta 1796, 27.5 miljardissa, ja syyskuussa samana vuonna 45.5 miljardissa.¹

Rinnan emissioiden laajenemisen kanssa tapahtui assignaattien arvon aleneminen metallirahaan verrattuna. Kun kurssi vuonna 1789 oli vielä miltei al pari, niin että 100 frangin assignaatti vastasi 98—95 frangia metallirahaa, oli suhde vuoden 1796 alussa 100 : 0.46!² Samanlaisesti tapahtui tietenkin myös — kuten lukemattomat kerrat vastaavanlaisissa tilanteissa sitä ennen ja sen jälkeen — hintojen hillitön kohoaminen kaikkine tähän liittyvine epäkohtineen.

Inflaatioilmiöitä vastaan yritettiin jälleen taistella erinäisin pakkomääräyksin. Assignaateille määrättiin pakkokurssi, ja niin ikään turvautttiin klassilliseen maksimihintojen määräämiseen. Näiden määräysten rikkomisesta, vieläpä »ilkeämielisten, assignaattien mainetta alentavien huhujen» levittämisestä uhattiin aina 20 vuoden vapausrangaistuksella, vieläpä kuolemanrangaistuksella, mutta mikään ei auttanut. Assignaattitalous päättyi täydelliseen rahan repudiaatioon, assignaattit menettivät toisin sanoen arvonsa niin täydellisesti, etteivät ne enää kyyenneet täyttämään rahan tavanmukaisia tehtäviä »vaihdon välineenä ja arvon mittana». Niiden vaihtamisyritys uuteen paperirahaan, niin sanottuihin »mandats territoriaux», ei myöskään auttanut, vaan lopulta oli pakko palata vanhaan metallirahaan.

Ennen ensimmäistä maailmansotaa eurooppalaisessa kulttuuripiirissä tapahtuneista inflaatioista Ranskan vallankumouksen assignaattitalous oli epäilemättä tunnetuin. Sen aikalaisissa herättämää yleistä huomiota kuvaa sekin, että Goethen Faustin II osassa esitetyn tunnetun

¹ Vrt. JASTROW, m.t., s. 59.

² JASTROW, m.t., s. 59.

satiirin, jossa paperiraha selitetään Mefistofeleen keksinnöksi, on katsottu olevan assignaatti-inflaation inspiroima. Keisarin tuskastunut vuorosana Mefistolle:

»Ei ole rahaa, hanki, tempus' tee!»

ilmaisee assignaatti-inflaation — joka tosin ei ollut keisarin, vaan päinvastoin vallankumoushallituksen aikaansaannos — kuten ylipäänsä miltei kaikkien inflaatioiden lähtökohdan, valtion varojen tarpeen. Se on siksi vahva argumentti, että sen tieltä saavat asiaan liittyvät moraaliset ja muut epäröinnit yleensä väistyä — usein yhtä keveästi kuin »Faustin» hovimarsalkan mielestä:

»Jos kaivatut vain hankit tarpeet hovin,
ei pikku vääryys huolettais' mua kovin».

Milloin hovin tarpeiden tyydyttämiseksi, milloin vallankumoushallitusten sotakassojen täyttämiseksi ryhdytään painattamaan seteleitä, joita vielä assignaatti-inflaation aikana pyrittiin kaunistelemaan »kat-tamalla» ne maaomaisuudella — tai maassa uinuvilla aarteilla, kuten Mefistofeleen seteleissä sanottiin:

»Tää seteli on, kaikki tietkööt sen,
tuhannen kultakruunun arvoinen.
Luvuton aarrepaljous sen takaa,
syvällä keisarin se maassa makaa.
Esille saantiin aarteen ammoisen
on ryhdytty, se vastike on vakaa».

(Säkeet ovat Otto Mannisen Faust-käännöksestä.)

3. Paperirahainflaatioita eri maissa 1800-luvulla.

Ranskan vallankumouksen ja Napoleonin sotien aikana esiintyy paperirahaan turvautumista ja siihen liittyviä inflaatioita muuallakin kuin Ranskassa, lähinnä tietenkin niiden rahataloudellisten vaikeuksien seurauksena, joihin eri maat Napoleonin sotien johdosta joutuivat. Siten esim. T a n s k a s s a valtion menot nousivat suuresti maan joutuessa kiedotuksi mukaan silloiseen maailmanselkkaukseen. Menojen lisäys peitettiin valtion omistaman setelipankin avulla, mikä me-

nettely täälläkin päätyi huomattavan suurimittaiseen inflaatioon. Vuonna 1813 täytyi rahanarvo valtionpankin romahduksen yhteydessä alentaa kymmenenteen osaan entisestään, minkä lisäksi uusi setelistö jouduttiin laskemaan liikkeelle alikurssiin.¹

Tyypillisen esimerkin tarjoaa myös Itävalta. Liikkeessä olevan paperirahan määrä kasvoi kysymyksessä olevina sotavuosina yli kaksikymmenkertaiseksi (vuonna 1796 46.8 miljoonaa guldenia, vuonna 1811 1060 miljoonaa guldenia).² Hintataso kohosi samalla 6—7-kertaiseksi. Vuonna 1811 toimeenpantiin jokseenkin väkivaltainen rahaolojen uudistus — meidän päiviemme setelinvaihdon edelläkävijä! —; paperiraha vaihdettiin näet uusiin seteleihin, mutta entisestä paperirahasta annettiin ainoastaan viides osa uuden tyyppisessä, vaikka saman rahayksikön määräisessä rahassa. Toimenpide ei kuitenkaan tuottanut toivottuja tuloksia, mm. sen tähden, että Itävallassakaan ei uuden paperirahan määrää kyetty pitämään suunnitelluissa rajoissa. Likikään sellaiseen sekasortoon kuin Ranskassa samoihin aikoihin ei Itävallan rahaoloissa kuitenkaan paperirahan liikkeelle laskun johdosta jouduttu.

Myös Englannissa oli pakko Napoleonin sotien aikana turvautua paperirahaan. Valtiolle myönnettyjen luottojen johdosta Bank of England joutui lopettamaan seteliensä kullalla lunastamisen vuonna 1797, jolloin pankinsetelit muodostuivat tietenkin katteettomaksi paperirahaksi. Lunastamiseen ryhdyttiin kuitenkin uudelleen vuosina 1820—1821, joten paperirahakanta kesti 24 vuotta. — Setelistön kasvu ja hintatason nousu jäivät tänä kautena Englannissa suhteellisen vaatimattomaksi, mutta kieltämätöntä inflaatiokehitystä Englannissa silloin kuitenkin tapahtui. Keinotekoista, seteleitä painamalla ja valtion suuria sotamenoja rahoitettaessa niitä kansantalouteen levittämällä aikaansaattua rahan runsautta ja siihen liittyvää hintojen kohoamista esiintyi, vaikkei likikään sellaisissa mittasuhteissa kuin mannermaalla samoihin aikoihin. — Erityisen merkityksen rahateorialle tämä Englannin inflaatio sai sen vuoksi, että se herätti David Ricardon pohtimaan rahanarvokysymyksiä ja elvyttämään tavallaan uudelleen henkiin ns. kvantiteettiteorian.

Englannin Napoleonin sotien aikana läpikäymään suhteellisen »harmittomaan» paperirahatalouteen verrattavia inflaatiokausia sattui 1800-luvulla useissa muissakin maissa. Siten Venäjä, jossa jo Napoleonin

¹ SVEND NIELSEN, Tanskan raha- ja pankkilaitos, Talouselämä N:o 46/1946, s. 845.

² Vrt. Korpisaari, Raha ja pankit, s. 192.

sotien aikana oli esiintynyt inflaatioilmiöitä, joutui uudelleen inflaatio-kauteen Krimin sodan aikana vuonna 1854, ja näin syntynyt rahaolojen sekavuus jatkui vuosikymmeniä. Mitään suurinflaatiota tästäkään ei kuitenkaan kehittynyt; ruplan kurssi oli vuoteen 1878 mennessä alentunut Lontoossa 38.2 pencestä 24.3 penceen.¹

Yhdysvallat joutui turvautumaan paperirahan liikkeelle laskeamiseen kansalaissodan aikana 1860-luvulla. Valtion kasvaneiden menojen rahoittamiseksi laskettiin ensin liikkeelle vaadittaessa maksettavia »valtionkamariseteleitä», jotka kuitenkin vuonna 1862 muuttuivat tavalliseksi paperirahaksi. Seuraavana vuonna näiden paperirahojen (»greenbacks») liikkeelle laskemista jatkettiin, ja samanaikaisesti hinnat kohosivat. Inflatorinen kehitys pysyi Yhdysvalloissa kuitenkin varsin vaatimattomissa rajoissa; kullan hinta »greenbacks»-seteleissä oli vuonna 1862, jolloin se oli korkeimmillaan, 163, jos pari-arvoa merkitään 100:lla.² Vuonna 1879 näitä paperirahoja alettiin jälleen lunastaa kullalla aivan niinkuin oli tapahtunut Englannissa Napoleonin sotien aikaisen paperirahatalouden jälkeen. — Mainittakoon, että Yhdysvallat oli lähes sata vuotta aikaisemmin, väpauussodan aikana, kokenut monin verroin pahemman paperirahainflaation. Vuonna 1775 alettiin laskea liikkeelle ns. »kontinentaalista» paperirahaa, Continental paper money. Sen arvo alkoi varsin nopeasti alentua ja painui lopulta suunnilleen tuhannenteen osaan alkuperäisestään.³ Kysymyksessä oli siis mittasuhteiltaan aivan Ranskan vallankumousohallituksen aikaansaamaan assignaatti-inflaatioon verrattava »valuuttavallankumous». Tämä kokemus painui siksi syvälle kansan sieluun, että Yhdysvalloissa elää yhä vielä sanontatapa »ei kontinentaalisen arvoinenkaan»⁴

Varhaisimpien paperirahaemissioiden jokseenkin säännöllistä inflaatioon päättymistä silmällä pitäen on syystä sanottu, että paperirahan historia on »jokseenkin yksitoikkoinen ja kokonaisuudessaan hyvin vähän rakentava».⁵ Edellä selostettujen, tätä toteamusta vahvistavien tapausten sarjaan liittyy ensimmäistä maailmansotaa edeltäneiltä ajoilta eräänä varsin puhuvana esimerkkinä Kolumbian tasavallassa

¹ Korpisaari, Raha ja pankit, s. 197.

² Irving Fisher, The Purchasing Power of Money, New York 1925, s. 259.

³ Vrt. Costantino Bresciani-Turroni, The Economics of Inflation, englantilainen käännös italiantielisestä alkuteoksesta Le vicende del marco tedesco, London 1937, s. 23.

⁴ »not worth a continental» — Fisher, m.t., s. 257.

⁵ Wicksell, m.t., s. 189.

Etelä-Amerikassa 1800-luvun lopulla — osittain kuluviinkin vuosisadan puolelle ulottuvana — esiintynyt paperirahainflaatio. Ensimmäinen emissio, määrältään 3 miljoonaa pesoa (1 kultapeso = dollari), tapahtui vuonna 1886. Kultapremio, kultarahan arvon suuremmuus nimellisesti samanarvoiseen paperirahaan verrattuna, kohosi tänä vuonna 35—44 %:iin. Seuraavina vuosina lisättiin paperirahan määrää, ja kultapremio nousi lakkaamatta. Vuonna 1899, ennen kansalaissodan syttymistä, paperirahaa oli liikkeellä n. 50 miljoonaa pesoa, ja kultapremio oli noussut 218—320 %:iin. Kansalaissodan syttyminen määrittänyt vuonna ja jatkuminen useiden vuosien ajan lisäsi suuresti paperirahan tulvaa. Vuonna 1903 paperirahan määrä oli suunnilleen kaksitoistakertainen — n. 640 miljoonaa pesoa — siihen verrattuna, mitä se oli ollut kansalaissodan syttyessä 1899, ja kultapremio oli noussut 20 000—25 000 %:iin, paperipeso toisin sanoen laskenut $\frac{1}{200}$ — $\frac{1}{250}$ osaan nimellisestä kulta-arvostaan.¹

3 luku. Inflaatiokausia Ruotsi—Suomen historiassa.

Ruotsi—Suomen historia osoittaa sekin jo keskiajalta lähtien useita rahanhuononnuksia. Keskiajalla tapahtui tyypillisiä kuninkaitten toimeenpanemia tahallisia metallirahan arvon alennuksia; hopearahoihin sekoitettiin tavallisesti kuparia. Sama menettely jatkui uudella ajalla. Tällä keinoin hankki tuloja valtiolle sellainenkin maansa taloudellisia oloja yleensä järkevästi hoitanut hallitsija kuin Kustaa Vaasa.² Hallituskautensa kahtena viimeisenä vuosikymmenenä Kustaa Vaasa säilytti kuitenkin rahojensa hopeapitoisuuden täysin muuttumattomana, ja näin pitkäaikainen vakavuus rahaoloissa sai hänen aikansa tuntumaan jälkimaailman silmissä saavuttamattomalta ihannekaudelta, mitä tulee järjestettyyn rahalaitokseen.³

Myös paperirahainflaatioita jouduttiin Ruotsi—Suomessa kokemaan heti tämän rahamuodon alkuvaiheista lähtien. Ruotsin Riksbankenin perustamista edeltänyt ns. Palmstruchin pankki, joka vuoden 1656 lo-

¹ Vrt. WICKSELL, m.t., s. 190.

² ELI F. HECKSCHER, Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, Första delen, Stockholm 1935, s. 209—210. Vrt. myös K. KIVIALHO, Markkamme tulevaisuus, Helsinki 1922 s. 32.

³ HECKSCHER, m.t., s. 212.

pulla sai Kaarle X Kustaalta toimilupakirjansa, laski vuonna 1660 liikkeelle paperirahaa — oikeastaan ei muodollisesti ollut kysymys varsinaisesta paperirahasta, vaan pankinseteleistä, koska »kreditivisetelien» haltijalla oli oikeus saada »Tukholman pankista» setelin arvoa vastaava määrä kuparirahaa. Mutta pankin luotonannon ehdot olivat ylen auliit, lainoja annettiin tuhlailevin käsin, yhä useammin ilman vakuutusta.¹ Seteleitä tuli näin ollen hyvin runsaasti liikkeeseen. Seurauksena oli tyyppillisten inflaatio-oireiden esiintyminen: yleinen hintojen nousu, ulkomaan rahankurssien kohoaminen jne. Seteleitä alettiin esittää lunastettaviksi, mutta Palmstruchin pankki ei tähän kyennyt, mikä vuoksi sen oli vuonna 1664 lopetettava toimintansa. — Palmstruchin pankin liiallinen setelinanto oli, kuten Paasikivi on huomauttanut, erikoinen siitä, että se ei johtunut, niinkuin tavallista, valtion varojen tarpeen tyydyttämisestä, vaan yksinomaan liiallisesta luotonannosta yksityisille.²

Samanluonteinen tapausten kulku uudistui Kaarle XII:n aikana niissä suurissa, myös rahallisissa vaikeuksissa, joihin valtakunnalle ylen raskaaksi käyneen suuren Pohjan-sodan aikana jouduttiin. Palmstruchin pankin nurinmenon jälkeen vuonna 1668 perustettu Ruotsin valtionpankki joutui antamaan lopullomalta tuntuvaan sotaan kietoutuneelle valtiolle suuria lainoja. Tätä tietä liikkeelle tulleet varat palasivat aluksi suurin määrin takaisin talletuksina Riksbankeniin.³ Mutta kun sota alkoi kääntyä huonoon suuntaan — erityisesti Polttavan tappion jälkeen —, rahojen pankkiin virtaaminen tyrehtyi ja talletuksia alettiin päivittäin irtisanoa. Näissä oloissa lainapankin oli lopetettava talletustodistustensa, se on seteliensä, lunastaminen; ne siis jäivät liikkeeseen paperirahana. — Sodan päätyttyä pankki alkoi kuitenkin vähitellen päästä tilanteen herraksi. Se saattoi toisin sanoen jälleen aloittaa talletustodistustensa lunastamisen, jolloin nämä alkoivat samalla saada jälleen luottamusta osakseen ja rupesivat taas kulkemaan

¹ J. K. PAASIKIVI, Pankkisetelin historiaa Ruotsi—Suomessa, eripainos Historiallisesta Aikakauskirjasta, numeroista 1—2/1923, Helsinki 1923, s. 5.

² PAASIKIVI, m.a., s. 6.

³ Tämä oli silloin valtionpankiksi siitä erikoinen, että siinä oli kaksi osaa, »vaihtopankki», jonne yleisö saattoi tallettaa kultavarojaan, jotka olivat nostettavissa a vista, mutta joista ei maksettu mitään korkoa, sekä »lainapankki», joka vastaanotti korkoa kasvavia talletuksia. SVEN BRISMAN, Den Palmstruchska Banken och Riksens Ständers Bank under den karolinska tiden, Sveriges Riksbank 1668—1918, Del I, Stockholm 1918, s. 131, 143. Lainapankki siis tavallaan hoiti niitä tehtäviä, joita valtion pankista nykyisin erillään toimivat liikepankit meidän päivinäme hoitavat. Vrt. PAASIKIVI, m.a., s. 6—7.

haluttuina maksuvälineinä. Syksyllä 1729 valtionpankin pankkivaltuusmiehet saattoivat jo merkitä pöytäkirjoihinsa, »ettei nyt ole juuri mitään eroa setelien ja käteisen rahan välillä». ¹

Valtakunnan raha-asioihin näin saatu järjestys ei kuitenkaan tullut pitkäaikaiseksi; hatupuolueen päästyä 1730-luvun lopulla valtaan maan talous- ja rahapolitiikka alkoi saada toisen suunnan. Hatut pyrkivät erityisesti elinkeinojen tukemiseen valtion myöntämällä avustuksilla uskoen, että valtakunta voidaan tällaisin menetelmin nostaa nopeasti ennen näkemättömään taloudelliseen kukoistukseen. Tähän liittyi merkantilismin ajan yleinen usko runsaan rahamäärän maan talouselämää elvyttävään vaikutukseen. Näiden periaatteiden mukaisesti valtiovalta ryhtyi myöntämään elinkeinonharjoittajille lainoja, joihin valtakunnan pankin oli hankittava varat. Pankin hallinto koetti vastustaa tällaista politiikkaa, mutta turhaan. ² Ruotsissa, kuten myöhemmin Ranskassa assignaattitalouden aikana, tällaisille varoittajille, jotka vetosivat aikaisemmin samanluonteisista menettelytavoista saatuihin huonoihin kokemuksiin, vastattiin, että sellainen saattoi tosin olla mahdollista absolutismin aikana, mutta ei nyt enää, jolloin valtakunnan säädyt vastasivat asioiden hoidosta.

Tämän luottopolitiikan lisäksi tuli sitten vuosien 1741—1743 onneton sota, »pikkuviha», jonka aikana valtakunnanpankki joutui jälleen, kuten Kaarle XII:n aikanaikin, tukemaan sodankäyntiä valtiolle myönnettävillä lainoilla. Seurauksena oli tietysti taaskin setelistön kasvu — vuoden 1735 2.3 miljoonasta talarista se kohosi vuoteen 1743 lähes nelinkertaiseksi eli 9.9 milj. talariin. ³ Näissä oloissa oli tietysti jälleen pakko lopettaa setelien metallirahalla lunastaminen, jolloin siis jälleen jouduttiin puhtaalle paperirahakannalle. Tätä kesti vuosikymmeniä. Kun lisäksi tuli uusi sota — seitsenvuotinen eli Pommerin sota —, johon Ruotsi sekaantui, valtakunnan raha-asiat joutuivat yhä pahempaan epäjärjestykseen. Setelistön moninkertaistuminen jatkui: vuoden 1844 8.9 miljoonasta talarista oli jouduttu 50.2 miljoonaan talariin vuonna 1762; setelistö kasvoi siis lähes kuusinkertaiseksi vajaan kahtena vuosikymmenenä. Setelistön kasvuun liittyivät tavanomaiset seuralaisilmiöt: hintataso kohosi, samoin valuuttakurssit; keinottelu pääsi suureen vauhtiin, jolloin etenkin kiinteistöjen hinnat nou-

¹ CARL HALLENDORF, Riksens Ständers Bank 1719—1766, Sveriges Riksbank 1668—1918, Del II, Stockholm 1919, s. 101, alaviitta. Vrt. myös PAASIKIVI, m.a., s. 10.

² Vrt. PAASIKIVI, m.a., s. 10—11.

³ Sveriges Riksbank 1668—1918, Del II, s. 386.

sivat huimaavasti; palkannauttijain, nimenomaan virkamiesluokan, asema vaikeutui.¹

Noudatettu rahapolitiikka herätti arvostelua — tässä yhteydessä mm. Antti Chydenius loi maineensa taloudellisena kirjailijana² — ja sen onnettomia seurauksia alettiin vähitellen ryhtyä torjumaan, jolloin menttiin jopa niin pitkälle, että valtakunnanpankin lainanantoliike kokonaan lopetettiin vuonna 1762. Järjestykseen saatiin asiat lopullisesti kuitenkin vasta vuoden 1776 ns. raharealisaatiolla, jonka Kustaa III:n »lujatahtoinen ja tarmokas»³ rahaministeri Liljencrantz oli suunnitellut.

Tämäkin rahaolojen vakiintuminen jäi kuitenkin lyhytaikaiseksi. Vuosien 1788—1790 sotien johdosta valtakunta joutui uudelleen paperirahatalouteen. Tällä kertaa ei setelien liikkeelle laskijana ollut valtakunnanpankki, vaan erityisesti perustettu valtion velkakonttori. Tämän piti alun perin antaa seteleitä vain pieni määrä ja »suurimmalla varovaisuudella, aina ollen valmis setelien lunastamiseen heti, kun ne rupeaisivat painumaan määrätyn arvonsa alle».⁴ Mutta tällaisen periaatteen noudattaminen osoittautui Ruotsissa aivan yhtä vaikeaksi kuin samoina vuosina Ranskassa, vallankumoushallituksen assignaattitaloudessa. Tosin Ruotsissa ei jouduttu likikään samanlaiseen rahaolojen sekasortoon kuin Ranskassa, mutta setelistö kasvoi täälläkin suuresti, ja seuraukset olivat nämä tavalliset: »tavaroiden hintojen nousu, liike-elämän ja omaisuusarvojen epävarmuus, korkeat valuuttakurssit».⁵

Rahaolot oli tarkoitus vakauttaa ja »kreditiiviseteleitä» ryhtyä lunastamaan vuoden 1803 alusta lukien, mutta ennen kuin tämä prosessi saatiin loppuun suoritetuksi, valtakunta joutui vedetyksi mukaan Napoleonin sotien pyörteisiin, jolloin tyypilliset inflaatio-oireet uusiintuivat Ruotsin rahaoloissa. Vuosien 1808—1809 sota, jossa Ruotsi menetti Suomen, muodostui turmiolliseksi myös valtakunnan raha-asioille. Sotien aiheuttamista menoista rahoitettiin runsaasti puolet lyhytaikaisilla lainoilla, jotka hankittiin laskemalla liikkeelle uusia seteleitä.⁶ Siis tyypillistä »setelirahoitusta», joka vuosisadasta toiseen on pysynyt sotaa käyvien valtojen patenttilääkkeenä ehtyneiden sotakassojen täyt-

¹ PAASIKIVI, m. r., s. 14—15.

² Vrt. HALLENDORFF, m. t., s. 285.

³ KIVIALHO, m. t., s. 38.

⁴ PAASIKIVI, m. a., s. 30—31.

⁵ PAASIKIVI, m. a., s. 31.

⁶ Vrt. KIVIALHO, m. t., s. 60.

tämiseksi. Liikkeessä oleva setelistö lisääntyi tietysti suuresti, kahtena sotavuonna 1808—1809 9.5 miljoonasta talarista 23.5 miljoonaan eli 2 ½-kertaiseksi.¹ Hinnat kohosivat muutamassa vuodessa kaksinkertaisiksi, ulkomaan rahan kurssit nousivat jälleen. Ihmiset riensivät vaihtamaan arvossa alenemaan ruvenneita seteleitä hopearahaan, jolloin setelien lunastaminen oli jälleen lopetettava.

Kesti runsaasti kaksi vuosikymmentä onnettoman sodan päättymisestä, ennen kuin sekasortoon menneet raha-asiat jälleen saatiin vakautetuiksi. Uutta raharealisaatiota koskevat lait julkaistiin marraskuun 1. päivänä 1830. Niiden mukaan liikkeessä oleva paperiraha oli lunastettava suunnilleen siihen tosiasialliseen kurssiin, joka sillä silloin oli, eli noin 37 %:iin setelien alkuperäisestä nimellisarvosta.² Silloinen kuningas, Kaarle XIV Juhana, olisi viimeiseen asti halunnut välttää tällaista menettelyä ja sen sijaan vähitellen parantaa setelirahan täysiarvoiseksi, mutta »kyynelin ja rukouksin» hänet saatiin luopumaan tästä deflaatiopolitiikasta ja suostumaan rahan devalvatioon.³

Edellä kosketellut inflaatioilmiöt eri puolilla maailmaa ovat jokseenkin säännöllisesti esiintyneet sotien yhteydessä. Jyrkkä rahamarvon aleneminen ja paperirahan lisääntyminen on ilmenyt esimerkiksi Yhdysvaltain vapaussodan, Ranskan vallankumousohallituksen sisäisten ja ulkoisten sotaisten selkkausten sekä Kolumbian kansalaissodan yhteydessä ja samaten varsin yksitoikkoisena samojen tapausarjojen toistumisena Ruotsi—Suomen historiassa. Mutta niinkuin nämä sodat mittasuhteiltaan jäivät varjoon niiden »planetaaristen järkytysten» rinnalla, joita ensimmäinen ja toinen maailmansota ovat merkinneet, samalla tavalla on näiden kuluvalle vuosisadalle käytyjen suursotien yhteydessä esiintynyt inflaatioita, jotka mittasuhteiltaan moninkertaisesti ylittävät kaiken näissä suhteissa siihen asti koetun.

4 luku. Rahaolojen kehitys ensimmäisen maailmansodan ja sen jälkivaiheiden aikana.

1. Yleiskatsaus kehitykseen eri maissa.

Sotaa käyvien valtioiden menot paisuivat ensimmäisen maailmansodan aikana yleensä nopeasti kaikki ennakoarviot ylittäviksi. Valtioiden tulotalous kykeni useimmissa tapauksissa vain varsin vajavaisesti mukautumaan tähän menojen tavattomaan kasvuun, valtion me-

¹ KIVIALHO, m. t., s. 60

² KIVIALHO, m. t., s. 66.

³ Vrt. KIVIALHO, m. t., s. 65—66.

noja ei toisin sanoen kyetty rahoittamaan normaaleilla tulonhankintakeinoilla. Solaa käyvien maiden oli näin ollen yhden toisensa perästä luovuttava kultakannasta ja eri muodoin turvauduttava »katteettoman» paperirahan liikkeelle laskemiseen. Seurauksena oli liikkeellä olevan setelistön kasvaminen erityisesti eräiden maiden kohdalta määriin, joista aikaisemmin tuskin oli voitu uneksiakaan. Hintataso kohosi suunnilleen samalla tavalla ja lopulta jouduttiin useissa valtioissa täydelliseen rahan repudiaatioon ja sitä seuraavaan rahajärjestelmän uudistamiseen.

Tämä inflaatioaalto ei jättänyt koskemattomaksi maailmansodan voittajavaltojakaan. Englantikin, jossa raha-asioiden järjestys yleensä on ollut, aivan viime vuosikymmeniä ehkä lukuun ottamatta, vakainta maailmassa, joutui sotien kestäessä laskemaan liikkeelle pitkälle neljättäsataa miljoonaa puntaa paperirahaa, ns. currency notes, ja samoina vuosina hintataso tukkuhintaindeksillä mitattuna kohosi runsaasti kaksinkertaiseksi. Ranskassa Banque de France myönsi valtiolle suuria luottoja. Seurauksena oli tietysti setelistön voimakas lisääntyminen; se kasvoi sodan aikana runsaasti kuusinkertaiseksi eli 5 912 miljoonasta frangista heinäkuun lopussa 1914 30 250 miljoonaan frangiin vuoden 1918 päättyessä. Hintataso nousi samanaikaisesti n. 3 1/2-kertaiseksi. Italiassa rahanarvon aleneminen meni vielä pitemmälle. Myös Yhdysvalloissa voitiin todeta inflaatio-oireita; setelistö kasvoi sotavuosien aikana 70 %, ja hintataso miltei kaksinkertaistui.

Inflaatioilmiöt levisivät myös puolueettomiin maihin. Puolueettomuuden ylläpitäminen ja muut sota-ajan erikoisolosuhteisiin liittyvät poikkeukselliset menot tekivät yleensä niissäkin valtion menot normaaleja suuremmiksi. Liikkeessä olevan rahamäärän kasvuun vaikutti näissä maissa huomattavasti myös erittäin runsas kullan maahan virtaaminen. Ruotsin valtionpankin kultavarasto esimerkiksi lähes kolminkertaistui sotavuosina, ja Hollannin pankin kasvoi neljä ja puoli kertaa niin suureksi kuin sodan edellä.¹ Tämä kultavarastojen kasvu vei keskuspankkien liikkeelle laskemien setelien määrän lisääntymiseen. Ruotsissa esim. setelistö kasvoi sodan aikana 234 miljoonasta kruunusta 814 miljoonaan eli 3 1/2-kertaiseksi. Hintatason nousu oli — tukkuhintaindeksillä mitattuna — miltei täsmälleen yhtä suuri; indeksi kohosi vuoden 1913 100 pisteestä 332 pisteeseen vuonna 1918. Suunnilleen yhtä suuri oli hintatason nousu sellaisissa puolueettomissa maissa kuin Tanskassa, Norjassa ja Hollannissa.

Voittajavaltioissa ja puolueettomissa maissa päästiin kuitenkin inflaation herroiksi sodan päätyttyä — ei tosin aivan heti, vaan muu-

¹ KORPISAARI, Raha ja pankit, s. 207.

tamassa vuodessa. Yhdysvalloissa, Englannissa ja — yleensä — puolueettomissa maissa voitiin kultakantaan uudelleen siirryttäessä palata rahan vanhaan kulta-arvoon. Tällaisen rahapolitiikan tarkoituksen mukaisuutta on tosin eräissä maissa, varsinkin Englannissa, jyrkätikin arvosteltu. Ranskassa ja Italiassa (ja myös Belgiassa) valuuttasen sijaan kultakantaan palattaessa devalvoitiin. Inflaatio oli näissä maissa kehittynyt niin pitkälle, että palaaminen tietoisesti deflaatiopolitiikkaa noudattamalla vanhaan kultapariteettiin katsottiin ylivomaiseksi.

Monin verroin vaikeampi oli rahaolojen sekasorto niissä maissa, jotka ensimmäisessä maailmansodassa joutuivat tappiolle, ja samoin eräissä niistä uusista valtioista, jotka suursodan aiheuttamassa valtiollisten olojen mullistuksessa saivat itsenäisyytensä. Inflaatiot kehittyivät todelliseksi »hyperinflaatioiksi» näissä maissa vasta sodan päätyttyä, niissä epätoivoisissa taloudellisissa oloissa, joihin hävitty sota ja seuranneet vallankumoukset tai muut sisäiset levottomuudet olivat kysymyksessä olevat valtiot saattaneet. Saksassa ja Venäjällä päädyttiin täydelliseen rahan repudiaatioon, siihenastinen raha toisin sanoen »pantiin viralta» sen muodostuttua täysin kykenemättömäksi täyttämään rahan tavanomaisia tehtäviä. »vaihdon välineenä ja arvon mittana»; rahanarvon aleneminenhan meni näissä maissa lopulta niin pitkälle, että se teleitä kieltäydyttiin kaupoissa yksinkertaisesti enää ottamasta vastaan. Suunnilleen samoin kävi hajalle lyödyn Itävalta-Unkarin; sekä Itävallan että Unkarin kruunut kokivat käytännöllisesti katsoen miltei Saksan markan ja Venäjän ruplan kohtalon. Uusista valtioista joutui pahimmin inflaation koettelemaksi Puola. Näissä maissa, erityisesti Saksassa ja Venäjällä, jouduttiin rahaolojen rappiossa niin syvälle, ettei sellaista ollut aikaisemmin rahaolojen historiassa koettu; Ranskan kuuluisan assignaatti-inflaation mittasuhteet jäivät kokonaan varjoon. Itävallassa ja Unkarissa ei vielä päästy aivan tähtitieteellisiin lukuihin asti: Itävallan vanha kultaan sidottu kruunu vastasi 14 300 paperikruunua, Unkarissa vastaavasti 16 600 kruunua. Puolassa jouduttiin tähän verrattuna jo yli satakertaisiin lukuihin; yhtä kultazlotya vastasi 1 800 000 paperimarkkaa. Tämäkin oli kuitenkin vaatimatonta verrattuna vastaaviin iimiöihin Venäjällä ja Saksassa. Kultaruplan arvo laskettiin 50 miljardiksi paperiruplaksi, ja Saksa sivuutti vielä tämänkin. Marraskuussa vuonna 1923 Amerikan dollarin, joka ennen sotaa oli vastannut n. 4 Saksan markkaa, arvioitiin vastaavan 4 200 miljardia Saksan paperimarkkaa! ¹

¹ Vrt. BRESCIANI-TURRONI, m.t., s. 24.

2. Saksan suurinflaatio.

Tämä Saksassa, manner-Euroopan keskusmaassa, tapahtunut jätti-läisinflaatio oli merkityksellisin kaikista ensimmäisen maailmansodan yhteydessä tapahtuneista »valuuttavallankumouksista». Aiheuttamansa suuren taloudellisen sekasorron lisäksi tällä tapahtumalla tuli olemaan laajakantoisia poliittisia seurauksia. On voitu väittää, että Hitler oli »the foster-child of the inflation», inflaation kasvattilapsi.¹ Tämä väite ei tietenkään selitä kuin eräältä puolelta sitä syykompleksia, joka johti kansallissosialismin valtaan pääsyyn Saksassa, mutta epäilemättä huomattavan merkitykselliseltä puolelta. Saksan inflaatiosta, joka mm. aiheutti laajojen keskiluokan piirien surkean köyhtymisen ja sen mukaisen poliittisen radikalisoitumisen, johtaa varmasti tietty »napanuora» kansallissosialistisen liikkeen saamaan, näennäisesti yllättävän suureen kannatukseen Saksan kansan keskuudessa.

Saksan inflaatiolla² oli silloin, kuten useimmilla inflaatioilla, olennainen lähtökohtansa sotamenojen rahoittamisessa. Ensimmäisen maailmansodan aikaisista valtion menoista ei Saksassa voitu suorittaa kuin n. 13 % valtion varsinaisilla tuloilla³, ja verraten rajoitetusti voitiin käyttää tavanomaisia vapaille markkinoille suuntautuvia lainausmuotojakin. Saksan oli näin ollen laajassa mitassa käytettävä »setelirahoitusta».⁴ Mitään jätti-läisistä mittasuhteista setelistön paisuminen ei kuitenkaan vielä sodan kestäessä saanut, ja samoin oli hintatason nousu verraten hidasta. Jos vuoden 1913 tasoa merkitään 100:llä, oli liikkeessä olevan rahamäärän indeksi 440 lokakuussa 1918, ja kotimaisen tavaroiden hintaindeksi samaan aikaan ainoastaan 239 — toinen asia on tietysti, että hintaindeksi ei Saksassakaan sanonut silloin koko totuutta, koska hinnat »mustassa pörssissä» olivat paljonkin virallisia hintoja korkeammat.

Toisin kuin voittajavaltioissa ja puolueettomissa maissa, sodan päät-

¹ LIONEL ROBBINS Bresciani-Turronin edellä viitatus teoksen englanninkieliseen laitokseen kirjoittamassaan esipuheessa, m. t., s. 5.

² Seuraavassa esitetyt Saksan inflaatiota käsittelevät numero- ym. tiedot perustuvat pääasiallisesti BRESCIANI-TURRONIN edellä viitattuun tutkimukseen.

³ Vrt. esim. FRITZ REINHARDT, Was geschieht mit unserem Geld? Nürnberg 1942, s. 33. Eräiden toisten tietojen mukaan nimenomaan verotulojen osuus Saksan sotamenojen peittämisessä jäi kerrassaan 6 %:iin. Vrt. HJALMAR SCHACHT, Die Stabilisierung der Mark, Berlin und Leipzig 1927, s. 3.

⁴ »Die Kriegsfinanzierung in Deutschland erfolgte im wesentlichen derart, dass das Reich sich die nötigen Mittel zunächst durch die Diskontierung von Schatzwechseln oder Schatzanweisungen bei der Reichsbank beschaffte.» SCHACHT, m. t., s. 3.

tyminen ei Saksassa merkinnyt, että myös pahin inflaatiokausi olisi sivuutettu. Saksan markan heikkeneminen jatkuu päinvastoin vuosikausia sodan jälkeenkin ja saavuttaa vasta nyt ne mittasuhteet, jotka tekevät siitä siihen asti suurimman katastrofin rahaolojen historiassa. Tahti on aluksi hieman hitaampaa, mutta ennen pitkää vauhti kiihtyy kohotakseen lopulta mitä hurjimpaan crescendoon. Tämä huippuvaihe koetaan vuonna 1923, siis vasta viisi vuotta maailmansodan päättymisen jälkeen. Heinäkuusta 1922 kesäkuuhun 1923, siis yhden vuoden aikana, setelistön määrä oli jo noussut 85-kertaiseksi, kotimaisten tavaroiden hinnat 182-kertaisiksi ja dollarin kurssi 223-kertaiseksi. Mutta tämäkin oli vasta vähäistä alkua verrattuna siihen mitä tuleman piti. Elokuun alusta vuonna 1923 saman vuoden marraskuun 15. päivään, siis kolmen ja puolen kuukauden aikana, setelistön määrä kohosi 2.1 miljoona-kertaiseksi, dollarin kurssi 2.3 miljoona-kertaiseksi ja kotimaisten tavaroiden hinnat suunnilleen 5 miljoona-kertaisiksi. Liikkeessä olevan setelistön määrä oli tällöin kokonaista 92.8 triljoonaa (1 triljoona = 1 000 000³) markkaa, sen sijaan että se heinäkuun lopussa 1914, siis toisin sanoen sodan aattona, oli ollut vajaat 2 miljardia Reichsmarkkaa. Hinnat puolestaan olivat marraskuun puolivälissä 1923 kokonaista 382 miljardia kertaa niin korkeat kuin vuonna 1913.

Uusien setelien liikkeeseen syyttäminen oli inflaation loppuvaiheessa saavuttanut aivan fantastiset mittasuhteet. Erikoispaperia seteleitä varten valmistettiin 30:ssä paperitehtaassa, eivätkä valtion omat setelipainot jaksaneet lähestulkoonkaan tyydyttää »kysyntää», vaan samanaikaisesti valmistivat sadat yksityiset painot Berliinissä ja muualla seteleitä valtakunnanpankille. Yksistään lokakuun 25. päivänä 1923 valmistui uusia seteleitä 120 000 biljoonan (1 biljoona = 1 000 000²) arvosta, mutta tämä oli aivan liian vähän, ja valtakunnanpankki lupasi lisätä ponnistelujaan seteli»tuotannon» kiihdyttämiseksi.

Saksan rahaolojen sekasorto oli tullut täydelliseksi. Arvottomiksi tulleita seteleitä kieltäydyttiin yksinkertaisesti ottamasta vastaan, ja näin ollen ei ollut muuta mahdollisuutta kuin repudiaatio; vanhat setelit oli julistettava kelpaamattomiksi ja rahakanta uudistettava. Saa-mansa kansainvälisen tuen turvin Saksan valtakunnanpankki onnistui maan rahaolojen tervehdyttämisessä yllättävän hyvin.

3. Suomen markka ensimmäisen maailmansodan aikana ja itsenäisyyden alkuvuosina.

Myös oma maamme joutui ensimmäisen maailmansodan aikana ja lähivuosina sen jälkeen kokemaan vaikean rahanarvon alenemisen,

vaikkei se mittasuhteiltaan kohonnutkaan Itävallan, Unkarin tai Puolan, Venäjästä ja Saksasta puhumattakaan, inflaatioiden tasalle. — Suomessa tällöin tapahtuneessa inflaatiokehityksessä voidaan selvästi erottaa kaksi vaihetta, joista ensimmäinen käsittää vuodet 1914—1917, toinen vuodet 1918—1920. Edellinen ajanjakso oli ns. »ruplatulvan» aikaa, ja sille oli ominaista, että inflaatiokehitys silloin johtui pääasiallisesti omasta valtiovallastamme riippumattomista, silloiseen epävarmaan poliittiseen asemaamme liittyvistä tekijöistä.

»Ruplatulva» aiheutui eri syistä.¹ Maailmansodan syttyessä siirrettiin maahamme huomattavia venäläisen sotaväen osastoja ja laivaston muodostelmia. Niin ikään ryhdyttiin Venäjän sotilasviranomaisten toimesta maassamme laajoihin linnoitustöihin, »vallitöihin», kuten niitä kansan keskuudessa silloin yleisesti nimitettiin. Rahoittaakseen sekä maahan siirretyn venäläisen sotavoiman ja virkamiehistön menoja että linnoitustöitä Venäjän valtio joutui ostamaan ruplia vastaan suomalaista valuuttaa. Muistakin syistä maahan alkoi virrata ruplavaluuttaa. Maamme teollisuudelle Venäjältä tulleiden sotatarviketilausten takia kauppatasemme muodostui Venäjän suhteen vientivoittoiseksi, mikä oli omansa lisäämään ruplavaluutan määrää. Niin ikään vaihtoi Kankakselle sijoittautunut, yhä kasvava venäläinen huvila-asujamisto huomattavassa määrässä ruplia Suomen rahaan.

Pahinta oli, että Venäjän taholta tulleen voimakkaan painostuksen vuoksi Suomen Pankin oli ruplia ostaessaan sovellettava pitkät ajat kurssia, joka ei ollut ruplan pari-kurssia suurestikaan alhaisempi huolimatta siitä, että ruplan kotimainen arvo oli nopeasti ja voimakkaasti alentunut sotamenojen setelirahoituksen vuoksi. Tämä heijastui tietysti nopeana laskuna ruplan kurssissa muualla maailmassa, mutta Suomen Pankin oli pakko säilyttää ylikurssi. Sen jälkeenkin kun Suomen Pankki kaikesta huolimatta vuoden 1915 elokuusta lähtien ryhtyi alentamaan ruplan kurssia, ylikurssi jäi edelleen olemaan. Kurssi oli siten vuoden 1916 aikana n. 25 % korkeampi meillä kuin maailman valuuttamarkkinoilla.²

»Ruplatulva» jatkui myös vuonna 1917. Tuona vuonna Venäjän viranomaiset saivat kuitenkin huomattavan osan suomalaisen valuutan tarpeestaan tyydytetyksi vaihtamalla Suomen markkoja puntiin ja dollareihin. Tämä ei siis enää merkinnyt ruplatulvaa, mutta kyllä liikkees-

¹ Vrt. Korpisaari, Suomen markka 1914—1925, Porvoo 1926, s. 12—13, 34—38, sekä A. E. Tudeer, Suomen Pankki 1912—1936, Helsinki 1939, s. 38—39.

² Vrt. Korpisaari, Suomen markka, s. 28.

sä olevan setelistön voimakasta lisääntymistä. — Kun ruplien Suomen Pankkiin virtaaminen päättyi vuoden 1917 jälkeen, Suomen irroitettua Venäjältä, oli pankin erilaisten ruplasaatavien arvo 271.7 miljoonaa ruplaa, mikä pari-kurssin mukaan laskien vastasi 724.2 miljoonaa markkaa; osa tästä ruplasaatavien kokonaismäärästä oli kuitenkin saatu alentuneisiin kursseihin.¹

Ruplatulvan — ja tietysti myös punnilla ja dollareilla tapahtuneen Suomen valuutan hankkimisen — vaikutus kuvastui setelistön voimakkaassa lisääntymisessä vuosina 1914—1917, vaikka nousua ei voidakaan kokonaisuudessaan panna yksistään tämän tekijän tilille. Jos vuoden 1913 tasoa merkitään 100:lla, seteli-indeksi oli vuoden 1917 viimeisellä neljänneksellä 674; liikkeessä olevan setelistön absoluuttinen määrä oli kasvanut 113.0 miljoonasta markasta vuoden 1913 päättyessä 764.5 miljoonaan vuoden 1917 lopussa. Elinkustannukset ja tukkuhinnat osoittavat vastaavana aikana niin ikään vahvaa, vaikkakaan ei aivan setelistön kasvuun rinnastettavaa nousua. Jos vuoden 1913 tasoa jälleen merkitään 100:lla, oli tukkuhintaindeksi kohonnut 432:een vuoden 1917 viimeisellä neljänneksellä. Elinkustannusindeksi, joka oli laskettu Helsingin elinkustannusten perusteella ottamalla basikseksi vuoden 1914 heinäkuun taso, oli puolestaan vuoden 1917 viimeisellä neljänneksellä noussut 377:ään.² Tämä indeksi oli kuitenkin laskettu virallisesti vahvistettujen hintojen perusteella eikä se niin ollen silloinkaan, sen paremmin kuin virallinen elinkustannusindeksi nykyäänkään, antanut täysin luotettavaa kuvaa elinkustannusten todellisesta noususta, koska kulutustarpeita silloinkin jouduttiin huomattavalta osalta tyydyttämään »mustan pörssin» tuotteilla, joiden hinnat aina ovat virallisesti vahvistettuja hintoja korkeammat.

Inflaatiokauden toisen vaiheen muodostavat itsenäisyyden ensi vuodet, vuodet 1918—1920. Vastakohtana edelliselle kaudelle, jolloin inflatorinen setelistön lisääntyminen oli tapahtunut, ei Suomen valtion itse harjoittaman »setelirahoituksen» vuoksi, vaan valtiollisen epävapauden määräämistä poikkeuksellisista syistä, inflaatiokehitys oli tällä toisella kaudella selvemmin »yleisen kaavan» mukainen. Kun Suomen valtio oli ensimmäisellä kaudella vain epäolennaisessa määrässä itse esiintynyt keskuspankkiluoton käyttäjänä, olosuhteet muuttivat tässä kohden jyrkästi itsenäisyyden alkuvuosina.

¹ Vrt. TUDEER, m. t., s. 50.

² Vrt. TUDEER, m. t., s. 59—60.

Tavallaan valtion toimesta aiheutuvaksi inflatoriseksi maksuvälineiden lisäykseksi voi katsoa senkin setelistön kasvun, mikä johtui vuoden 1918 tapahtumien aikana kapinahallituksen toimenpiteistä. Suomen Pankin pääkonttori ja maaseutukonttorit kapinallisten vallassa olevissa osissa maata joutuivat tietysti näiden määräysvaltaan, ja pankin tehtäväksi tuli auttaa kapinan rahoittamisessa eli siis huolehtia ennen kaikkea punakaartien varustamistoiminnasta ja palkoista. Pääkonttorissa oli melkoinen varasto valmiita seteleitä¹, ja ne tulivat kapinahallituksen toimesta liikkeeseen. Lisäksi painatettiin uusia seteleitä. Kaiken kaikkiaan käytettiin laittoman hallituksen menojen rahoittamiseen Suomen Pankin seteleitä 156 miljoonaa markkaa. Tästä määrästä oli kapinahallituksen toimesta painatettuja vääriä seteleitä n. 77 miljoonan markan arvosta. Laillisen hallituksen jälleen saatua vallan nämä julistettiin heinäkuun 6. päivänä 1918 mitättömiksi.²

Mutta myös laillisen hallituksen oli menojensa rahoittamiseksi käytettävä huomattavassa määrässä luottoa setelipankista. Paitsi kapinasta ja muista poikkeuksellisista syistä johtunut valtion menojen kasvaminen tähän vaikutti myös verojärjestelmän kehittymättömyys. Verotulot eivät voineet nopeasti mukautua menojen kasvuun, koska tietyltä vuodelta maksuun pannut verot saatiin tosiasiallisesti kannetuiksi vasta vuosia tämän jälkeen; siten esim. tulojen suostuntavero vuodelta 1917 ei tullut kokonaisuudessaan kannetuksi edes vielä vuonna 1919.³ Tällaisissa olosuhteissa valtio joutui vuoden 1918 aikana ottamaan Suomen Pankista seteliluottoa kaikkiaan 185 miljoonaa markkaa,⁴ minkä lisäksi Suomen Pankki osti valtion liikkeelle laskemia obligaatioita 18.6 miljoonan markan arvosta. Niin ikään valtio ylitti pano- ja ottotiliään, mutta tässä muodossa otettu luotto maksettiin ennen vuoden loppua takaisin. Suomen Pankki joutui myös ostamaan liikepankeilta näihin sijoitettuja valtion obligaatioita, mikä menettely merkitsi sekin asiallisesti luoton antoa valtiolle. Kaikista näistä syistä valtion velka Suomen Pankille kasvoi vuonna 1918 kaikkiaan 227.1 miljoonaan markkaan ja oli vuoden loppuun mennessä kohonnut lähes kolme kertaa niin suureksi kuin se oli ollut vuoden alkaessa.⁵

Valtion luotonottoa setelipankista, tätä »vanhinta ja varmintä tietä

¹ TUDEER, m. t., s. 98.

² Vrt. KORPISAARI, Suomen markka, s. 86.

³ KORPISAARI, Suomen markka, s. 99.

⁴ TUDEER, m. t., s. 103.

⁵ TUDEER, m. t., s. 104.

inflaatioon»¹, jatkettiin edelleen vuosina 1919 ja 1920. Vuosi 1921 merkitsi sen sijaan tärkeää taitekohtaa; valtion talous saatiin normaalein varainhankintakeinoin tasapainoon, ja valtio saattoi huomattavasti lyhentääkin aikaisempia luottojaan keskuspankkiin. Inflaatiokauden voi sanoa asiallisesti tällöin päättyneen, vaikka Suomen markkan lopullinen vakauttaminen ja kultakantaan siirtyminen tapahtui, kuten tunnettua, vasta vuosia myöhemmin.

Vuoden 1920 lopulla liikkeellä oleva setelistö oli 1 341.0 miljoonaa markkaa. Kun se oli ollut vuoden 1913 päättyessä 113.0 miljoonaa markkaa, oli setelistö siis paisunut suunnilleen 12-kertaiseksi. Tukkuhintaindeksi oli samana aikana kohonnut 1 402:een, elinkustannusindeksi 1 108:aan. Kun Suomen markka vuonna 1925 lopulta sidottiin kultaan, vastasi yksi entinen kultamarkka arvoltaan 7.6776 uutta kultamarkkaa. Tämän mukaan markkan arvo näytti alentuneen 1/7—1/8 osaan entisestään. Todellisuudessa arvon aleneminen oli — kullan arvon samanaikaisesta laskusta johtuen — huomattavasti suurempi; uusi, kultaan sidottu markka oli ostokyvyltään vain n. 1/11 vuoden 1913 kultamarkasta².

5 luku. Toisen maailmansodan vaikutukset rahanarvoon eri maissa.³

Ensimmäisen maailmansodan jälkivaiheissa koetut suurinflaatiot olivat merkinneet niin vaikeata taloudellista sekasortoa, niin raskasta moninaisten sosiaalisten kärsimysten kasautumaa, että ne olivat oman sa herättämään aikaisempaa voimakkaamman päättäväisyyden vastustaa tätä rahaolojen rappioilmiötä — eikä vain niissä maissa, jotka olivat pahimmat inflaatioperiodit itse eläneet, vaan muuallakin. Inflaation painajainen jäi tosin yleisessä tietoisuudessa taka-alalle 1930-luvun alkuvuosien suuren depression aikana, jolloin aivan päinvastainen ilmiö, vaikea deflaatio, puolestaan levitti sekasortoa, työttömyyttä, taloudellista raunioitumista ja niiden mukana poliittista levottomuutta maasta toiseen. Inflaatiokokemuksien täydelliseen unohtamiseen tämä ei kuitenkaan johtanut; pikemminkin voi sanoa, että entistä selyemmin nähtiin tarpeelliseksi pyrkiä välttämään kumpaankin suuntaan mene-

¹ TUDEER, m. t., s. 123.

² Vrt. KÖRPISAARI, Suomen markka, s. 223.

³ Esityksessä on ollut pakko tältä osalta käyttää osittain epätyydyttävää lähdeaineistoa, ja se on muutenkin — inflaatioprosessin kirjoittamisen ajankohtana useimmissa maissa yhä jatkuessa — jäänyt valitettavan epätäydelliseksi.

viä rahaolojen järkytyksiä. Saksassa tämä pyrkimys, kahden mitä vaikeimman kokemussarjan tuloksena, kiteytyi tunnettuun iskulauseeseen: nie wieder Inflation, nie wieder Deflation!

Kun toinen maailmansota syksyllä 1939 alkoi, oltiin eri maissa tämän mukaisesti ylipäänsä huomattavasti paremmin valmistuneita sodan rahaoloille aiheuttamien rappeutumistendenssien vastustamiseen kuin ensimmäisen maailmansodan alkaessa. Silloin — vuosikymmeniä kestäneen »eurooppalaisen idyllin» rauhankauden ja myös suhteellisen vakaitten rahaolojen jälkeen — inflaatio oli tavallaan päässyt yllättämään sotään joutuneet maat. Nyt sen vaaroja tiedettiin odottaa, ja niihin oli ennakolta — missä perusteellisemmin, missä pinnallisemmin — suunniteltu vastatoimenpiteitä. Pisimmälle oli tässä suhteessa menty Saksassa, jossa inflaatiosta oli vaikeimmat kokemukset. Jo vuosia ennen sodan puhkeamista oli kulutuksen, hintojen ja palkkojen säännöstely samoin kuin valtion menojen finanssioimiskeinot suunniteltu ja niitä ryhdyttiin myös toteuttamaan saksalaisella perinpohjaisuudella.¹ Tuloksena olikin ainakin hintatason yllättävän suuri vakavuus Saksassa siihen asti, kunnes kolmannen valtakunnan luhistumisprosessin loppuvaihe alkoi. Muuallakin näytti sodan alkuvuosina siltä, että inflaatio pystyttäisiin hallitsemaan paremmin kuin miespolvi aikaisemmin, vaikka missään muussa sotaa käyvässä maassa — ja tuskin missään puolueettomassakaan — hintataso ei pysynyt yhtä vakavana kuin Saksassa.

Mutta toinen maailmansota osoittautui jatkuessaan useassa suhteessa ensimmäistä monin verroin raskaammaksi. Sen valtiontaloudelle ja rahaoloille asettamat rasitukset muodostuivat ennen pitkää ensimmäisen maailmansodan vastaavia rasituksia yhtä paljon suuremmiksi kuin tämä sota oli edellistä verisempi ja hävittävämpi, eikä inflaation voimakasta esiin murtautumista voitu lopulta näissä olosuhteissa tälläkään kertaa välttää. Kuten ensimmäisen maailmansodan aikanakin, inflaatioaalto on nytkin, missä suhteellisen heikkona, missä sitäkin vahvempana, levinnyt miltei kaikkialle. Se ei ole nytkään jättänyt koskemattomaksi suursodan voittajavaltojakaan, eikä myöskään puolueettomia, mutta pisimmälle inflaatio on tälläkin kertaa kehittynyt eräissä sellaisissa maissa, jotka ovat kärsineet sodassa tappion.

Seuraavassa otetaan inflaation kulku maasta toiseen lyhyesti tarkasteltavaksi. Omassa maassamme tapahtunut rahanarvon aleneminen

¹ Vrt. Br. SUVIRANTA, Totalitaarinen sotatalous, Kansantaloudellinen Aikakauskirja, XI (XXXV) vuosikerta, Helsinki 1939, s. 205—228.

jätetään tässä yhteydessä kuitenkin käsittelemättä, koska Suomen viime inflaatio tulee myöhemmin yksityiskohtaisemmin analysoitavaksi.

1. Englanti.

Toinen maailmansota oli Englannille miltei kaikissa muissa suhteissa, paitsi mitä tulee sodan vaatimiin välittömiin uhreihin kaatuneina ja haavoittuneina, paljon raskaampi kuin ensimmäinen. Maa joutui Saksan lännessä vuonna 1940 saavuttaman voiton yhteydessä aivan tappion partaalle, sen asutuskeskuksia ja tuotantolaitoksia kohtasivat raskaat tuhot vihollisen ilmahyökkäysten muodossa, ja sen kauppalavasto kärsi, kuten tosin jo ensimmäisessä maailmansodassakin, tavattomia menetyksiä sukellusvenesodassa.

Maan rasitusten ja sotaponnistusten raskaus kuvastui tietysti myös *valtionaloudessa* menojen voimakkaana paisumisena. Normandiaan tehdyn maihinnousun vuonna valtion menot olivat liki kuusinkertaiset verrattuna sotaan edeltäneen viimeisen rauhan vuoden menoihin. Valtionalouden sodanaikainen kehitys käy ilmi seuraavasta asetelmasta¹:

Valtion menot ja tulot Englannissa vuosina 1938—1947.

Varainhoitokausi	Menot miljoonaa £		Tulot miljoonaa £	Tulovajaus miljoonaa £	Tulot % menoista
	Sotamenot	Menot kaikkiaan			
1. IV. 1938—31. III. 1939	400	1 147	1 006	141	87.7
„ 1939— „ 1940	1 141	1 904	1 132	772	59.5
„ 1940— „ 1941	3 220	3 971	1 495	2 475	37.6
„ 1941— „ 1942	4 085	4 889	2 175	2 714	44.5
„ 1942— „ 1943	4 840	5 740	2 922	2 818	50.9
„ 1943— „ 1944	4 950	5 915	3 149	2 765	53.2
„ 1944— „ 1945	5 125	6 190	3 355	2 836	54.2
„ 1945— „ 1946	4 410	5 608	3 401	2 207	60.6
„ 1946— „ 1947 (arvio)	1 667	4 008	3 282	766	81.9

¹ Vrt. Bulletin mensuel de statistique (Nations Unies), Geneve, N:o 9/1946.

Menojen paisuessa voitiin huomattavasti — vaikkei läheskään riittävästi koko menojen kasvun peittämiseksi — myös tuloja lisätä. Englannissahan on tuloverosysteemi veron lähteellä kantoineen vanhastaan hyvin kehittynyt ja joustavasti varojen tarpeen kasvuun mukautettavissa, ja tätä veroa korotettiin voimakkaasti. Veron standardimääräksi tuli 50 sadalta huhtikuussa 1941. Kun suuria tuloja lisäksi rasitti erityinen lisävero, surtax, näiden kahden veron rasisus muodostui niin suureksi, että suurtuloista jouduttiin, siltä osalta kuin ne nousivat yli 20 000 punnan, maksamaan kokonaista 97 ½ %.¹ Tämän lisäksi säädettiin vielä suunnilleen Suomen sodanaikaista suhdanneveroa vastaava »liiallisten voittojen vero» (Excess Profits Tax), jota joutuivat maksamaan kaikki »firms and businesses», jotka 1. 4. 1939 alkaen olivat saaneet ylivoittoja. Normaaliveitoiksi, joihin ylivoittoja verrattiin, valittiin tiettyjen sotaa edeltäneiden vuosien keskimääräiset voitot. Kun veroesitys vuoden 1939 syyskuussa, ensimmäisen sotabudjetin yhteydessä, annettiin, verosadannes määrättiin aluksi 60 %:ksi »ylivoitosta», mutta korotettiin jo kesällä 1940 100 %:ksi. Veroa määrättäessä sallittiin kuitenkin tiettyjä vähennyksiä, jotka saivat aikaan, että faktillinen verosadannes ei ollut sittenkään aivan sataprosenttinen. Sotavoittoverosta määrättiin sitäpaitsi 20 % maksettavaksi sodan jälkeen takaisin, joten viides osa verosta oli eräänlaista pakkolainaa valtiolle.²

Englannin välitön verotus oli kuitenkin jo ennen sotaa ollut siksi korkea, ettei siinä ollut kovin runsaasti kiristämisen varaa. Aivan viimeisiä mahdollisuuksia tässä suhteessa ei myöskään haluttu käyttää hyväksi. Verosta vapautetun tulon määrää vähentämällä ja verosadanneksia vielä korottamalla olisi epäilemättä ollut saavutettavissa tuloveron tuoton varsin huomattava lisäys, mutta pelättiin, että tulojen liian ankara verottaminen jättäisi liian vähän ylläkettä työponnistuksille.³ Asioiden näin ollen jouduttiin varsin huomattavassa määrässä käyttämään luottorahoitusta; valtion tulothan jäivät kahtena varainhoitokautena, 1940—1941 ja 1941—1942, vahvasti alle 50 %:n menoista. Vuodesta 1942 lähtien tulojen osuus on tosin jatkuvasti noussut, ja on toisen maailmansodan aikana ollut varsin selvästi korkeampi kuin vuosina 1914—1918. Kun viimeksi mainittuna vuonna voitiin peittää vain

¹ Vrt. MARY E. MURPHY, England's experience in curbing inflation through fiscal devices, artikkeli kokoomateoksessa Curbing Inflation through Taxation, s. 214.

² Vrt. Bank for International Settlements (BIS). Press Review, Basle, 9. 4. 1941, 15. 4. 1942.

³ Vrt. JOHN MAYNARD KEYNES, How to pay for the war, London 1940, s. 44.

29 % menoista tuloilla¹, oli vastaava sadannes edellä esitetyn asetelman mukaan 1945—1946 runsaasti kaksi kertaa niin suuri, eli 60.6 %.

Käytetty luottorahoitus saattoi ammentaa niistä runsaista säästövaroista, jotka sodan aikana Englannissa esiintynyt »säästäväisyyden aalto» synnytti. Tätä kiihoitettiin erimuotoisella säästäväisyyspropagandalla, ja tämän lisäksi omaksuttiin tuloveron varsinaisen korottamisen asemesta tuloveron kantamisen yhteydessä toteutettu, pieniin tuloihin kohdistuva pakkosäästämisen muoto, josta Keynes oli ensimmäisenä tehnyt ehdotuksen². Kun Englannilla oli lisäksi mahdollisuus sodan rahoituksessa turvautua myös merentakaisien pääomansijoitustensa kuluttamiseen³, ei sen tarvinnut käyttää »monetääriseen inflaatioon» varmimmin johtavaa setelirahoitusta sillä tavalla kuin useiden mannermaan valtioiden tämänkin sodan aikana.

Tämä näkyy mm. siinä, että *liikkeellä olevan setelistön kasvu*, niin voimakasta kuin se sinänsä olikin, jäi kuitenkin kohtuulliseksi moneen muuhun sotaa käyvään maahan verrattuna. Setelistön kehitys ilmenee oheisesta asetelmasta, joka samalla osoittaa erilaisten talletusten kasvun sotavuosien aikana.

Setelistö ja erilaiset talletukset Suur-Britanniassa vuosina 1939—1946
(milj. puntaa vuoden lopussa)⁴

	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946
Setelistö	555	617	752	923	1 089	1 239	1 380	1 422
Talletukset liikepankeissa ⁵	2 441	2 800	3 329	3 629	4 032	4 545	4 850	5 685
niistä: shekkitilit	1 398	1 770	2 168	2 429	2 712	3 045	3 262	3 823
Talletukset säästöpankeissa ⁵	249				453	532	605	
Talletukset postisäästöpankissa	551	928	1 150	1 388				2 655
Säästötodisteet yms.	631	947	1 327	1 680	2 079	2 429	(puuttuu)	

¹ Vrt. MURPHY, m. a., s. 204

² Keynesin ehdotus tuli ensimmäisenä julkisuuteen vuoden 1939 marraskuussa Timesissä julkaistuissa artikkeleissa ja sittemmin, seuraavana vuonna, Keynesin näiden artikkelien pohjalta laatimassa kirjasessa *How to pay for the war*.

³ Vrt. MURPHY, m. a., s. 205.

⁴ Taulukko perustuu Kansainliiton (Yhdistyneiden Kansakuntien) tilastollisissa kuukausijulkaisuissa olleisiin tietoihin.

⁵ Liikepankkeja koskevat luvut esittävät 11 lontoolaisen clearing-pankin talletusten kehitystä, säästöpankkien osalta ovat mukana maan kaikki senkaltaiset rahoilaitokset.

Setelistö oli viimeisen sotavuoden 1945 lopussa 149 % suurempi kuin kuusi vuotta aikaisemmin, ja vuonna 1946 nousu on jatkunut. Kuten jo todettiin, moniin manner-Euroopan maihin verrattuna tämä oli kuitenkin verraten vaatimatonta, mutta toisaalta se osoittaa, ettei Suur-Britanniakaan, kaikista finanssijärjestelmänsä »ilmitulleista eduista ja piilevistä mahdollisuuksista»¹ huolimatta, suinkaan kokonaan välttänyt monetäärisen inflaation esiintymistä.

Asetelma osoittaa myös erilaisten talletusten voimakasta lisääntymistä. Tämä ei tietysti voinut johtua yksin säästöasteen lisääntymisestä, vaan sen täytyi perustua rahatulojen kasvuun. Rahassa laskettu ansiotulo olikin vuoden 1938 4 490 miljoonasta £:sta noussut 7 384 miljoonaan £:aan jo vuonna 1942.² Ansiotulon eri ryhmistä oli — erilaisten voittojen (profits) ohella — kasvanut voimakkaimmin sen suurin ryhmä, palkat.

Palkkatulojen kasvu ei johtunut suinkaan vain palkkatason noususta, vaan myös muista syistä: täystyöllisyyden toteutumisesta ja sen mukana tapahtuneesta palkansaajien lukumäärän kasvusta, ylitöiden lisääntymisestä ja niistä maksettavista korkeammista palkkioista, aikaisemmin alemmin palkattujen työläisten siirtymisestä kallispalkkaisempiin ammattitöihin jne. Tämä selittää sellaisen asiain tilan, että kun keskimääräinen viikkopalkka oli lokakuusta 1938 tammi-kuuhun 1943 noussut vain 26 1/2 %, keskimääräisansiot olivat samana aikana kohonneet 65 %.³ Suuri osa keskimääräisansioiden kasvusta olisi siis tapahtunut siitä huolimatta, että palkkataso olisi jäädytetty täysin rauhanaikaiselle tasolle.

Tällaista palkkatason jäädyttämistä ei kuitenkaan tapahtunut. Palkkatason on — eri lähteiden mukaan — laskettu nousseen vuoden 1939 kesällä vallinneesta tasosta vuoden 1941 loppuun mennessä n. 25 %, vuoden 1943 loppuun n. 30 %, heinäkuuhun 1944 n. 35 %, vuoden 1945 loppuun n. 50 % ja huhtikuuhun 1946 n. 59 %.⁴

Palkkatason nousu ja ansioiden kasvu edellä selostetuista muista syistä tekivät ymmärrettäväksi — eräät muutkin tekijät ovat vielä tie-

¹ MURPHY, m. a., s. 201.

² Vrt. MURPHY, m. a., s. 203.

³ MURPHY, m.a., s. 212.

⁴ Vrt. BIS, Annual Report XIII; Konjunkturläget hösten 1945, Meddelanden från konjunkturinstitutet, Ser. A: 13, Stockholm 1946; The Economist N:o 5372/10. VIII 1946. Kun prosenttiluvut on saatu eri lähteistä, joissa vertailuperusteet ovat saattaneet jossakin määrin poiketa toisistaan, on lukuihin suhtauduttava sen mukaisin varauksin.

tysti olleet vaikuttamassa, ei vähimmin asepalveluksessa oleville suoritettut erilaiset korvaukset — sen yksityisten henkilöiden tulojen kasvun, jota seuraava asetelma osoittaa. Asetelmassa on koetettu samalla laskea, miten nämä tulot ovat jakautuneet välittömien verojen, kulutusmenojen ja henkilökohtaisen säästämisen kesken.

*Yksityisten henkilöiden tulot Suur-Britanniassa vuosina
1939—1944¹, milj. puntaa.*

	1939	1940	1941	1942	1943	1944
<i>Yksityisten henkilökohtaiset tulot</i>	5 042	5 744	6 436	7 088	7 684	8 043
Siitä: välittömät henkilökohtaiset verot	494	609	797	905	1 176	1 343
kulutusmenot	4 264	4 423	4 633	4 909	4 987	5 216
henkilökohtainen säästäminen ..	284	712	1 006	1 274	1 521	1 484

Millainen on sitten ollut Englannin *hintakehitys* tämän setelistön, talletusten ja rahatulojen kasvussa ilmenevän, tosin verraten kohtuullisen, monetäärisen inflaation paineen alaisena?

Täydellisen hintastabiliteetin ylläpitäminen kävi mahdottomaksi eri syistä, ei vähimmin tuontitavaroiden hintojen jatkuvan nousun vuoksi. Elinkustannusindeksi nousi tuntuvasti parina ensimmäisenä sotavuonna. Seuraava asetelma² osoittaa elinkustannusindeksiä eri ryhmineen syyskuussa 1939, huhtikuussa 1941 ja syyskuussa 1943:

*Englannin elinkustannusindeksi.
Syyskuu 1939 = 100.*

	Syyskuu 1939	Huhtikuu 1941	Syyskuu 1943
<i>Kokonaisindeksi</i>	100	128	128
Ravinto	100	123	120
Vaatetus	100	172	166
Vuokra	100	101	101
Lämpö ja valo	100	124	134
Muut ryhmät	100	126	163

¹ Konjunkturläget våren 1945, Meddelanden från konjunkturinstitutet, Ser. A: 12, Stockholm 1945.

² Vrt. MURPHY, m. a., s. 210.

Suomessa elinkustannusindeksi nousi, jos elokuu 1938—heinäkuu 1939 otetaan basisvuodeksi, huhtikuuhun 1941 mennessä 139 pisteeseen. Englannin indeksin nousu ei vastaavana aikana ollut kovinkaan paljon hitaampaa. Sen sijaan se oli hyvin paljon hitaampaa, jos sitä verrataan Englannin hintakehitykseen *ensimmäisen* maailmansodan aikana, jolloin elinkustannusindeksi niin ikään neljässä vuodessa, vuosina 1914—1918, kohosi 90 % vuosien 1939—1943 28 %:n asemesta. Ravinnon indeksi yksin nousi ensimmäisen maailmansodan alusta lähtien neljän vuoden kuluessa 108 %, toisen maailmansodan kuluessa vastaavana aikana ainoastaan 20 %.

Kuten nähdään, Englannin elinkustannuksille oli ominaista täydellinen stabilisoituminen vuosina 1941—1943. Tämä johtui hallituksen tietoisista ponnistuksista elinkustannusindeksin kurissapitämiseksi; kesällä 1941 annetussa hinta- ja palkkasäännöstelyä koskevassa virallisessa asiakirjassa, Price Stabilization and Industrial Policy, hallitus nimenomaan lupasi, että elinkustannusindeksi tullaan pitämään, vähäisiä kausivaihteluita lukuun ottamatta, pisteiden 125—130 välillä. Hallitus toivoi, että työläiset vastaavasti pidättyisivät palkankorotusvaatimuksista, jos elinkustannusten vakauttaminen onnistuu. Elinkustannusten kurissapitämiseksi hallitus käytti Englannissa, kuten monessa muussakin maassa, myös tukipalkkioita, jotka kohdistuivat tärkeimpiin ruokatavaroihin, vaatetustavaroihin ja kuljetuksiin. Tukipalkkioihin käytetty summa on noussut verraten suureksi, 200 miljoonaan £:aan vuodessa¹. Valtion kokonaismenoista varainhoitokaudella 1944—1945 tämä vastasi runsasta 3 %.

Tukipalkkioiden näinkin voimakas käyttö osoittaa, että elinkustannusindeksi on Englannissakin ollut sotavuosina enemmän tai vähemmän »manipuloitu» ja antaa sellaisena oikeastaan liian edullisen kuvan hintatason vakavuudesta. Englannin elinkustannusindeksin on sanottu muutenkin olevan siten rakennettu, että se antaa elinkustannusten todellisesta kehityksestä vajavaisen kuvan. Indeksi perustuu näet jo vuonna 1914 suoritettuihin elinkustannustutkimuksiin, ja vuonna 1936 suoritetuissa pistokokeen luonteisissa lisätutkimuksissa todettiin, että niiden väestöryhmien kulutus, joita indeksi koskee, on vuodesta 1914 hyvin olennaisesti muuttunut.²

Elinkustannusten kehitys, jota edellä seurattiin vuosien 1939—1943 osalta, säilyi koko sodan jäljellä olevan ajan joksinkin stabiilina. Tuk-

¹ Vrt. MURPHY, m. a., s. 211.

² Vrt. BIS. Annual Report XIV.

kuhintojen nousu on ollut — mm. elinkustannusindeksin selostetun »manipuloimisen» vuoksi — elinkustannusten nousua melkoisesti voimakkaampaa. Seuraavassa on asetettu rinnakkain elinkustannusten ja tukkuhintojen kehitys neljännevuosittain vuosina 1940—1946. Kummasakin on basiksena tammi—kesäkuun hinnat vuonna 1939. Basiksen erilaisuudesta johtuu, että elinkustannusindeksin pisteluvut hieman — tosin aivan vähän — eroavat äsken esitetyistä luvuista, joissa basiksena oli syyskuu 1939. Nyt esitettävät indeksisarjat perustuvat Kansainliiton (Yhdistyneiden Kansakuntien) julkaisemiin kuukausitilastoihin.

Englannin elinkustannusten ja tukkuhintojen kehitys vuosina 1940—1946. Tammi—kesäkuu 1939 = 100.

	Elinkustannus- indeksi				Tukkuhinta- indeksi			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV
1940	116	121	123	127	132	138	145	153
1941	129	130	129	130	155	157	159	160
1942	129	130	130	129	163	164	163	166
1943	129	130	129	129	167	168	167	168
1944	130	131	131	131	169	171	172	172
1945	131	135	132	132	172	175	174	174
1946	132	132	132	133	177	178	182	185

Tukkuhintaindeksi on siis vuoden 1946 päättyessä, jolta ajalta viimeiset tiedot ovat, noussut 185 pisteeseen, elinkustannusindeksi vastaavasti 133 pisteeseen. Tukkuhinnat ovat tosin sanoen nousseet elinkustannuksia voimakkaammin — seikka, joka on todettavissa useimmissa sodanaikaisista hintojen nousuista kärsineissä maissa.

Englannissa on — kuten Yhdysvalloissakin — hinnoissa ja palkoissa esiintynyt sodan päätyttyä, nimenomaan vuonna 1946, nousu-yrkimyksiä. Tilanne on jatkuvasti siksi epämääräinen, että tätä kirjoitettaessa — vuonna 1947 — ei voi ensinkään sanoa, milloin ja mille tasolle hintojen lopullinen vakaantuminen tulee tapahtumaan.

2. Yhdysvallat.

Yhdysvaltojen mukaantulo toiseen maailmansotaan tapahtui runsasta kahta vuotta myöhemmin kuin tämä sota oli Euroopassa alkanut. Japanin hyökkäys Pearl Harbouriinhan tapahtui vasta 7. päivänä jou-

lukuuta 1941. Tästä johtui tietenkin, että sotaan joutumisen aina kiihdyttämät inflaatiotendenssit alkoivat Yhdysvalloissa kaikessa selvytydessään tuntua myöhemmin kuin sotaan heti alun alkaen kietoutuneissa Euroopan maissa. Aktiivista sotaan osallistumista edeltänyt varustelu-»boomi» sisälsi jo kuitenkin alkuaireita myöhempään kehitykseen, vaikkakin mittasuhteiltaan vielä vaatimattomia.

Seuraava asetelma valaisee *valtionalouden kehitystä* (menojen ja tulojen määrää ja keskinäistä suhdetta) vuosina 1939—1945¹. Menojen ja tulojen määrä on ilmoitettu miljoonin dollarein.

*Valtionalouden kehitys Yhdysvalloissa vuosina 1939—1945,
milj. dollaria.*

Varainhoitokausi	Menot		Tulot	Tulovajaus	Tulot % menoista
	Sotamenot	Menot kaikkiaan			
I. VII. 1939—30. VI. 1940	1 657	8 998	5 387	3 611	59.9
„ 1940— „ 1941	6 301	12 711	7 607	5 103	59.8
„ 1941— „ 1942	26 011	32 397	12 799	19 598	39.5
„ 1942— „ 1943	72 109	78 179	22 282	55 897	28.5
„ 1943— „ 1944	87 039	93 744	44 149	49 595	47.1
„ 1944— „ 1945	—	98 912	45 730	53 182	46.2

Sotaan joutuminen lankeaa varainhoitokaudelle 1. VII. 1941—30. VI. 1942, mikä tietysti näkyy valtion menoissa; sotamenot kiipeävät edellisen varainhoitokauden 6 301 miljoonasta dollarista 26 011 miljoonaan, kokonaismenot vastaavasti 12 711 miljoonasta dollarista 32 397 miljoonaan. Tulot — ylivoimaiselta pääosalta tietenkin erilaisia verotuloja — eivät jaksu seurata mukana, ja niin painuu tulojen osuus kokonaismenojen peittämisessä tänä varainhoitokautena pitkälle alle 50 %:n. Tätä rajaa tulot eivät kykene ylittämään koko sodan aikana ja Yhdysvaltain valtionalouden tila on siten tässä suhteessa selvästi epäedullisempi edellä selostettuun Englannin finanssiasemaan verrattuna.

Tulovajauksen suuruus on tietenkin merkinä siitä, että valtion menot on erittäin suuressa määrässä peitettävä luottoihin turvautumalla.

¹ Luvut, jotka eräiltä kohdilta ovat arvioituja, ovat peräisin osaksi BIS, Annual Report XIV:sta, osaksi julkaisusta *Annuaire Statistique de la Société des Nations, 1942—1944.*

Seuraavassa näkyy Yhdysvaltain valtionvelan kehitys vastaavina vuosina sekä sen jakautuminen vakautettuun ja vakauttamattomaan velkaan. Luvut tarkoittavat jälleen miljoonia dollareita ja perustuvat Kansainliiton (Yhdistyneiden Kansakuntien) kuukausitilastoihin.

Yhdysvaltain valtionvelka vuosina 1939—1945, milj. dollaria.

	Vakautettu velka	Vakauttamaton velka	Koko valtionvelka
30. VI. 1939	42 476	3 419	45 895
—, — 1940	44 996	3 504	48 500
—, — 1941	50 547	4 802	55 349
—, — 1942	65 613	9 450	77 063
—, — 1943	106 821	33 975	140 796
—, — 1944	149 322	53 304	202 626
—, — 1945	188 619	70 496	259 115

Ennen sotaa vakauttamattoman lyhytaikaisen velan osuus kokonaisvelasta oli varsin vaatimaton. Sen vuoksi on luonnollista, että tämän velan prosenttinen kasvu on sotavuosina ollut vakautetun velan kasvua voimakkaampi. Absoluuttiselta määrältään vakautettu velka on kuitenkin kaiken aikaa lisääntynyt enemmän, ja oli vuonna 1945 lähes 4 1/2 kertaa niin suuri kuin vuonna 1939. Rahapoliittisista syistä on valtion velkaa lisättäessä pyritty mahdollisimman suuressa määrässä saamaan sijoitetuksi pitkäaikaisia lainoja nimenomaan suoraan yleisölle. Tätä pyrkimystä on tehostettu voimakkaan säästäväisyyspropagandan avulla.

Mutta kun valtionvelkaa on ollut pakko lisätä tavattoman voimakkaasti, ei sitä kuitenkaan ole likimainkaan kokonaisuudessaan saatu suoraan yleisöltä, vaan valtavia määriä on jouduttu ottamaan myös luottolina pankeista, ja nimenomaan myös sellaisina luottotyypeinä, jotka sisällyttävät itseensä suurimmat »inflatoriset mahdollisuudet»¹. Tämä on heijastunut mm. *maksuvälineiden määrän* paisumisessa. On

¹ Vrt. ALVIN H. HANSEN, Inflationary Potentialities of the Public Debt, s. 42.

laskettu, että seteleitä ja metallirahaa oli Yhdysvalloissa liikkeessä vuonna 1929 \$39 per capita, vuonna 1940 \$60, mutta vuoden 1944 alussa jo n. \$150¹. Viidessätoista vuodessa on siis setelien ja metallirahan määrä lähes nelinkertaistunut. On kuitenkin huomattava, että kaikkein vähimmin Yhdysvalloissa, jossa shekkien käyttö on, kuten Englannissakin, monin verroin yleisempää kuin esim. meillä Suomessa, setelit ja metalliraha yksinään edustavat koko maksuvälineistöä. Niin ikään on todettava, että setelistöön on paisuttavasti vaikuttanut myös inflatorisista tekijöistä ainakin pääasiallisesti riippumaton, jo 1930-luvulla alkanut kiertonopeuden väheneminen. Tähän taas on ollut eri syitä, 1930-luvulla mm. tesauroinnin lisääntyminen tapahtuneiden pankkiromahdusten johdosta, sota-aikana taas esim. lisääntyneiden sotateollisuuden palkkojen virtaaminen sellaisille piireille, jotka eivät olleet tottuneet käyttämään pankkitilejä, työvoiman liikkuvuuden kasvaminen, sotalaitoksen suuret kassat jne.²

Sodan aikana on Yhdysvalloissa tapahtunut niin ikään voimakas *tulojen kokonaismäärän paisuminen*. Kuten Englannissakin, tämä on vain osaksi johtunut palkkatason noususta, osaksi taas ilmiöön on vaikuttanut joukko muita syitä. Näistä on ennen kaikkea mainittava työllisyyden lisääntyminen; Yhdysvalloissahan oli toisen maailmansodan Euroopassa alkaessa n. 10 miljoonaa työtöntä, jotka maan taloutta sodan kannalle siirrettäessä voitiin mobilisoida työhön. Erään näistä kysymyksistä suoritettun laskelman mukaan tämä tekijä on ollut tapahtuneessa pääsyynä, toisella sijalla on ollut vähemmän ammattitaitoitesten työntekijäin siirtäminen paremmin palkattuihin töihin, vasta kolmannella sijalla palkkatason kohoaminen sekä neljännellä työajan pidentämisen vaikutus.³

Tapahtuneen tulojen kasvun suuruus käy ilmi seuraavasta asetelmasta, jossa samalla on koetettu arvioida tulojen jakautuminen kuluksien, välittömien henkilökohtaisten verojen sekä säästötoiminnan kesken. Taulukko perustuu ruotsalaisen Konjunkturinstitutet'in julkaisuun Konjunkturläget våren 1945. Luvut tarkoittavat miljardeja dollareita.

¹ Vrt. IRVIN BUSSING, 'Increase in Bank Deposits and Money in Circulation during the War, artikkeli kokoomateoksessa *Curbing Inflation through Taxation*, s. 32.

² Vrt. BUSSING, m.a., s. 32 ja seur.

³ Vrt. BIS, Annual Report XIV.

Yksityisten henkilöiden tulot Yhdysvalloissa vuosina 1939—1944.

Vuosi	Tulosuoritus- set yksityi- sille henki- löille	Niistä käytetty					
		Välittömiin henkilö- kohtaisiin veroihin		Kulutuseroihin		Säästämiseen	
	miljardia doll.	mrd doll.	% kokonais- tuloista	mrd doll.	% kokonais- tuloista	mrd doll.	% kokonais- tuloista
1939	70.8	3.1	4.4	61.7	87.1	6.0	8.5
1940	76.5	3.5	4.6	65.7	85.1	7.3	9.5
1941	92.7	4.0	4.3	74.6	80.5	14.1	15.2
1942	117.3	6.7	5.7	81.8	69.7	28.8	24.6
1943	143.1	18.5	12.9	90.9	63.5	33.7	23.6
1944	156.8	19.3	12.3	97.6	62.2	39.9	25.5

Tulot olivat siis enemmän kuin kaksinkertaistuneet tarkasteltavana aikana. Erityisesti herättää huomiota säästäväisyyden voimakas kasvu, niin voimakas, että se amerikkalaisista itsestäänkin on »rather astounding»¹. Totesimme edellä, että valtion varsinaisten tulojen, siis lähinnä verotulojen, osuus valtion menojen rahoituksessa oli Yhdysvalloissa huomattavasti alhaisempi kuin esim. Englannissa. Sen pakollisen osto-voiman supistamisen asemesta, jota ankara verotus merkitsee, amerikkalaiset ovat vapaaehtoisesti, pakottoman säästämis-toiminnan muodossa, sodan aikana suorittaneet erittäin suurimittaisen kulutuksen supistamisen lisääntyneiden tulojen sallimia kulutusmahdollisuuksia pienemmäksi.

Tulojen kehityksestä vuosina 1945 ja 1946 ei tätä kirjoitettaessa ole vielä ollut yhtä yksityiskohtaisia ja lopullisia tietoja kuin vuosilta 1939—1944. Eräiden tietojen mukaan vuonna 1945 olisi tapahtunut huomattava, jopa 20 miljardiksi dollariksi arvioitu tulojen vähennys². Vuonna 1946 sen sijaan sekä palkka- että hintataso on, kuten tunnettua, osoittanut vahvasti nousevaa suuntaa.

Hintatason nousu ei ole läheskään vastannut todettua rahatulojen enemmän kuin kaksinkertaistumista vuosina 1939—1944, kuten näkyy seuraavasta asetelmasta, joka niin ikään perustuu Kansainliiton (Yhdistyneiden Kansakuntien) kuukausitilastoihin.

¹ MILTON GILBERT, Consumer Spending during the War, artikkeli kokoomateoksessa Curbing Inflation through Taxation, s. 5.

² Konjunkturläget hösten 1945.

*Tukkuhintojen ja elinkustannusten kehitys Yhdysvalloissa vuosina
1940—1946. Tammi—kesäkuu 1939 = 100.*

	Tukkuhinta- indeksi				Elinkustannus- indeksi			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV
1940	103	101	102	105	101	101	101	102
1941	107	114	120	123	102	106	109	112
1942	128	129	130	132	115	118	119	122
1943	135	136	135	135	124	126	125	126
1944	136	137	136	137	125	127	128	128
1945	138	139	138	140	128	130	130	131
1946	143	148	162	184	131	135	147	155

Vuonna 1940, jolloin sotaan kietoutuneissa Euroopan maissa hintataso on jo vahvasti nousemassa, se Yhdysvalloissa on vielä käytännöllisesti katsoen aivan stabiili. Varusteluboomin yhteydessä hintataso alkaa tuntuvammin kohota vuonna 1941 jo ennen maan sotaan liittymistä. Nousu säilyy kuitenkin läpi kaikkien sotavuosien varsin kohtuullisena. Myös Yhdysvalloissa, kuten yleensä kaikkialla, tukkuhintaindeksi kohoaa elinkustannusindeksiä voimakkaammin, mutta erotus indeksien välillä on täällä paljon vähäisempi kuin monissa muissa maissa, esim. äsken tarkastellussa Englannissa.

Yhdysvaltain hintatason sodanaikaiseen, suhteellisen vähäiseen nousuun on vaikuttanut hinnansäännöstely, jota täälläkin on tuettu subventionsysteemillä. Hinnansäännöstelyä varten perustettiin vuonna 1941 erityinen virasto, Office of Price Administration and Supply. Vuonna 1942 valvontaa edelleen tehostettiin, ja samoin taas vuonna 1943, jolloin Roosevelt antoi (8. 5. 1943) tätä koskevan ns. »Hold the Line» julistuksen. Mutta hinnansäännöstelytoimenpiteiden ohella Yhdysvaltain hintatason huomattavan stabiiliteetin salaisuus on ollut myös siinä, että Yhdysvallat ovat sotaan joutumisestaan huolimatta voineet lisätä kulutustavaroidenkin tuotantoa — niin valtava on ollut maan tuotantokapasiteetti, sitten kun se 1930-luvun kroonillisen työttömyyskauden jälkeen voitiin sotavuosina kiihdyttää todella täyteen tehoonsa. Vuodesta 1939 vuoteen 1943 on laskettu kulutukseen menevien hyödykkeiden ja palvelusten virran kasvaneen 15 0/0.¹ Vain eräiden harvojen, lä-

¹ GILBERT, m.a., s. 7.

hinnä kestävien kulutushyödykkeiden tuotannossa on tapahtunut taantumista; näistä on ennen kaikkea mainittava autot. Samoin on vähene- mistä ilmennyt erinäisten kotitaloudessa tarvittavien laitteiden — esim. jääkaappien — tuotannossa. Niin ikään on asunnonrakennustoiminta hidastunut.

Vuosi 1946 merkitsi, kuten tunnettua, Yhdysvalloissa sodan aikana huomattavan menestyksellisesti ylläpidetyn hintasulun osittaista mur- tumista. Hintojen valvontaa koskevan lain voimassaoloaika päättyi ke- säkuun viimeisenä päivänä, ja presidentti Truman kieltäytyi vahvista- masta kongressin hyväksymää uutta lakia pitäen sitä liian tehotto- mana. Hintataso nousi vahvasti; tukkuhintaindeksi, joka vielä kesä- kuun päättyessä oli ollut 148 pisteessä, oli lokakuun lopussa kohonnut 176:een ja vuoden päättyessä 184:ään.

Yhdysvaltain rahaolojen tila oli vuoden 1946 loppukuukausina var- sin labiili muistakin syistä kuin hinnanvalvonnassa tapahtuneen inter- regnumin vuoksi. Sodanaikainen erittäin voimakas säästämistoiminta oli lamaan- tumassa (kun säästöjen kasvu vielä vuonna 1945 arvioitiin runsaaksi 40 miljardiksi dollariiksi, on sen vuoden 1946 alkukuukau- sien tulosten mukaan laskettu mainittuna vuonna kohoavan vain vajaa- seen 20 miljardiin), kulutushalu vastaavasti lisääntymässä; palkkaliik- keet taas pyrkivät vauhtiin mm. sen tähden, että sodanaikaisten yli- töiden ja muiden sellaisten lisäänsiomahdollisuuksien poisjääminen vei kokonaisansioiden supistumiseen jne. Toisaalta ilmeni tiettyjä oireita, joita eräät pessimistiset tarkkailijat pitivät jo vuoden 1929 tapausten toisintona, siis toisin sanoen uuden depressiokauden alkuna. Nousu- suhdanne on kuitenkin vuoden 1947 kuluessa edelleen jatkunut, mutta pessimistisiä pulanennustelijoita esiintyy jatkuvasti. Tätä kirjoitettaessa vuonna 1947 on mahdotonta varmasti sanoa, mihin suuntaan kehitys lopulta tulee kulkemaan.

3. Neuvostoliitto.

Toisen maailmansodan voittaneista »kolmesta suuresta» on Neu- vostoliiton rahaoloista ollut vähimmin täsmällisiä tietoja saatavissa. Neuvostoliittoa koskevat tilastothan ovat osittain varsin puutteellisia; siten esim. hintaindeksien julkaiseminen keskeytettiin jo vuonna 1931.¹ Mutta niin puutteellisia kuin tiedot ovatkin, ne näyttävät kuitenkin kyl-

¹ Vrt. ARTHUR Z. ARNOLD, Controlling Inflation in the U.S.S.R., artikkeli kokoo- mateoksessa Curbing Inflation through Taxation, s. 156.

lin selvästi osoittavan, että myöskään Neuvostoliitto ei ole sodan aikana voinut välttää inflatorisista ilmiöistä, huolimatta valtiollistetusta talouselämästään. Osoittautuu, kuten on sanottu, että inflaatio on talouselämän sairaus, joka voi kohdata kaikkia talousjärjestelmiä.

Sodan rahoittaminen vei myös Neuvostoliitossa *setelistön määrän voimakkaaseen paisumiseen*¹ ja samoin rahatulojen kasvamiseen. Kuten kapitalistisissa maissa, myös Neuvostoliitossa on »liika ostovoima» pyritty neutralisoimaan finanssipoliittisin keinoin, so. verotusta tehostamalla. Finanssisysteemin pääverona olevan liikevaihtoveron rinnalla on otettu käytäntöön myös välitön tulovero. Vero alkaa 150 ruplan *kuukausitulosta* 3 %:n suuruisena ja nousee 13 %:iin tuloista, jotka ylittävät 1 000 ruplaa kuukaudessa.² Tämän *lisäksi* yhdistettiin tuloihin sodan aikana vielä raskas *sotavero*, joka yleensä oli 10 % tulosta, mutta kirjailijoilta, taiteilijoilta jne., joiden tuloa valtio ei suoraan määrää, vero muuttui progressiiviseksi vuositulon ylittäessä 12 000 ruplaa, kohoten 55 %:iin 300 000 ruplan ylittävistä vuosituloista. Vapaan ammatin harjoittajat, joilla oli yksityispraktiikka, joutuivat maksamaan tämän korkeimman 55 %:n veron jo 70 000 ruplaa ylittävistä vuosituloista.³ — Näiden raskaiden verojen ohella ovat ostovoimaa sitovasti vaikuttaneet myös suuret sotalainat, joiden merkitseminen »is supposed to be voluntary, but in reality workers are excepted to subscribe to the extent of about one month's wages».⁴ Tällaisissa olosuhteissa nimenomaan sotalainat muodostuivat varsin tuottoisiksi. Siten esim. kesäkuun ensimmäisellä viikolla 1943 liikkeelle laskettu valtion toinen sotalaina tuotti runsaan 20 miljardia ruplaa eli lähes 10 % kansallisen rahatulon arvioidusta määrästä.⁵

Selvän kuvan saamista Neuvostoliiton *hintakehityksestä* vaikeuttaa, paitsi tietojen vajavaisuus, myös se seikka, että hintataso siellä on virallisestikin — eikä vain kaikkialla säännöstelytalouden vallitessa esiintyvän »mustan pörssin» vaikutuksesta — kahtia jakautunut. Jo 1920-luvun lopulla otettiin käytäntöön niin kutsutut »suljetut myymälät», joista tavaroita saattoi ostaa suhteellisen halvalla hinnalla, mutta vain rajoitetun määrän, sekä näiden rinnalla ns. »kaupalliset myymälät», joista tavaroita saattoi ostaa »kuka hyvänsä kuinka paljon tahansa»,

¹ Vrt. G. P., Die Kaufkraft des Rubels, Neue Zürcher Zeitung 20. 10. 1946.

² Vrt. ARNOLD, m.a., s. 160.

³ ARNOLD, m.a., s. 160—161.

⁴ ARNOLD, m.a., s. 161.

⁵ ARNOLD, m.a., s. 161.

mutta hintoihin, jotka olivat huomattavasti »suljettujen myymälöiden» hintoja korkeammat. Vuoden 1935 loppuun mennessä voitiin »suljettujen myymälöiden» edellyttämästä maataloustuotteiden säännöstelystä suurin piirtein vapautua maataloustuotannon organisaation ja tekniikan edistyksen mahdolliseksi tekemän tuotannon nousun vuoksi. Mutta hintatason kaksijakoisuus jäi tästä huolimatta, vaikka hiukan toisessa muodossa, olemaan. Samoihin aikoihin — kuukautta, paria myöhemmin — jolloin maataloustuotteiden säännöstelystä ja »suljetuista myymälöistä» luovuttiin, perustettiin näet toisaalta niin sanotut »Torgsin»-systeemin myymälät, joissa oli verraten runsas valikoima suhteellisen hyvää laatua olevia tuotteita ostettavana, mutta vain jalometalleja tai ulkomaan valuuttaa vastaan.¹ Torgsin-kauppojen hinnat olivat tavallisten myymälöiden, joissa rupla oli käypää rahaa, hintoja korkeammat.

Hintatason kahtia jakautuminen säilyi sodan puhjettua, jolloin elintarvikkeiden ja muidenkin kulutustavaroiden säännöstelyjärjestelmä oli jälleen pakko ottaa käytäntöön. Säännöstellyt annokset (annokset oli painettu sellaiseen minimiin, että se oli, kuten Arnold huomauttaa, »hardly imaginable in the United States»²) voitiin säännösteltyyn hintaan ostaa hallituksen varastoista. Mutta tämän lisäksi Neuvostoliiton kaupungeissa sallittiin »avoimet markkinat», joissa hinnanmuodostus oli vapaa. Näille markkinoille talonpojat myivät leipää, maitoa, kasviksia, marjoja, lihaa jne.; kollektiivitalonpoikien sallittiin näet viljellä pieniä peltotilkkuja omaan laskuunsa ja käyttää näiltä saamansa tuotteet miten halusivat, mm. myymällä ne avoimille markkinoille. Avomien markkinoiden hinnat kohosivat 20—100 kertaa valtion myymälöiden hintoja korkeammiksi. Seuraavassa eräiden elintarvikkeiden hinnat valtion myymälöissä ja avoimilla markkinoilla vuoden 1943 alkupuoliskolla³:

	Hinta valtion myymälöissä	Hinta avoimilla markkinoilla
Leipä	2.70 ruplaa kilolta	100 ruplaa kilolta
Liha	12.80 —,—	350 —,—
Voi	24.50 —,—	700 —,—
Juusto	16.00 —,—	500 —,—
Perunat	0.65 —,—	60 —,—

¹ Vrt. ARNOLD, m.a., s. 155—156.

² ARNOLD, m.a., s. 157.

³ ARNOLD, m.a., s. 157.

On kuitenkin tietysti aivan virheellistä mitata ruplan »todellista» ostovoimaa ilman muuta näillä »avoimien markkinoiden» 20—100 kertaisilla hinnoilla, sillä loppujen lopuksi vain varsin vaatimaton osa, vain prosentti tai pari, kulutustavaroista ostettiin näiltä markkinoilta. Kansan suuri joukko, ennen kaikkea kaupunkien tavalliset tehdastyöläiset, eivät näet palkkansa pienuuden vuoksi — kuukausipalkka 300—400 ruplaa — voineet ostaa enemmän kuin valtion myymälöiden halpahintaiset säännöstellyt annokset. Vapaat markkinat jäivät harvoille stahnovilaisille, jotka saattoivat ansaita 3 000—4 000 ruplaa kuukaudessa, sekä liikkeiden johtajille, tekniikoille jne., jotka ansaitsivat vielä enemmän¹.

Sodan aikana säännösteltyjen tavaroiden hinnat pysyivät stabiileina, mutta vuoden 1946 syyskuussa Neuvostoliiton hallitus yhdellä iskulla korotti säännösteltyjen tavaroiden hinnat 2—3-kertaisiksi. Seuraavassa eräitä esimerkkejä korotuksesta²:

	Hinta (ruplina kilolta) 16. 9. 1946 asti	Hinta 16. 9. 1946 jälkeen
Ruisleipä	1.10	3.40
Vehnäleipä	1.70	5.00
Sokeri	5.50	15.00
Voi	23.00	66.00

Tämä toimenpide merkitsi, että ruplan ostovoima säännösteltyillä markkinoilla aleni yhdellä iskulla miltei vain kolmannekseen siihenastisesta — ja samalla sodan edellisestä — tasosta. Saman aikaisesti korotettiin myös palkkoja, mutta paljon vähemmän (300 ruplan tai pienemmän kuukausipalkan saaja sai 110 ruplan lisäyksen, 300—500 ruplan palkan saaja 100 ruplaa, 500—700 ruplan saaja 90 ruplaa ja 700—900 ruplan saaja 80 ruplaa).³ Tämä merkitsi siis näiden pienenpalkkaisten henkilöryhmien reaalityulojen hyvin tuntuvaan alenemista. Sitä lievensivät kuitenkin eräät toiset tekijät, esim. työpaikkojen ilmaisteriat ja erinäiset muut tällaiset syyt. Vaikka suurien tulojen saajat

¹ Vrt. ARNOLD, m.a., s. 158.

² Vrt. G. P., Die Kaufkraft des Rubels. Jälleen on syytä huomauttaa, että lukuihin on suhtauduttava tietyin varauksin. Erityisesti Neuvostoliiton suhteen, josta tietojen saanti on vaikeata, esiintyy eri lähteissä ristiriitaisuuksia. Siten esim. sivulla 55 olevan, Arnoldin m. kirjoitukseen perustuvan asetelman mukaan leivän hinnat olivat jo v. 1943 korkeammat kuin nyt esitetyn asetelman mukaan 16. 9. 1946 asti.

³ G. P., Die Kaufkraft des Rubels.

jäivätkin tämän mukaan kokonaan ilman korotusta, heidän reaalitylonsa on päinvastoin noussut sen tähden, että hinnat vapailla markkinoilla, missä suurituloiset yksin esiintyivät ostajina, ovat samanaikaisesti vahvasti *laskeneet*. Ennestäänkin suuri ero korkeampipalkkaisen johtavan ja luovan työn tekijäin ja tavallisten, ei-stahanovilaisten työläisten välillä siis yhä vain jyrkkeni — kehityssuunta, joka on aivan vastakkainen länsieurooppalaisissa maissa sodan jälkeen tapahtuneelle.¹

4. Ranska.

Sotaan osallistuneista suurvalloista Ranska joutui sodan suhteellisen varhaisessa vaiheessa kärsimään totaalisen tappion ja lopettamaan — vastarintaliikettä ja de Gaullen joukkojen toimintaa Ranskan siirtomaissa lukuun ottamatta — sotatoimet. Valtion sotamenot, jotka sotaan osallistuneissa maissa ovat valtiontalouden epätasapainon pääsyyinä, loppuivat näin ollen, mutta niiden tilalle tulivat raskaudeltaan ainakin näihin verrattavat saksalaismiehitykseen liittyvät erilaiset menot. Seuraava asetelma osoittaa Ranskan valtiontalouden kehitystä näissä olosuhteissa:

Valtion menot ja tulot Ranskassa vuosina 1939—1945, miljardia frangia.
(Nations Unies, Bulletin mensuel de statistique N:o 10/1946).

	Puolustusmenot	Miehityskustannukset	Menot kaikkiaan	Varsinaiset tulot (tulot ilman valtionlainoja)	Tulovajaus	Tulot % menoista	Luottoa Ranskan Pankista
1939	80 ²	—	160.6	72.5	88.1	45.1	15.5
1940	110 ²	80.7	365.0	82.3	282.7	22.5	128.7
1941	—	130.0	302.2	90.5	211.7	29.9	76.2
1942	—	125.7	327.3	108.7	218.6	33.2	71.0
1943	—	219.6	449.7	135.4	314.3	30.1	117.4
1944	—	137.7	437.5	137.7	299.8	31.5	43.8
1945	—	—	532.0	207.0	325.0	38.9	—

¹ Vrt. G. P., Die Kaufkraft des Rubels.

² Annuaire Statistique de la Société des Nations, Dix-septième Année, Genève 1945.

Kuten nähdään, Ranskan valtiontalous on raskaiden miehitysmenojen puserruksessa ollut erittäin vaikeassa tilanteessa; valtion menoista ei miehitysvuosina 1940—1944 ole voitu varsinaisilla tuloilla peittää kuin 22—33 %. Vuonna 1945, jolloin maa jo oli vapautunut saksalaisista miehitysjoukoista, mutta osallistui — tosin olosuhteista johtuen rajoitetuin ponnistuksin — sotaan Saksan luhistumiseen saakka vuoden alkukuukausina, tilanne monessa suhteessa parani, mutta tällöinkään ei vielä voitu lähimainkaan edes puolta menoista peittää tuloilla.

Tämä merkitsi tietenkin, että Ranskan ennestäänkin valtavaa valtionvelkaa oli jälleen suuresti lisättävä. Tällöin jouduttiin myös erittäin runsaassa määrässä käyttämään luottoa setelipankista, kuten äskeinen ja alla oleva asetelma osoittavat.

Ranskan kotimainen valtionvelka vuosina 1939—1945 (kunkin vuoden päättyessä), miljardia frangia¹.

	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Koko kotimainen velka	483,0	708,7	881,4	1 066,6	1 333,5	1 679,9	1 831,9
Velka setelipankkiin	51,4	157,5	227,3	295,4	412,7	486,3	475,7

Valtion velka setelipankkiin kasvoi siis vuoden 1939 51 miljardista frangista enemmän kuin yhdeksänkertaiseksi miehitysvuosien aikana. Tämän luottomuodon osuus suhteessa muuhun kotimaiseen velkaan kasvoi samalla suuresti; kun se vuonna 1939 oli ollut vasta n. 11 %, se oli viimeisenä miehitysvuonna 1944 noussut jo lähes 29 %:iin.

Keskuspankkiluoton näin suurimittaisen käytön täytyi tietenkin vaikuttaa setelistöä lisäävästi. Seuraavasta käy ilmi setelistön kehitys vuosina 1939—1945. Tiedot vuosilta 1940—1941 ovat olleet puutteellisia ja on sen vuoksi jätetty asetelmasta pois.

Vuosi	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Setelistö ...	151	—	—	383	500	573	570

¹ Kuten edellisen, on tämänkin asetelman tiedot saatu Kansainliiton (Yhdistyneiden Kansakuntien) kuukausitilastoista. Kuitenkin ilmenee, että Ranskan valtion Ranskan Pankista ottaman luoton kasvua ilmoittavat luvut eivät molemmissa asetelmissä osoita täysin samaa tulosta. Viitatuissa kuukausitilastoissa on tosin saaden epäyhdenmukaisuuksia.

Setelistön huippumäärä sotavuosien ajalta ei näy tästä asetelmasta, johon sisältyy vain setelistö kunkin vuoden lopussa. Se saavutettiin lokakuussa 1944, jolloin se oli 642 miljardia frangia eli runsaasti 4 kertaa niin suuri kuin vuoden 1939 päättyessä (setelistö oli jo silloinkin — suursotahan oli jo ollut neljä kuukautta käynnissä, vaikkakin Ranskan osalta toistaiseksi eräänlaisessa odottelevassa vaiheessa — huomattavasti rauhanajan normaalitasoa korkeampi). Kesäkuun 4. ja 15. päivän välisenä aikana vuonna 1945 toimeenpantiin Ranskassa, kuten monessa muussakin sodan tai miehityksen jalkoihin joutuneessa Euroopan maassa vapautumisen tapahduttua, setelistön vaihto. Tällä toimenpiteellä oli hetkellisesti setelistöä alentava vaikutus; seteleistä pyrittiin tietysti Ranskassa kuten muuallakin pääsemään ennen vaihtoa eroon sijoittamalla niitä pankkien talletustileille jne. Mutta setelistö nousi pian vaihdon jälkeen entisiin määriin ja niiden ylikin.

Setelistö Ranskassa ennen ja jälkeen kesäkuussa 1945 toimeenpannun setelien vaihdon (miljardeja frangeja, kuukausittain, Kansainliiton (YK:n) kuukausitilastojen mukaan).

Setelistö			Setelistö			Setelistö		
IV	1945	581	X	1945	529	IV	1946	616
V	„	549	XI	„	546	V	„	626
VI	„	1	XII	„	570	VI	„	629
VII	„	444	I	1946	592	VII	„	613
VIII	„	470	II	„	605			
IX	„	496	III	„	613			

Rahatulojen kehityssuunta oli tietysti tällaisissa olosuhteissa myös nouseva. Palkkojen nousu oli kuitenkin Ranskassa saksalaismiehityksen aikana verraten hidasta eräisiin muihin inflaatioidikaattoreihin, kuten setelistöön ja myös samanaikaiseen hintakehitykseen, verrattuna. Vuodesta 1939 vuoteen 1942 laskettiin palkkojen nousseen vain n. 25 %, ja kevääseen 1944 n. 45 %. Työansiot kuitenkin suunnilleen kaksinkertaistuivat samaan aikaan, johtuen mm. työajan pidentämisestä, ensin 40 tunnista 48 tuntiin ja sitten 54 tuntiin. — Kuten muualla, myös Ranskassa palkat olivat sodan aikana säännöstelyn alaisia.

1. Vaihdon vuoksi setelistön määrä kesäkuussa on epämääräinen.

Kun miehitys vuoden 1944 voitokkaiden mairinnousutaisteluiden seurauksena päättyi, antoi väliaikainen hallitus, palkoissa hintakehitykseen nähden todettavissa olleeseen »myöhästymiseen» vedoten, määräyksen kaikkien palkkojen korottamisesta, Pariisissa keskimäärin 40 %:lla ja maan muissa osissa 35 %:lla, mikäli niiden jo tapahtunut nousu ei ylittänyt tiettyä maksimimäärää. Palkkajärjestely tuli merkitsemään sitä, että parempipalkkaisten ammattitaitoisten henkilöiden palkat nousivat suhteellisesti vähemmän kuin ammattitaidottomien — kehityssuunta, joka on ollut jokseenkin yleinen palkkajärjestelyille kaikkialla muualla paitsi Neuvostoliitossa. Kun tämän palkkapäätöksen käytäntöön soveltamisessa myöhemmin todettiin epätasaisuuksia, määrättiin huhtikuussa 1945 toimeenpantavaksi uusi palkkojen tasoituskorotus. Näiden kahden palkkajärjestelyn tuloksena oli ammattitaidottoman työmiehen palkka Pariisissa noussut kaksinkertaiseksi (tuntipalkka 10:stä frangista 20:een). Tämän toisen palkankorotuksen jälkeen katsottiin välttämättömäksi korottaa myös tuotteiden säännöstelyhintoja, jotka olivat jääneet ensimmäisen korotuksen jälkeen ennalleen kustannusten noususta huolimatta.¹

Hintatason nousu Ranskassa ilmenee seuraavasta tukkuhintaindeksin kehitystä neljännesvuosittain vuosina 1939—1946 esittävästä asetelmasta.

	Tukkuhintaindeksi			
	I—VI. 1939 = 100			
	I	II	III	IV
1939			96	112
1940	123	128	130	137
1941	144	158	158	165
1942	171	188	186	194
1943	200	215	207	225
1944	230	252	245	250
1945	259	360	411	439
1946	502	561	649	698 ²

Hintatason nousun huomataan siis jo sotavuosien ajanakin olleen varsin huomattavasti voimakkaampaa kuin molemmissa edellä jo tarkastelluissa anglosaksisissa suurvalloissa. Mutta erityisesti sen jälkeen kun sota Euroopassa ja siis Ranskan osalta oli vuoden 1945 alkupuoliskolla päättynyt, alkaa voimakkaampi nousu. Edellä on jo kosketeltu

¹ Vrt. The Economist N:o 5309/26. 5. 1945.

² Marraskuun lopussa 1946.

tämän nousun erästä syytä: palkkatason nousua ja siitä johtuvaa kustannustason nousua, joka pakotti hintasäännöstelyn tarkistamiseen. Ranskassa on siis vuoden 1945 tapauksien kululla tässä suhteessa varsin selviä yhtymäkohtia Suomessa samoihin aikoihin tapahtuneeseen kehitykseen. Ranskassa kuitenkin indeksin nousu jatkui myös vuonna 1946 melkoisesti voimakkaampana kuin Suomessa, missä vuosi 1946 merkitsi hintatasossa ainakin jonkinlaista tasaantumista vuoteen 1945 verrattuna.

Kuten yleensäkin, on tilanne myös Ranskassa — ja nimenomaan juuri siellä — hinta- ja palkkarintamalla ja ylipäänsä kysymyksen ollen valuutan arvon jatkuvasta kehityksestä tätä kirjoitettaessa (vuonna 1947) hyvin epämääräinen; toisen maailmansodan yhteydessä esiintyneen inflaatiokauden varma päättymisen ei mitenkään ole vielä nähtävissä.

5. Saksa.

Yleisesti tunnettua on, että Saksa oli ottanut oppia ensimmäisen maailmansodan jälkeen kokemansa jättiläisinflaation opetuksista toiseen maailmansotaan ryhtyessään ja kykeni tämän sodan aikana useiden vuosien ajan, suurin piirtein sortumiseensa asti, pitämään rahapolonsa erittäin hyvässä järjestyksessä, ainakin mikäli tämän mittapuuna pidetään virallisten hintaindeksien kehitystä. Tämä mittapuusaattaa tosin, kuten tiedetään, antaa asioista melkoisesti kaunisteleavan kuvan.

Tämä edullinen kehitys perustui olennaiselta osaltaan siihen, että Saksassa oli jo hyvissä ajoin ennen sodan puhkeamista huolellisesti suunniteltu¹ sodan rahoittamis- ja sodanaikaisen rahanarvopoliitiikan johtavat pääperiaatteet, jotka myös onnistuttiin käytännössä melko pitkälle toteuttamaan toisaalta Saksan hyvin organisoidun hallintokoneiston ja sitä käyttävän korkeatasoisen, perusteellisesti koulutetun virkamiehistön, toisaalta häikäilemättömän kansallissosialistisen kurin ansiosta.

Tämän politiikan pääsisällön voi keskittää seuraaviin kolmeen näkökohtaan²: 1) Sellainen laajamittainen »setelirahoitus» kuin ensimmä-

¹ Osittain jopa käytännössä sovellettukin 1930-luvun suurten nelivuotissuunnitelmien ja varusteluohjelman toteuttamisen yhteydessä. Vrt. SUVIRANTA, Totalitaarinen sotatalous.

² Vrt. esim. Rede des Reichsministers der Finanzen, Graf SCHWERIN VON KRO-SIGK, vor der Deutschen Handelskammer für die Niederlande in Amsterdam am 22. 4. 42, painamaton moniste, samoin FRITZ REINHARDT, Was geschieht mit unserem Geld, esim. s. 55 ja seur., edelleen SUVIRANTA, m. a.

mäisen maailmansodan aikana ei enää saanut toistua, vaan valtion sodan aikaisista menoista oli mahdollisimman suuri osa peitettävä säännöllisillä tuloilla, ennen kaikkea yksityisen sektorin kysyntää välittömästi supistavilla veroilla. 2) Se osa valtion varojen tarpeesta, mitä ei voitu veroilla ja muilla varsinaisilla tuloilla peittää, oli tyydytettävä niin pitkälle kuin mahdollista kansalaisten säästöjä ammentavilla luotoilla eikä luotoilla valtakunnan pankista. 3) Ehdoton palkka- ja hintasulku oli toteutettava ja kulutus tarkasti säännösteltävä. Näin oli menettävä, koska a) palkkasululla voitiin estää rahatulojen liianainen kasvaminen ja sen mukana yksityisen sektorin kysynnän paisuminen. b) Rahatulojen kasvua ei kuitenkaan voida jo työllisyyden lisäyksestä joutuinkin palkkasulkuun ylläpitämällä kokonaan estää, vaan vain rajoittaa, mutta tähän sisältyvä vaara voitiin neutralisoida hintasulkuun ja kulutuksen säännöstelyä tiukasti ylläpitämällä. Näin menetellen samalla kansalaiset c) pakotettiin säästämään, jolloin sodan rahoituksessa oli helppo erilaisin luottomuodoin ammentaa näitä säästövaroja, mikä taas sai aikaan sen, että setelipankkiluottoon turvautuminen voitiin supistaa minimiinsä. »Hinta-, luotto- ja veropolitiikka huolehtivat Saksassa yhteisesti siitä, että vapaaksi tuleva ostovoima ei saanut aikaan tuhoisia vaikutuksia, vaan saatettiin niin pitkälle kuin mahdollista palvelemaan sodan rahoitusta.»¹

Miltä näyttää niiden, valitettavasti vajavaisten, tietojen valossa, joita on ollut käytettävissä, näiden periaatteiden käytännöllinen toteutuminen?

Sota — itse asiassa jo vuosia ennen sotaa alkanut erittäin laajamittainen varustelu — oli tietenkin asettanut *valtionalouden* Saksassakin kovalle koetukselle. Varsinaiset tulot eivät tälläkään kertaa riittäneet likimainkaan valtion menojen rahoitukseen, huolimatta siitä, että verojärjestelmä ja erityisesti verotuksen toimeenpano oli Saksassa varsin pitkälle kehitetty. Verotusta ei kuitenkaan Saksassa, kuten ei Englannissakaan, tahdottu kiristää miten pitkälle tahansa, koska pelättiin sen vaikuttavan ansaitsemishalua ja yrittämistähtoa lamaanuttavasti.²

¹ SCHWERIN VON KROSIGK, mainittu puhe.

² »Nun ist es niemals möglich, den Geldüberschuss, der in der mit zunehmender Kriegsdauer immer anwachsenden Diskrepanz zwischen der vorhandenen Geldmenge und der ihr gegenüberstehenden, verfügbaren Menge an Konsumgütern begründet ist, vollkommen im Wege der Besteuerung »abzuschöpfen«, denn der Steuer sind durch die notwendige Rücksicht auf den Leistungswillen aller — im weitesten Sinne — arbeitenden Schichten, der schaffenden deutschen Menschen, Arbeiter wie Unternehmer, bestimmte Grenzen gesetzt.« SCHWERIN VON KROSIGK, mainittu puhe.

Valtion menojen finanssioimisessa jouduttiin näin ollen varsin laajassa mitassa käyttämään lainarahoitusta, mutta varsinaisten tulojen osuus toisen maailmansodan aikana oli kuitenkin aivan toista luokkaa kuin vastaavissa oloissa neljännesvuosisata aikaisemmin. Silloin, kuten edellä jo on mainittu ¹, Saksan koko valtion menoista vuosien 1914—1918 aikana vain n. 13 % voitiin rahoittaa varsinaisilla tuloilla.

Seuraava asetelma osoittaa varsinaisten tulojen ja lainojen osuutta Saksan valtiontaloudessa toisen maailmansodan vuosina kevääseen 1945, siis miltei Saksan lopulliseen sotilaalliseen romahdukseen, asti. Romahduksen jälkeiseltä ajalta ei ymmärrettävästi enää ole ollut tietoja saatavissa. ²

Valtion tulotalous Saksassa vuosina 1939—1945.

Varainhoitokausi	Verot	Tulot val- loitetuilta alueilta	Tulot kaik- kiaan	Lai- nat	Varsinai- set tulot ja lainat yhteensä	Varsin. tulot % tulojen ja lainojen yh- teisimmästä
I. IV. 1939—31. III. 1940	24	—	27	21	48	56.3
„ 1940— „ 1941	27	6	37	38	75	49.3
„ 1941— „ 1942	32	11	49	52	101	48.5
„ 1942— „ 1943	43	19	69	56	125	55.2
„ 1943— „ 1944	35	28	72	78	150	48.0
„ 1944— „ 1945	16	20	41	49	90	45.6

Valtion menoista ei ole ollut yksityiskohtaisempia tietoja käytettävissä, mutta varsinaisten tulojen ja lainojen summan voidaan katsoa suurin piirtein edustavan menojen summaa. Sen mukaan Saksan valtion menoista olisi suunnilleen puolet — toisina vuosina hiukan enemmän, toisina hieman vähemmän — kyetty peittämään varsinaisilla tuloilla.

Toisaalta valtaviin sotamenojen, jotka siis nytkin voitiin vain puoleksi peittää yksityistä kysyntää lopullisesti supistavilla vero- yms. tuloilla, toisaalta yksityiseen kulutukseen käytettävissä olevien hyödykemäärien supistumisen seurauksena syntyneen »liian ostovoiman» sitomiseen tai paremminkin sen ohjaamiseen valtion- ja kansantaloudellisten näkökohtien kannalta edullisimpiin uomiin kiinnitettiin Saksan finanssipoliitikassa erityistä huomiota varsinaisen verotuspolitiikan rinnalla. Tätä

¹ Katso sivu 34.

² Luvut tarkoittavat miljardeja saksanmarkkoja. Tiedot perustuvat BIS. Annual Report XIV:een.

silmällä pitäen kehitettiin mm. erilaisia verojen ja lainojen välimuotoja, kuten ns. Gewinnabführung-menettely. Valtiovarainministeri saattoi määrätä liiketoimintaa harjoittavan yrittäjän maksettavaksi erityisen voitonpidätyserän, jos hänen tulonsa huomattavasti ylittivät »basisvuoden» — vuoden 1938 — tulot. Pidätyserät sijoitettiin erityisille voitonpidätystileille (Gewinnabführungskonto). Sodan päätyttyä oli tarkoitus, että valtiovarainministeri määräisi näiden varojen käytöstä. Vasta silloin voitaisiin siis sanoa, jäisivätkö, ja missä laajuudessa, tileillä olevat varat valtion käytettäviksi vai maksettaisiinko ne takaisin — ts. nähtäisiin, oliko kysymys verosta vai lainasta.

Voitonpidätysmenettelyn koskiessa liikkeenharjoittajia oli palkannauttijoille taas järjestetty ns. »rautaisia säästötilejä», Eiserne Sparkonten, so. tilejä, joille sijoitetut varat tilin haltija sitoutui olemaan irtisanomatta sodan aikana. Sodan jälkeen oli tarkoitus saada varat käytettäväksi, mutta silloinkin vasta 12 kuukauden irtisanomisajalla. Tileille talletetuista varoista ei maksettu sen suurempaa kuin $3\frac{1}{2}\%$:n korkoa, mutta varat ja niiden tuottamat korot vapautettiin sen sijaan valtiolle menevistä veroista ja sosiaalivakuutusmaksuista. Talletustoiminta perustui vapaaehtoisuuteen — ei kuitenkaan aivan painostuksettomaan, koskapa viitattiin mahdollisuuteen, että ellei vapaaehtoisuuden tietä päästä toivottuihin tuloksiin, voidaan »rautaiseen säästämiseen» yhtyminen määrätä pakolliseksi — ja tallettaminen tapahtui käytännössä siten, että palkannauttijain tehtyä tiliinliittymisilmoituksensa, työnantaja pidätti sovittun osan palkasta ja siirsi sen rautaiselle säästötilille johonkin rahalaitokseen, mieluummin säästöpankkiin.¹ — Varsin suuria varoja rautaisille säästötileille ei kertynyt, esim. vuonna 1942 ehkä vain n. 4% kokonaissäästöistä.

Palkannauttijain rautaisia säästötilejä vastaamaan järjestettiin yrittäjille samantapaisia vapaaehtoisuuteen perustuvia tilejä, ns. Betriebsanlage- ja Warenbeschaffung-tilejä. Näiden tilien suunnittelussa oli lähdetty siitä seikasta, että yrittäjille oli vähentyneiden tavaravarojen vuoksi ja täydentämis- ja hankintavaikeuksien vallitessa muodostunut runsaasti liikenevää ostovoimaa, sekä toisaalta siitä, että sodan jälkeisissä olosuhteissa yrittäjillä tulee varmasti olemaan suuri varojen tarve. Betriebsanlage-tilien tarkoituksena oli helpottaa liikkeiden kiinteän reaali-pääoman hankintaa sodan jälkeen, ja ne oli tarkoitettu lähinnä teollisuudenharjoittajille. Warenbeschaffungs-tilit sitä vastoin perustettiin kaikkia yrittäjiä silmällä pitäen. Molemmille tileille sijoite-

¹ Vrt. Der Deutsche Volkswirt, vuosikerrat 1941—42.

tut varat olivat sidottuja sodan ajaksi, mutta heti sodan päätyttyä ne sai nostaa irtisanomatta. Korkoa ei näiden tilien varoista suoritettu.

Säästämistoiminta olikin Saksassa sodan aikana voimakasta, mikä ei kuitenkaan johtunut niinkään »rautaisten säästötilien» ja muiden niiden kaltaisten erikoistilien järjestämisestä — niille kertyneiden säästöjen osuus kokonaissäästöistä jäi loppujen lopuksi suhteellisen vaatimattomaksi —, vaan siitä, että hintojen ja kulutuksen ankaran säännöstelyn vallitessa tulojen käyttömahdollisuudet olivat rajoitetut, joten oli miltei suoranaisten pakko tehdä säästöjä. Vuonna 1941 oli säästöpanojen määrä erilaisissa säästökassoissa, pankeissa ja osuuskassoissa tammi—lokakuun aikana keskimäärin 1 017 milj. Rmk. kuukaudessa, mutta marraskuusta 1941 maaliskuuhun 1942 sitävastoin jo yli 1 500 milj. Rmk.¹ Jälkimmäinen kuukausikeskimäärä vastasi lähes 20 miljardin Rmk:n vuotuisäästöjä. Tästä meni pääosa erilaisten valtionlainojen tietä sodan rahoitukseen, mutta kun valtio varainhoitokautena 1941—1942 joutui, kuten äskeinen asetelma osoitti, kokonaisuudessaan lainaamaan 52 miljardia Rmk, ilmenee tästä, että setelirahoitukseen jouduttiin kaikesta huolimatta nytkin turvautumaan suuressä mitassa, vaikkei lähestulkoonkaan samassa (suhteellisessa) määrässä kuin ensimmäisen maailmansodan aikana.

Valtionvelka kasvoi tietysti lainarahoituksen mukana voimakkaasti, kuten näkyy seuraavista luvuista, jotka osoittavat valtionvelan suuruutta kunkin sotavuoden lopussa, vuotta 1945 tietenkään enää lukuun ottamatta, koska koko yhtenäinen, järjestetty valtiontalous oli maata kohdanneen katastrofin totaalisuudessa sekin romahtanut.

*Saksan kotimainen valtionvelka kalenterivuoden lopussa vuosina
1939—1944, miljardia Rmk.²*

Vuosi	Rmk
1939	44.6
1940	78.3
1941	127.3
1942	184.4
1943	253.9
1944	345.4 ³

¹ REINHARDT, m. t., s. 42.

² Kansainliiton kuukausitilaston mukaan.

³ Tarkistamaton.

Huolimatta siitä, että sotamenojen rahoitusmenettely oli verotuksen ja säästövaroja ammentavan lainauksen avulla kehitetty huomattavan tehokkaaksi, ei ostovoiman paisumista kuitenkaan voitu ehkäistä. Tähän sisältyviä vaaroja voitiin kuitenkin vuodesta toiseen torjua menestyksellisen hinta- ja palkkasulun avulla.

Rahapalkkojen taso säilyi Saksassa sotavuosina huomattavan stabiilina. Jo 1930-luvun varustelusuhdanteen ajan palkat olivat verraten kiinteästi pysytelleet suunnilleen vuosien 1928—1932 tasolla; korkeamman työllisyysasteen ja pitemmän työajan vuoksi työansiot kuitenkin lisääntyivät. Sodan puhjettua julistettiin nimenomainen palkkasulku, ja samalla ylityökorvaukset poistettiin, mutta otettiin jonkin ajan kuluu uudelleen käytäntöön, kuitenkin niin, että ne tulivat maksettaviksi vasta 11:nneestä päivittäisestä työtunnista sen sijaan, että ne aikaisemmin oli maksettu jo 9:nneestä. — Palkkasulku ulotettiin vuoden 1940 lopulla koskemaan myös liikevoittoja.

Hinnansäännöstely oli, kuten tiedetään, Saksassa erittäin tehokasta. Eräs tässä suhteessa saavutetun menestyksen salaisuuksia oli se, että hinnanalvontasysteemi oli kehitetty ja otettu käytäntöön jo monet vuodet ennen sotaa, niin että sodan alkuaikoina muissa maissa ilmenneeltä hapuilulta ja enemmän tai vähemmän hataroilta improvisoinneilta säästettiin. Saksan hintataso oli ollut alimmillaan suuren lamakauden aikana vuonna 1932. Neljän seuraavan vuoden aikana tukkuhintojen annettiin nousta n. 15 % ja elinkustannusten n. 5 %, mutta syksyllä 1936 julistettiin hintasulku. Sodan sytyttyä hintasulkua täydennettiin, kustannustason vakaannuttamiseksi, edellä kosketellulla palkkasululla, ja niissä tapauksissa, joissa hinnankorotuksia ei olisi voitu välttää, mutta ei tahdottu sallia sen herättämää levottomuutta kuluttajissa, otettiin käytäntöön tukimaksujärjestelmä. — Hintatason sodanaikaista vakaavuutta edisti myös se, että sodan olosuhteissa esiintyvää tavaroiden niukkuutta voitiin pitkät ajat melkoisesti lieventää erimuotoisilla pakoluovutuksilla vallatuista maista. Tietty merkityksensä oli vihdoinkin sellaisellakin seikalla, että sodan aikana monissa muissakin maissa levinnyt erilainen korviketuotanto oli Saksassa ollut laajassa mitassa käytännössä jo ennen sotaa, joten hinta- ja palkkarakenteella oli ollut ennen sodan puhkeamista aikaa mukautua tähän liittyviin korkeampiin kustannuksiin. — Estääkseen nousevien tuontihintojen kohottavan vaikutuksen omaan hintatasoonsa Saksa pyrki huolehtimaan myös muiden manner-Euroopan maiden, jotka yleensä olivat enemmän tai vähemmän riippuvaisuussuhteessa siihen, hintatason vakavuudesta. Vuosien 1942—1943 vaihteessa perustettiin lisäksi erityinen hinnan-

tasausrahasto ulkomaankauppaa silmällä pitäen; rahaston suuruus oli perustettaessa 1 miljardi Rmk.

Saksan pyrkimysten menestyksellisyys hintatasonsa vakavana pysyttämiseksi ilmenee seuraavasta, tukku- ja elinkustannusindeksien kehitystä vuosina 1940—1944 osoittavasta asetelmasta.¹

Vuosi	Tukkuhinta-	Elinkustannus-
	indeksi I—VI. 1939=100	indeksi I—VI. 1939=100
1940	104	104
1941	106	106
1942	108	108
1943	109	110
1944	111 (XI. 1944)	112

Sotilaallisen kukistumisen jälkeen tapahtuneesta hintakehityksestä Saksassa on ylen vaikeaa saada varmaa ja yhtenäistä kuvaa. Maahan on jaettuna neljään eri miehitysvyöhykkeeseen, ja tilanne eräillä vyöhykkeillä on ilmeisesti huomattavasti eräistä toisista poikkeava. Saapuneista hajatieoista toiset näyttävät viittaavan siihen, että rahan ostokyky on huomattavasti heikentynyt, mutta ensimmäisen maailmansodan jälkeen seuranneet tapahtumasarjat eivät ole kuitenkaan ainakaan toistaiseksi uudistuneet, ja miehitysvallat tuskin päästävätkään asioita siihen pisteeseen, koska se vain suuresti lisääsi niitä erilaisia vaikeuksia, joita miehityksen ylläpitämiseen runsain mitoin liittyy ei vain saksalaisille, vaan myös miehittäjävalloille itselleen.

6. Italia.

Sotaan osallistuneista Euroopan suurvalloista on Italiassa rahoitusten sekasorto päässyt pisimmälle; siellä on viime aikoihin asti vallinnut miltei »the galloping inflationary process», »laukkaava inflaatio».²

Niiden kahden sodan tai sodanluonteisen selkkauksen aikana, joihin Mussolinin Italia 1930-luvulla osallistui jo ennen suursodan puhkeamista, nim. Abessinian valloituksen ja Espanjan sisällissodan, Italia

¹ Asetelma perustuu Kansainliiton (Yhdistyneiden Kansakuntien) kuukausitilastoon.

² Vrt. GEORGE A. TESORO, *Italy Experience in curbing Inflation through Fiscal Devices*, artikkeli kokoomateoksessa *Curbing Inflation through Taxation*, s. 185.

onnistui jotenkuten välttämään inflaation; kuitenkin on laskettu elinkustannusten nousseen vuodesta 1934 vuoteen 1940 n. 65 %.¹ Varsinainen inflaation »startti» tapahtui vuonna 1940, toisin sanoen silloin kun Mussolini, siihen asti epäroityään, päätti Ranskan luhistumisen ollessa ilmeisen liittyä toiseen maailmansotaan. Rahanarvon aleneminen säilyi suhteellisen hillittynä »kontrolloituna inflaationa» loppupuolelle vuotta 1942, mutta paheni tästä lähtien sotilaallisten vastoinkäymisten, mm. Italian suurkaupunkeihin kohdistettujen kiihtyvien ilmapommitusten, vuoksi.² Mussolinin kukistuttua heinäkuussa 1943 ja maan jouduttua liittoutuneiden ja saksalaisten joukkojen välillä käydyin hävittävän sodan taistelutantereeksi tilanne yhä huonontui niin, että »laukkaava inflaatio» ei ole Italian rahaolojen kehityksestä puheen ollen suurtakaan liioittelua.

Italian valtiontalouden kehitys oli tyypillistä. Varainhoitovuonna 1934—1935 varsinaiset tulot riittivät peittämään n. 80 % menoista, varainhoitovuonna 1942—1943 varsinaiset tulot olivat todellisista valtion menoista ainoastaan 27 %.³ Tulot riittivät hädin tuskin siviilimenojen peittämiseen, kun sen sijaan suuret sotamenot oli peitettävä kokonaisuudessaan joko valtion velkataakkaa lisäämällä tai suoraan uutta rahaa luomalla.⁴ Liikkeessä olevan rahan määrä, joka vuoden 1934 lopussa oli ollut 13.1 miljardia liiraa, oli kasvanut 24.4 miljardiin vuoden 1939 päättyessä, 86.2 miljardiin kesäkuun lopussa 1943 ja 96.6 miljardiin kuukautta myöhemmin, 31. päivänä heinäkuuta 1943.⁵ Vuoden 1943 lopussa se oli 157 miljardia, seuraavan vuoden lopussa 249 miljardia ja vuoden 1945 päättyessä 296 miljardia liiraa⁶ eli 23 kertaa niin suuri kuin 11 vuotta aikaisemmin.

Italian hintatason noususta ei ole saatavissa täsmällisiä tietoja sodan alkuvuosilta, koska Italian hallitus ei silloin julkaissut hintaindeksejä.⁷ Mutta kehitys oli tietysti samansuuntainen kuin setelistönkin. Heinäkuusta 1945 lähtien on julkaistu elinkustannusindeksiä, ja siitä näkyy, miten paljon pitemmälle inflaatio on päässyt Italiassa kuin tähän asti tarkastelluissa maissa:

¹ Vrt. TESORO, m.a., s. 186.

² Vrt. TESORO, m.a., s. 186.

³ Vrt. TESORO, m.a., s. 185.

⁴ TESORO, m.a., s. 185—186.

⁵ TESORO, m.a., s. 186.

⁶ Kansainliiton (Yhdistyneiden Kansakuntien) kuukausitilaston mukaan.

⁷ TESORO, m. a., s. 186.

Elinkustanusindeksi

1938 = 100

1945			1946			
VII	IX	XII	III	VI	IX	XII
2312	2639	3167	3247	3337	3579	3590

Elinkustannukset olivat siis vuoden 1945 heinäkuussa 23 kertaa niin korkeat kuin 1938, ja indeksin nousu on sen jälkeen yhä varsin voimakkaana jatkunut. Jos »mustan pörssin» hinnat otetaan huomioon, nousu on tietysti vielä voimakkaampi. On laskettu, että *tukkuhintaindeksi*, jossa vuoden 1938 taso merkitään 100:lla, oli maaliskuussa vuonna 1946 kokonaista 5263, jos säännöstellyille tuotteille otetaan mustan pörssin hinnat, vapaille vapaat. Mustan pörssin hinnat ovat kuitenkin Italiassa, kuten kaikkialla, häilyviä ja nopeasti vaihtuvia. Siten vastaava indeksi oli seuraavassa toukokuussa *alentunut* 4583 pisteeseen. Tämä tilapäisaleneminen ei kuitenkaan merkinnyt, että hintataso Italiassa olisi alkanut pysyvästi vakaantua. Päinvastoin, inflaation yauhti on Italiassa vuoden 1946 kevään jälkeen yhä vain kiihtynyt. Sveitsin frangi esim. noteerattiin huhtikuussa 1946 vielä vain 90 liiraksi, mutta elokuun lopussa jo 150:ksi!¹ Ja äskeinen mustan pörssin-indeksi oli marraskuussa 1946 jälleen kiivennyt korkeammalle kuin koskaan ennen, eli 5502 pisteeseen.

7. Kauko-Idän suurvallat.

Toiseen maailmansotaan kietoutuneitten kahden keltaisen rodun suurvallan, Kiinan ja Japanin, kohdalta sota alkoi jo niin aikaisin kuin 1937, Japanin hyökättyä Kiinaan. Tästä johtuen niiden rahaoloissa oli inflatorinen kehitys saanut alun jo varhaisemmin kuin tähän asti tarkastelluissa eurooppalaisissa suurvalloissa ja Yhdysvalloissa.

Näistä kahdesta Kauko-Idän vallasta kykeni Japani aluksi verrattomasti paremmin suojelemaan valuuttaansa siltä romahdukselta, jonka vaara raskaaseen sotaan joutumiseen aina liittyy. Yhtä tehokkaasti kuin sen eurooppalainen akselikumppani Saksa, ei Japani tosin sodan alkuvuosinaan pystynyt ehkäisemään hintatasonsa nousua, mutta tapahtunut rahanarvon aleneminen oli kuitenkin vuosikausia varsin hidasta — ainakin virallisten hintaindeksien valossa.

¹ Vrt. Neue Zürcher Zeitung, 2. 9. 1946.

Sodan rahoittamisvaikeudet johtivat Japanissakin vahvaan setelistön lisääntymiseen. Kun liikkeessä oleva setelistö vuoden 1936 päättyessä, ennen Kiinan sodan puhkeamista, oli ollut 1790 miljoonaa jeniä, oli se¹ joulukuussa 1937 noussut 2 155 miljoonaan, vuotta myöhemmin, joulukuussa 1938, 2 755 miljoonaan ja vuoden 1939 päättyessä 3 818 miljoonaan jeniin. Kiinan sodan vuoksi oli siis Japanin setelistö jo enemmän kuin kaksinkertaistunut siihen aikaan, kun läntisten suurvaltojen inflaatiovaikeudet vuoden 1939 loppukuukausina vasta alkoivat orastaa.

Vaikka toisen maailmansodan puhkeaminen ei tosin alussa välittömästi Japania koskenutkaan — hyökkäys Pearl Harbouriinhan tapahtui vasta vuoden 1941 lopulla — se oli kuitenkin omansa eri syistä lisäämään inflatorisia tendenssejä maassa, mm. sen tähden, että Japanin jen silloin vielä seurasi puntaa, joka Englannin sotaan liityttyä oli alkanut arvossa aleta, joskin hitaasti. Näiden tendenssien vastustamiseksi Japanin hallitus ryhtyi tehostettuihin toimenpiteisiin. Niinpä julistettiin hintasulku: eräiden tärkeimpien hyödykeryhmien hinnat oli pidettävä 18. IX. 1939 vallinneella tasolla. Samanaikaisesti julistettiin myös palkkasulku, mutta se koski aluksi vain rajoitettuja työntekijäryhmiä, nim. ammattitaidottomia ja 25 vuotta nuorempia.

Japanin yhtyminen toiseen maailmansotaan vuoden 1941 lopulla ja siihen liittynyt sotaponnistusten moninkertaistuminen tietysti lisäsi inflaatiovaaraa. Nimenomaan vuosi 1943 muodostui vaikeaksi. Tuotannon katsottiin eräiltä osiltaan kärsivän liian alhaisista myyntihinnoista, ja hintoja täytyi sen vuoksi tuotannon kiihoittamiseksi nostaa. Kun ei kuitenkaan haluttu elinkustannusten vastaavasti nousevan, jouduttiin Japanissakin soveltamaan tukipalkkiopolitiikkaa. Ja samalla kun säännöstelyhintoja nostettiin, hinnanvalvontaa pyrittiin toisaalta tiukentamaan. Elin, jolle hintojen tarkkailu oli siihen asti kuulunut ja joka alkuaan oli ollut vain jonkinlainen ministerivaliokunta, muodostettiin laajennetuksi, itsenäiseksi hinnanvalvontavirastoksi. Elokuussa 1943 mainittu virasto oli vahvistanut viralliset hinnat kerrassaan 846 000 artikkelille. Samoin laajennettiin asteittain myös palkansäännöstelyä.²

Setelistö, jonka edellä todettiin vuoden 1939 päättyessä olleen 3 818 miljoonaa jeniä, kohosi tietysti vuosi vuodelta sotaponnistusten kasvaessa ja palkka- ja hintatason noustessa. Vuosina 1940—1944 se oli kunkin vuoden päättyessä:

¹ Kansainliiton kuukausitilaston mukaan.

² Vrt. BIS, Annual Report XI—XIV.

Liikkeessä oleva setelistö, milj. jeniä.

1940	4 787
1941	5 934
1942	6 921
1943	9 667
1944	16 540 (tarkistamaton)

Kun setelistö vuoden 1936 päättyessä, siis ennen Kiinan sodan alkamista, oli ollut 1790 miljoonaa jeniä, oli se täten kahdeksan sotavuoden jälkeen kohonnut runsaasti 9-kertaiseksi.

Japanin tukku- ja elinkustannusindeksien kehityksestä sisältyy Kansainliiton kuukausitilastoon tietoja vuoden 1944 loppupuolelle asti. Kuten niistä näkyy, Japani oli kyennyt vakauttamaan hintatasonsa jokseenkin yhtä tyydyttävästi kuin Englanti; tukkuhintaindeksi oli vuoden 1944 loppuun mennessä noussut hivenen vähemmän kuin vastaavana aikana Englannissa, elinkustannusindeksi sen sijaan voimakkaammin.

Japanin elinkustannusten ja tukkuhintojen kehitys.
Tammi—kesäkuu 1939 = 100.

	Elinkustannusindeksi				Tukkuhintaindeksi			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV
1940	118	122	122	121	117	116	116	118
1941	121	122	122	124	121	125	127	131
1942	125	125	126	126	133	134	135	135
1943	130	133	135	137	138	142	144	147
1944	141	146	155	161 (marrask.)	150	157	164	165 (lokak.)

Hintatason kehityksellä Japanin kärsimän totaalisen sotilaallisen tappion jälkeen ei ole ollut tietoja saatavissa, mutta eräät toiset »inflaatioindikaattorit», ennen kaikkea setelistön kehitys, osoittavat, että inflaatio on tappion jälkeen, kuten ymmärettävää onkin, kiihtynyt. Setelistö oli vuoden 1945 lopussa noussut edellisen vuoden lopussa olleesta 16.5 miljardista jeniä kolminkertaiseksi eli 51 miljardiin; ja pari kuukautta myöhemmin, helmikuussa 1946, se oli jo 61.5 miljardia jeniä. 25. 2.—7. 3. 1946 välisenä aikana toimeenpantiin Japanissa ankarasti toteutettu setelien vaihto. Kaikki 5 jeniä suuremmat setelit oli esitettävä vaihdeltaviksi, ja vaihdossa annettiin uusia seteleitä henkilöä kohden enintään 100 jeniä lopun vanhojen setelien arvosta jäädessä talletetuksi erikoistilille. Toimeenpiteen ansiosta setelistö putosi niin alas kuin 15.2

miljardiin jeniin.¹ Kuten muissakin setelien vaihdon toimeenpanneissa maissa setelistö on kuitenkin sen jälkeen alkanut nopeasti kasvaa; toukokuun lopussa se oli jo 36 miljardia. Tämän kehityksen johdosta ryhdyttiin kesäkuun alussa uusiin toimenpiteisiin, jolloin mm. pankkitilien jäädyttämismääräyksiä tehostettiin. Niin ikään toivottiin uuden omaisuusverotuksen auttavan rahaolojen vakaannuttamista. — Tätä kirjoitettaessa tilanne on kuitenkin, kuten yleensäkin, aivan epäämäräinen, eikä Japanin rahaolojen varmasta vakaantumisesta voida suinkaan vielä puhua.

Kiinassa rahaolojen sekasorto on kehittynyt varsin pitkälle. Kehitys on tosin eri osissa tätä epäyhtenäistä jättäiläisvaltakuntaa ollut huomattavan erilainen. Muodollisesti itsenäisessä Mantšuriassa, joka oli joutunut Japanin määräysvallan alaisuuteen jo vuosia ennen varsinaisen Japanin—Kiinan sodan syttymistä ja jossa olosuhteet olivat jotenkin vakaantuneet, järjestys rahaoloissa voitiin toisen maailmansodan aikana suhteellisen hyvin säilyttää siihen asti, kunnes Japanin luhistumisprosessi alkoi. Jos tammi—kesäkuun tasoa 1939 merkitään 100:lla, olivat tukkuhinnat Mantšuriassa vuoden 1944 heinäkuussa, jolta ajalta viime tiedot ovat saatavissa, nousseet — Kansainliiton kuukausitilastojen mukaan — 212 pisteeseen, elinkustannukset 256:een. Japanin valvontaan joutuneissa varsinaisen Kiinan osissa kehitys oli jo paljon huonompi. Siten Šanghaissa laskettu elinkustannusindeksi, jossa basiksenä on vuoden 1939 taso, oli jo vuoden 1943 maaliskuussa kohonnut 2 073:een.

Pisimmälle rahaolojen rappio pääsi Tšungking'in Kiinassa. Viranomaiset ovat täällä ajoittain menettäneet kokonaan otteensa rahaoloihin. Yhdysvaltojen dollarin ja kansallisen Kiinan dollarin suhde alennettiin elokuussa 1946 1:3350:een sen oltua sitä ennen 1:2020 ja ennen sotaa 1:3.35. Tämän mukaan siis Kiinan dollarin arvo olisi alentunut tuhannenteen osaan ennen sotaa olleesta. Mutta näinkään pitkälle mennyt kurssin alennus ei vielä vastanne rahan sisäisen ostovoiman alenemista, sillä hintataso näyttää samana aikana nousseen paljon enemmän kuin 1 000-kertaiseksi.²

Tähän asti on tarkasteltu rahaolojen kehitystä toisen maailmansodan valtavassa draamassa pääosia näytelleissä seitsemässä suurvallassa (mitkä näistä valloista on tällä hetkellä luettava »suurvallan» hieman epämääräisen käsitteen alaan kuuluviksi, on asia erikseen!). Mutta

¹ BIS, Press Review 79/1946.

² Vrt. The Times, 20. 8. 1946.

sotaan osallistui lisäksi, ketkä omasta hyvästä halustaan, ketkä enemmän tai vähemmän pakosta mukaan vedettyinä, epäluokainen joukko pienempiä valtioita, joissa rahanarvo niin ikään säännöllisesti koki missä voimakkaamman — eräissä tapauksissa aivan täydellisen, — missä vähäisemmän alenemisen. Lisäksi inflaation yleismaailmallinen kulkutauti ylettyi, jälleen eri asteisena, useimpiin niistä valtioista, jotka kaikesta huolimatta saattoivat pysytellä ensimmäistä paljon todellisemmin planetaarisiksi muodostuneesta toisesta maailmansodasta erillään.

Seuraavassa tarkastellaan ensinnä niitä kahta sotaan joutunutta pientä valtiota, joissa toisen maailmansodan aikana tai sen jälkivaiheissa on kärsitty täydellisin rahanarvon romahdus, nim. Unkaria ja Kreikkaa.

8. *Unkari ja Kreikka.*

Unkarissa toisen maailmansodan jälkivaiheissa tapahtunut inflaatio on mitoitetaan eräissä suhteissa ehkä maailmanhistorian suurin. Se jättää hyvin kauas jälkeensä menneiden vuosisatojen suurimmat »valuuttavallankumoukset» ja vie ilmeisesti eräissä suhteissa voiton jopa ensimmäisen maailmansodan jälkeen Saksassa tapahtuneesta jättäjäinflaatiosta, joka tähän asti on edustanut huippua tämän ilmiön historiassa. Tämänkaltaiset »suuremmuus»-vertailut ovat tosin — se myönnettäköön — jokseenkin merkityksettömiä silloin, kun on kysymys kahdesta inflaatiosta, jotka kumpikin kehittyvät täydellisesti ad infinitum, johtavat toisin sanoen rahan repudiaatioon ja pakottavat asian selvittämiseksi rahayksikön kokonaan toiseksi vaihtamiseen.

Unkari joutui sotaan mukaan vasta Saksan hyökättyä Neuvostoliittoon kesällä 1941. Hintakehitys oli näin ollen varsin rauhallista suorasodan parina ensimmäisenä vuonna. Sotaan yhtymisen jälkeen hintaindeksissä tapahtui melkoinen hyppäys ylöspäin, mutta tämän jälkeenkin inflaatio oli vielä pitkähkön ajan melkoisessa määrässä »hallittua». Tämä ilmenee tukku- ja elinkustannusindeksien kehityksestä vuosina 1940—1943, jota asetelma seuraavalla sivulla osoittaa. Kummassakin indeksissä on vuoden 1939 ensimmäisen puoliskon tasoa merkitty 100:lla. Numerot perustuvat Kansainliiton kuukausitilastoon.

Todettakoon, että tukkuhintojen nousu oli vuoden 1943 II:lle neljännekselle ja elinkustannusten saman vuoden III:lle neljännekselle asti hitaampaa kuin vastaavana aikana Suomessa. — Unkarin setelistö oli kasvanut vuoden 1939 lopusta vuoden 1942 loppuun 975 miljoonasta pengöistä 2 958 miljoonaan eli n. 3-kertaiseksi. Suomessa setelistö oli vuoden 1939 elokuusta kasvanut 4-kertaiseksi vuoden 1942 joulukuuhun.

Unkarin tukkuhinnat ja elinkustannukset neljännesvuosittain vuosina 1940—1943.

Tammi—kesäkuu 1939 = 100.

	Tukkuhintaindeksi					Elinkustannusindeksi			
	I	II	III	IV		I	II	III	IV
1940	109	115	124	127		104	107	111	116
1941	132	136	156	161		118	123	138	140
1942	169	174	179	186		148	148	153	152
1943	195	205	272	283	(lokak.)	155	156	198	198

Vuodelta 1944 ei enää ole ollut vastaavia tietoja saatavissa, mutta indeksien nousu on ilmeisesti kiihtyvässä tempossa jatkunut. Lopullinen katastrofi ei kuitenkaan tapahtunut vielä tällöin, vaan alkoi varsinaisesti vasta vuonna 1945, sitten kun maa oli joutunut ensin sotanäyttämöksi ja sen jälkeen miehitetyksi.

Unkarin rahajärjestelmän luhistumisen ymmärtämiseksi on syytä hiukan valaista tapahtumien »reaalitaloudellista» taustaa. Maa joutui suursodan loppuvaiheissa kahden suurvallan taistelutantereeksi, ja venäläisten painostuksen edessä peräytyneet saksalaiset armeijat veivät ensinnä mukanaan kaiken, minkä irti saivat. Siten kotieläinkannasta menetettiin $\frac{2}{3}$, hevosista jopa $\frac{9}{10}$, traktorikanta jokseenkin kokonaisuudessaan jne. Tällaisissa oloissa jäivät pellot laajoilla aloilla muokkaamatta, kylvöt ja korjuut suorittamatta. Kun Unkarin maaperällä taistelevat vieraat armeijat vielä takavarikoivat käyttöönsä suuret määrät viljaa ja muita maataloustuotteita, joutui tämä normaaleina aikoina Euroopan harvoihin elintarvikkeita vieviin vilja-aittoihin kuuluva maa kokemaan vaikean nälänhädän.

Muilla tuotantoelämän aloilla olot olivat samantapaiset kuin maataloudessakin. Maan teollisuuslaitoksista oli joko tullut hävitetyksi tai viety sotakorvauksina maasta n. 40 %, ja kun olosuhteet muutenkin olivat varsin epäedulliset — teollisuudelta esim. puuttui raaka-aineita, hiiltä ja työvoimaa — on voitu laskea Unkarin teollisuuden tuotantokyvyn jääneen vuoden 1945 jälkipuoliskolla vain 21 %:iin entisestään. Liikenneolot joutuivat niin ikään sotatoimien viime vaiheissa sekasortoon. Puolet vetureista ja $\frac{4}{5}$ muusta rautateiden liikkuvasta kalustosta oli joko vaurioitunut käyttökelttomaksi tai viety maasta. Rautateiden kuljetuskyvyn arvioitiin vuoden 1945 heinäkuussa olleen vain 16—18 % rauhanaikaisesta. Moottoriajoneuvokanta taas, mikäli sitä maahan vielä oli jäänyt, joutui seisomaan polttoaineen puutteen takia,

ja rautatie- ja maantieverkosto kärsi siltojen tuhoamisesta ja muista vaurioista.

Tällaisten olosuhteiden täytyi jo sellaisenaankin merkitä ankaraa tavarapulaa maassa, ja sitä ovat vielä suuresti lisänneet tavattoman raskaat sotakorvaukset ja miehitysarmeijan ylläpitokustannukset. Sotakorvausten, joita Unkari joutuu suorittamaan paitsi Neuvostoliitolle myös Tšekko-Slovakialle ja Jugoslavialle, on laskettu nielevän 18 % vuotuisesta kansantulosta, ja miehityskustannusten lisäksi 12 %.¹ Unkarin heikentyneen taloudellisen toiminnan vuotuisista tuloksista virtaisi tämän mukaan siis kokonaista 30 % vastikkeettomasti vieraisiin tarkoituksiin.

Tällainen »reaalitalanne», tällainen surkeus maan huoltotilanteessa, auttaa osaltaan ymmärtämään Unkarin jättiläisinflaatiota. Mutta välitön syy rahanarvon luhistumiseen näyttää tässäkin tapauksessa tulleen »rahapuolelta», ennen kaikkea valtiontalouden tavattomasta epätasapainosta ja sen aiheuttamasta »setelirahoituksesta». Raskaan sodan ja sitä seuranneiden uuvuttavien sotakorvaus- ja muiden rasitusten painon alla valtion finanssit joutuivat aivan sekasortoon, niin että veroym. varsinaisilla tuloilla saatiin valtion menoista peitettyksi vain n. 15 % sen jälkeen, kun menot vuoden 1945 puolivälistä alkoivat tappioon liittyvien velvoitusten vuoksi suuresti kasvaa. Helmikuusta heinäkuuhun vuonna 1945 setelistön lisäys oli vielä ollut verraten »kohtuullinen», vain n. 40 %, mutta heinäkuusta vuoden loppuun nousu oli jo yli 200 %.²

Samoihin aikoihin, heinäkuun 15. ja marraskuun 10. päivän välillä vuonna 1945, pantiin toimeen voimakkaita yleisiä palkankorotuksia, kaikkiaan neljä eri kertaa. Ensimmäisellä kerralla kysymyksessä oli 50 %:n korotus, sen jälkeen kolme 100 %:n korotusta. Palkat kohosivat siis tänä aikana 12-kertaisiksi, mutta joulukuun alusta lähtien ne alkoivat nousta 100 % viikoittain!

¹ Kun tiedot tässä kohden, kuten enimmäkseenkin Unkarin rahaoloja selostettaessa, on parempien lähteiden toistaiseksi puuttuessa ollut ammennettava hajanaisista sanomalehtiutisista — päälähteenä BIS Press Review —, on niihin tietenkäin suhtauduttava senmukaisin varauksin. Kysymyksessä olevat prosenttiluvut esim. tuntuvat varsin korkeilta, kun ottaa huomioon toisaalta, että Unkarille määrättyjen sotakorvausten yhteissumma ei nouse sen suuremmaksi — 300 miljoonaa dollaria — kuin Suomenkaan. Toisaalta, jos laskuperusteena on käytetty Unkarin nykyistä (1946), vaikeiden olosuhteiden vuoksi tavattomasti heikentynyttä kansantuloa, prosentit voivat olla suurempiakin.

² Vrt. Survey of the Economic Situation in Hungary, published by the Hungarian Commercial Bank of Pest, Budapest 1946.

Kun »rahapuolen» kehitys oli tällainen ja tavaroiden puute maassa samanaikaisesti aivan tavaton, hintojen nousu oli tietysti tämän mukaista; samanaikaisesti, jolloin työpalkat kohosivat 12-kertaisiksi, välttämättömien elintarvikkeiden hinnat nousivat n. 70-kertaisiksi!

Inflaatio saavutti nopeasti aivan mielikuvitukselliset mittasuhteet. Liikkeessä olevan setelistön määrä ja samalla setelien valöörit nousivat ennen näkemättömiksi, nollia lisättiin nollien perään, niin että setelien arvon käsittäminen edellytti lopulta miltei tähtitieteellistä koulutusta. Setelistön kehitys näkyy seuraavasta:

Liikkeessä oleva setelistö, pengöjä.

30. 9. 1945	42×10^9	30. 3. 1946	34×10^{12}
31. 10. „	107×10^9	30. 4. „	434×10^{12}
30. 11. „	355×10^9	31. 5. „	$65\,589 \times 10^{12}$
31. 12. „	765×10^9	30. 6. „	$6\,277 \times 10^{12}$
31. 1. 1946	$1\,646 \times 10^9$	15. 7. „	76×10^{24}
28. 2. „	$5\,238 \times 10^9$		

(Suomen setelistö vastaavalla tavalla ilmoitettuna oli 30. 9. 1945 noin 18×10^9 eli noin 18 miljardia markkaa.)

Ei ole vaikeata kuvitella, millaista oli hinnanmuodostus tällaisissa olosuhteissa. Heinäkuussa 1946 olivat 100 000 biljoonan pengön setelit mitätöntä pikkurahaa, joka hädin tuskin riitti raitiotielippuun. Kun yhä pitenevien nollasarjojen käsittely kävi ylivoimaiseksi, otettiin apuyksiköksi ensin miljoona pengöä, jonka arvoisia rahoja kutsuttiin milpengöiksi, sitten biljoona pengöä, bilpengö, ja triljoona pengöä, trilpengö. Tähän sisältyi alkuperäisiä pengöjä määrä, joka saadaan, kun ykkösen jälkeen lisätään 18 nollaa. Tämäkään ei vielä riittänyt, vaan oli turvauduttava vielä suurempaan yksikköön, adopengöön. Tavalliset ihmiset eivät tietenkään pysyneet enää tällaisessa nollien leikissä mukana, vaan erottivat rahat toisistaan niiden värien perusteella. Kilo punajuurikkaita maksoi eräänä heinäkuun päivänä Budapestin torilla kaksi punaista vähennettynä kahdella ruskealla ja yhdellä sinisellä. Kun punainen tarkoitti 100 000 biljoonan seteliä, ruskea 10 000 biljoonan ja sininen pikkuruista 1 biljoonan seteliä, oli punajuurikaskilon hinta siis 179 999 biljoonaa pengöä!

Tällaisesta kehityksestä oli seurauksena kyllin pitkälle päässeissä suurinflaatioissa tavanmukainen ilmiö: rahaa alettiin kieltäytyä vas-

taanottamasta ja vaihtosopimukset pyrittiin solmimaan suoraan hyödykkeissä tai palveluksissa tapahtuviksi, siis ilman rahan välitystä. Jo helmikuussa 1946 sovittiin Unkarin työnantajien ja työväen ammattijärjestöjen kesken siitä, että osa palkoista maksettaisiin elintarvikkeina, etupäässä jauhona ja lihanä. Jopa sähkövirtaakin saatettiin myydä voita ja munia vastaan, ja Budapestin torilla kieltäytyivät myös talonpojat lopulta myymästä tuotteitaan seteleitä vastaan, missä kaikissa sateenkaaren väreissä ne sitten esiintyivätkin.

Tällaisesta umpikujasta ei enää ole muuta ulospääsyä kuin täydellinen rahanuudistus. Unkarin hallitus oli kyllä tehnyt eräitä epätoivoisia yrityksiä pengön arvon pelastamiseksi. Mm. oli jo vuoden vaihteessa 1945/1946 toimeenpantu setelien leimaus, joka koski kaikkia 1 000 pengöä ja sitä suurempia seteleitä ja jonka yhteydessä otettiin niin ankara kuin 75 %:n kertakaikkinen vero seteliomaisuudesta. Toimenpiteellä oli joksikin aikaa suotuisia vaikutuksia. Setelistön kasvu pysähtyi, ja mm. dollarin noteeraus vapailla markkinoilla aleni 500 000—600 000 pengöstä 90 000:een. Mutta nämä vaikutukset eivät kestäneet kuin muutamia viikkoja. Toinen yritys oli ns. vero- eli indeksipengön käytäntöön ottaminen tavallisen pengön rinnalla. Indeksipengö oli alkuaan pelkkä kirjanpidollinen laskuyksikkö, mutta myöhemmin — toukokuussa 1946 — ruvettiin painattamaan myös indeksipengön seteleitä, ja verosuoritukset määrättiin tapahtuviksi indeksipengöissä. Niin ikään oli mahdollista tehdä pankkeihin talletuksia indeksipengöissä.

Mutta inflaatio kulki eteenpäin kiihtyvällä vauhdilla. Setelistö liisääntyi, ja suhteellisesti vielä enemmän aleni pengö indeksipengöissä mitattuna; 15. päivänä heinäkuuta 1946 1 indeksipengö vastasi 13.5×10^{24} tavallista pengöä! Valuutan kahtiajakaminen tavalliseen ja indeksehtoiseen ei ollut mitään auttanut, ainoa pelastus oli kokonaan uuden rahayksikön käytäntöön ottaminen ja samanaikaisesti tapahtuva rahapolitiikan uudistus, niin että uuden yksikön arvo voitaisiin myös säilyttää.

Siirtymistä uuteen rahayksikköön oli ruvettu suunnittelemaan jo toukokuussa 1946, ja elokuun 1. päivästä voitiin uudistus toteuttaa. Uudelle rahayksikölle annettiin sama nimitys, forint, mikä unkarilaisilla rahoilla oli ollut keisari Frans Josefin aikana. 1 forint jakaantuu 100 filleriin (helleriin). Vanhat pengöt vaihdettiin forinteihin kurssin ollessa 1 forint = $1\,400 \times 10^{18}$ pengöä! Forintin suhde kultaan ja eräisiin johtaviin valuuttoihin määrättiin seuraavaksi:¹

¹ Informations of the Hungarian Commercial Bank of Pest, Budapest VIII/1946.

1 kg puhdasta kultaa	=	13 210.00	forintia
100 dollaria	=	1 162.26	„
100 Sveitsin frangia	=	273.13	„
1 punta	=	46.78	„

Uuden valuutan kultakatteen ytimeksi oli vakauttamissuunnitelmien mukaan tarkoitus tulla sen 32—40 milj. dollarin (tiedot vaihtelevat) arvoisen Unkarin pankin vanhan kultavaraston, jonka saksalaiset kuljettivat maasta pois ja joka sittemmin joutui amerikkalaisten miehitysjoukkojen haltuun Itävallassa. Amerikkalaiset lienevät nyttemmin palauttaneet nämä varat Unkarille. Vakauttamissuunnitelman tukemiseksi pyrittiin 1. VIII. 1946 alkanutta varainhoitokautta koskeva budjetti laatimaan aikaisempia vankemmalle pohjalle. Budjetin mukaan valtion menot olisivat nousseet summaan, joka vastaa n. 710 miljoonaa vanhaa kultapengöä (1 kultapengö = 3.5 forintia). Tästä summasta n. 240 miljoonaa pengöä eli hiukan enemmän kuin kolmannes tarvittiin aselepoehtojen velvoituksien täyttämiseen. Valtion varsinaisiin menoihin jäävä summa ei vastannut edes puolta siitä, mitä näihin tarkoituksiin voitiin varata sodan edellisissä budjeteissa. Varsinaiset tulot oli budjetin mukaan tarkoitus — kiristämällä verotusta äärimilleen — nostaa 610 miljoonaan pengöön.¹

Onnistutaanko forintin arvo säilyttämään vakavana, siihen on tätä kirjoitettaessa liian varhaista vastata. Toistaiseksi vielä merkit ovat olleet suhteellisen suotuisia. Tähän ovat osaltaan vaikuttaneet eräät varhaisempaa hiukan suotuisimmat reaalityöedellytykset, lähinnä sotakorvaussuoritusten lieventäminen ja hyvä viljasato. Toisaalta vaikeudet ovat tietysti jatkuvasti erittäin suuret, kun muistaa sen aseman, missä tämä koeteltu maa tällä hetkellä on.

Unkarin jälkeen toisella sijalla, mitä tulee toisen maailmansodan yhteydessä tapahtuneiden inflaatioiden perusteellisuuteen, on Kreikka. Kreikan inflaatiokehityksessä toisen maailmansodan puhkeamisesta näihin asti voidaan erottaa useita eri vaiheita.

Ennen vuoden 1940 lopulla tapahtunutta Italian maahanhyökkäystä hinnat olivat jo alkaneet nousta, mutta nousu ei ollut olennaisesti suurempi kuin mitä suursodan puhjettua tapahtui useissa muissa maissa, jotka eivät olleet joutuneet välittömästi sotatoimien piiriin. Jos vuoden 1939 alkupuoliskon hintatasoa merkitään 100:lla, oli Kreikan

¹ Vrt. The Stabilisation of the Hungarian Currency, Note from the National Bank of Hungary, July 1946.

tukkuhintaaindeksi välittömästi ennen Italian maahan tunkeutumista noussut 27 0/0, elinkustannukset 22 0/0.

Kreikan valuutan koettelemusten aika alkoi maan jouduttua vedetyksi sotatoimien piiriin. Kuten Kreikka sotilaallisesti kesti yllättävän hyvin Italian armeijan hyökkäyksen, samoin näyttää myös sen finanssi- ja rahapoliittinen vastustuskyky vielä tällä kaudella kestäneen. Kreikan valtiontalouden vajuus varainhoitokaudella 1. IV. 1940—31. III. 1941 jäi yllättävän vähäiseksi; menot nousivat 15 514 miljoonaan drakmaan, tulot 14 851 miljoonaan, joten vajuus jäi 663 miljoonaan, ja tulot riittivät peittämään 96 0/0 menoista¹.

Mutta asiantila muuttui aivan toiseksi Saksan puututtua keväällä 1941 Kreikan sotaan. Kreikan sotilaallinen vastarinta luhistui nopeasti, ja ennen pitkää myös maan rahaolot joutuivat täyteen sekasortoon. Kuten Unkarissa, tekee Kreikassakin tapahtumien kulun osittain ymmärrettäväksi se surkea reaalityöläinen tila, johon maa sotatoimien ja pitkäaikaisen miehityksen vuoksi joutui. Maan teollisuus jäi vaille raaka-aineita, polttoaineita ja varaosia. Vain saksalaisten käyttöön otamille laitoksille näitä annettiin, mutta jo puoli vuotta ennen saksalaismiehityksen loppumista nämäkin toimitukset miltei tyystin keskeytettiin. Seisovien teollisuuslaitosten työläisille oli kuitenkin kaiken aikaa maksettava palkka.

Kun saksalaiset sitten vuonna 1944 joutuivat perääntymään maasta, he veivät, samalla tavalla kuin Unkaristakin, mukanaan miltei kaiken, mitä irti saivat, ja mikä ei tällä tavoin kulkeutunut pois maasta, se joutui ehkä sotatoimissa hävitetyksi. Maan kärsimät taloudelliset menetykset olivat täten aivan suunnattomat. Siten esim. Kreikan rautatielaitoksen 420 veturista jäi jäljelle vain 15, ja 6 300 rautatievaunusta voitiin hädin tuskin pelastaa 63². Lisäksi hävitettiin 250 siltaa, joutokossa jotakuinkin kaikki rautatiesillat. Niin ikään tuhottiin Peloponnesoksen rautatieverkosto. Rautatielaitoksen kärsimiin menetyksiin verrattava tuho kohtasi myös Kreikan autokantaa. Kreikan kauppantonnistosta taas, joka ennen sotaa oli yhteensä 1.9 miljoonaa tonnia, oli sodan päättyessä jäljellä ainoastaan 500 000 tonnia.³

Reaalityöläisen pohjan ollessa tällainen tuntui monetääristen inflaatiotekijäin vaikutus sitäkin voimakkaammin. Maan valtionfinanssit

¹ Vrt. *Annuaire statistique de la Société des Nations*, 1942—1944.

² Vrt. ministeri EPAMINONDAS D. PANAS, haastattelu Uudessa Suomessa 10. 11. 1946.

³ PANAS, mainittu haastattelu.

joutuivat lopulta miehityskustannusten ja muiden tämänluonteisten tekijöiden vuoksi ilmeisesti aivan sekasortoon — täsmällisiä tietoja on tosin varainhoitovuoden 1941—1942 jälkeen ollut vaikeaa saada — ja lisäksi tulivat saksalaisten ja italialaisten miehittäjien välittömästi inflaatiota edistäneet toimenpiteet. Miehitysaikana laskettiin näet liikkeelle Saksan markkoja ja Italian liiroja, joiden määrää ei tietenkään voitu kontrolloida.¹

Kreikan hintaindekseistä ei miehitysaljalta ole tietoja ollut käytettävissä, mutta erinäisten yksityisten tavaroiden hinnoista saatujen tietojen mukaan voidaan arvioida, että hinnat olivat kesään 1942 mennessä, siis runsaan vuoden kestäneen miehityksen aikana, nousseet jo n. 100-kertaisiksi vuoden 1939 alkupuoliskon tasoon verrattuna, vuoden 1943 keväällä n. 600-kertaisiksi, saman vuoden syksyllä jo n. 1500-kertaisiksi, ja saman vuoden lopulla 5 000-kertaisiksi. Vuoden 1944 puolella nousu edelleen kiihtyi. Hintojen oltua sanotun vuoden keväällä jo muutamia kymmeniätuhansia kertoja niin korkeita kuin vuoden 1939 alkupuoliskolla ne edelleen 10-kertaistuivat kesään mennessä ja uudelleen 10-kertaistuivat syksyyn ehdittäessä.²

Eräänä inflaatioindikaattorina voidaan käyttää valuuttakursseja. Toisen maailmansodan kynnyksellä oli Englannin punnan ja Kreikan drakman arvosuhde sellainen, että 1 punta vastasi 550 drakmaa. Vuonna 1943 maksettiin Kreikassa kultapunnasta jo joitakin miljoonia drakmoja, vuoden 1944 keskivaiheilla n. 200 miljoonaa drakmaa, ja syksyn kuluessa kurssi ilmoitettiin miljardeina.

Inflaatio oli näin Kreikassakin tullut sille asteelle, että täydellinen rahauudistus oli välttämätön. Maan vapauduttua saksalais-italialaisesta miehityksestä tämä toimeenpantiin englantilaisten avustamana 11. päivänä marraskuuta 1944. Uuden ja entisen drakman suhde tuli olemaan 1:50 miljardiin. Paperipunnan kurssiksi määrättiin 600 drakmaa ja kultapunnan 2 400 drakmaa. Tarkoitus oli, että uusia seteleitä ei laskettaisi liikkeeseen yli 10 000 miljoonan drakman. Väliaikaisesti tuli liikkeeseen myös jokin määrä Englannin, lähinnä Keski-Idän sotilaallisten viranomaistensa tarpeita varten, liikkeeseen laskemia erityisiä puntia (British Military Authority Sterling notes).

Uuden drakman arvoa ei kuitenkaan onnistuttu säilyttämään, vaan se sortui miltei yhtäläiseen inflaatioon kuin vanha drakmakin. Käytettävissä olleiden tietojen ylimalkaisuuden ja hajanaisuuden vuoksi on

¹ Vrt. PANAS, mainittu haastattelu.

² BIS, Annual Report XIV.

ollut vaikeaa varmasti nähdä, mistä tämä johtui, mutta pohjimmaisena syynä oli luultavasti se, että kreikkalaiset eivät ole onnistuneet selvittämään valtionfinanssien sekasortoa. Ennen sotaa Kreikan valtiontulojen pääosa kertyi monopolituloista ja kulutusveroista, ja tavaran puutteen takia nämä aikaisemmat päätulolähteet ovat jääneet vähäisiksi. Välittömät verot ovat olleet heikosti kehittyneitä ja niiden tuotto niin ollen vähäinen.¹ — Toisena syynä rahaolojen jatkuvaan sekasortoon Kreikassa on ollut maassa vallinnut alinomainen poliittinen levottomuus.

Vaikka rahareformi oli toimeenpantu myöhään syksyllä 1944, jo vuoden 1945 toukokuussa voitiin kultapunnasta maksaa vapailla markkinoilla jopa 27 500 drakmaa eli runsaasti kymmenen kertaa niin paljon kuin virallinen kurssi, ja liikkeessä oleva setelistö ylitti samanaikaisesti jo runsaasti sille asetetun 10 000 miljoonan drakman enimmäismäärän. Kesäkuussa 1945 pantiin toimeen uuden drakman ensimmäinen devalvaatio; paperipunnan kurssi määrättiin 2 000 drakmaksi ja kultapunnan 4 000:ksi. Nämäkin kurssit olivat kuitenkin aivan liian alhaiset ja jäivät sen vuoksi nimellisiksi; lokakuussa 1945 saatettiin kultapunnasta maksaa vapailla markkinoilla jo 40 000 drakmaa. Joulukuussa 1945 vapaiden markkinoiden kurssi oli noussut jo 135 000 drakmaan ja vuoden 1946 alussa 175 000:een.

Tammikuussa 1946 alkoi jälleen uusi vaihe Kreikan rahaolojen kehityksessä. Kreikka sai Englannilta 10 miljoonan punnan lainan ja yritti sen avulla uudelleen vakauttaa valuuttansa. Drakma devalvoitiin jälleen määrämällä 25. I. 1946 uudeksi punnan kurssiksi 20 000 drakmaa. Eräiden tietojen mukaan Kreikan olisi jossain määrin onnistunut päästä rahaolojensa herraksi, mutta toiset tiedot ovat aivan päinvastaisia. Niiden mukaan drakmaan ei ensinkään luoteta, vaan kulta on ainoa liiketoiminnassa käytetty laskuyksikkö, ja rahaolojen epämääräisyys vaikuttaa sen, että Kreikan liikemiehet säilyttävät varansa kullassa mieluummin kuin sijoittavat ne liiketoimintaan.² Inflaatiokauden lopullisesta päättymisestä ei siis Kreikankaan osalta voida tätä kirjoitettaessa (vuonna 1947) mitenkään vielä puhua.

9. Romania.

Euroopan maista on Unkarin ja Kreikan jälkeen Romania joutunut toisen maailmansodan jälkivaiheissa kokemaan pahimman inflaation.

¹ Vrt. The Economist, 14. VII. 1945.

² Vrt. The New Statesman and Nation, N:o 388/1946 (30. 3. 1946).

Kuten Unkarissa on Romaniassakin inflaatio päässyt varsinaiseen suurvauhtiin vasta sotatoimien päätyttyä.

Seuraava asetelma osoittaa eräiden inflaatio-»indikaattorien» kehitystä Romaniassa vuodesta 1939 vuoteen 1946; vuoteen 1943 asti luvut on ilmoitettu vuosittain, vuosina 1944—1946 neljännesvuosittain. Päälähteenä on ollut Kansainliiton kuukausitilasto.

Setelistön, elinkustannusten ja eräiden osakeindeksien kehitys Romaniassa vuosina 1939—1946.

Vuosi	Elinkustannusindeksi (vuosilta 1939—1943 luvut tarkoittavat vuotuisia keskiarvoja) 1939 = 100	Setelistö, miljardia leitä	Öljy- osake- indeksi 1937=100	Teollisuusosakeindeksi (vuosilta 1939—1943 luvut tarkoittavat vuotuisia keskiarvoja) 1937 = 100
1939	100	49	.	.
1940	135	64	241	108
1941	194	97	176	128
1942	286	117	289	200
1943	386	160	421	273
1944 I	447	.	335	197
II	493	212	371	149
III	626	228	1 001	451
IV	1 067	357	1 561	636
1945 I	2 033	.	1 197	342
II	2 780	.	2 185	713
III	.	910	9 559	4 944
IV	.	1 213	10 937	5 242
1946 I	.	1 552	10 208	4 584
II	.	2 883	11 119	3 436
III	.	3 651	10 709	3 171
IV	.	6 118	31 020	10 382

Elinkustannusindeksin kehityksestä ei asetelmaan sisälly tietoja vuoden 1945 II neljänneksen jälkeen, mutta Romanian erään edustajan Pariisin rauhankonferenssissa antaman tiedon mukaan¹ Romanian elinkustannukset olisivat jo mainitun konferenssin aikaan, siis alkusyksystä 1946, nousseet 24 670 pisteeseen, siis n. 250-kertaisiksi vuoden 1939 tasoon verrattuna. Setelistön sekä öljy- ja teollisuusosakeindeksien kehityksestä käytettävissä olleet, asetelmaan sisältyvät luvut osoittavat niin ikään Romanian inflaation niin voimakasta

¹ Uusi Suomi 23. IX. 1946.

kiihtymistä, että Unkarin ja Kreikan tapausten toistuminen alkaa olla näköpiirissä.

Romanian inflaation perussyöt ovat samoja kuin muissakin maissa, jotka sodassa ovat kärsineet tappion ja joutuneet raskaiden sotakorvausten painon alle, talouselämän koneisto sitä ennen kestätyjen sota-
vuosien aikana enemmän tai vähemmän hävitettynä. Romanian kansallispankin hallintoneuvoston raportissa vuosilta 1944 ja 1945 todetaan yleisesti vain, että tavaton hintojen nousu johtuu »tavaroiden niukkuudesta ja setelistön kasvusta», mikä jälkimmäinen taas johtuu sotakorvausten ja tuotantoelämän jälleenrakentamisen aiheuttamasta luoton tarpeen kasvusta.¹

10. Muu maailma.

Veisi liian pitkälle — ja kävisi ilmeisesti liian monotoniseksi — lähteä valtio valtiolta selostamaan toisen maailmansodan aikaista rahaolojen kehitystä niissä maissa, joita edellisessä ei vielä ole käsitelty. Inflaatio on yleismaailmallinen ilmiö, joka tälläkään kertaa — sen paremmin kuin ensimmäisen maailmansodan yhteydessä — ei ole jättänyt rauhaan edes puolueettomia maita, joskin aste-eröt eri maiden välillä saattavat olla hyvinkin suuret. Jääkö se sodan edellisestä missä enemmän, missä vähemmän kohonnut hintojen taso, joka tällä hetkellä eri maissa vallitsee, pysyväiseksi tai ehkä vieläkin nousee, vai onko jälleen odotettavissa sellaista hintatason laskua, joka ensimmäisen maailmansodan jälkeen useissa maissa palautti hinnat verraten lähelle vuoden 1913 tasoa, ei tätä nykyä ole vielä nähtävissä eikä niin ollen voida myöskään tehdä tämän uusimman yleismaailmallisen inflaatiokauden lopullista »tilinpäätöstä».

Ne harvat Euroopan maat, jotka toisen maailmansodan aikana jäivät sodan ulkopuolelle, muodostavat rahaolojen kehityksen suhteen (jos pelkkiä virallisia indeksisarjoja ja setelistölukuja pidetään silmällä; niiden taaksehan voi tosin todellisuudessa kätkeytyä hyvin tuntuvia eroavuuksia kehityksessä) huomattavan yhtenäisen ryhmän. Kaikissa on »rahapuoli» paisunut ja hintataso kohonnut, mutta inflaatio on kuitenkin ollut suhteellisen menestyksellisesti »hallittua». Parhaiten oli vuoden 1946 loppuun mennessä onnistunut Ruotsi. Hiukan voimakkaampaa on hintatason nousu ollut Eiressä ja Sveitsissä, ja näitä taas voimakkaampaa Espanjassa ja Portugalissa; kummassakin näistä maista

¹ Banque Nationale de Roumanie, Bulletin d'information, N:o 2—3/1945 sekä 1—3/1946.

elinkustannukset olivat viimeisen sotavuoden 1945 päättyessä miltei tasan kaksinkertaistuneet vuoteen 1939 verrattuna, ja tukkuhintaindeksit nousseet jonkin verran enemmän.

Sotatoimien jalkoihin ja saksalaisten miehittämiksi joutuneista Euroopan pienistä valtioista ovat parhaiten onnistuneet varjelemaan rahaolonsa näissä olosuhteissa rappiolta pohjoismaiset naapurimme Norja ja Tanska. Huomattavan hyvin on tässä suhteessa onnistunut myös Hollanti. Belgiassa oli hintatason nousu tiettyinä vuosina voimakkaampaa, mutta myöhemmin siellä on toimeenpantu suhteellisen onnistuneita vakauttamistoimenpiteitä. Saksan valtaamina tai vasalliuudessa olleista slaavilaisista valtioista Tšekko-Slovakiassa säilyi rahaolojen järjestys parhaiten, Bulgariassa ja varsinkin Jugoslaviassa inflaatio on sen sijaan kehittynyt varsin pitkälle. Puolasta ei ole ollut kylliksi tietoja saatavissa luotettavan kuvan luomiseksi.

Euroopan ulkopuolisista maista ovat rahaolonsa vakavuuden pystyneet säilyttämään parhaiten — parhaiten miltei koko maailmassa — Englannin dominiot Kanada, Australia, Uusi-Seelanti ja Etelä-Afrikka, huolimatta siitä, että ne ovat kaikki aktiivisesti osallistuneet Brittiläisen Imperiumin sotaponnistuksiin. Näissä maissa ovat kuitenkin paitsi taloudellinen kehitys myös hallinnolliset olot korkealla tasolla, ja inflaatio on tunnetusti yleensä kääntäen verrannollisessa suhteessa näihin tekijöihin. Euroopan sotaa käyviin maihin verrattuna ne ovat sitä paitsi olleet sikäli edullisessa asemassa, että sotatoimet eivät ole edes pommitusten muodossa niiden alueita ensinkään välittömästi koskeneet. — Oma erikoisasemansa useammassa kuin yhdessä suhteessa on Brittiläiseen Imperiumiin kuuluvista maista — mikäli sitä kohta enää voidaan niihin lukea — Intialla. Myös se säästy — Birmaa ja eräsiin kaupunkeihin kohdistuvia, suhteellisen vähän merkinneitä japanilaisten pommituksia lukuun ottamatta — sotatoimilta, mutta inflatorinen kehitys meni siellä huomattavasti pitemmälle kuin edellä kosketteluissa dominioissa. Asiaankuuluvia tietoja — esim. tietoja hintaindeksistä — on kuitenkin ollut saatavissa vain sellaisista suurista kaupungeista kuin Kalkuttasta ja Bombaysta, ja niiden edustavuus koko Intian kolossia silmälläpitäen on tietysti enemmän tai vähemmän epävarmaa.

Brittiläisen Imperiumin ulkoeurooppalaisia maita vielä selvemmin ovat sotatoimien piirin ulkopuolelle jääneet latinalaisen Amerikan maat. Vaikka melkoista hintatason nousua ja setelistön paisumista onkin tapahtunut, rahaolojen kehitystä tässä maailman osassa voi pitää suhteellisen »tyydyttävänä». Käytettävissä olleet tiedot ovat kuitenkin koskeneet vain latinalais-Amerikan johtavia maita, Meksikkoa sekä Etelä-

Amerikan »ABC-valtioita», so. Argentiinaa, Brasiliaa ja Chileä. Se mahdollisuus jää niin ollen jäljelle, että pienemmissä ja osittain samalla kehittymättömämmissä Etelä- ja Väli-Amerikan maissa inflaatio olisi mennyt pitemmälle.

Oman ryhmänsä tarkasteltavana olevassa suhteessa muodostavat lopuksi Keski-Idän maat. Yhteistä näiden maiden taloudellisille oloille sotavuosien aikana oli liittoutuneiden runsaiden sotatarvikehankintojen suuntautuminen niihin ja tästä johtuva rahan runsaus sekä tarjonnan samanaikainen supistuminen. Yhteistä pyrkii niin ikään olemaan — tässä suhteessa on tosin huomattavia aste-eroja — hallinnollisten ja taloudellisten olojen melkoinen takapajuisuus ja viime kädessä tähän johdettavissa oleva hinta- ja muiden säännöstelytoimenpiteiden joko kokonaan puuttuminen tai ilmeinen tehottomuus. Sudanissa, jonka oivalliseksi mainittu hallintokoneisto ei ole paljoa muuta kuin Brittiläisen Imperiumin hallintokoneiston haarake, inflaatio sai vähimmin valtaa. Kovin pitkälle se ei päässyt myöskään Egyptissä eikä Palestiinassa, jossa brittiläinen vaikutus niin ikään on ollut voimakas. Kummassakin viimeksi mainitussa maassa hintataso vuoden 1945 loppuun mennessä karkean ylimalkaisesti sanoen kolminkertaistui sodan edelliseen aikaan verrattuna. Turkissa tukkuhinnat samana aikana runsaasti nelinkertaistui. Pisimmälle Keski-Idän maista inflaatio on ehtinyt Iranissa ja Libanonissa (Syyriassa). Kuitenkaan tämä rahaolojen sairaus ei ole näissä maissa ainakaan vuosien 1945—1946 vaihteessa — tietoja vuodelta 1946 ei ole tätä kirjoitettaessa vielä ollut käytettävissä — pääsyt hetikään niin pitkälle kuin Euroopan maista esim. Italiassa ja Romaniassa, Kreikasta ja Unkarista puhumattakaan.

Seuraavassa taulukossa on lopuksi esitetty — Kansainliiton (Yhdistyneiden Kansakuntien) kuukausitilastojen perusteella — tukku- ja elinkustannusindeksien sekä setelistön kehitys vuosina 1939—1946 lähes kolmestakymmenestä valtiosta, joiden rahaolojen kehitykseen sotavuosien aikana edellisessä vain ohimennen viitattiin.

Tukkuhinnat, elinkustannukset ja setelistö

I—VI.

	1939				1940				1941			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV
<i>Ruotsi</i>												
Tukkuhinnat	100		128	131	137	147	155	159	161	164
Elinkustannukset	100		110	114	117	121	130	130	131	134
Setelistö (milj. kruunua)				1422				1482				1700
<i>Sveitsi</i>												
Tukkuhinnat	100		125	131	144	155	161	174	180	188
Elinkustannukset	100		106	110	112	117	120	128	131	135
Setelistö (milj. frangia)				2050				2273				2337
<i>Espanja</i>												
Tukkuhinnat	100		120	123	129	134	140	146	149	159
Elinkustannukset (VII. 39 = 100)					116	115	124	137	149	154	165	168
Setelistö (milj. pesetaa)								10690				13536
<i>Portugali</i>												
Tukkuhinnat	100		122	133	138	143	151	152	154	158
Elinkustannukset	100		106	109	115	116	118	117	122	133
Setelistö (milj. escudoa)				2550				2903				4488
<i>Eire</i>												
Tukkuhinnat	100		128	130	133	136	140	146	150	157
Elinkustannukset	100		114	118	119	124	126	127	132	137
Setelistö (milj. puntaa)				16.8				18.7				20.7
<i>Tanska</i>												
Tukkuhinnat	100		151	150	165	174	180	184	189	191
Elinkustannukset	100		121	127	136	141	144	151	151	151
Setelistö (milj. kruunua)				600				741				842
<i>Norja</i>												
Tukkuhinnat	100	...	119		134	134	139	151	161	170	173	174
Elinkustannukset	100	...	107		114	116	126	131	136	139	142	144
Setelistö (milj. kruunua)			575				1040					1528
<i>Hollanti</i>												
Tukkuhinnat	100
Elinkustannukset (1938—1939 = 100)
Setelistö (milj. guldenia)				1153				1592				2233
<i>Belgia</i>												
Tukkuhinnat	100	117	131		140
Elinkustannukset	100	97	104		108
Setelistö (miljardia frangia)			28.0					34.5				48.5
<i>Tšekkoslovakia</i>												
Tukkuhinnat (1. III. 1939 = 100)	100
Elinkustannukset	100	103	111		120	128	129	136	144	148	147	154
Setelistö ¹ (miljardia kruunua)			7.7					8.1				11.4
<i>Bulgaria</i>												
Tukkuhinnat	100		106	108	122	132	132	139	153	167
Elinkustannukset (1939=100)	100	128	133	137	158
Setelistö (miljardia levaa)			4.2					6.5				13.5
<i>Jugoslavia</i>												
Elinkustannukset (VIII. 1939=100)		131	138	148	156	166	184	199	228
Setelistö (milj. dinaria)				9698				13834	15281			
<i>Kanada</i>												
Tukkuhinnat	100		114	111	113	115	117	123	127	128
Elinkustannukset	100		104	105	106	108	108	111	115	115
Setelistö (milj. dollaria)			233					360				496
<i>Austraalia</i>												
Tukkuhinnat	100		107	111	113	115	112	114	121	121
Elinkustannukset	100		101	104	104	107	108	109	110	112
Setelistö (milj. puntaa)			56.8					68.1				84.9

¹ 1939—1944 myös Bratislavassa liikkeelle lasketut setelit.

eräissä maissa vuosina 1939—1946.

1939 = 100

1942				1943				1944				1945				1946			
I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV
169	172	176	179	181	181	179	179	179	180	179	179	179	180	175	174	169	170	169	176
140	140	141	141	142	141	142	142	143	142	144	143	144	143	144	143	143	144	144	146
			2016				2266				2492				2782				2877
195	198	200	203	205	206	207	208	210	211	210	209	209	209	210	202	202	201	201	206
138	141	143	146	148	149	150	150	151	153	152	153	153	154	154	151	150	152	152	155
			2637				3048				3548				3835				4091
157	157	163	178	173	176	184	191	189	191	199	207	206	209	222	234	237	248	265 ²	...
168	168	166	167	166	165	167	170	173	173	174	177	180	182	188	192
			15738				16381				17729				18961				22.8
166	171	188	188	223	224	226	230	244	253	251	250	248	246	230	242	254	231	228	230
131	137	141	145	149	151	157	161	167	173	174	178	186	186	183	196	218	198	208	208
			5481				6910				7504				8037				8716
161	167	174	183	184	186	189	198	199	197	195	196	198	197	194	195	196	194	195	199
137	139	145	158	158	159	164	170	171	169	171	171	171	169	169	172	170	166	166	169
			25.8				30.2				34.0				42.8				45.0
193	194	195	195	195	195	196	196	197	198	199	199	200	194	190	186	186	187	196	202
150	154	155	156	156	154	156	156	157	157	158	158	159	159	159	158	157	157	159	159
			983				1359				1658				1561				1633
175	177	177	179	179	180	179	180	180	182	182	182	182	183	185	170	169	173	174	177
146	148	148	149	150	151	151	152	153	153	153	153	154	156	158	157	158	159	161	162
			2137				2578				3023				1478				1933
		(158) ¹				(161) ¹		167	167	168	196	218	243	250	261	267
...	167	171	183	182 ²	...
			3173				3696				5078				1386				2744
...
...
			67.9				83.2				44.3				70.4				72.2
		(145) ¹				(147) ¹				(148) ¹		148	148	151	201	275	277	294	301
160	160	159	159	162	155	154	155	156	160	159	159	161	163	162	206	307	305	302	305
			16.8				27.6				41.6				24.2				43.6
173	179	186	206	215	224	406	453	531	569	565	587	600	608	652	663 ³
170	179	174	201	220	225	376	434	512	571	490	537	579	571	571	601
			18.9				23.3				45.8				43.7				42.0
279	307	383	446	626	837	903
							43618				149486								
130	131	131	132	134	136	138	140	141	140	140	140	141	142	141	142	144	149	149	152
115	117	117	116	117	118	119	119	118	118	118	118	118	119	119	119	119	123	125	126
			694				874				1036				1129				1031
124	135	137	135	137	139	139	138	137	139	139	139	140	141	140	139	140	140	139	140
115	118	120	122	122	125	123	122	122	122	123	122	122	123	123	123	124	125	125	126
			123.4				163.8				202.5				200.0				207

¹ Vuoden keskiarvo.² Elokuun indeksi.³ Marraskuun indeksi.

Tukkuhinnat, elinkustannukset ja setelistö

I—VI.

	1939				1940				1941			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV
<i>Etelä-Afrikka</i>												
Tukkuhinnat (I, IV, VII, 39=100) . . .	100	110	112	114	117	119	121	127	130
Elinkustannukset	100	102	104	104	104	106	108	109	110
Setelistö (milj. puntaa)			20.9					24.6				30.2
<i>Uusi-Seelanti</i>												
Tukkuhinnat	100	110	113	117	120	122	125	126	131
Elinkustannukset	100	104	105	108	108	109	110	111	113
Setelistö (milj. puntaa)			19.3					22.7				24.6
<i>Intia</i>												
Tukkuhinnat	100	122	115	120	121	124	138	151	156
Elinkustannukset	100	106	107	108	111	114	117	124	124
Setelistö (milj. rupiata)			2245					2286				3145
<i>Meksiko</i>												
Tukkuhinnat	100
Elinkustannukset	100
Setelistö (milj. pesoa)			373					421				563
<i>Argentina</i>												
Tukkuhinnat	100	121	120	120	120	123	135	155	165
Elinkustannukset	100	104	105	103	102	101	105	108	112
Setelistö (milj. pesoa)			1191					1224				1380
<i>Brasilia</i>												
Elinkustannukset	100
Setelistö (milj. cruzeiroa)			4970					5185				6647
<i>Chile</i>												
Tukkuhinnat	100	112	114	116	115	118	127	142	157
Elinkustannukset	100	108	117	124	118	123	131	142	145
Setelistö (milj. pesoa)			950					1149				1449
<i>Turkki</i>												
Tukkuhinnat	100	117	116	124	148	154	160	175	216
Elinkustannukset (1938=100)	100	108	112	113	124	129	133	142	158
Setelistö (milj. puntaa)			281					403				512
<i>Egypti</i>												
Tukkuhinnat	100	125	126	131	140	145	158	171	180
Elinkustannukset	100	106	107	113	121	126	133	147	152
Setelistö (milj. puntaa)			26.4					37.3				50.7
<i>Palestina</i>												
Tukkuhinnat	100	122	124	136	150	157	172	188	219
Elinkustannukset (VIII. 39=100)	100	110	115	122	130	130	137	144	165
Setelistö (milj. puntaa)			7.8					9.7				12.3
<i>Libanon (Syyria)</i>												
Tukkuhinnat (VI. 39=100)	100
Elinkustannukset	100
Setelistö (milj. puntaa)			47.9									
<i>Iran</i>												
Tukkuhinnat	100	120	111	111	125	133	144	157	181
Elinkustannukset	108	114	111	118	132	145	175	192
Setelistö (milj. rialia)			1010					1153				1585
<i>Irak</i>												
Tukkuhinnat (XII. 38—VIII. 39=100)	132	136	143	152	157	158	179	264
Elinkustannukset	100
Setelistö (milj. dinaria)			5.2					5.8				10.2

eräissä maissa vuosina 1939—1946.

1939 = 100

1942				1943				1944				1945				1946			
I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV
132	138	142	148	148	130	152	155	156	155	156	156	157	159	160	158	158	163	165	164
115	118	118	120	123	125	126	126	128	129	128	131	132	133	132	132	134	135	133	135
			39.8				51.2				60.1				68.0				65.9
129	137	139	140	140	145	144	149	148	149	148	150	150	150	151	153	151	153	147	148
111	113	116	116	101 ¹	100	100	100	101	100	100	100	101	101	100	100	101	101	101	101
			30.8				37.7				41.4				46.2				50.2
155	184	201	240	275	322	353	305	302	303	305	305	310	290	282	286	306	327	333 ²	...
132	146	163	181	200	223	236	238	218	228	230	228	217	227	232	233	238	250	260	269
			5704				8408				10096				12109				12.2
...	193	200	210	217	224	236	247	254
...	204	211	222	233	249	266	278	301
			753				1171				1358				1731				1804
174	183	188	187	195	199	197	198	202	206	208	210	212	212	211	212	222	232	233	234
113	113	112	113	119	116	109	110	111	110	110	116	133	134	135	138	137	142	141	148
			1627				1886				2354				2830				4065
125	128	136	142	142	142	150	149	153	158	165	170	184	184	186	184	199	204	219	218
			8238				10981				14462				17531				205
167	179	192	194	198	201	200	197	196	202	214	215	214	218	222	224	228	246	273	281
157	165	175	182	184	199	200	197	202	213	230	226	228	234	246	244	247	267	293	317
			1856				2268				2598				2892				3552
260	282	357	506	670	685	485	451	453	444	440	427	436	431	423	431	447	417	378	423
187	213	253	340	362	349	339	340	335	335	346	347	363	367	358	367	367	321
			734				802				961				880				927
192	205	234	249	259	...	283	291	298	311	326	328	336	328	336	340	336	323
164	175	199	214	228	239	250	255	262	268	279	283	290	282	290	233	281	277	284	284
			753				95.6				116.7				140.7				137
263	237	276	293	307	325	317	330	330	321	345	340	337	319	334	347	342	336	364	347
188	188	202	211	220	233	239	232	231	230	243	240	245	245	258	260	259	262	267 ²	...
			22.6				34.3				39.9				46.7				41.8
553	631	675	761	817	860	811	901	923	913	912	1088	1076	1019	983	1056
259	275	300	365	403	419	439	500	539	537	537	594	618	562	578	601	564
			193.3				272.5				340.3				374.0				...
216	245	252	378	476	430	493	506	503	523	516	507	472	478	452	514	475	417 ³
227	256	283	392	562	632	717	777	785	811	791	673	696	649				6859
			3034				5151				6407				6574				
352	359	433	533	603	581	655	636	556	543	527	495	489	488	496	517
...
			20.7				34.0				39.3				40.0				38.5

¹ Uusi sarja, 15. XII. 42 = 100² Elokuun indeksi.³ Toukokuun indeksi. Lasku johtuu pääas. elintarvikkeille ja rehuille vahvistetuista virall. hinnoista.

II. Inflaation rahanarvoteoreettinen selitys.

A. Eräiden rahanarvon määräytymistä koskevien pääteorioiden kehitys kansantaloustieteessä.

Edellä on muutamin ääriivoin kuvailtu inflaatioilmiöitä läpi vuosisatojen, jopa vuosituhansienkin. Luonteenomaista näille on ollut liikkeessä olevan rahamäärän ja rahatulojen paisumisen sekä hintatason nousun rinnakkainen esiintyminen. Merkityksellisin puoli ilmiössä on hintatason kohoaminen. Tätä silmällä pitäen esim. Alvin H. Hansen tahtoi varata koko inflaation nimityksen pelkästään yleisen hintatason kohoamista tarkoittamaan¹. Jos liikkeessä oleva rahamäärä ja rahatulot paisuisivat ja niillä kuitenkin voitaisiin ostaa tavaroita ja palveluksia *e n t i s i i n* hintoihin, se merkitsisi tietysti, että myös tavaroiden ja palvelusten määrän on täytynyt kasvaa ja kansallisen vaurauden siten lisääntyä eikä siihen suinkaan liittyisi sitä epäkohdan tuntua, joka inflaation luonteeseen kuuluu. Oli itse asiassa vanha merkantilistinen käsitys se, että rahan lisääntyminen *s i n ä n s ä* merkitsee maan vaurauden lisääntymistä. Kokemus on kuitenkin lukemattomia kertoja osoittanut, että näin ei suinkaan tarvitse tapahtua, vaan »rahapuolen» paisumiseen liittyy, mikäli se ei tapahdu rinnakkain »tavarapuolen» paisumisen kanssa, synkkänä varjona hintatason nousu, ja siis rahayksikön ostokyvyn vastaava väheneminen. Tätä tosiasiaa erityisesti korostava ns. kvantiteetti-teoria, jota kohta seuraavassa lähemmin kosketellaan, kehitettiin itse asiassa aseeksi merkantilismin harhakäsitysten kumoamista varten.²

¹ HANSEN, m. a., s. 39.

² Vrt. esim. JØRGEN PEDERSEN, *Pengeteori og Pengepolitik*, København 1944, s. 131; tai KNUT WICKSELL, *Föreläsningar i nationalekonomi, Första delen, Häft II. Om penningar och kredit*, Lund 1906, s. 139. — On kuitenkin liikanaista yleistämistä väittää, että »merkantilistien» yhteisnimellä kulkevat lukuisat kirjoittajat olisivat kaikki sellaisenaan omaksuneet tuon populäärimerkantilistisen naiivin käsityksen, että pelkkä rahamäärän lisääntyminen merkitsisi maan vaurauden lisääntymistä. Merkantilistien joukossa oli ajattelijoita, joiden käsitykset tulivat lähelle moderneja »keynesiläisiä» käsityksiä siinä suhteessa, että he uskoivat, eivät rahamäärän lisääntymisen merkitykseen sellaisenaan, vaan sen kykyyn saada reaalisia tuotantovoimia liikkeelle.

Mistä tämä hintainflaatio, tämä yleisen hintatason kohoaminen, johtuu? Hintatason kohoaminen merkitsee rahanarvon vastaavaa alenemista. Mitkä tekijät määräävät rahanarvon, sen alenemisen tai nousun, sen vaihtelut kumpaankin suuntaan, joista kuitenkin liukuminen alaspäin on — suuressa mittakaavassa asioita tarkasteltaessa — verrattomasti yleisempi ilmiö? Mikä on kansantaloustieteen antama vastaus näihin kysymyksiin?

Seuraavassa pyritään lähestymään probleemia ensinnä dogmihistorialliselta taustalta käsin. Rahanarvoteoria kansantaloustieteessä on ollut vuosisataisen kehityksen alainen, ja jos tähän teoriaan halutaan todella syventyä, on seurattava tätä kehityshistoriaa. Tässä yhteydessä ei kuitenkaan ole tarkoitus esittää yksityiskohtaista dogmihistoriaa. Pyrkimyksenä on keskittyä lähinnä vain eräisiin pääteorioihin ja näiden edustajista taas vain muutamaiin keskushahmoihin, jotka rahanarvoteorian kehityksessä ovat merkinneet eräänlaisia virstapylväitä. Varhaisemmilta vuosisadoilta katsoen tulee olemaan pääasiallisesti sen erikoisteorian, ns. kvantiteettiteorian, kehityksen seuraamista, joka viime vuosikymmeniin asti epäilemättä on kansantaloustieteessä muodostanut keskeisimmän rahanarvon selitysyhteyden.

Kvantiteettiteoria voidaan tässä määritellä aivan ylimalkaisesti siten, että tämän teorian mukaan olennaisin syy rahanarvon muutokseen on liikkeessä olevan rahan määrässä tapahtuneissa muutoksissa, että toisin sanoen rahamäärän lisääntyminen tai vähentyminen on se *causa efficiens*, vaikuttava syy, joka aiheuttaa hintatason muutokset samaan suuntaan, rahanarvon muutokset päinvastaiseen suuntaan. Hintataso ja rahanarvohan ovat eräänlaisia resiprookkiarvoja, saman asian kaksi vastakkaista puolta, niin että hintatason nousu merkitsee rahanarvon alenemista ja päinvastoin.

6 luku. Rahanarvoteorian alkuvaiheet Ricardoon asti.

Oppineilla on taloustieteenkin alalla usein tapana johtaa teorioiden alkuperä aina vanhan Kreikan kukoistavaan filosofiaan asti, etsiä oppilauseiden alkumuotoja näiltä tieteellisen kulttuurimme alkuajan loistavilta monitietäjiltä, jotka samassa persoonassa yhdistivät tiedon haarat, mitä nykyisin käsitellään useissa tiedekunnissa kymmenine, jopa satoine specialisoituneine erikoistieteineen.

Tätä menettelyä, tätä alkuvaiheiden etsimistä vanhan ajan viisailta voidaan, jos halutaan, käyttää ja on käytetty myös rahanarvoteorian

suhteen. On osoitettu, mitenkä itsensä Platonin ja etenkin hänen suuren oppilaansa Aristoteleen teokset (itsenäistä, taloudellisia kysymyksiä käsittelevää esitystä ei koko vanhalla ajalla syntynyt, vaan nämä probleemit käsiteltiin yleisen »filosofian» osina, vieläpä yleensä varsin ohimennen sivuutettuina osina) sisältävät merkitseviä ajatuksia rahaan liittyvistä ilmiöistä¹. Nimenomaan Aristoteles esittää rahanarvosta ajatuksia, joissa voidaan nähdä eräänlaisia kvantiteettiteorian alkumuotoja². Ja Xenophon, Sokrateen oppilas, filosofi ja historioitsija, toteaa, mitenkä »kulta, jos sitä esiintyy suuria määriä, tulee vähemmän arvoiseksi»³. Samansuuntaisia ajatuksia tavataan myöhemmin eräillä roomalaisilla juristeilla; esim. Julius Paulus'ella⁴. — Nämä »kvantiteettiteoreettiset» selitykset ovat vanhalla ajalla kuitenkin, kuten jo viitattiin, pelkkiä ohimennen esitettyjä haja-ajatuksia; mitään varsinaista rahanarvoteoriaa ei tällöin vielä luoda. Taloudellisten kysymysten käsittely oli yleensäkin Kreikan oppineilla lapsipuolen asemassa, ilmeisesti eräältä osalta siitä johtuen, että filosofit suhtautuivat taloustoimintaan, erityisesti raha-ansiota tavoittelevaan toimintaan, joko halveksien tai nähden rahan ahnehtimisessa kaikkinaisen turmion ja vääryyden aiheuttajan — käsitys, joka on saanut ilmauksensa Vergiliuksen usein toistetussa säkeessä:

Quid non mortalia pectora cogis,

Auri sacra fames.⁵

Varsinaisen rahanarvoteorian luominen jäi näin ollen myöhemmän ajan tehtäväksi. Edellä jo lyhyesti kosketellun kvantiteettiteorian synty johdetaan tavallisimmin, ei näistä Antiikin filosofiasta, vaan uuden ajan alkuvuosisatojen oppineista. Kvantiteettiteorian perusajatusten ensimmäisenä selvänä esittäjänä pidetään tavallisesti 1500-luvulla elänyttä kuuluisaa ranskalaista oikeusoppinutta ja humanistia Jean Bodinia I. Bodinusta.

Edellä on (s. 15) viitattu siihen rahatulvaan, jonka uuden maailman kullan ja etenkin hopean virtaaminen Espanjan kautta Eurooppaan 1500-luvulla synnytti, ja samoin tällöin esiintyneeseen suureen »hintavallankumoukseen», hintojen yleiseen moninkertaistumiseen.

¹ Vrt. ARTHUR ELI MONROE, *Monetary Theory before Adam Smith*, Harvard Economic Studies Vol. XXV, Cambridge 1923, s. 5.

² Vrt. S. P. ALTMANN, *Quantitätstheorie*, Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Dritte Auflage, Sechster Band, Jena 1910, s. 1258.

³ MONROE, m. t., s. 8.

⁴ ALTMANN, m. a., s. 1258, vrt. myös IRVING FISHER, *The Purchasing Power of Money*, s. 14.

⁵ Mitäpä sinä et meillä kuolevaisilla teettäisikään, kirottu kullan himo.

Tämä hintatason kohoaminen herätti tietysti aikalaisten huomion, ja sille esitettiin erilaisia selityksiä — milloin syytettiin ruhtinaiden ja muiden suurten herrojen ylellisyyttä, milloin tavaran puutetta, mutta tavallisimmin kuitenkin rahan huononnusta. Tätä jälkimmäistä selityksperustetta piti jotenkin yksinomaisena hintojen kallistumisen aiheuttajana myös ranskalainen Malestroit näitä kysymyksiä käsittelevissä, vuonna 1566 ilmestyneissä »paradokseissaan» (*Paradoxa Domini de Malestroit de re numaria*). Näitä M:n »paradokseja» vastaan kirjoitti sitten Jean Bodin kuuluisan vastauksensa *Réponse aux Paradoxes de M. de Malestroit touchant l'encherissement de toutes choses et des monnoyes* (Paris 1568), jonka perusteella häntä on nimitetty — missä määrin oikeutetusti, siitä on tosin haluttu keskustella — »ensimmäiseksi suureksi kvantiteettiteoreetikoksi». ¹ Samoja rahanarvoteoreettisia ajatuksia Bodin on kehitellyt myös teoksessaan *Les six livres de la république* (Paris 1583).

Hintojen nousun ja yleisen kalleuden syyksi Bodin selittää seuraavat tekijät: 1. kullan ja hopean ylenmääräinen paljous — näitä jaloja metalleja on »tässä kuningaskunnassa enemmän kuin on ollut ainakaan 400 vuoteen»; 2. monopolit ja kauppiaitten yhtymät; 3. tavaroiden puute, joka aiheutuu maasta viennistä ja tavaroiden tuhlaavaisesta kulluttamisesta; 4. kuninkaiden ja suurten herrojen ylellisyys näiden ostaessa ylenmäärin heille mieluisia tavaroita ja aiheuttaessa siten niiden hintojen nousun; 5. rahojen huonoarvoisuus niiden menetettyä paljon »vanhasta hyvyydestään ja arvostaan»². Bodin huomauttaa kuitenkin nimenomaan, että näistä eri tekijöistä *ensimmäinen* on »perustava ja miltei ainoa», ja lisää, että tähän syyhyn ei kukaan ole aikaisemmin viitannut.

Tämä rahan yletön runsaus taas, joka oli yleisen kallistumisen perussyö, johtui Bodinin mukaan pääasiallisesti siitä kulta- ja hopeavirrasta, joka uudesta maailmasta suuntautui ensin Espanjaan ja täältä sitten kaupan välityksellä Ranskaan; espanjalaiset ostivat Ranskasta viljaa, liinavaatteita, paperia, kirjoja, kaikenlaisia koriste-esineitä ja muita käsityön tuotteita, ja antoivat tästä maksun runsaista kulta- ja hopeavarastoistaan. Näin pääsivät ranskalaiset kultavirrasta osallisiksi. Bodin huomauttaa kuitenkin, että Espanjassa — samoin myös Italias-

¹ Vrt. MONROE, m. t., s. 58.

² Vrt. JASTROW/BODIN, m. t., s. 8; vrt. edelleen FRIEDRICH HOFFMANN, *Kritische Dogmengeschichte der Geldwerttheorien*, Leipzig 1907, s. 12, samoin MONROE, m. t., s. 57.

sa — on rahaa paljon enemmän kuin Ranskassa ja sen vuoksi siellä ovat myös hinnat kalliimpia.¹

Bodinin ajatukset kotiutuivat nopeasti näitä kysymyksiä käsittelevään kirjallisuuteen ja ovat jättäneet pysyviä jälkiä rahanarvoteoreettiseen ajatteluun.

»Kvantiteettiteoreettinen» näkökohta ilmeisesti Bodinin ajatusten heijastumana ilmenee esim. italialaisen Davanzati'n teoksessa *Lezione delle Monete* vuodelta 1588. D. kertoo, mitenikä perulaiset maksoivat peileistä ja kulkusista suuret määrät kultaa, »koska he saivat näistä esineistä enemmän onnea ja tyydytystä kuin kullasta, jota heillä oli ylen määrin». Niin ikään hän selittää, mitenikä tämä Amerikan kulta — ja hopea — on kaupan välityksellä levinnyt Eurooppaan ja hinnat ovat sen tähden nousseet kolminkertaisiksi entisestään.²

Samanlaisia Bodinin ajatusten heijastumia voidaan todeta englantilaisten merkantilistien Thomas Mun'in³ ja R. Vaughan'in⁴ teoksissa. Ensimmäinen englantilainen kuitenkin, joka varsinaisesti on omaksunut ja pyrkinyt myös tieteellisesti perustelemaan kvantiteetti-teoriaa, on englantilaisen empiristisen filosofian suuri nimi, JOHN LOCKE.

Locke toteaa, että tavarain vaihtoarvo tai markkina-arvo tai hinta määräytyy yleensä kysynnän ja tarjonnan mukaan, tarpeen ja määrän suhteesta riippuen.⁵ Määrän alenemisen ei tarvitse nostaa hintaa, jos tarve tai kysyntä samanaikaisesti alenee. Rahan arvo muodostaa kuitenkin poikkeuksen. Rahan kysynnässä ei näet esiinny samanlaisia tarpeiden vaihtelusta johtuvia muutoksia kuin muiden hyödykkeiden kysynnässä, sen tähden että ihmiset itse asiassa ovat valmiit aina rajattomasti ottamaan vastaan rahaa, koska sillä voi markkinoilla tyydyttää mitä tahansa vaihtelevia tarpeita. Tästä syystä kysynnällä ei ole vaikutusta rahanarvoon, vaan tämä riippuu pelkästään rahan määrästä.⁶ Määrän lisääntyessä rahanarvo alenee eli siis hinnat nousevat, määrän alentuessa käy päinvastoin. Tämä on jo Bodinin ja hänen seu-

¹ JASTROW/BODIN, m. t., s. 10.

² Vrt. HOFFMANN, m. t., s. 17.

³ *Englands Trade by forraign Treasure* vuodelta 1664, »englantilaisen merkantilismin suuri klassillinen teos» — vrt. MONROE, m. t., s. 78.

⁴ *A Discourse of coin and coinage*, London 1675.

⁵ JOHN LOCKE, *Some Considerations of the Consequences of lowering the Interest and raising the Value of Money*, *The Works of John Locke*. The eleventh edition, Volume the fifth, London 1812, s. 39.

⁶ LOCKE, m. t., s. 45.

raajiensa toteamus, mutta Locke täsmällistää tätä esittämällä väitteen, että rahamäärän muutoksia seuraavat *samassa suhteessa* tapahtuvat hintojen muutokset. Amerikan löydön jälkeen hopeaa on nyt maailmassa kymmenen kertaa niin paljon kuin sitä ennen. Sen tähden hopean arvo on alentunut 9/10 entisestään; se tahtoo sanoa, sillä voi vaihtaa vain kymmenennen osan siitä hyödykemäärästä kuin »Henrik VII:n aikana kaksisataa vuotta aikaisemmin». ¹

Locken ajatuksen kulku on siis tähän asti ollut suurin piirtein sama kuin jo Bodinin edustama »naiivin kvantiteettiteorian» käsitys; hän toisin sanoen pitää rahanarvoa selittäessään silmällä vain rahan määrää. Mutta Locke esittää samalla eräitä viittauksia, jotka merkitsevät tärkeätä edistysaskelta kvantiteettiteorian kehityksessä paremmin todellisuutta vastaavaksi. Hän on nimittäin eräs ensimmäisistä, joka on, vaikkakin vasta aivan ohimennen, tuonut keskusteluun *rahan kiertonopeuden* tärkeän käsitteen; hän lienee suorastaan ensimmäinen, joka on tätä sittemmin kansantaloustieteeseen niin kotiutunutta *termiä* käyttänyt ², vaikka itse käsite oli aikaisemmin esiintynyt jo esim. Pettyllä.

Rahan paljous ei toisin sanoen ratkaisekaan rahanarvoa yksinään. Sama shillinki voi 20 päivänä toimittaa maksuja 20 ihmisen välillä, toinen shillinki sitä vastoin voi jäädä 100 päiväksi yksin käsiin. ³ Rahan vaikutus moninkertaistuu edellisessä tapauksessa. — Tähän huomioon liittyy läheisesti toinen, se nimittäin, että tietyssä maassa olemassa oleva rahamäärä ei ole suinkaan aina kokonaisuudessaan liikkeessä. Eriyisesti silloin kun suurella vahingon vaaralla voidaan kuitenkin saada vain vähäisiä voittoja, monet pitävät parempana varastoida rahaa kuin pitää sitä liikkeessä. ⁴

Kuten kuitenkin jo huomautettiin, Locke esitti nämä rahan kiertonopeuteen liittyvät huomionsa vain ohimennen, eikä hän selvästi nähnyt rahan kiertonopeuden vaikutusta hintoihin. Pääasiallisesti hänkin rahanarvokysymystä käsitellessään kohdistaa huomionsa vain rahan määrään ja sen vaihteluihin. Vaikka hänellä siis on niin sanoaksamme alkiomuodossaan valmiina kvantiteettiteorian kehitys yksityiskohtaisemmin analysoidulle, tieteellisesti pätevämmälle tasolle, häntä täytyy kuitenkin vielä suurin piirtein pitää »naiivin kvantiteettiteorian» edustajana. ⁵

¹ LOCKE, m. t., s. 47.

² Vrt. MONROE, m. t., s. 137.

³ LOCKE, m. t., s. 23.

⁴ LOCKE, m. t., s. 12.

⁵ Vrt. HOFMANN, m. t., s. 25.

Locken aivan ohimennen esittämä, mutta häneltä täsmällisemmin kehittämättä jäänyt ajatus rahan kiertonopeuden vaikutuksesta rahanarvoon ei juuri kiinnittänyt aikalaisten huomiota. Kuitenkin esim. Northin teoksessa *Discourse upon Trade* esiintyy samanluonteinen huomio hänen todetessaan, että kauppa tarvitsee sota-aikana enemmän rahaa kuin tavallisesti sen vuoksi, että jokainen tahtoo pitää takanaan käteistä rahaa odottamattomien tapausten varalta.¹ Vasta seuraavalla vuosisadalla (1700-luvulla) tämä näkökohta saa rahanarvoteoreettisessa keskustelussa runsaammin huomiota osakseen. Ensimmäinen, joka selvästi on lausunut ilmi ajatuksen, että rahamäärän rinnalla myös rahan kiertonopeudella on selvä vaikutus hintatasoon, näyttää olleen ranskalainen CANTILLON *Essai sur le Commerce* teoksessaan, tässä 1755 painatussa, mutta ilmeisesti jo runsaasti parikymmentä vuotta aikaisemmin kirjoitetussa kirjassa, josta on väitetty, että se oli »the ablest discussion of economic questions before the *Wealth of Nations*».²

Cantillonia kiinnostaa tosin kysymys rahan kiertonopeudesta lähinnä siltä kannalta, että hän pyrkii määrittelemään kansakunnan rahan tarpeen suuruuden, jolloin hän toteaa, että se vaihtelee siitä riippuen, kuinka nopeasti maksutoimitukset toistuvat; mitä pitempi on maksutoimitusten väliaika, sitä suurempia summia kasaantuu maksajien käsiin, ja sitä enemmän maassa rahaa tarvitaan. Mutta Cantillon muistaa nämä toteamuksensa myös rahanarvokysymystä käsitellessään ja joutuu tällöin toteamaan, että rahamäärän rinnalla sen kiertonopeus on myös vaikuttava tekijä hintatason määräytymisessä. Kiertonopeuden lisääntyminen on hänen mukaansa tiettyyn määrään asti »samanarvoinen kuin efektiivinen rahan lisäys».³ Se toisin sanoen vaikuttaa ikään kuin rahamäärää lisäävästi ja sitä tietä hintatasoon.

Kvantiteettiteoreettinen rahanarvon selitystapa saa 1700-luvulla, osaksi Locken nauttiman suuren arvovallan takia, useita edustajia, näiden joukossa myös eräitä yleisen kulttuurihistorian suuria nimiä, sellaisia kuin Montesquieu, joka mm. »Lakien henki» (*De l'esprit des lois*)-teoksessaan käsittelee myös näitä kysymyksiä ja edustaa silloin jokseenkin jäykkää ja kaavamaista »naïivia» kvantiteettiteoriaa⁴, sekä DAVID HUME. Hume on tietoteoriassa syvällisellä tavalla kehittänyt

¹ MONROE, m. t., s. 138.

² Vrt. MONROE, m. t., s. 151.

³ Lainaus MONROEN mukaan, m. t., s. 256.

⁴ Vrt. HOFFMANN, m. t., s. 52—53.

Locken alkuunpanemaa, mutta monessa suhteessa vasta alkumuotoihinsa jäänyttä englantilaista empirismia. Rahanarvoteoriassa, tässä yhteiskunnallisen ajattelunsa eräässä detaljissa, Hume ei sen sijaan Lockeën verrattuna esitä mullistavasti uutta. Hume'n lähtökohta on mitä puhtaimmin kvantiteettiteoreettinen: »the prices of commodities are always proportioned to the plenty of money»¹. Hume tähdentää kuitenkin Lockeä voimakkaammin myös *tavarapuolen* merkitystä. Hänen mukaansa on itsestään selvää, että hinnat riippuvat rahan ja tavaroiden välisestä suhteesta ja että näin ollen huomattavalla muutoksella *kummassakin* näistä tekijöistä on sama vaikutus, hintojen nousu tai lasku. Jos rahamäärä supistuu tai tavaroiden määrä kasvaa, hinnat alenevat; jos taas edellinen suure kasvaa tai jälkimmäinen supistuu, tapahtuu päinvastoin.²

Hume ei Locken tapaan omaksu kiertonopeuden käsitettä kvantiteettiteoriaa modifioivana lisäselityspärusteena, mutta ottaa tämän tavallaan huomioon todetessaan, että hintataso ei riipu rahan absoluuttisesta määrästä; vaan rahasta, joka on liikkeessä.³ Todettakoon, että tällainen menettely tosin auttaa selittämään sen milloin tahansa tehtävissä olevan havainnon, että hintojen taso ei suinkaan aina vaihtele samassa suhteessa kuin rahamäärä, mutta on todellisuudessa kuitenkin silti varsinaisen probleemin kiertämistä ja myös rahamäärän käsitteen aivan epämääräiseksi tekemistä. Kiertonopeuden käsitteen teoriaan liittäminen merkitsee tähän verraten huomattavaa teorian edistysaskelta, koska ostajien »taakse» lyhemmäksi tai pidemmäksi ajaksi pidätetty »tesauroitu» raha silloin voidaan, niin kuin se täytyykin, myös ottaa rahakvantiteettia määrättäessä huomioon.

ADAM SMITH on edelleen huomattavalla tavalla syventänyt käsitystä rahanarvon määräytymisperusteista. Hän suhtautuu varsin kriittisesti siihen naiivin kvantiteettiteorian edustamaan käsitykseen, jonka mukaan rahamäärän — oikeammin rahana käytettyjen jalojen metallien, lähinnä hopean, määrän — lisääntyminen sellaisenaan aina pyrkisi alentamaan rahanarvoa eli toisin sanoen nostamaan hintatasoa. Smith huomauttaa nimenomaan »Kansojen varallisuudessa», että monen rahakysymyksiä käsittelevän älykkään tutkijan on vionyt harhaan se »kansanomainen käsitys, että sitä mukaa kuin hopean määrä luonnollisesti lisääntyy jokaisessa maassa varallisuuden lisääntyessä, sen

¹ DAVID HUME, *Essays and Treatises on Several Subjects*. Vol. II. Essay III. Of Money, London MDCCLX, s. 43.

² HUME, m. t., s. 55.

³ HUME, m. t., s. 55—56.

arvo vähenee tuon määrän lisääntyessä. Tämä käsitys näyttää olevan vailla kaikkea perustaa». ¹ Kun jonkin maan varallisuus lisääntyy, kun sen työn vuotuinen tuotto ts. asteittain enenee, tarvitaan suurempi metallirahamäärä »suuremman hyödykemäärän kiertämiseen», ja *tätä kasvanutta tarvetta vastaava* rahamäärän lisääntyminen ei suinkaan ole vaikutukseltaan rahanarvoa alentava, vaan se tarvitaan, jotta rahanarvo pysyisi suunnilleen entisellä tasollaan. ²

Mutta tällaisten terveen kriittisten, Humen tapaan myös »tavara-puolta» eikä yksipuolisesti pelkkää »rahapuolta» huomioonottavien käsitysten perusteella ei ole lupa, niinkuin toisinaan näkee ³, tehdä sel-laista johtopäätöstä, että Smith edustaisi jotakin »kvantiteettiteorialle» vastakkaista rahanarvoteoriaa. Hän toteaa nimenomaan useassa eri yhteydessä, että rahametallien määrän lisääntyminen kansantalouden luonnollisen laajenemisen edellyttämää lisääntynyttä tarvetta suuremaksi aiheuttaa kansanomaisen käsityksen mukaisen rahanarvon alenemisen. »Kun löydetään runsaampia kaivoksia, tulee markkinoille suurempi määrä jalometalleja, ja kun niihin vaihdettavien välttämät-tömyys- ja mukavuushyödykkeiden määrä pysyy entisellään, täytyy samojen metallimäärien joutua vaihdossa vastaamaan pienempiä hyö-dykemääriä. Sikäli siis kuin jalometallien määrä jossakin maassa li-sääntyy kaivosten tuottoisuuden enentymisen vuoksi, liittyy siihen vält-tämättä jokin niiden arvon väheneminen». ⁴

Suuressa pääteoksessaan esittämässään tunnetussa erikoistutkimuk-sessa viljan hinnan — jota hän silloisissa oloissa piti rahanarvon var-mimpana kuvastajana — vaihteluista Englannissa, osittain muuallakin Euroopassa, neljän vuosisadan aikana, Smith erottaa kolme kautta, en-simmäisen 1300-luvun puolivälin tienoilla suunnilleen vuoteen 1570, jol-loin viljan hinta näyttää alentuvan, hopearahan arvo siis nousevan, toisen vuodesta 1570 noin vuoteen 1640, jolloin hopean ja viljan arvon välisen suhteen vaihtelun suunta on aivan päinvastainen, hopean arvo toisin sanoen laskee, viljan hinnat nousevat; kolmantena kautena vii-mein on aika 1600-luvun puolivälistä kirjoittamisen ajankohtaan (1700-luvun loppupuolelle); jolloin hopean arvon aleneminen näyttää pysähty-neen, jopa muuttuneen vähäiseksi nousuksikin. Tutkiessaan toisena,

¹ ADAM SMITH, *Kansojen varallisuus*, s. 247.

² Vrt. SMITH, *m. t.*, s. 232, 248, 284.

³ Vrt. HOFFMANN, *m. t.*, s. 69—72.

⁴ SMITH, *m. t.*, s. 247—248.

keskimmäisenä kautena tapahtuneen suuren hinnannousun syitä — viljan hinta nousi tänä aikana »niin että se ennen tavallisesti maksettuun noin kaksi hopeaunssia quarterilta, vastaten noin kymmentä shillinkiä nykyistä rahaamme, nyt maksoi kuudesta kahdeksaan hopeaunssiin quarterilta, vastaten noin kolmea-, neljääkymmentä shillinkiä nykyistä rahaamme»¹ — hänen selityksensä on täysin »kvantiteetti-teorian» mukainen. Hän toteaa, että »Amerikan runsaiden kaivosten löytö näyttää olleen *ainoa syy* (kursivointi tämän kirjoittajan) tähän hopean arvon alenemiseen viljan arvoon verrattuna. Jokainen esittää sen samalla tavalla, eikä milloinkaan ole esiintynyt kiistaa tästä tosiasiasta eikä sen syistä». ² Amerikan kaivosten löytö oli tosin tapahtunut jo huomattavasti ennen vuoden 1570 taitekohtaa — Potosinkin rikkaat kaivokset oli löydetty jo 1545 —, mutta tämän kaiken vaikutus Englannissa alkaa tuntua vasta tuosta ajankohdasta lähtien.

Smith tuo tässä yhteydessä kuitenkin rahanarvoteoriaansa, myös toisen elementin, *tuotantokustannusten vaikutuksen*, ja pyrkii, selvästi erottamatta ja analysoimatta kummankin tekijän suhdetta, selittämään kullan ja hopean arvon alenemista ja hintojen nousua Amerikan löydön jälkeen myös tästä näkökohdasta käsin: »Kullan ja hopean arvo vaihtelee kuitenkin samoin kuin kaikkien muidenkin hyödykkeiden, ne ovat toisinaan halvempia ja toisinaan kalliimpia, toisinaan helpommin ja toisinaan vaikeammin hankittavissa. Se työpajous, jonka tietty kulta- tai hopeamäärä voi hankkia tai vallita, tai se määrä muita hyödykkeitä, mihin se voidaan vaihtaa, riippuu aina niiden kaivosten runsaudesta tai niukkuudesta, jotka satutaan tuntemaan siihen aikaan, kun sellaisia vaihtoja suoritetaan. Amerikan rikkaiden kaivosten löytäminen alensi kuudennellatoista vuosisadalla kullan ja hopean arvon Euroopassa noin kolmanneksiksi entisestään. *Koska näiden metallien tuottaminen kaivoksesta markkinoille maksoi vähemmän työtä, niin ne saattoivat sinne saavuttuaan hankkia tai vallita vähemmän työtä*»³ Tämä rahanarvokysymyksen tarkastelu sekä kvantiteetti-, että tuotantokustannus- (työkustannus-) näkökannalta oli ominaista sittemmin koko englantilaiselle klassilliselle koulukunnalle; kuten seuraavassa tullaan näkemään, samanlainen kaksinaisuus luonnehti myös Ricardon ja J. Stuart Millin rahanarvoteorioita.

¹ SMITH, m.t., s. 251.

² SMITH, m.t., s. 251.

³ SMITH, m.t., s. 42, kursivointi tämän kirjoittajan.

7-luku. Ricardon yksipuolinen kvantiteettiteoria. Bullion-report ja currency-koulu.

Englantilaiset rahateoreetikot Lockesta Smithiin olivat käsitelleet miltei yksinomaan — jokin John Law, mikäli häntä nyt voidaan teoreetikoksi lukea, saattoi olla poikkeuksena — *jalometallirahan*, lähinnä hopearahan, arvoon liittyviä kysymyksiä. Hume oli tosin jo pohtinut myös kysymystä pankinsetelien arvosta, mutta vain ohimennen. Probleema ei ollut tärkeä eikä ajankohtainen, koska Englanti ei tähän asti varsinaista paperirahaa tuntenut; maassahan oli metallirahakanta, jossa kulta ja hopea rinnan toimivat rahametalleina. Mutta 18. ja 19. vuosisadan vaihteessa Englanti joutuu pariiksi vuosikymmeneksi paperirahakannalle. Napoleonin sotien aikaisessa vaikeassa tilanteessa, lähinnä ranskalaisten Italian sotaretkellä vuonna 1796—1797 saamien voittojen englantilaisessa yleisössä synnyttämän paniikin ja sen mukana seuranneen pankinsetelien suurimittaisen lunastettavaksi esittämisen takia Englannin Pankin johtokunnan oli 26. päivänä helmikuuta 1797 keskeytettävä seteliensä lunastaminen kullalla. Maa siirtyi siis asiallisesti paperirahakannalle, ja tämä asiantila jatkui Napoleonin koko myrskyisän valtakauden ajan.

Tämä aika sai englantilaiset kansantaloudentutkijat kiinnittämään huomionsa myös paperirahan arvon määräytymisen probleemiin. Ennen kaikkea se sai DAVID RICARDON kehittämään tunnetun rahanarvonteorian. Setelien lunastamisoikeuden kieltämistä seurasi, kuten luonnollista oli, kullan hinnan nousu lunastamattomissa pankinseteleissä mitattuna. Erityisen tuntuva tämä nousu oli vuonna 1808 (silloinkin kuitenkin hämmästyttävän vähäinen verrattuna Ranskassa hiukan aikaisemmin tapahtuneeseen assignaattien arvon romahdukseen, puhumattakaan molempien maailmansotien yhteydessä tällä vuosisadalla esiintyneistä paperirahan arvon romahduksista). Tämä kullan hinnan nousu antoi Ricardolle aiheen hänen tunnetun, v. 1809 ilmestyneen kirjansa »The high Price of Bullion a proof of the Depreciation of Bank-Notes» kirjoittamiseen. Tässä ja muutamissa vähäisemmissä teoksissaan¹ Ricardo on kehittänyt käsityksensä rahakysymyksistä ja näiden joukossa käsitellyt seikkaperäisesti myös rahanarvoa. Ajatusten pääsisältö on otettu hänen kuuluisaan pääteokseensa The Principles of Political Economy and Taxation vuodelta 1817.

¹ Three letters on price of gold, niinkään vuodelta 1809; Proposals for an Economical and Secure Currency vuodelta 1816.

Ricardoa on sanottu kvantiteettiteorian pääedustajaksi.¹ Epäilemättä tällaiseen arvosteluun on oikeutusta, mutta todettava on, että Ricardo, mitä tulee *jalometallirahan* arvoon, antoi merkitystä myös muille näkökohdille. Hän näet pyrki yhdistämään rahanarvoteoriaansa yleiseen arvoteoriaansa, ja tälle hän oli ominaista käsitys, että hyödykkeiden (vaihto-) arvon määrää se *työn määrä*, mikä hyödykkeiden tuottamiseen tarvitaan. Hyödykkeet toisin sanoen »pyrkivät vaihtumaan toisiinsa sen työmäärän mukaisessa suhteessa, mikä on aineellistunut kuhunkin asianomaiseen hyödykkeeseen».²

Tämän mukaisesti Ricardo aloittaa pääteoksessaan rahanarvoteoriaansa seuraavasti: »Kullan ja hopean, kuten kaikkien muidenkin hyödykkeiden arvo riippuu vain siitä työmäärästä, joka on tarpeen niiden tuottamiseen ja markkinoille toimittamiseen. Se seikka, että kultaa on n. 15 kertaa hopeata kalliimpaa, ei johdu siitä, että sen kysyntä on suurempi, eikä siitä, että hopean tarjonta on 15 kertaa runsaampi kuin kullan, vaan yksinomaan siitä, että tietyn kultamäärän tuottamiseen on tarpeen 15 kertaa enemmän työtä kuin vastaavan hopeamäärän tuottamiseen».³ Mutta tämä Adam Smithillä jo esiintynyt työarvo- tai tuotantokustannusteoria rahanarvon selityperusteena vaihtuu Ricardolla kohta jäljempänä mitä selvimmäksi kvantiteettiteoriaksi. Ja kun ns. kvantiteettiteoria kehittyneemmässä muodossaan ottaa huomioon paitsi rahan määrän myös vaihdettavien tavaroiden paljouden, jota näkökohtaa Hume ja Smith jo olivat tähdentäneet, sekä Locken ja Cantillonin esille nostaman rahan kiertonopeuden, Ricardolla se esiintyy aivan yksipuolisesti rahamäärän merkitystä korostavassa muodossa.

Kuten jo huomautettiin, Englannissa oli ennen vuoden 1797 »raha-restriktiota» voimassa kaksimetallikanta, jossa kulta- ja hopearahat kummatkin olivat laillisia maksuvälineitä. Kulta- ja hopearahojen arvosuhde vaihteli. »Kun kultarahan uudistus oli toteutettu vuonna 1774, vaihdettiin uusi, vastalyöty guinea vain 21 huonokuntoiseen shillinkiin. Mutta kuningas Wilhelmin hallitessa, jolloin hopearaha oli aivan yhtä huonossa kunnossa, samanlainen uusi vastalyöty guinea vaihdettiin 30 shillinkiin».⁴ Tämä oli herättänyt Adam Smithin »Kansojen varallisuuden» vuoden 1814 laitoksen julkaisijan herra Buchananin

¹ Vrt. esim. K. DIEHL, Ricardo, Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Dritte Auflage, Siebenter Band, Jena 1911, s. 128.

² Vrt. E. C. K. CONNER, Ricardon oppia esittelevä johdanto Ricardon pääteoksen suomenkielisessä laitoksessa »Kansantalouden ja verotuksen periaatteet», suomentanut B. Tuunanen, Porvoo/Helsinki 1937, s. 15.

³ RICARDO, Kansantalouden ja verotuksen periaatteet, s. 377.

⁴ Sama, s. 383.

huomiota, ja hän totesi Smithin rahateorian yhteyteen liittämässään huomautuksessa, että tässä on kysymyksessä omituinen ilmiö, jota tavalliset rahateoriat eivät kykene selittämään: yhteen aikaan guineasta saadaan 30 shillinkiä eli sen sisäinen arvo ilmaistuna huonossa (so. kulu-neessa ja vajaapainoisessa) hopearahassa, ja myöhemmin saman guinean vaihtoarvo on 21 yhtä huonoa shillinkiä. On selvää, että näiden kahden ajanjakson välillä on rahan tilassa täytynyt tapahtua jokin suuri muutos, joka ei ole selitettävissä toht. Smithin olettamuksen avulla.»¹

Ricardon mukaan tämä ongelma oli selitettävissä »hyvin yksinkertaisesti». Selityksessään hän viskaa syrjään tuotantokustannusteoriat ja pitää yksinomaan kiinni rahapaljouden rahanarvoa määräävästä vaihtuksesta. Herra Buchananin vaikeana pitämä pulma voitiin Ricardon mukaan helposti ratkaista siten, että »näinä kahtena ajanjaksona ilmennyt guinean erilainen arvo asetetaan yhteyteen kulloinkin liikkeessä olleen huonon hopearahan erilaisten *määrien kanssa*»². Herra Buchanan oli koettanut selittää ongelmaa siten, että hänen mielestään »toissijaisen» rahan arvo ei ole alttiina laskulle, mutta »päärahan» arvo voi laskea. Kuningas Wilhelmin hallitessa hopea oli pääraha, joten sen arvo saattoi laskea. Vuonna 1774 se oli toissijainen raha ja säilytti siis arvonsa. Mutta Ricardon mukaan tämä ei ole ollut oikea selitys. »Arvon lasku ei . . . riipu siitä, onko kysymyksessä toissijainen raha vaiko pääraha, vaan *se johtuu yksinomaan rahan liiallisesta runsaudesta*».³ Pitkän ajan kuluessa ennen vuotta 1797, jolloin setelien lunastamisoikeus kiellettiin, kulta oli Englannissa ollut hopeaan verrattuna niin halpaa, että Englannin Pankin ja kaikkien muiden velallisten oli edullista ostaa markkinoilta hopean sijasta kultaa toimittaakseen sen rahapajaan rahaksi lyöntiä varten, sillä tällä metallirahalla ne saattoivat maksaa velkansa halvemmalla.⁴ Näin siitä huolimatta, että hopearaha tänä ajanjaksona enimmäkseen oli laadultaan kulunutta ja siis alipainoista. »Mutta *kun sen suhteen vallitsi tietty niukkuus*, niin edellä selittämäni periaatteen mukaan sen käypä kurssi ei koskaan laskenut. Vaikka hopearaha olikin niin huonoa, oli velallisten kuitenkin edullisempi maksaa velkansa kultarahalla. Jos sitä vastoin tämän huonon hopearahan *määrä olisi ollut ylettömän suuri . . .*, niin velallisten etu olisi ehkä

¹ Lainaus RICARDON mukaan, Kansantalouden ja verotuksen periaatteet, s. 383—384.

² Sama, s. 384.

³ Sama, s. 384, kursivointi tämän kirjoittajan.

⁴ Vrt. sama, s. 381.

vaatinut maksamaan tällä huonolla rahalla; mutta kun *sen määrä oli rajoitettu ja se säilytti arvonsa*, niin rahan todellisena kantana oli käytännössä kulta.»¹ »Herra Buchanan on ilmeisesti sitä mieltä, että kaiken rahan täytyy välttämättä laskea huonolaatuisten rahakappaleiden arvon tasolle. Kuitenkin on varmaa, että *määrää supistamalla* voidaan koko liikkeeseen jäävän rahan arvo korottaa parhaiten rahakappaleiden arvon tasalle.»² Kuten näkyy, Ricardon selitysyritys perustuu puhtaaseen kvantiteettiteoriaan ja muistuttaa muuten suuresti, rahamäärän niukkuuden välttämättömyyttä korostavine käänteineen, Caselin rahateoriaa runsasta sataa vuotta myöhemmältä ajalta.

Paperirahan arvon määräytymisen selittämiseen minkäänlainen tuotantokustannusteoria ei sovellu, ja Ricardon selitys onkin tältä osaltaan kauttaaltaan kvantiteettiteoreettista. Hän huomauttaa nimenomaan, että paperirahalla ei ole mitään »sisäistä arvoa», mutta siitä huolimatta »voidaan sen vaihtoarvo *määrää rajoittamalla* pysyttää yhtä suurena kuin samannimisen metallirahan tai sen määräisen harkon arvo». ³ Ricardo toteaa jälleen tässäkin yhteydessä, että »saman periaatteen mukaisesti, nim. määrän rajoituksen avulla» myös huonolaatuinen metalliraha kävisi täysarvoisesta, ikään kuin sillä olisi laillinen paino ja pelkkyys, eikä sen metallimäärän arvosta, joka siihen todellisuudessa sisältyy. Tämä toteamus osoittaa, että Ricardolla viittaus työarvoon rahateoriansa alussa on vain jonkinlainen aasinsilta, jolla rahanarvoteoria pyritään yhdistämään yleiseen arvoteoriaan. Asiallisesti Ricardo on kauttaaltaan kvantiteettiteorian linjalla. Työarvoteoria ei riitä selittämään rahanarvoa, koska, jos *se* pitäisi paikkansa, alipainoisen rahan arvon pitäisi laskea sitä mukaa kuin sen paino laskee, mutta näinhän ei todellisuudessa suinkaan aina tapahdu, vaan määrän rajallisuus pitää yllä huononlaatuisen rahan arvoa. »Niinpä havaitsemme Englannin rahalaitoksen historiasta, että rahanarvo ei koskaan ole laskenut samassa suhteessa kuin sen laatu on huonontunut; syynä on ollut se, että rahan määrää ei ole koskaan lisätty sitä mukaa, kuin sen sisäinen arvo on laskenut». ⁴

Kun paperirahan arvo riippuu yksinomaan sen liikkeessä olevasta määrästä, ei paperirahaa liikkeelle laskettaessa Ricardon mukaan »mi-

¹ RICARDO, Kansantalouden ja verotuksen periaatteet, s. 382, kursivoinnit tämän kirjoittajan.

² Sama, s. 370.

³ Sama, s. 368, kursivointi tämän kirjoittajan.

⁴ Sama, s. 368.

kään ole tärkeämpää, kuin että ollaan täysin tietoisia niistä edellytyksistä, jotka johtuvat määrän rajoittamisen periaatteesta». Periaatteellisesti välttämätöntä ei ole, että paperiraha, jotta se säilyttäisi arvonsa, on lunastettava metallirahalla.¹ Mutta kokemus osoittaa kuitenkin, että valtio tai pankki, jolla on ollut rajaton setelinanto-oikeus, on sitä aina väärinkäyttänyt. Setelinannon pitäisi siitä syystä olla kaikissa valtioissa jonkinlaisen rajoituksen tai valvonnan alainen. Tähän tarkoitukseen sopivin keino näyttää olevan setelinantajien velvoittaminen lunastamaan setelinsä kultarahalla tai harkoilla.² Tämä tuo mukanaan sen, että paperirahan arvo jää riippumaan sen metallin rajoitetusta määrästä, joka on julistettu rahan kannaksi.

Tästä syystä Ricardo arvostelee Englannin silloisen »pankkirestriktion» aikaisia oloja, jolloin tällaista paperirahan metalliin sidontaa ei ollut. Hän toteaa tosin, että Englannin Pankin johto on käyttänyt setelinantovaltuuksia varsin pidättyvästi, mutta lausuu siitä huolimatta, että oikeutta ilman minkäänlaista rajoitusta harkintansa mukaan lisätä tai supistaa liikkeessä olevaa rahamäärää »ei pitäisi myöntää millekään laitokselle valtiossa eikä edes valtiolle itselleenkaan, koska mitään takeita rahanarvon yhdenmukaisuudesta ei voi olla niin kauan kuin rahamäärän lisääntyminen tai väheneminen riippuu vain sen liikkeeseen laskeutumisesta». ³ »Vaikka olenkin täysin vakuuttunut siitä, ettei pankki halua ja ettei sen olisi edullistakaan käyttää tätä valtaansa yleisön vahingoksi, niin kuitenkin, ottaen huomioon ne turmiolliset seuraukset, jotka voivat aiheutua rahamäärän äkillisestä ja tuntuvaasta supistuksesta samoin kuin sen tuntuvaasta lisäyksestäkin, minä voin vain valittaa sitä kevytmielisyyttä, jota valtio on osoittanut myöntäessään pankille niin pelottavan etuoikeuden». ⁴

Ricardon rahanarvoteoreettiset ajatukset saivat nopeasti tavallaan virallisen tunnustuksen. Vuonna 1808 tapahtuneen suuren kullan hinnan nousun vuoksi Englannin hallitus oli asettanut erityisen komitean (Bullion Committee, so. kultaharkkokomitea) pohtimaan kullan ylihinnan, vekselikurssien huononemisen ja yleisen hintojen nousun syitä, ja tämä komitea omaksui mietinnössään — ns. bullion-report —, jonka pääasiallisesti olivat laatineet Horner, Huskisson ja Thornton ⁵, paperirahan arvoa käsittelevissä kohdissa täydelleen Ricardon ajatukset pa-

¹ RICARDO, Kansantalouden ja verotuksen periaatteet, s. 369.

² Sama, s. 371.

³ Sama, s. 374.

⁴ Sama, s. 374.

⁵ Report from the Select Committee on high price of gold bullion, London 1810.

perirahan arvon määräytymisestä sen paljouden mukaisesti. Ricardoon liittyen komitea vaati niin ikään, että oli palattava takaisin pankinsetelien kullalla lunastamiseen.¹ Näin tosiasiallisesti tapahtuikin; vuonna 1819 otettiin Englannissa jälleen käytäntöön pankkien setelien kullalla lunastaminen.

Ricardon ja bullion-report'in edustamat rahateoreettiset käsitykset periytyivät Englannissa ns. currency-koululle, jonka pääedustaja oli pankkiiri Samuel Jones Loyd, sittemmin lordi Overstone. Tämä koulu omaksui täysin Ricardon ajatuksen rahanarvon määräytymisestä rahan määrään mukaan, ja kun se samalla voimakkaasti teroitti, että myös pankinsetelit ovat olennainen, pysyvä osa liikkeellä olevasta rahamäärästä (currency), se johtui tästä vaatimaan pankinsetelien liikkeelle laskemisen tiukkaa valvontaa ja rajoittamista.² Tätä valvontaa oli harjoitettava ennen kaikkea pankkien (diskontto-) korkoja säännöstelemällä; pitämällä korko riittävän korkeana voitiin ehkäistä pankkien maksuvälineiden määrän liiallinen, rahanarvoa uhkaava liikkeelle pääseminen.³ Currency-koulu sai periaatteilleen virallisen pyhityksen sikäli, että Peelin pääministerikautena 1844 Englannissa valmistunut Bank Carter Act oli laadittu näitä periaatteita silmällä pitäen.⁴

8 luku. J. St. Millin synteesi rahanarvoteorian siihenastisista aineosista.

Ricardoa edeltäneessä rahanarvoteorian alkukehityksessä olivat tulleet esille lähinnä seuraavat näkökohdat: 1. »Naiivin kvantiteettiteorian» käsitys, jonka mukaan — Jean Bodinin selitystä lainataksemme — hintojen nousun »perustava ja miltei ainoa» syy on »kullan ja hopean ylenmääräinen paljous», ts. rahamäärän lisääntyminen. Ennen pitkää havaitaan kuitenkin, että pelkästään rahamäärän lisääntymisestä tai vähentymisestä ei rahanarvon muutoksia voida selittää, ja tällöin otetaan lisäselitysperspectiveksi 2. Locken ja Cantillonin esille-

¹ Vrt. MELCHIOR PALYI, Quantitätstheorie, Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Sechster Band, Jena 1925, s. 1149; vrt. myös HOFFMANN, m.t., s. 115.

² Vrt. O. M. W. SPRAGUE, Banknotes, Encyclopaedia of the Social Sciences. Vol. II, London 1920, s. 448, sekä E. NASSE ja W. LEXIS, Banken (Bankgeschäfte), Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Dritte Auflage, Zweiter Band, Jena 1909, s. 338 ja seur.; samoin HOFFMANN, m.t., s. 101 ja seur.

³ Vrt. JOHN MAYNARD KEYNES, A Treatise on Money, Volume I, London 1935, s. 187.

⁴ Vrt. SPRAGUE, m.a., s. 448, samoin HOFFMANN, m.t., s. 103.

tuoma kiertonopeuden käsite, joka sisältää sen havainnon, että tiettyä olemassa olevaa rahamäärää voidaan käyttää efektiivisemmin tai vähemmän efektiivisesti hyväksi kauppatoimien suorittamiseen. Lisäksi oivallettiin jo varhain, että pelkän »rahapuolen» tekijöiden, siis rahamäärän ja rahan kiertonopeuden, ohella on hintatasoon vaikutusta myös 3. kaupan olevien tavaramäärien paljouden vaihtelulla. Näihin näkökohtiin, jotka vähitellen muodostuivat varsinaisen tieteellisesti kehitellyn kvantiteettiteoreettisen rahanarvon selityksen ydinaineksiksi, koetti sitä paitsi varsinkin Adam Smith yhdistää 4. rahametallien tuotantokustannuksia korostavan aspektin.

Ricardon rahanarvoteoria merkitsi tavallaan taantumista siinä suhteessa, että hän jälleen jokseenkin yksinomaisesti korosti rahapuolen ja nimenomaan rahamäärän merkitystä. Hänellä tämä ei tietenkään merkinnyt »naiivin kvantiteettiteorian» kannalle palaamista, vaan on ilmeisesti selitettävissä ennen kaikkea siitä, että hän Englannin »pankki-restriktionin» ajan olosuhteissa halusi erityisesti tuoda esille juuri sen tekijän, josta *silloinen* rahanarvon aleneminen hänen mukaansa ennen muuta oli selitettävissä. Tämä menettely teki kuitenkin hänen rahanarvoteoriaansa tietyllä tavalla yksipuoliseksi.

Päinvastoin kuin Ricardo on J. ST. MILL, Englannin kansantaloustieteen kuuluisan vanhemman klassikkosarjan viimeinen suuri edustaja, sisällyttänyt rahanarvoteoriaansa tasaveroina osina kaikki yllä kosketellut varhaisemman rahanarvoteorian ainekset. Hänen käsityksensä sellaisena kuin hän sen esittää vuonna 1848 ensi kertaa ilmesytyneessä kansantaloustieteellisessä pääteoksessaan (Millin toinen pääteos oli hänen tunnettu logiikan esityksensä) Principles of Political Economy muodostui siten tavallaan koko siihenastisen rahanarvoteorian synteesiksi.

Rahanarvo — jonka Mill määrittelee »siksi mitä rahalla voi ostaa, rahan ostovoimaksi», mikä määritelmä hänen mukaansa on niin täsmällinen kuin tieteelliseltä käsitteeltä vain voi vaatia — riippuu ensisijaisesti tarpeesta ja määrästä, »kysynnästä» (demand) ja »tarjonnasta» (supply). Rahan »tarjontaa» esittää kaikki *liikkeessä oleva* raha (»all the money in circulation»), mutta ei sen sijaan kaikki raha, mitä ihmiset ylipäänsä omistavat. Tästä on näet vähennettävä »aarteeksi koottu» raha (»what they are hoarding») vieläpä oikeastaan sellainenkin raha, mitä pidetään ei varsinaisesti aarteeksi koottuna, vaan vain varattuna tulevia tarkoituksia varten.¹ Rahan »kysyntä» taas muodos-

¹ Vrt. J. St. MILL, Principles of Political Economy, edited by W. J. Ashley, London 1926 (ensi kerran 1848), s. 490.

tuu kaikista myytäväksi tarjoutuvista tavaroista. Jokainen tavarain myyjä on rahan »ostaja», ja tavarat, joita hän on valmis rahasta antamaan, muodostavat hänen »kysyntänsä».

Oletetaan nyt, että — muiden olosuhteiden pysyessä muuttumattomina — rahan määrä (the quantity of money) kasvaa vaikkapa siten, että maahan saapuu ulkomaalainen muassaan suuri kulta- ja hopea-äärre. Kun hän alkaa kuluttaa sitä, hän lisää liikkeessä olevan rahan määrää maassa ja samalla tavaroiden kysyntää. Epäilemättä hän lisää ensinnä vain tiettyjen tavaralajien kysyntää, nim. niiden, jotka hän valitsee ostettavakseen; jos hän käyttää varojaan huvituksiin, hän lisää hyvien viinien ja ruokien kysyntää ja hintaa. Mutta korotettujen hintojen tietä lisäraha tulee näiden erilaisten artikkeleiden myyjien käsiin, ja kun näillä tämän jälkeen on enemmän rahaa kuin ennen, he puolestaan lisäävät joidenkin toisten esineiden kysyntää ja hintaa. Tällä tavoin vähitellen hintojen nousu on saavuttanut kaikki tavarat, muodostunut yleiseksi.¹ Hintojen nousu on tarkasti suhteellinen rahamäärän lisäykseen (tosin vain ceteris paribus-ehdolla, ts. edellytettynä, että olosuhteet muuten säilyvät samoina); jos koko liikkeessä oleva rahamäärä kaksinkertaistuu, hinnat kaksinkertaistuvat, jos se lisääntyy vain neljänneksellä, hinnat nousevat myös neljänneksellä.² Toiselta puolen hinnat riippuvat myös tavarapuolen muutoksista: »Aivan sama vaikutus hintoihin syntyy, jos oletamme, että rahamäärän kasvamisen asemesta tavarat vähenevät, ja päinvastainen vaikutus, jos tavaramäärä kasvaa tai rahamäärä vähenee.»³

Rahamäärän (tai toiselta puolen tavaramäärän) vaihtelut eivät kuitenkaan yksinään määrää rahanarvoa, se riippuu myös rahan kierto nopeudesta. »Jos oletamme myytävänä olevan tavaramäärän ja sen, kuinka monta kertaa näitä tavaroita jälleenmyydään (»the number of times those goods are resold»), määräytyiksi kvantiteeteiksi, rahan arvo riippuu sen paljoudesta ynnä siitä keskimääräisestä lukumäärästä, kuinka monta kertaa jokainen rahakappale siirtyy kädestä käteen prosessissa. Myytyjen tavarain kokonaismäärä (jolloin jokaisen samojen tavarain jälleenmyynnin lasketaan yhtä paljon lisäävän tavarain määrää) tulee vaihdetuksi rahan kokonaismäärään kerrottuna ostojen lukumäärällä, jonka jokainen rahakappale keskimäärin on tehnyt. Tämän mukaisesti, jos tavarain ja kauppatoimien määrä pysyy samana, ra-

¹ Vrt. MILL, m.t., s. 491.

² MILL, m.t., s. 492.

³ MILL, m.t., s. 493.

hanarvo on kääntäen verrannollinen rahan määrään kerrottuna sillä, mitä kutsutaan rahan kiertonopeudeksi (the rapidity of circulation)». ¹ Rahan kiertonopeuden käsitteelle ei ole olennaista ylimalkaisesti se, kuinka usein sama rahamäärä siirtyy kädestä käteen tiettyinä aikoina, vaan »kuinka usein se siirtyy kädestä käteen suorittaakseen tietyn määrän tavaran vaihtoa». ²

Kuten edellä jo viitattiin, J. St. Mill pyrkii kuitenkin täydentämään rahanarvoteoriaansa myös — Ricardon tapaan — tuotantokustannusteoreettisiin näkökohdin. Rahamäärän ja tavaramäärän välisen suhteen vaihteluista ja rahan kiertonopeudesta voidaan hänen mukaansa rahanarvon vaihteluita selittää oikeastaan vain silloin kun on kysymys tilapäisilmiöistä, lyhyen ajan muutoksista. Pitkän päälle (»in the long run») rahanarvo mukautuu toisenlaisten perusteiden mukaisesti. Sen »perimmäisenä määrääjänä ovat tuotantokustannukset». ³

Vapaisissa oloissa, joita keinotekoisin säännöstelytoimenpitein ei kahlehdita, rahanarvo — kysymys on nimenomaan metallikantaisesta rahasta — määräytyy rahaksi lyömättömien kulta- ja hopeaharkkojen mukaan. Rahaksi lyöttämätön metalli ei voi nousta saman painoista rahakappaletta korkeampi-arvoiseksi, koska muuten ilmeisestikin rahakappaleet sulatettaisiin metalliksi, jolloin niiden määrä vähenisi ja arvo kohoaisi metalliarvon tasalle. Mutta toiselta puolen ei rahakappaleiden arvo liioin voi nousta harkon arvoa suuremmaksi, koska tässä tapauksessa lyömättömän kullan tai hopean omistajat pyrkisivät lyöttämään metallin rahaksi, jolloin rahan määrä lisääntyisi ja sen arvo alenisi harkkokullan ja -hopean tasalle. ⁴ Mutta rahaksi lyömätön jalometalli taas on siinä minkä tahansa muun hyödykkeen kaltainen, että sen arvo riippuu sen tuotantokustannuksista. Niiden »luonnollinen arvo» määräytyy pitkän päälle sen huonoimmin kannattavan kaivoksen vaatimien kustannusten mukaan, mikä vielä tarvitaan, jotta haluttu kulta- tai hopeamäärä voitaisiin tuottaa. ⁵ Tietty kultamäärä pyrkii loppujen lopuksi aina vaihtumaan niitä muiden tavarain määriä vastaan, joilla on samat tuotantokustannukset. Jos kullan arvo nousee yli tämän luonnollisen tason, liikkuvaa pääomaa, joka etsii sijoitusmahdollisuuksia, aletaan entistä enemmän sijoittaa kaivosyrityksiin, jolloin kullan määrä vähitellen nousee ja sen arvo alenee. Päinvastoin

¹ MILL, m.t., s. 494.

² MILL, m.t., s. 494.

³ MILL, m.t., s. 499.

⁴ Vrt. MILL, m.t., s. 500.

⁵ MILL, m.t., s. 502.

taas, jos kullan arvo laskee tämän luonnollisen tasonsa alapuolelle, huonoimmin kannattavat kaivokset joutuvat lopettamaan toimintansa, kullan määrä supistuu ja sen arvo alkaa kohota.¹ Mill huomauttaa kuitenkin nimenomaan, että tällainen prosessi vaatii pitkän ajan toteutumakseen. Kun jalometalleja käytetään niin runsaasti ei vain rahana, vaan myös pöytäkalustoina, koruina jne., näitä metalleja on aina maassa hyvin suuret määrät. Ja kun niiden kuluminen lisäksi on varsin hidasta, tarvitaan tähän olemassa olevaan määrään verraten suhteellisen vähäinen vuotuinen tuotanto pitämään niiden määrän entisellään tai lisäämään sitä sen verran kuin lisääntynyt rahan tarve tai rikkaiden kuluttajien lisääntynyt kullan ja hopean tarve vaatii. Ja kun määrät ovat näin suuret, siinäkin tapauksessa, että vuotuinen tuotanto tyhtyisi kokonaan, menee monta vuotta ennen kuin määrä vähenee niin paljon, että sillä on olennaista, tuntuva vaikutusta hintoihin.² Rahan arvon äkilliset heilahtelut ovat selitettävissä muilla perusteilla, nim. tarjonnan ja kysynnän vaihteluilla, so. edellä selostetuin »kvantiteettiteoreettisin» näkökohdin.

Rahanarvokysymysten käsittely oli Englannissa 1800-luvun ensi puoliskolla ollut hyvin vilkasta, millä oli luonnollinen selityksensä siinä rahanarvon — tosin suhteellisen vähäisessä — järkkymisessä vuosisadan parina ensimmäisenä vuosikymmenenä, minkä Napoleonin sodat toivat mukanaan, sekä tätä seuraavissa rahapoliittista lainsäädäntöä koskevissa käytännöllisissä keskusteluissa. Kun tämä vaihe oli unohduttu (rahanarvon Englannissa säilyttyä Napoleonin sotien jälkeen tyydyttävän vakavana ja Peelin pankkilain tultua hyväksytyksi) ja sen herättämät kysymykset olivat tulleet niin sanoaksemme »loppuun märehtyiksi», kansantaloustieteen mielenkiinto rahanarvokysymyksiä kohtaan jossain määrin herpaantui. Sitä olisivat voineet olla omansa lisäämään vuosisadan puolivälissä ja sen jälkeen tehdyt suuret amerikkalais-austraalialaiset kultaöydöt³, mutta samanlaista rahateoriaa elvyttävää vaikutusta kuin »pankkirestriktionin» ajan kokemuksilla niillä ei näytä olleen. Luonteenomaista erälle 1800-luvun puolivälin jälkeen esiintyneille rahateoreetikoille on, että he pyrkivät korottamaan Ricardon ja Millin kvantiteettiteoreettisten näkökohtien ohella esillä pitämän tuotantokustannusnäkökohdan yksinmääräävään asemaan ra-

¹ Vrt. MILL, m.t., s. 502.

² Vrt. MILL, m.t., s. 503.

³ Vrt. HOFFMANN, m.t., s. 149.

hanarvon määräytymisperusteena. Tällaisista teoreetikoista on ehkä huomattavin Karl Marx, joka rakentaa rahanarvoteoriansa kokonaisuudessaan tuotantokustannus- (= työkustannus-) teorialle. Saman tapainen on myös amerikkalaisen Careyn rahanarvoteoria, ja samansuuisia käsityksiä edustaa vuosisadan vaihteen tienoilla edelleen esim. italialainen Loria. Yleensä kuitenkin klassikkojen luoma rahanarvoteoria, tai nimenomaan perinteellinen englantilainen »kvantiteettiteoria», jolla klassikkojen rahateoriassa oli niin merkittävä osa, jäi vallitsevana rahanarvoteorianana — »kvantiteettiteorian muunnelmien runsaus on miltei tyhjentyvätön»¹ — elämään sekä englantilaisessa ja ylipäänsäkin anglosaksisessa rahanarvoteoriassa että muuallakin, halki viime vuosisadan jälkipuoliskon kuluvalle vuosisadalle asti. Yleensä sitä tosin modifioidaan ja pyritään kehittämään — »väärentämätöntä naiivia kvantiteettiteoriaa ei edusteta enää».² Nimenomaan Yhdysvalloissa vanhalla kvantiteettiteorialla jopa sen »naiivissa» tai »mekaanisessa» muodossa on kuitenkin ollut hyvin myöhään laajaa kannatusta.³

9 luku. Irving Fisherin »vaihdon yhtälö».

Näistä amerikkalaisista kvantiteettiteoreetikoista on epäilemättä tunnetuin IRVING FISHER, jonka laaja tutkimus »The Purchasing Power of Money» tavallaan muodostaa kvantiteettiteorian klassillisen teoksen ja merkitsee nimenomaan mekaanisen kvantiteettiteorian eräänlaista tieteellistä huipentumaa. Fisher on ennen kaikkea tullut tunnetuksi rahanarvoa koskevasta kaavastaan⁴, jossa hän pyrkii pukemaan rahan määrän, rahan kiertonopeuden, tavaramäärän ja rahanarvon välillä vallitsevat suhteet matemaattiseen muotoon. Hän ei tosin ole ensimmäinen, joka tätä on yrittänyt. Samantapaisia yrityksiä ovat tehneet joko häntä aikaisemmin tai suunnilleen samanaikaisesti esim.

¹ HOFFMANN, m.t., s. 240.

² HOFFMANN. s. 230.

³ Vrt. PALYI m.a., s. 1148.

⁴ KEYNESIN mukaan tämä »famous formula . . . has held the field in the world at large against other variety», ja vaikka hän itse onkin joutunut sitä arvostelemaan ja korvaamaan sen toisella, hän myöntää, että tämä kaava »has played a very great part in promoting the progress of monetary theory». A Treatise on Money. Vol. I, s. 233.

Walras, Newcomb, Edgeworth, Hadley, Kemmerer.¹ Tällaiset yhtälöt eivät varsinaisesti merkitse kvantiteettiteoriassa mitään sisällöllisesti uutta.² Ne pyrkivät vain antamaan »eksaktin» muodon teorialle sellaisena kuin sen aikaisemmat teoreetikot, lähinnä Ricardo ja varsinkin J. St. Mill, jo olivat sisällöllisesti kehittäneet.³

Tunnettua »vaihdon yhtälöä» (the equation of exchange) kehitteessään Fisher lähtee aluksi yksityisestä kaupasta, jossa tietty henkilö ostaa esim. 10 naulaa (pounds) sokeria 7 sentillä nauhalta. Tällöin 10 naulaa sokeria pidetään yhdenarvoisena 70 sentin kanssa. »Tämä tosiasia voidaan ilmaista näin: 70 senttiä = 10 naulaa sokeria . . . Jokainen muu myynti ja osto voidaan ilmaista samalla tavalla, ja laskeamalla ne kaikki yhteen saadaan vaihdon yhtälö *tietyssä yhteiskunnassa tietyn ajan kuluessa*».⁴ »Vaihdon yhtälö on yksinkertaisesti kaikkia yksityisiä vaihtoja edustavien yhtälöiden summa vuoden aikana. Jokaisessa myynnissä ja ostossa raha ja tavarat, jotka vaihdetaan, ovat ipso facto saman arvoiset . . . ja kaikkien vuoden aikana tehtyjen vaihtojen suuressa kokonaisuudessa kaikki maksettu raha on yhdenarvoisen ostettujen tavaroiden todellisen arvon kanssa. Yhtälöllä on täten rahapuoli ja tavarapuoli. Rahapuoli on yhtä kuin kaikki maksettu raha, ja sitä voidaan pitää tuloksena, joka saadaan, kun rahamäärä kerrotaan sen kiertonopeudella. Tavarapuoli on tulos, joka saadaan, kun vaihdetut hyödykkeet kerrotaan niiden hinnoilla».⁵

Rahamäärän, tavaramäärän ja hintojen ohella yhtälöön tulee siis tärkeä lisäjäsen, rahan kiertonopeus. »Tämä merkittävä suure, jota nimitetään rahan kiertonopeudeksi tai liikevaihdon vilkkaudeksi (the velocity of circulation or rapidity of turnover), on yksinkertaisesti osa-

¹ Vrt. FISHER, m.t., s. 25, alaviitta. Itse asiassa »vaihdon yhtälön» alkumuodot ovat löydettävissä näitä tutkijoita huomattavasti varhaisemmilta kansantaloustieteen edustajilta. PETERSENIN mukaan näet englantilainen HENRY LLOYD esitti jo v. 1771 ilmestyneessä — anonyymisesti julkaistussa — kirjassaan »An Essay on the Theory of Money» kaavan $\frac{C}{M} = P$, jossa C tarkoittaa liikkeessä olevan rahan ja M kaupattavien tavaroiden määrää sekä P hintaa. Ja SIR JOHN WILLIAM LUBBOCK esitti 1840 niinkään anonyymisesti ilmestyneessä pikkukirjassaan »On Currency» oman yhtälönsä, joka Petersenin mukaan on paras kaikista ennen Fisheriä kehitetyistä, vieläpä eräissä suhteissa kehittyneempi Fisherinkin yhtälöä. ERLING PETERSEN, Macro-Dynamic Aspects of the Equation of Exchange, Oslo 1938, s. 15—16.

² Vrt. KARL KIRMAIER, Die Quantitätstheorie, Abhandlungen des staatswissenschaftlichen Seminars zu Jena, Sechzehnter Band, Jena 1922, s. 65.

³ Vrt. PALYI, m.t., s. 4.

⁴ FISHER, m.t., s. 16.

⁵ FISHER, m.t., s. 17.

määrä, joka saadaan jakamalla tavaroista suoritettujen rahamaksujen yhteissumma vuoden kuluessa liikkeessä olleella keskimääräisellä rahamäärällä . . . Jokaisella henkilöllä on oma liikevaihtosuhteensa (rate of turnover), jonka hän voi helposti laskea jakamalla rahamäärän, jonka hän vuoden kuluessa kuluttaa, hallussaan olevan rahan keskimäärällä». ¹ Rahan kiertoisuus on näiden yksityisten »liikevaihtosuhteiden» tietynlainen keskimäärä.

Fisher jättää ensin shekkien edustamat maksuvälineet (samoin kuin ulkomaankaupan vaikutukset) huomioon ottamatta ja lähtee tällaisin edellytyksin kehittämään »vaihdon yhtälöä».

Merkittköön E (expenditure) koko sitä rahamäärää, joka tietyn yhteiskunnan piirissä tietyssä vuonna on käytetty tavaroiden ostoon, ja M (money) ² sitä keskimääräistä rahamäärää, joka yhteiskunnassa on sanotun vuoden aikana ollut liikkeessä. ³ Jos jaamme vuoden rahankulutuksen, E :n, keskimääräisellä rahakvantiteetilla M :llä — siis $\frac{E}{M}$ — saamme rahan keskimääräisen liikevaihtosuhteen (the average rate of turnover) eli toisin sanoen rahan kiertoisuuden. Merkittköön sitä V :llä (velocity of circulation), jolloin siis $\frac{E}{M} = V$ ja $E = MV$. Siis vuoden aikana yhteiskunnassa kulutetun rahan kokonaismäärä on yhtä suuri kuin liikkeessä oleva rahamäärä kerrottuna sen kiertoisuudella. ⁴ E tai MV ilmaisee näin ollen vaihdon yhtälön rahapuolta.

Yhtälön tavarapuolella olemme, kuten edellä jo osoitettiin, tekemisissä vaihdettujen tavaramäärien ja niiden hintojen kanssa. Erään tavaran, esim. leivän, keskimääräistä hintaa yhteiskunnassa vuoden aikana merkittköön p :llä ja ostetun leivän kokonaismäärää Q :lla. Merkittköön p' vastaavasti esim. hiilen keskimääräishintaa, Q' sen määrää,

¹ FISHER, m.t., s. 17.

² Rahan (money) Fisher määrittelee tavaroita myytäessä *yleisesti* vastaanotetuksi vaihdon välineeksi. »Sen yleinen vastaanotettavuus on sen luonteenomainen tunnusmerkki. Yleinen vastaanotettavuus saatetaan vahvistaa lailla, jolloin näin syntyvä raha merkitsee ns. 'laillista maksuvälinettä', mutta tällainen vahvistus ei ole olennainen rahan tunnusmerkki. Ainoastaan yleinen vastaanotettavuus on tarpeen, jotta jokin hyödyke olisi rahaa.» FISHER, m.t., s. 8.

³ » M tarkoittaa yksinkertaista aritmeettista keskimäärää rahamäärästä tiettyinä perättäisinä hekinä, jotka seuraavat toisiaan yhtä suurten, rajattomasti (indefinitely) pienenevien aikavälien jälkeen.» FISHER, m.t., s. 24.

⁴ FISHER, m.t., s. 25.

p'' jälleen uuden tavaran, esim. kankaan, hintaa, Q'' sen määrää. Tällä tapaa jatkaen päästään seuraavasti ilmaistuun vaihdon yhtälöön:

$$MV = pQ + p'Q' + p''Q'' + \text{jne.}^1$$

Yhtälön oikea puoli on siis kaikkien muotoa pQ — hinta kerrottuna ostettujen tavaroiden määrällä — olevien lausekkeiden summa. Matematiikassa tavallista summan symbolia Σ käyttämällä voidaan yhtälö koota seuraavaan muotoon:

$$MV = \Sigma pQ^2.$$

Yhtälön oikea puoli, ΣpQ , voidaan, jos halutaan, kirjoittaa myös muotoon PT , jolloin P tarkoittaa kaikkien p -suureiden punnittua keskimäärää ja T (the volume of trade) kaikkien Q -suureiden summaa³. Yhtälö saa siis tällöin muodon $MV = PT$.

Tästä vaihdon yhtälöstä, $MV = PT$ (tai ΣpQ), voidaan kehittää kolme teoreemaa:

1. Jos V ja Q -suureet jäävät muuttumattomiksi M :n muuttuessa, kaikkien p -suureiden on joko muututtava samassa suhteessa kuin M , tai jos toiset p -suureet muuttuvat enemmän, toisten on muututtava vastaavasti vähemmän, koska keskimäärän, P :n, täytyy joka tapauksessa muuttua samassa suhteessa kuin M .

2. Jos M ja Q jäävät muuttumattomiksi V :n muuttuessa, p -suureiden täytyy muuttua joko kaikkien samassa suhteessa kuin V , tai joka tapauksessa keskimäärältään samassa suhteessa.

3. Jos M ja V jäävät muuttumattomiksi tavaramäärien Q muuttuessa tietyssä suhteessa, hintojen täytyy joko kaikkien tai joka tapauksessa keskimäärältään muuttua päinvastaisessa suhteessa kuin Q .⁴

Hintataso toisin sanoen vaihtelee suoraan verrannollisessa suhteessa 1. rahamäärän ja 2. rahan kiertonopeuden vaihteluihin ja kääntäen verrannollisessa suhteessa 3. kaupan volyyymiin. Jos kaikki kolme tekijää muuttuvat samanaikaisesti, hintojen uusi taso tulee olemaan näiden eri muuttujien yhteisvaikutuksen tulos eli resultantti. Rahamäärän kaksinkertaistuminen ei siis suinkaan aina merkitse hintatason kaksinkertaistumista, koska ne muut kaksi tekijää, joista hintataso riip-

¹ Vrt. FISHER, m.t., s. 25.

² FISHER, m.t., s. 26.

³ FISHER, m.t., s. 27.

⁴ Vrt. FISHER, m.t., 27.

puu, voivat myös muuttua ja neutralisoida — tai yhä suurentaa — rahamäärän lisääntymisen vaikutusta. Fisher huomauttaa nimenomaan, että »meidän täytyy olla selvillä siitä, että rahamäärä on vain yksi kolmesta tekijästä, jotka kaikki ovat yhtä merkitseviä hintatason määräytymisessä». ¹ — Sisällöllisesti tämä on, kuten huomataan, aivan samaa kuin J. St. Millin rahanarvoteoria, se kuitenkin tärkeänä erona, että Millin näiden Fisherin tähdentämien kolmen tekijän lisäksi korostama tuotantokustannusnäkökohta ei Fisherillä enää esiinny.

Fisher on tähän asti jättänyt shekkitilien vaikutuksen hintatasoon ja rahan ostovoimaan huomioon ottamatta. Mutta todellisuudessa, hän toteaa, myös shekkitilit (bank deposits subject to check) on luettava maksuvälineisiin (circulating media). Ne eivät tosin ole varsinaista rahaa (money), koska niiltä puuttuu rahan tärkein tunnusmerkki, yleinen vastaanotettavuus maksuissa, mutta tosiasiallisesti niitä kuitenkin käytetään maksusuorituksiin kehittyneissä oloissa erittäin runsaasti, Yhdysvalloissa jopa siinä määrin, että kun siellä (kirjan kirjoittamisen aikaan; kysymyksessä on painos vuodelta 1925) oli liikkeessä rahaa 1 1/2 miljardia dollaria, shekkitilivarojen määrä samanaikaisesti oli sen sijaan kokonaista 8 1/2 miljardia. ² Niillä on siten hintoihin mitä tärkein vaikutus ja ne on sen vuoksi »vaihdon yhtälöä» edelleen kehitettäessä välttämättömästi otettava huomioon.

Äskeisen vaihdon yhtälön vasemmalla puolella M tarkoitti liikkeessä olevaa rahamäärää ja V rahan kiertoaopeutta. Näihin on nyt kuitenkin lisättävä termit M' , jolla siis tarkoitetaan shekkitilien kokonaismäärää (the total deposits subject to transfer by check), ja V' , joka merkitsee shekkien keskimääräistä kiertoaopeutta. ³ Yhtälö saa siis tämän jälkeen seuraavan muodon:

$$MV + M'V' = \Sigma pQ = PT. \text{ } ^4$$

Vaihdon yhtälön tällä tavoin tapahtunut välttämätön laajentaminen myös shekeillä tapahtuvat maksut käsittäväksi merkitsee, että rahamäärän vaikutus hintoihin tulee vähemmän välittömäksi, ja tämän vaikutuksen seuraaminen tulee samalla vaikeammaksi ja monimutkai-

¹ FISHER, m.t., s. 25.

² FISHER, m.t., s. 13.

³ Ja kun E tarkoittaa yhteiskunnassa vuoden kuluessa ostoihin käytettyä kokonaisrahamäärää, E' merkitsee shekeillä suoritettujen maksujen kokonaismäärää (the total circulation of deposits).

⁴ FISHER, m.t., s. 48.

semmäksi.¹ Mutta yhteys hintojen ja rahan määrän välillä ei kuitenkaan katkea. Näin tapahtuisi, jos luottomaksuvälineiden määrä olisi läysin riippumaton varsinaisen rahan määrästä, mutta näin ei ole. »Tosiasia on, että luottomaksuvälineiden määrä, M' , pyrkii pysyttelemään määrättyssä suhteessa M :ään, liikkeessä olevaan rahamäärään, se tahtoo sanoa, talletukset ovat normaalisti rahan enemmän tai vähemmän määrätty kertautuma» (more or less definite multiple of money).² Kaksi tosiasiaa pyrkii näet pitämään talletukset enemmän tai vähemmän selvässä suhteessa rahaan. Toinen on se, että pankkien kassareservit pidetään tiettyssä, vaikkakaan ei aivan kiinteässä suhteessa pankkien talletuksiin, toinen taas, että yksityiset henkilöt, toiminnimet ja yhtymät yleensä säilyttävät jälleen enemmän tai vähemmän määrätyn suhteen käteissuoritustensa (cash transactions) ja shekkisuoritustensa välillä. Tällaiset suhteet määräytyvät yksilöllisen sovinnaisuuden ja tavan mukaan. Yleisenä toteamuksena voidaan sanoa, että mitä korkeammalle kehittyneellä yhteiskunnan taloudellinen elämä on, sitä vallitsevammaksi shekkien käyttö pyrkii muodostumaan, ja samoin mitä suurempi määrä väestöstä on keskittynyt asumaan kaupunkiin; maaseudulla, missä matkat pankkeihin ovat pitemmät ja tämänluonteiset hankaluudet muutenkin suuremmat, liikevaihdossa joudutaan käyttämään enemmän rahaa. Mutta vaikka siis eri yhteiskuntien välillä onkin tässä suhteessa suuriakin eroavuuksia, tietyn yhteiskunnan piirissä suhde shekkien käytön ja rahan käytön välillä on suhteellisen kiinteä. Ja jos tämä suhde ajoittain jostakin syystä järkkyy, sillä on taipumus palautua ennalleen.³

10 luku. Wicksell ja Cassel kvantiteettiteorian syventäjinä.

Fisherin kehittämä kvantiteettiteoreettinen »vaihdon yhtälö» esittää rahamäärän ja hintatason (samoin kuin kiertonopeuden, tavaramäärän ja hintatason) toistensa funktioina. Se esittää vain, että nämä suureet riippuvat toisistaan sillä tavoin, että tietty muutos toisessa aiheuttaa tietyn muutoksen toisessa, mutta sen sijaan siitä ei itse asiassa voi päätellä mitään sen seikan suhteen, mikä yhtälön jäsenistä on muutosten sarjan alkuunpanija, *causa efficiens*. Yhtälö ei toisin sanoen sellaiseen sano varsinaisesta *kausaaliyhteydestä* sitä eikä tätä. Yleensä kui-

¹ FISHER, m.t., s. 50.

² FISHER, m.t., s. 50.

³ FISHER, m.t., s. 52.

tenkin kvantiteettiteorian edustajat Bodinista Ricardoon ja John Stuart Millistä Fisheriin olivat ilman muuta edellyttäneet, että rahamäärän muutos on varsinainen syy, hintatason muutos vaikutus. »Kvantiteetti-teoria väittää, että... rahamäärä, kiertonopeus ja tavaramäärä ovat aktiivisia, määrääviä elementtejä ja hintataso passiivinen, määräytyvä, eikä vain aritmeettisessa, vaan myös kausaalisessa merkityksessä».¹

Mikään itsestään selvyys tämä ei kuitenkaan ole. Jos pelkkää »vaihdon yhtälöä» pidetään silmällä, voidaan yhtä hyvin väittää, että rahamäärä riippuu hintatason muutoksista kuin päinvastoin. Millainen on todellinen tapahtumisen kulku hintatason muuttuessa, mikä osuus ja millä tavalla rahamäärän muutoksilla siihen on, missä määrin rahamäärän muutos kenties onkin vain hintatason muutosten seuraus-ilmiö? Tämän tapaiset probleemat olivat mielenkiinnon kohteena kahdella huomattavalla ruotsalaisella rahateoreetikolla, KNUT WICKSELLillä ja GUSTAV CASSELLilla, joita kumpaakin on pidetty, ja syystä, »kvantiteettiteoreetikoina», mutta jotka kumpikin todellisia syy-yhteyksiä koskevalla analyysillaan ovat syventäneet tätä teoriaa ja samalla tulleet eräänlaisiksi välijäseniksi kvantiteettiteorian ja uudemman rahanarvoteorian välillä.

Wicksell esitti rahanarvoteoriansa ydinainekset ensinnä tunnetussa rahankorkoa ja tavaroiden hintoja käsittelevässä erikoistutkimuksessaan² ja samoja ajatuksia hän on laajemmissa yhteyksissä käsitellyt kansantaloustieteen yleisesityksessään »Föreläsningar i nationalekonomi».

Mitä tulee siihen ajatukseen, että rahamäärällä ei olisikaan mitään olennaista vaikutusta hintoihin, vaan että se päinvastoin riippuisi hintatason muutoksista, mukautuisi niihin, Wicksell tosin mahdollisimman selvästi sanoutui siitä irti: »Uudenaikaisessa yleisiä tavaroiden hintoja koskevassa pohdiskelussa käsitetään raha usein eräänlaiseksi muodottomaksi, rajattoman elastiseksi massaksi, joka vastarinnatta mukautuu mihin hintatasoon tahansa ja on siten suhteessaan hinnanmuodostukseen täysin passiivinen hinnanmuodostuksen riippuessa olosuhteista,

¹ JOSEPH SCHUMPETER. Das Sozialprodukt und die Rechenpfennige, Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 44. Band, Tübingen 1917/1918, s. 676. Hiukan myöhemmin samassa artikkelissa Schumpeter toteaa kuitenkin lisäksi, että kvantiteetti-teoria katsoo myös tulossa $M \times U$ (ts. rahamäärä kerrottuna kiertonopeudella) $U:n$, kiertonopeuden, neutraaliksi, suurin piirtein konstantiksi tekijäksi. (M.a. s. 685.) Tällöin siis hintatason muutosten määrääjiksi jäisivät oikeastaan vain rahamäärän ja tavaramäärän muutokset.

² KNUT WICKSELL, Geldzins und Güterpreise, Jena 1898.

jotka perustuvat ainoastaan tavaroihin itseensä». Tämä on kuitenkin »jos mahdollista vielä epätieteellisempi kuin marxilaiset tai sen sukuiset (jalojen metallien tuotantokustannusten hallitsevaa merkitystä korostavat) käsitykset». ¹ Tällainen päättely sisältää näet luvattoman yleistyksen: johtopäätöksiä, joilla on tiettyä merkitystä, kun on kysymys *suhteellisista hinnoista*, sovelletaan ilman muuta myös absoluuttisiin hintoihin, ts. yleiseen hintatasoon, mutta tällaisessa menettelyssä ei ole mitään järkeä. ²

Wicksell tunnustautuu näin ollen eräänlaisen »miedonnetun» kvantiteettiteorian kannattajaksi. Hän tosin toteaa, että tarkkoja matemaattisia suhteita hintatason ja rahamäärän välillä ei voida todellisuudessa osoittaa; mutta jos kvantiteettiteoria käsitetään vain väitteeksi, jonka mukaan rahamäärän lisäys tai vähennys pyrkii aiheuttamaan muutoksen vastaavaan suuntaan hintatasossa — ja siis päinvastaiseen suuntaan rahánarvossa —, on sen paikkansapitävyys Wicksellin mukaan ilmeinen. »On omituista, että oppilauseesta, jos se esitetään tässä modifioidussa muodossa, ylipäänsä on voinut syntyä mitään kiistaa, sillä sehän ei sano mitään muuta kuin mikä pitää paikkansa kaikkien tavaroiden suhteen, nimittäin että määrän lisäys tai vähennys aiheuttaa hinnan alenemisen tai nousun». ³

Mutta kvantiteettiteorian kannattajien heikkoutena on Wicksellin mukaan ollut se, että he ovat tyytyneet esittämään käsityksensä »postulaattina sen sijaan, että olisivat selvästi todistaneet sen». Rahanarvotieteen täytyy kyetä osoittamaan, *minkä tähden* hinnan muutoksen täytyy seurata rahamäärän muutosta, sen tulee pystyä kuvaamaan, *kuinka* kaikki tämä tapahtuu. Se ei ole aina helppoa, ei ainakaan nykyaikaisissa, äärimmäisen monimutkaisissa raha- ja luotto-olosuhteissa. ⁴

Tällaisen todellisen tapahtumisen kulun analysoimisen Wicksell ottaa tehtäväkseen. Hän erottaa kolme tapausta sen mukaan, johtuuko rahamäärän lisäys 1. äkillisestä, voimakkaasta kullon tuotannon lisääntymisestä, 2. valtion toimeenpanemista jatkuvista paperirahaemissioista tai vihdoin 3. pankkien luotonannosta yleisölle. Kahdessa ensin mainitussa tapauksessa Wicksellillä ei ole esitettäväänään paljoakaan olennaisesti uutta, mutta sen sijaan hänen esityksellään luotonannon vai-

¹ WICKSELL, Föreläsningar i nationalekonomi, Första delen, Häft II, Om penningar och kredit, s. 147.

² Sama, s. 148.

³ Sama, s. 138.

⁴ Sama, s. 152.

kutuksesta rahanarvoon on ollut hyvin huomattava merkitys rahanarvo- ja myös suhdanneteorian kehitykselle viime vuosikymmeninä.

Wicksell lähtee päättelyssään luonnollisen tai normaalin koron käsitteestä. Tämän hän määrittelee siksi korkokannaksi, jonka vallitessa lainapääoman kysyntä ja säästövarojen tarjonta täysin vastaavat toisiaan.¹ Tämä luonnollinen korko on muuttuvainen: Jos pääoman käytön mukanaan tuomat ansiomahdollisuudet tulevat entistä suotuisammiksi, lisääntyy lainapääoman kysyntä ja nousee aluksi tarjontaa suuremmaksi. Tämän johdosta lainakorko nousee ja kiihoittaa lisääntyneeseen säästäväisyyteen, samalla kun yrittäjien kysyntä jonkin verran supistuu, joten uusi tasapaino syntyy lainamarkkinoilla koron ollessa hiukan entistä korkeamman. Ja samalla kertaan täytyy suurin piirtein vallita tasapainon myös tavara- (ja palvelusten) markkinoilla, niin että työpalkat ja tavaroiden hinnat jäävät muuttumattomiksi.

Jos sen sijaan pankit asettavat pankkimaksuvälineitä yleisön käytettäväksi myöntämällä luottoa olennaisesti normaalikorkoa *alempaa* korkoa vastaan, syntyy hintatasoa nostava, rahanarvoa alentava vaikutus. Korkokannan alennus vaikuttaa ensinnäkin säästämiseen vähentäen sitä ja lisäten jo sitenkin tavaroiden ja palvelusten kysyntää tämän hetken kulutukseen. Toiseksi koron alhaisuus selvästikin lisää yrittäjien voiton mahdollisuuksia, mistä taas on seurauksena tuotannossa tarvittavien hyödykkeiden kysynnän kasvu. Tasapaino tavaroiden ja palvelusten markkinoilla on siten häiriintynyt: kahteen suuntaan laajentunut kysyntää vastassa on muuttumaton tai vieläpä vähentynyt tarjonta, mistä taas täytyy olla seurauksena hintojen ja myös työpalkkojen ja maankoron nousu.² — Samalla tavalla voivat pankit, korottamalla lainanantokorkonsa normaalikoron *yläpuolelle*, epäilemättä aiheuttaa hintatason alenemisen.³

Jos hintatason nousu kerran on päässyt alkuun siitä syystä, että pankkien korko on painunut luonnollista korkoa alemmaksi, hinnannousu ei lakkaa niin kauan kuin tämä asiantila vallitsee, niin kauan siis, kuin tosiasiallinen korko on normaalikorkoa alhaisempi. Yrittäjät saavat tosin todeta, että raaka-aineiden ja työvoiman hinnat nousevat ja niin ollen se ylimääräinen voitto, jonka he laskevat saavansa kustannusten alentuessa korkokannan alenemisen seurauksena, näyttää häipyvän tyhjiin. Mutta näin ei kuitenkaan käy sen takia, että samalla

¹ Föreläsningar i nationalekonomi, s. 184.

² Sama, s. 185.

³ Sama, s. 188.

ovat heidän valmistamiensa tuotteiden hinnat kohonneet, ja he saavat sitä tietä sen voiton lisäyksen, jota kustannusten aleneminen aluksi näytti tarjoavan. Tämä asiain tila jatkuu niin kauan kuin pankkien soveltama korkokanta on luonnollista korkoa alempi. Tällaisissa olosuhteissa odotettavissa olevat ylimääräiset voitot houkuttelevat yrittäjiä tarjoamaan yhä suurempia työpalkkoja ja materiaalinhintoja. Syntyy jatkuva, *kumulatiivinen* hintatason nousuprosessi, joka päättyy vasta sitten, kun lainakorko on noussut luonnollisen koron tasolle.¹

Tämä Wicksellin teoria, jossa erityisesti korostettiin investointeihin tarvittavien lainavarojen kysynnän ja säästövarojen tarjonnan välisen tasapainon häiriintymisen merkitystä, on tullut lähtökohdaksi monille teoreetikoille, jotka ovat pyrkineet selittämään suhdannevaihteluihin liittyviä ekspansio- ja kontraktioprosesseja. S:n ja I:n säästämisen (*sparande, saving*) ja investointien (*investering, investment*) keskinäiset suuruussuhteet näyttävät tärkeätä osaa sekä itävaltalaisen että ruotsalaisen »uus-wickselliläisen koulun» suhdanneteoriassa, ja myös Keynesin aikaisemmassa rahanarvoteoriassa näiden kahden tekijän suhteella oli olennainen merkitys. »Yleisessä teoriassa» Keynes on sittemmin tässä suhteessa modifioinut käsityksiään loitontuen wickselliläisestä ajatusmaailmasta.

Sekä Fisherin että Wicksellin huomattavat rahateoreettiset teokset ilmestyivät ensi kertaa ennen ensimmäistä maailmansotaa. Ne oli siis kirjoitettu pitkän rauhankauden, »eurooppalaisen idyllin» — ja yhtä hyvin amerikkalaisen! — vielä jatkuessa, ja siten myös suhteellisen stabiilin rahanarvon vallitessa ainakin kehittyneimmissä maailman maista. Mutta pian seurasivat ensimmäisen maailmansodan mullistusvuodet. Niillä oli muissakin suhteissa yhtäläisyyksiä hiukan toistasataa vuotta aikaisemmin vallinneihin Napoleonin sotien aikoihin, ja yhteistä oli mm. se, että niiden yhteydessä rahaolot pahasti järkkäyivät — paljon pahemminkin kuin mitä 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun kahtena alkuvuosikymmenenä jouduttiin kokemaan. Nämä järkytykset synnyttivät 1800-luvun alkupuoliskolla, kuten nähty on, vilkkaan rahanarvokysymyksiä käsittelevän sekä teoreettisen että käytännöllis-poliittisen keskustelun. Kieltämättä myös ensimmäisen maailmansodan jälkivaiheiden yhteydessä esiintynyt rahanarvon järkkäyminen aiheutti ainakin jossakin määrin samaa. Sekä taloustieteen että -politiikan huomio kiintyi aikaisempaa suuremmassa määrässä rahakysymyksiin. Niistä taloustieteilijöistä, jotka ensimmäisen maailmansodan jälkeen — osittain jo

¹ Föreläsningar i nationalekonomi, vrt. s. 186—187.

sen aikanakin — ryhtyivät näitä kysymyksiä käsittelemään, oli eräs huomattavimpia Wicksellin maanmies Gustav Cassel.

Valloilleen päässyt inflaatio sai Casselin jo sodan aikana kiinnittämään huomionsa inflaatioon ja rahanarvokysymyksiin. Jos hänen sanomalehti- ja aikakauskirja-artikkelinsa jätetään huomioon ottamatta, hänen voi sanoa aloittaneen tämän keskustelun vuonna 1917 julkaisemallaan puolipopuläärisellä kirjalla *Dyrtid och sedelöfverflöd* (Stockholm 1917).

Casselin inflaatiotesitys on tässä teoksessa vielä jokseenkin puhdasoppisen kvantiteettiteorian mukainen, vieläpä tämän teorian niin sanoaksemme ricardolaisessa muodossa, jossa rahanarvon muuttumisen selitys löydetään ylivoimaiselta pääosalta rahapuolelta, monetäärisistä tekijöistä, ja nimenomaan *rahamäärän* muutoksista, kun sen sijaan rahan kiertonopeuden muutoksille ei anneta suurtakaan merkitystä.¹ »Jos tavaramäärä on muuttumaton, niin inflaatio syntyy liikkeessä olevan setelistön lisääntymisestä». ² Sotaikäyvyissä maissa »tavaramäärä» on tietysti vähentynyt, mutta ei niin suuresti kuin joskus väitetään, ja näiden maiden tuhoisiin inflaatioihin tällä tekijällä on ollut vain toisarvoinen vaikutus. Ja Ruotsissa ensimmäisen maailmansodan aikana syntyneen inflaation Cassel selittää yksinomaan rahapuolelta johtuvaksi.³

Osittain sodan jälkeen julkaisemassaan, maailmansodan inflaatioilmiöitä käsittelevässä uudessa teoksessaan *Penningsändet efter 1914* (Stockholm 1922), mutta ennen kaikkea tunnetussa pääteoksessaan *Theoretische Sozialökonomie* (*Teoretisk Socialekonomi*) Cassel on kuitenkin ottanut kvantiteettiteorian tarkemmin analysoitavakseen. Hän aloittaa tosin ortodoksisesti korostamalla Ricardon tapaan maksuvälineiden *niukkuuden* välttämättömyyttä rahaolojen vakavuuden ehtona. »Jos maksuvälineitä olisi rajattomasti käytettävissä, tavaroista ja palveluksista voitaisiin maksaa mikä tahansa hinta. Maksuvälineiden tietty kvantitatiivinen rajoittaminen on sen vuoksi vakavan hinnanmuodostuksen välttämätön ehto, välttämätön ehto tietylle tasapainolle rahan ja tavaroiden välillä. Silloin on myös ilman muuta selvää, että maksuvälineiden määrällä täytyy olla tietty vaikutus hinnanmuodostukseen, ja nimenomaan siihen suuntaan, että maksuvälineiden entistä suurempi määrä pyrkii pitämään hintatason korkeammalla tasolla».⁴

¹ *Dyrtid och sedelöfverflöd*, esim. s. 20—21.

² Vrt. sama, s. 90.

³ Vrt. sama, s. 90.

⁴ CASSEL, *Theoretische Sozialökonomie*, vierte Auflage, Leipzig 1927, s. 398.

Mutta rahanarvokysymyksen tieteellinen analyysi ei voi tyytyä tällaiseen toteamukseen. Meidän on ensinnäkin pyrittävä ilmaisemaan rahamäärän vaikutus rahanarvoon luvunomaisesti, pyrittävä aritmeettisesti esittämään rahanarvo rahamäärän funktiona.¹ Rahanarvo on tätä varten määriteltävä täsmällisesti. Cassel tekee tämän Fisherin tapaan selittämällä rahanarvon yleisen hintatason resiprookkiarvoksi. »Koko rahanarvon teoria supistuu silloin teoriaksi yleisen hintatason muutoksista».² Cassel lähtee samantapaisesta »vaihdon yhtälöstä», jollaisen Fisher oli kehittänyt. Kvantiteettiteoria voidaan ilmaista kaavalla

$$TP = MV,$$

jossa T tarkoittaa tietyn ajanjakson kuluessa myytyä tavaramäärää, P yleistä hintatasoa, M liikkeessä olevaa rahamäärää ja V rahan kiertonopeutta.³ Rahan kiertonopeuden käsitteestä Cassel huomauttaa, että se on täsmällisesti määriteltävä seuraavasti: m merkitkään yksityisen rahakappaleen nimellisarvoa ja v sen suorittamien maksujen lukumäärää tietyn ajanjakson kuluessa. Kaikkien maksusuoritusten kokonaismäärä voidaan tällöin ilmaista summalla $\sum mv$. Rahan keskimääräinen kiertonopeus voidaan tällöin määritellä seuraavasti⁴: $V = \frac{\sum mv}{M}$.

Täten määriteltynä kvantiteettiteorialla on Casselin mukaan »aivan määrätty merkitys ja positiivinen sisältö». Tämän teorian sisältönä on itse asiassa aina se, että »olemassa oleva rahamäärä pakottaa syntymään tietyn maksusuoritusten määrän, johon hintataso on pakotettu mukautumaan». Kvantiteettiteoria pyrkii näin ollen luonteensa mukaisesti »johtamaan yleisen hintatason vaihtelun rahamäärän muutoksista».⁵

Wicksell oli, kuten nähtiin, periaatteellisesti asettunut tämän kvantiteettiteorian peruskäsityksen kannalle ja nimenomaan torjunut sen käsityksen, että hintataso voisi päinvastoin määrätä rahamäärän suuruuden. Hän oli vain tahtonut osoittaa, minkä tähden ja millä tavalla rahamäärän muuttumisen täytyi aiheuttaa hintatason muuttuminen

¹ Theoretische Sozialökonomie, s. 400.

² Sama, s. 400.

³ Sama, s. 402.

⁴ Seuraavassa tarkoitetaan rahan kiertonopeudella aina tätä Casselin täsmällisesti määrittelemää käsitettä, mikäli ei lainausmerkkejä käyttämällä tai muulla tavoin anneta ymmärtää, että termille tahdotaan — syystä tai toisesta — antaa epämääräisempi sisältö.

⁵ Sama, s. 403.

vastaavaan suuntaan, ja oli epäilemättä tällöin onnistunut valaisemaan rahanarvon muuttumisen todellista tapahtumista syvemmältä, kuin pelkänä postulaattina yleensä esitetyn kvantiteettiteorian kannattajat tavallisesti tekevät.

Cassel menee askelta Wickselliä pitemmälle sikäli, että hän ei ilman muuta hyväksy sitä perinnäistä käsitystä, että rahamäärän ja hintatason muuttuessa edellinen on aina syy, jälkimmäinen vaikutus. Kausaalisuhte *voi* olla myös päinvastainen. Pyrkiessään saamaan mahdollisimman perinpohjaista selvitystä näihin kysymyksiin ja joutuessaan siten punnitsemaan kvantiteettiteorian todellista pätevyyttä Cassel esittää ajatuksia, jotka oikeuttavat lukemaan hänet eräänlaiseksi yhdyssiteeksi kvantiteettiteorian ja rahanarvoteorian uusimman kehitysjakson välillä: »Mutta jos rahamäärä käsitetään tällä tapaa itsenäisesti vaikuttavaksi tekijäksi hinnanmuodostuksessa, on luonnollisesti välttämätöntä olettaa, että rahamäärä itse on tiettyjen, hinnanmuodostuksen ulkopuolella olevien objektiivisten olosuhteiden määräämä, tai ainakin osaksi tällaisten olosuhteiden määräämä».¹ Jos toisin sanoen rahamäärä osaksi onkin puolestaan hintatasosta riippuvainen, sitä ei voida tältä osalta pitää hintatasoa määräävänä tekijänä. Ja nyt on todella asianlaita niin, että liikkeessä olevan rahan määrä riippuu hintatasosta sikäli, että maksuvälineiden tarpeen kasvaessa pankkien varastoista ja yksityisten rahavarastoista virtaa liikkeessä olevaan rahamäärään tähän asti varsinaisesti kuulumatonta rahaa. »Väitteellä, että liikkeessä oleva rahamäärä määrää hintatason, ei olosuhteiden ollessa tällaiset ole mitään oikeata merkitystä. Päinvastoin on yleinen hintataso eräs niistä tekijöistä, jotka määräävät kulloinkin liikkeessä olevan rahamäärän. Kvantiteettiteoria jättää niin muodoin kysymyksen rahanarvon määrätymisperusteista avoimeksi»².

Jos näin ollen tahdotaan yleisen hintatason muutokset johtaa objektiivisista, hintatasosta itsestään riippumattomista tekijöistä, ei ole tyydyttävä liikkeessä olevaan rahamäärään sanan ahtaassa merkityksessä, vaan yleinen hintataso on asetettava yhteyteen *koko* rahamäärän kanssa. »Tämä voidaan tehdä, jos yhtälössä $TP = MV$ M :n annetaan merkitä koko rahamäärää ja V :n tämän koko rahamäärän kiertonopeutta, siis maksusuoritusta tiettyinä ajanjaksona koko rahamäärän yksikköä kohti»³. Näin määriteltyinä yhtälöllä on tietty merkitys, heti kun koko-

¹ Theoretische Sozialökonomie, s. 403.

² Sama, s. 404.

³ Sama, s. 404.

naisrahamäärä voidaan katsoa annetuksi suureksi. »Näin on laita paperirahan vallitessa silloin, kun valtio määrää paperirahan määrän. Jos paperirahaa lasketaan liikkeelle pakkokurssiin pankinsetelien muodossa, niin paperirahan määrää välittömästi rajoittava vaikutus on ... pankkien luotonannon ehdoissa (in den Vorschussbedingungen der Bank). Tässä kohtaamme joka tapauksessa objektiivisen tekijän, joka on otettava mukaan rahanarvon määräytymisperusteiden joukkoon. Jos yleensä paperirahan kaikkalainen itsenäinen rajoittaminen lakkaa, silloin hinnanmuodostus tulee myös täysin epämääräiseksi problemiksi, ja hinnat voivat, kuten surullinen kokemus on osoittanut, nousta rajattoman korkealle».¹

Kultakantaisen rahajärjestelmän vallitessa asianlaita on toisin sikäli, että myöskään kokonaisrahamäärä ei tällöin ole mikään itsenäinen suure. Tämä johtuu siitä, että »kulta vaeltaa ei-monetäärisestä kultavarastosta monetääriseen ja päinvastoin, ja tällainen liikehtiminen jatkuu keskeytymättä. Kuinka paljon kultaa käytetään monetäärisiin tarkoituksiin, voi mm. riippua liikkeen rahantarpeesta ja siten myös yleisestä hintatasosta. Kulloinenkin monetäärinen kultavarasto ei näin ollen muodosta objektiivista perustetta rahanarvon määräämiselle. Yleisen hintatason johtaminen objektiivisiin määräytymisperusteihin on itse asiassa mahdollista vain, jos yleinen hintataso saatetaan yhteyteen koko kultavaraston kanssa. Tämä varasto on joko absoluuttisesti määrätty tai — jos tuotantoa vielä jatkuu — riippuu teknillisistä tuotannon edellytyksistä, jolloin kummassakin tapauksessa yleisen hintatason selitys on johdettu objektiivisesti annettuihin tekijöihin. Yhtälössä $TP = MV$ täytyy M :n merkitä kullan kokonaismäärää ja V :n maksusuoritusta tarkasteltavana ajanjaksona tämän kultamäärän yksikköä kohti. Jos tarkastellaan kahta tapausta, joissa maksusuorituskyky kullan kokonaismäärän yksikköä kohti on sama ja vaihdettavien tavaroiden määrä (Realumsatz) niin ikään sama, kvantiteettiteoria voidaan formuloida siten, että yleinen hintataso on suoraan verrannollisessa suhteessa kulan kokonaismäärään».²

Cassel on tähän asti pitänyt rahanarvoteoriassaan silmällä vain varsinaista rahaa, mutta toteaa tämän jälkeen, että todellisuudessa myös pankkimaksuvälineet, nim. pankkien setelit ja shekkitilit, palvelevat maksuvälineinä, ja ne täytyy myös ottaa huomioon rahanarvon määräytymistä tutkittaessa. »Rahanarvoteorian, joka asettaa hintatason yhtey-

¹ Theoretische Sozialökonomie, s. 404.

² Sama, s. 404—405.

teen tietyn ajanjakson kuluessa suoritettujen maksujen määrän kanssa, täytyy ilmeisesti rahassa tapahtuviin maksuihin lisätä kaikki pankkimaksuvälinein suoritettut maksut»¹. Aikaisemmin käytetty lauseke TP on näin ollen todellisuudessa hajoitettava kolmeen osaan, $TP = Z_1 + Z_2 + Z_3$, jolloin nämä kolme eri jäsentä tarkoittavat rahana suoritettujen maksujen, pankinseteleillä suoritettujen maksujen ja shekeillä tapahtuvien maksujen määriä. »Siten on, jos maksujen määrä ja maksuvälineiden hyväksikäyttö edellytetään muuttumattomiksi, yleisen hintatason muutokset johdettavissa kolmesta muuttujasta, nim. rahamäärästä, liikkeessä olevista pankinseteleistä sekä talletusten (joilla tässä tarkoitetaan yksinomaan shekkitilitalletuksia, T. J.) määrästä».² Pankkimaksuvälineiden määrä riippuu pankkien luotonannon ehdoista (Vorschussbedingungen), ja nämä ehdot tulevat siten itsenäiseksi tekijäksi hinnanmuodostusprosessiin. »Yleisen hintatason määräytyminen olisi... tämän mukaan johdettava kahteen tekijään: pankkien luotonannon ehtoihin ja liikkeessä olevaan rahamäärään. Mutta kun kultakantaisen rahajärjestelmän vallitessa liikkeessä oleva rahamäärä ei ole mikään itsenäinen muuttuja, vaan täytyy johtaa kullan kokonaismäärästä, päädymme siihen tulokseen, että yleisen hintatason liikkeet, jos vaihdettavien tavaroiden kokonaismäärä (Realumsatz) edellytetään muuttumattomaksi, riippuvat kullan kokonaismäärästä ja pankkien luotonannon ehdoista sekä maksuvälineiden hyväksikäytöstä».³

Kultakantaisen rahajärjestelmän vallitessa, joka Casselilla pääasiallisesti on tarkastelun kohteena, näyttää siis rahanarvo riippuvan toisaalta kokonauskultamäärästä, toisaalta pankkimaksuvälineiden määrästä tai oikeastaan pankkien luotonannon ehdoista. Cassel tutkii tämän teoreettista tietä johtamansa väitteen todenmukaisuutta empiirisesti käyttämällä havaintomateriaalina Englannin hintatason vaihteluita ajanjaksona 1850—1910, siis kuuden vuosikymmenen aikana. Hintataso tutkittavan ajanjakson alussa ja lopussa, vuosina 1850 ja 1910, — Sauerbeekin indeksiluvuilla mitattuna — on samalla tasolla, mutta välillä esiintyy kahdenlaisia vaihteluita, joita Cassel nimittää »pitkän-ajan» ja »vuosittais»-vaihteluiksi (»sekulären» und »jährlichen» Variationen, Theoretische Sozialökonomie, s. 421). Edelliset ovat Cassel'in mukaan aivan selvästi selitettävissä kultamäärän vaihteluista. Vuosina 1850—1887 maailman kullantuotanto kasvoi tutkittavan ajanjakson

¹ Theoretische Sozialökonomie, s. 405.

² Sama, s. 405.

³ Ausnutzung der Zahlungsmittel, mikä ilmeisesti tarkoittaa kiertonopeutta, Theoretische Sozialökonomie, s. 406.

»normaalilisäystä» — 2.8 % vuodessa — voimakkaammin (tämä »normaalilisäys» vastasi suurin piirtein yleisen taloudellisen edistyksen vastaavaa vuotuista lisäystä ja merkitsi siis tämän vaatimaa kultamäärän lisäystä), ja samana aikana hintataso oli keskimääräistä tasoa korkeampi. Vuosina 1887 — 1910 sitä vastoin kullan tuotanto oli normaalilisäystä vähäisempi, ja hintataso pysytteli normaalin tason alapuolella. Cassel toteaa, että ajanjaksona 1850—1910 »yleisen hintatason sekulääristen vaihteluiden olennainen syy on relatiivisen kultamäärän vaihteluissa» ja että »kvantiteettiteoria on sikäli oikea, että yleinen hintataso, vaikka siihen tosin vaikuttavat muutkin tekijät, on suoraan verrannollinen relatiiviseen kultamäärään»¹. Kultamäärän vaihtelujen rinnalla on merkitystä — mutta edelliseen verraten vain toisarvoista — myös eräillä kullan kysynnän vaihteluilla.² Mutta sekulääriset hintatason vaihtelut on joka tapauksessa kokonaisuudessaan selitettävissä kultamäärästä käsin, »probleemin monetääriseltä puolelta»³.

Mutta hintataso osoittaa tutkittavana ajanjaksona myös lyhytaikaisempia ylös-alas heilahduksia, »vuosittaisia vaihteluita», ja Cassel toteaa, että näillä »ei ole ylipäänsä minkäänlaista yhteyttä kultamäärään»⁴. Nämä hintatason »lyhyet aallot» — Cassel ei tosin käytä tätä termiä —, nämä vuosittaiset vaihtelut, lankeavat selvästi yhteen samanaikaisten konjunktuurivaihteluiden kanssa. Nousukautena hintataso pyrkii kohoamaan yli normaalin tason, laskukautena jäämään sen alle. Syytä tähän yleisen hintatason vaihteluun on Casselin mukaan etsittävä pääasiallisesti pankkimaksuvälineiden määrän lisääntymisestä ja yleensä pankkien luotonannon ehtojen liikanaisesta väljentämisestä nousukonjunkttuurin aikana — Casselin selityksillä on ts. tässä kohden läheisiä yhtymäkohtia Wicksellin teorian kanssa. »... Ei voi olla epäilystäkään, että ... tarkasteltavat tilapäiset yleisen hintatason nousut ovat käyneet mahdollisiksi sen johdosta, että maksusuoritus olemassa olevan kultamäärän tiettyä yksikköä kohden on noussut ja että tämä kohonnut maksusuoritus on ylivoimaiselta pääosaltaan johtunut pankkimaksuvälineiden määrän lisääntymisestä, muulta osalta pankkien kultareservien liikkeeseen luovuttamisesta ja ehkä myöskin liikkeellä olevien rahojen lisääntyneestä kiertonopeudesta».⁵ »Pankkien auliuden vuoksi liikkeessä olevien maksuvälineiden määrä kohoaa nousukon-

¹ Theoretische Sozialökonomie, s. 421.

² Sama, s. 441.

³ Sama, s. 441.

⁴ Sama, s. 423.

⁵ Sama, s. 436.

junktuurissa ei vain samassa suhteessa kuin vaihdettavien tavaroiden määrä (Realumsatz), vaan enemmän kuin tämä, ja tällöin tapahtuu yleisen hintatason kohoamista. Depression aikana, mikä seuraa, hintojen aleneminen on taas seurausta pankkien aikaansaamasta maksuvälineiden määrän vastaavasta rajoittamisesta».¹

Hintatason vuotuistenkin vaihteluiden selitys on *monetäärisellä* puolella. Yleisestä taloudellisesta edistymisestä käsin ei sen paremmin sekuläärisiä kuin vuotuisiakaan yleisen hintatason vaihteluita voida selittää. Nousukunjunktuurissa tämä tekijä, yleisen taloudellisen kehityksen kiihtyminen, päinvastoin itse asiassa edellyttäisi yleisen hintatason alenemista — vaihdettavien tavaroiden määrän kasvaessa —, mutta tämä tendenssi kumoutuu sen vuoksi, että pankkien toimesta maksuvälineiden määrä samanaikaisesti lisääntyy niin runsaasti, että se vaihtokvantiteetin lisääntymisestä huolimatta tekee mahdolliseksi hintojen kohoamisen.² Pitämällä luoton myöntämisen ehdot helppoina — ennen kaikkea korkonsa alhaisina — pankit saavat aikaan lisääntyneen pääoman käyttötilaisuuksien kysynnän ja tyydyttävät sen luomalla ja antamalla liikkeeseen uusia pankkimaksuvälineitä. Näin luodaan ylimääräistä ostovoimaa, jota vastassa ei ole ostettavissa olevien tavaroiden ja palvelusten lisääntymistä.³ »Voimme tällaisten olosuhteiden vallitessa tilastollisesti todeta yleisen hintatason jatkuvan kohoamisen ja sen rinnalla maksuvälineiden määrän lisääntymisen. Nämä molemmat kvantiteetit kasvavat samassa suhteessa keskenään. Mutta me tunnemme nyt myös syysuhteen. Liikkeelle paneva voima koko prosessissa on keinotekoisen ostovoiman jatkuva luominen. Täten olemme tulleet kvantiteettiteorian tyydyttävään formulointiin».⁴

Pahimmissa inflaatioissa »keinotekoisen ostovoiman» luominen ei kuitenkaan tapahdu pankkien toimesta, vaan valtion. Muodollisesti prosessi käy tällöinkin pankkimaksuvälineiden määrän lisääntymisen kautta. »Jos valtio pakottaa pankit asettamaan pankkimaksuvälineitä valtion käytettäväksi, niin vastuu lankeaa tietysti valtiolle. Mutta tämä ei estä, että hintojen nousu, joka silloin esiintyy, kokonaan niin kuin edellisessäkin tapauksessa on johdettavissa pankkimaksuvälineiden määrän lisääntymisestä.»⁵

¹ Theoretische Sozialökonomie, s. 436.

² Sama, s. 442.

³ Vrt. sama, s. 446.

⁴ Sama, s. 447.

⁵ Sama, s. 448.

11 luku. Rahan määrä ja työllisyyden aste rahan arvon määrääjinä Keynesin »yleisessä teoriassa».

Vanhaan kvantiteettiteoriaan kohdistamastaan kriittisestä tarkastelusta huolimatta Casselin voidaan ehkä silti sanoa olleen »kvantiteettiteorian innokas kannattaja».¹ Pitemmälle kvantiteettiteorian kriittisessä modifioinnissa on sen sijaan mennyt sodan jälkeisen — tai sotien välisen — kansantaloustieteen ja nimenomaan rahateorian toinen suuri, Casselia epäilemättä loppujen lopuksi paljon merkittävämpi, edustaja, JOHN MAYNARD KEYNES.

Eräissä aikaisemmissa teoksissaan Keynes, kuten hiukan myöhemmin tulemme näkemään, rahanarvon määräytymistä ilmentäviä »perusyhtälöitä» kehittäessään jättää kokonaan syrjään kvantiteettiteorian perinnäisenä lähtökohtana olleen rahamäärän ja ottaa sen tilalle rahatulojen määrän. Kuuluisassa »yleisessä teoriassaan»² Keynesin lähtökohta on sen sijaan toinen. Yhdenmukaisesti koko »yleisen teoriansa» perusajatusten kanssa, joiden mukaan vanha klassillinen kansantalouden teoria pitää paikkansa ainoastaan tietyin edellytyksin, joista tärkein on täyden työllisyyden vallitseminen, Keynes asettaa probleemikseen tutkia, millaisin edellytyksin klassillisen teorian olennainen osa, kvantiteettiteoreettinen selitys rahanarvon muuttumisen syistä, pitää paikkansa. Kysymys on toisin sanoen, vaikuttaako ja minkälaisin edellytyksin rahamäärän lisäys vastaavan nousun yleisessä hintatasossa, vastaavan alenemisen rahanarvossa.

Keynes aloittaa erittelemällä niitä tekijöitä, joista rahamäärän kulloinenkin suuruus riippuu, sekä määrittelemällä joukon apukäsitteitä.

Rahamäärän eräänä olennaisena määräytymisperusteena on se seikka, minkälainen on ihmisten halu pitää kassaa, »yksilön totaalinen rahan kysyntä». Eritellessään lähemmin tätä tekijää Keynes erottaa neljä eri ryhmää kassanpitomotiveja³: 1. *tulomotiivi*. Tämä merkitsee tarvetta pitää varoja kassassa »siltana» sen ajankohdan välillä, jolloin tulo on saatu, ja sen, jolloin sitä tarvitaan maksuihin. Tällaisen kassan ja tulon suhdetta Keynes nimittää rahan kiertonopeuden käsitettä lähestyvällä termillä rahan »*tulovelositeetiksi*» (the income velocity of money). 2. *liikemotiivi*. Samalla tavalla kuin yksityinen ihminen tarvitsee kassaa siltana tulon saannin ajankohdan ja sen ajan-

¹ LAURI O. AF HEURLIN, Gustav Cassel, Kansantaloudellinen Aikakauskirja II/1945. Helsinki 1945, s. 109.

² The General Theory of Employment, Interest and Money, London 1936.

³ Vrt. General Theory, s. 195—196.

kohdan välillä, jolloin sitä tarvitaan maksuihin, aivan samalla tavalla liikkeet tarvitsevat kassoja siltana myyntitulojen kertymisen ja liikekustannusten suorittamisen välillä. Nämä kassat vastaavat aikaisemmin määritellyä liikesäästöjen käsitettä. 3. *varovaisuusmotiivi*. Tämä merkitsee tarvetta pitää varoja ennalta aavistamattomien tapausten varalta, jotka vaativat äkillisiä menoja. Jos kahta edellistä nimitetään yhteisellä nimityksellä vaihtomotiiveiksi, niin kahden vaihtomotiivin ja varovaisuusmotiivin rinnalla on vielä neljäs, nim. 4. *spekulaatiomotiivi*. Tämä on herkin näistä neljästä motiivista. Kolme ensimmäistä motiivia ovat suurin piirtein tunteettomia muille vaikutuksille kuin tulotason ja yleisen taloudellisen toiminnan muutoksille, mutta sen sijaan rahojen kysyntä spekulaatiomotiivin tyydyttämiseksi reagoi herkästi lähinnä korkokannan muutoksiin, ja sen vuoksi rahapoliittiset toimenpiteet tai satunnaiset rahamäärän muutokset vaikuttavat taloudelliseen systeemiin vaikuttamalla ensin spekulaatiomotiiviin.

Merkittäköön summaa, jota pidetään kassassa vaihto- ja varovaisuusmotiivien tyydyttämiseksi, M_1 :llä, ja kassasummaa, jota pidetään keinottelumotiivin tyydyttämiseksi, M_2 :lla. Näitä kumpaistakin kassavarojen osaa vastaavat *likviditeettifunktiot* L_1 ja L_2 . L_1 riippuu pääasiallisesti tulojen tasosta, L_2 taas pääasiallisesti vallitsevan korkokannan ja vallitsevien, tuleviin ansiomahdollisuuksiin kohdistuvien *odotusten* (expectations) välisestä suhteesta. Tällöin on siis kokonaisrahamäärä $M = M_1 + M_2 = L_1(Y) + L_2(r)$, jolloin L_1 siis on tuloa Y vastaava likviditeettifunktio, L_2 taas likviditeetti korkokannan r funktiona; L_1 siis määrää $M_1:n$, L_2 taas $M_2:n$.¹

Jos nyt M muuttuu sen vuoksi, että — kultakantaisen rahajärjestelmän vallitessa — kullan tuottajien tuotanto lisääntyy, ovat M :n muutokset samalla välittömässä yhteydessä Y :n muutoksiin, koska uusi kulta tulee tuloksi kullan tuottajille. Aivan samoin on asianlaita silloin, jos M :n muutokset johtuvatkin siitä, että hallitus painaa seteleitä rahoittaakseen juoksevia menojaan; myös tässä tapauksessa uudet rahat merkitsevät samalla tuloja yksityisille. M_1 :n tarve ei kuitenkaan ajamittaan absorboi koko M :n lisäystä, vaan osa rahoista käytetään arvopaperien tai muiden pääoma-arvojen ostamiseen. Korkokanta pyrkii laskemaan, jolloin myös M_2 kasvaa. Kun r :n alentuessa myös Y yleensä pyrkii kasvamaan, M_1 absorboi sekin taas yhä enemmän uusia rahoja. Tässäkin tapauksessa siis käy ennen pitkää samalla tavalla kuin siinä tapauksessa, että uudet rahat tulevat liikkeeseen lä-

¹ General Theory, s. 199.

hinnä pankkien soveltamien lievempien luotonannon ehtojen tietä. Jälkimmäinen tapaus on kuitenkin tyypillisempi. — Kun r muuttuu, syntyy uusi tasapainotila osaksi sen vuoksi, että M_2 muuttuu, osaksi siksi, että Y ja siitä johtuen M_1 muuttuvat.¹

Rahan tulovelositeetti (the income velocity of money), johon edellä jo viitattiin, *ei ole*, Keynes huomauttaa nimenomaan, suhde $Y:n$ ja $M:n$ välillä, vaan suhde $Y:n$ ja $M_1:n$ välillä — tästä on oltava selvillä. Tällöin

$$L_1(Y) = \frac{Y}{V} = M_1,$$

missä V tarkoittaa juuri rahan tulovelositeettiä. V ei ole mikään konstantti suure, sen arvo riippuu pankkiolojen ja tuotanto-organisaation luonteesta, sosiaalisista tottumuksista, tulon jakaantumisesta eri luokkien kesken ja käyttämättömien käteisvarojen kassana pitämisen aiheuttamista todellisista kustannuksista. Jos näissä tekijöissä ei tapahdu muutoksia ja jos on kysymys lyhyestä ajanjaksosta, $V:tä$ voidaan pitää konstanttina.²

Tämän johdatuksen ja määrittelemiensä uusien apukäsitteiden avulla Keynes ryhtyy pohtimaan rahamäärän ja hintatason välistä suhdetta eli kysymystä, »kuinka edellä esitetty suhtautuu rahanarvon kvantiteettiteoriaan». Yhteiskunnassa, jossa ei vallitse mitään epävarmuutta tulevan korkokannan suhteen, likviditeettifunktio L_2 , eli halu tesauroida (propensity to hoard), kuten sitä voidaan myös kutsua, on tasapainotilan vallitessa = 0. »Tasapainon» vallitessa on toisin sanoen $M_2 = 0$ ja siis $M = M_1$. Tämä merkitsee, että jokainen $M:n$ muutos aiheuttaa muutoksen korkokannassa siksi, kunnes M_1 muuttuu $M:n$ muutosta vastaavasti. Nyt on $M_1V = Y$, jossa V on, kuten äsken määriteltiin, rahan tulovelositeetti ja Y kokonaistulo. Jos lisäksi edellytetään, että on käytännössä mahdollista mitata tuotannon juoksevan tuloksen volyyymi O sekä tämän hinta P , saadaan $Y = OP$; mutta tällöin

$$MV = OP,$$

mikä jokseenkin läheltä vastaa kvantiteettiteoriaa sen traditionaalisessa muodossa.³ — Keynes huomauttaa, että jos V olisi määritelty, ei $\frac{Y}{M_1}$

¹ General Theory, s. 200.

² General Theory, s. 201.

³ General Theory, s. 209.

vaan $\frac{Y}{M}$, kvantiteettiteoria tosin pitäisi paikkansa kaikissa olosuhteissa, mutta olisi pelkkä truismi, jolla ei olisi mitään merkitystä. — Kvantiteettiteoriolla on kaikkia käytännöllisen elämän tarpeita silmällä pitäen se heikkous, ettei se tee eroa niiden hinnanmuutosten välillä, jotka ovat tuotannon muutosten funktioita, ja niiden, jotka ovat palkkayksikön muutosten funktioita. Selitys tähän on ehkä siinä, että teoriaa muodostamaan lähdetessä on heti edellytetty, että halua tesaurointiin ei ole, ja täystyöllisyys aina vallitsee. Tällaisessa tapauksessa O on konstantti ja $M_2 = 0$, jolloin V myös voidaan edellyttää konstantiksi, ja tällöin sekä palkkayksikkö että hintataso ovat suoraan verrannollisia rahan määrään.¹

Kysymys voidaan matemaattisesti ilmaista seuraavasti: W tarkoitetaan rahapalkkaa työvoimayksikköä kohti ja p kokonaistuotannon tuloksen yksiköstä otettua rahahintaa. Tarkoitetaan e_p rahahintojen elastisuutta efektiivisen kysynnän muutosten suhteen; toisin sanoen $e_p = \frac{dp}{p} : \frac{dD}{D} = \frac{D dp}{p dD}$, jolloin D tarkoittaa efektiivistä kysyntää, p hintaa, dD ja dp kysynnän ja hinnan vähäistä lisäystä. Tarkoitetaan e_w taas rahapalkkojen elastisuutta efektiivisen kysynnän muutosten suhteen (toisin sanoen $e_w = \frac{dW}{W} : \frac{dD}{D} = \frac{D dW}{W dD}$), ja e_0 vihdoin tuotannon elastisuutta kysynnän muutosten suhteen. Tällöin voidaan johtaa yhtälö

$$e_p = 1 - e_0(1 - e_w).^2$$

¹ General Theory, s. 209.

² Yhtälön johtaminen tapahtuu seuraavasti: p :n ja W :n, D :n ja W :n välillä vallitsee sellainen suhde, että $p = p_w \cdot W$ ja $D = D_w \cdot W$; tällöin siis $p_w = \frac{p}{W}$. Nyt on $p + \Delta p = (p_w + \Delta p_w)(W + \Delta W) = p_w W + p_w \Delta W + \Delta p_w W + \Delta p_w \Delta W$. Kun $p = p_w W$ ja $\Delta p_w \Delta W$ voidaan jättää huomioon ottamatta, ja kun edelleen $p_w = \frac{p}{W}$, saadaan $\Delta p = \Delta p_w W + \frac{p}{W} \Delta W$. Aikaisemmin (vrt. General Theory, s. 284) on Keynes käyttänyt tulosta $\frac{\Delta p_w}{\Delta D_w} \frac{D_w}{p_w}$ merkkiä e'_p ; tällöin $\Delta p_w = \frac{e'_p \cdot \Delta D_w \cdot p_w}{D_w}$; kun tämä Δp_w :n arvo sovelletaan äskeiseen yhtälöön, saadaan

$$\Delta p = W \frac{e'_p \cdot \Delta D_w \cdot p_w}{D_w} + \frac{p}{W} \cdot \Delta W;$$

mutta koska $D = D_w \cdot W$, ja siis $D_w = \frac{D}{W}$, niin $\Delta D_w = \frac{W \cdot \Delta D - D \Delta W}{W^2}$ (koska

Jos nyt täystyöllisyys vallitsee eikä tuotanto enää pääse nousemaan, silloin $e_0 = 0$ ja hintojen *elastisuus* efektiivisen kysynnän suhteen on $= 1$, mikä merkitsee, että efektiivisen kysynnän lisääntyessä sitä mukaa kuin rahamäärä lisääntyy, hinnat muuttuvat samassa suhteessa.

»Reaalitilanne», tuotanto- ja työllisyysvolyymi, pysyy sitä vastoin tästä lähtien muuttumattomana — tuotantohan ei enää voi lisääntymällä reagoida kysynnän lisääntymiseen. Vain hinnat ja palkat nousevat kysynnän mukaan. Olemme siis tilanteessa, jossa primitiivinen kvantiteettiteoria (kiertonopeus tulkittuna »tulovelositeetiksi») on täysin oikea: tuotanto ei muutu, ja hinnat kohoavat eksaktissa suhteessa MV :hen.¹

Mutta todellisuus ei ole näin yksinkertainen. Täystyöllisyyshän ei suinkaan aina vallitse, ja sen vuoksi kysymys rahamäärän muutosten vaikutuksesta hintatasoon on olennaisesti komplisoidumpi kuin mitä primitiivinen kvantiteettiteoria esittää.

Keynes toteaa, että arvo-opissaan kansantaloustieteilijät opettavat, että hinnat määräytyvät tarjonta- ja kysyntäsuhteiden mukaisesti, jolloin samalla rajakustannusten muutoksilla ja tarjonnan joustavuudella on prosessissa olennainen osa. Mutta kun sitten tullaan varsinaiseen rahateoriaan, näistä »arkipäiväisistä, mutta ymmärrettävistä termeistä» ei kuulla enää puhuttavankaan, vaan hintatason annetaan määräytyä rahamäärän, kiertonopeuden, tesauroinnin, pakkosäästämisen,

$D_w + \Delta D_w = \frac{D + \Delta D}{W + \Delta W}$, jolloin $\Delta D_w = \frac{D + \Delta D}{W + \Delta W} - \frac{D}{W} = \frac{W \Delta D - D \Delta W}{W^2}$. Kun tämä ΔD_w :n arvo sekä D_w :n arvo $\frac{D}{W}$ ynnä p_w :n arvo $\frac{p}{W}$ sijoitetaan yhtälöön, saadaan

$$\begin{aligned} \Delta p &= e'_p \cdot \frac{p}{D} (\Delta D - \frac{D}{W} \Delta W) + \frac{p}{W} \Delta W \\ &= e'_p \cdot \frac{p}{D} \Delta D + \Delta W \frac{p}{W} (1 - e'_p). \end{aligned}$$

Kun tämä Δp :n arvo sijoitetaan yhtälöön $e_p = \frac{D \Delta p}{p \Delta D}$, saadaan

$$e_p = e'_p + \frac{D}{p \Delta D} \cdot \frac{\Delta W \cdot p}{W} (1 - e'_p);$$

mutta koska $\frac{D \cdot \Delta W}{W \cdot \Delta D} = e_w$, saadaan edelleen $e_p = e'_p + e_w (1 - e'_p)$.

Mutta koska $e_0 + e'_p = 1$, ja siis $e'_p = 1 - e_0$, saadaan, kun tämä e'_p :n arvo sijoitetaan yhtälöön, $e_p = 1 - e_0(1 - e_w)$ (vrt. General Theory, s. 285).

¹ General Theory, s. 289.

inflaation ja deflaation perusteella, eikä yritystäkään tehdä näiden »epämääräisten fraasien» saattamiseksi yhteyteen aikaisemmin käytettyjen tarjonta- ja kysyntäjoustavuuden käsitteiden kanssa. Yksinkertaisemmissa esityksissä edellytetään ilman muuta, että tarjonnan elastisuus on nolla ja kysyntä muuttuu samassa suhteessa kuin rahamäärä. Viisastelevammassa esityksissä taas hukutaan sumuun, »jossa mikään ei ole selvää ja kaikki on ajateltavissa»¹.

Yksityisessä tuotannonhaarassa hinnan suuruus riippuu osaksi rajakustannustasolla oleville tuotannon tekijöille (yksikköä kohden) maksettavista korvauksista, osaksi tuotannon tuloksen suuruudesta. Keynes katsoo, ettei ole mitään aihetta muuttaa näitä johtopäätöksiä, kun siirrytään tuotannon kokonaisuudessaan ja siis yleiseen hintatasoon. Yleinen hintataso riippuu sekin osaksi rajakustannustasolla oleville tuotannontekijöille maksettavista korvauksista (rate of remuneration of the factors of production which enter into marginal cost), osaksi kokonaistuotannon laajuudesta, eli toisin sanoen (jos pääomavarasto ja tekniikka edellytetään annetuiksi) työllisyyden määrästä.² Eräissä suhteissa olosuhteet kuitenkin — tietysti — ovat toiset silloin kun on kysymys yleisestä hintatasosta eikä yksityisen tuotannonhaaran tulosten hinnoista.

Jos lähdetään aluksi siitä yksinkertaistavasta edellytyksestä, että korvaukset eri tuotannon tekijöille, jotka rajakustannuksiin sisältyvät, muuttuvat samassa suhteessa, siis kokevat aina muutkin saman suhteellisen muutoksen kuin palkkayksikkö (rahapalkka työvoimayksikköä kohden), tästä seuraa, että yleisen hintatason määräävät (jos pääomavarasto ja tekniikka ovat annetut) osaksi palkkayksikkö, osaksi työllisyysaste. Niiden muutosten, joita rahamäärän muuttuminen aiheuttaa hintatasoon, voidaan siis katsoa olevan kokoonpantuja palkkayksikössä ja työllisyysasteessa tapahtuvista muutoksista.³

Yksinkertaistetaan edellytyksiä vielä tästä, ja oletetaan äskeisen lisäksi, että 1. kaikki käyttämättä olevat tuotannon tekijät ovat kukin omasta puolestaan homogeenisia ja keskenään substituotavissa silloin, kun on kysymys niiden kyvystä tuottaa sitä, mitä tahdotaan, sekä että 2. ne tuotannon tekijät, jotka ovat mukana rajakustannuksissa, tyytyvät muuttumattomaan korvaukseen yksikköä kohti niin kauan kuin

¹ General Theory, s. 292.

² General Theory, s. 294; vrt. myös LAURI O. af HEURLIN ja PAULI KORPISAARI, Työllisyyden yleinen teoria, Kansantaloudellinen Aikakauskirja, XII (XXXVI) vuosikerta, Helsinki, 1940, s. 198.

³ General Theory, s. 295.

on olemassa niiden käyttämätöntä ylijäämää. Tällaisin edellytyksin tuotto on konstantti ja palkkayksikkö on jäykkä (rigid) niin kauan kuin on olemassa käyttämättömiä tuotannon tekijöitä. Rahamäärän lii- säys ei tällöin (siis niin kauan kuin on olemassa työttömyyttä) saa ai- kaan mitään muutosta hintoihin, mutta sen sijaan rahamäärän lisäyk- sen aiheuttaman efektiivisen kysynnän lisääntyessä työllisyys kasvaa tarkalleen samassa suhteessa. Mutta heti kun täystyöllisyys on saa- vutettu, palkkayksikkö ja hinnat tulevat nyt vuorostaan nousemaan täsmälleen samassa suhteessa kuin efektiivinen kysyntä kasvaa. Jos näin ollen tarjonta on täysin elastinen niin kauan kuin on olemassa työttömyyttä ja täysin epäelastinen heti, kun täystyöllisyyden tila on saavutettu, ja jos efektiivinen kysyntä muuttuu samassa suhteessa kuin rahamäärä, siinä tapauksessa voidaan rahanarvoa koskeva kvantiteetti- teoria¹ ilmaista seuraavasti: »niin kauan kuin tuotannon tekijöitä on käyttämättä (there is unemployment), *työllisyys* (employment) tu- lee muuttumaan samassa suhteessa kuin rahamäärä, mutta kun täys- työllisyys vallitsee, *hinnat* tulevat muuttumaan samassa suhteessa kuin rahan määrä.»²

Mutta todellisuudessa tapahtumisen kulkuun vaikuttaa vielä joukko komplikaatioita; yksinkertaistettujen edellytysten mukainen asiantila ei ilman muuta vallitse, ja senvuoksi ei myöskään ilman muuta ole pä- tevä se johtopäätös, joka tuollaiselta pohjalta tehdään. Ajateltavissa ole- vat komplikaatiot sisältyvät lähinnä seuraaviin kohtiin³:

1. Efektiivisen kysynnän ei tarvitse muuttua tarkalleen samassa suhteessa kuin rahamäärä muuttuu.

2. Koska tuotannontekijät eivät ole homogeenisia, tuotannon tulos on vähenevä eikä konstantti työllisyyden asteittain lisääntyessä. Tä- män johdosta tarjontahinta nousee tuoton kasvaessa. Lisääntyvää tuot- toa seuraavat siten kohoavat hinnat, vaikka palkkayksikön ei edelly- tettäisikään muuttuvan.

3. Koska produktiiviset resurssit (so. tuotannon tekijät ja erilai- set laitokset) eivät ole vapaasti keskenään korvattavissa (are not inter- changeable), tullaan tiettyjen hyödykkeiden kohdalla saavuttamaan epäelastisen tarjonnan tila silloin, kun toisten hyödykkeiden tuottami- seen vielä on olemassa käyttämättömiä resursseja.

4. Palkkayksikkö pyrkii nousemaan ennen kuin täystyöllisyyttä

¹ »Työllisyyteen sovellettu rahan kvantiteettiteoria».— vrt. af HEURLIN ja KOR- PISAARI, m.a., s. 198.

² General Theory, s. 295—296.

³ General Theory, s. 296—302.

vielä on saavutettu. Tuotannon noustessa yrittäjät tekevät hyviä liike-toimia ja ovat sen tähden taipuvaisia korottamaan palkkoja. Toden-näköistä on näin ollen, että tietyn osan efektiivisen kysynnän jokaisesta lisäyksestä nielee palkkayksikön ylöspäin kohoavan tendenssin tyydyt-täminen. Paitsi sitä lopullista kriittistä kohtaa, jossa täystyöllisyys on saavutettu ja josta lähtien työpalkat efektiivisen kysynnän noustessa kohoavat, meillä on todellisuudessa jo ennen sitä joukko puolikriittilli-siä kohtia, joissa efektiivinen kysyntä pyrkii nostamaan rahapalkkoja, vaikka ei vielä samassa suhteessa kuin kysyntä muuttuu. Todellisuu-dessa palkkayksikön muuttuminen efektiivisen kysynnän muuttuessa ei ole tasaista, vaan diskontinuellia. Nämä diskontinueettipisteet mää-räävät työläisten psykologia ja työnantajan sekä ammattiyhdistysten politiikka.

5. Korvaukset rajakustannustasolla oleville tuotannon tekijöille ei-vät kaikki muutu samassa suhteessa. Todellisuudessa eri tuotannon te-kijöiden rahassa saamat korvaukset osoittavat erilaisia jäykkyiden as-teita, ja eri tuotannon tekijöiden tarjonta osoittaa myös erilaista elasti-suutta tarjottujen rahakorvausten muuttuessa. Ellei näin olisi laita, silloin voisimme sanoa, että hintatason määräävät kaksi tekijää, palkka-yksikkö ja työllisyyden aste. — Palkkayksikön asemesta on ehkä näistä syistä tarkoituksenmukaista ottaa käytäntöön *kustannusyksikön* (cost unit) käsite, millä tarkoitetaan niiden korvausten punnittua keskiarvoa, joita maksetaan välittömiin rajakustannuksiin osallistuville eri tuotan-non tekijöille (a weighted average of the rewards of the factors entering into marginal prime-cost). Tietyn pääomavaraston ja tekniikan tilan vallitessa hintataso riippuu siis osaksi kustannusyksiköstä, osaksi tuo-tannon tuloksen suuruudesta (the scale of output), ja tuotannon lisääntyessä hintataso nousee *enemmän* kuin suhteellisesti kustannusyksikön nousuun verrattuna, mikä saa selityksensä vähenevän tuoton periaat-teesta.

Kun lopulta on tultu sellaiseen pisteeseen, missä efektiivisen kysyn-nän lisääntyminen ei enää aiheuta minkäänlaista tuotannon lisäänty-mistä, vaan sen yksinomaisena tuloksena on kustannusyksikön nousu, mikä nousu tällöin on täysin suhteellinen efektiivisen kysynnän lisäyk-seen, olemme tulleet olosuhteisiin, joista sopivasti voi käyttää todelli-sen inflaation nimitystä. Tähän kohtaan asti ekspansion vaikutus on kokonaan astekysymys, eikä ole olemassa mitään varhaisempaa koh-taa, johon voisimme vetää rajalinjan ja selittää, että inflatoriset olo-suhteet ovat alkaneet vallita. Jokainen ennen tämän kohdan saavutta-mista tapahtuva rahamäärän lisäys tulee — sikäli kuin se lisää efektiiv-

vistä kysyntää — antamaan tulokseksi *osaksi* kustannusyksikön nousun ja osaksi tuotannon tuloksen lisääntymisen.¹

12 luku. »Tuloteorian» esiinmurtautuminen 1900-luvun rahanarvoteoriassa.

Perinnäinen kvantiteettiteoria oli asettanut vastakkain »rahapuolen», jota rahamäärä kerrottuna kiertonopeudella edusti, ja »tavara-puolen», jolla lähinnä tarkoitettiin yhteiskunnan kokonaistuotannon tuloista tietynä ajanjaksona. Itse asiassa kysymyksessä ei ollut muu kuin (kokonais-)kysynnän ja (kokonais-)tarjonnan vastakkain asettaminen. Mutta mikä todellisuudessa edustaa yhteiskunnan kokonaiskysyntää? Sen ainesosina ovat ennen kaikkea lukemattomat yksityiset *rahatulot*; se on näistä kokoonpantu ja merkitsee siis — lähinnä — yksityisten rahatulojen summaa. Miksi ei tätä yksinkertaisesti otettaisi rahanarvoa selitettäessä kysyntäpuolen lähtökohdaksi enemmän tai vähemmän keino-tekoisen rahamäärän ja kiertonopeuden tulon asemesta?

Rahanarvoteoriassa nimenomaan 1900-luvulla on yhä laajenevassa määrässä näin meneteltykin. Tämän »tuloteorian» alkukehityksessä oli tärkeä osuus eräillä saksalaisilla kansantalouden tutkijoilla.

Jo FR. v. WIESER oli huomauttanut, että vanhemman teorian täytyi epäonnistua rahanarvon selitysyrityksessään sen tähden, että se ei kyennyt oikealla tavalla käsittämään sitä »rahamäärää», joka on ratkaisevaa rahan arvolle. »Rahamäärä merkitsi vanhemmalle teorialle samaa kuin aineellinen rahavarasto, mutta todellisuudessa sitä edustaa *koko se tulojen summa*, joka kansantaloudessa on rahamuodossa käytettävissä.»² Saksalaisella kielialueella on kuitenkin lähinnä JOSEPH SCHUMPETER antanut tulotcoreettiselle rahanarvon selitykselle täsmällisimmän muodon.

Liittyen v. Wieseriin Schumpeter oli vuonna 1911 ensimmäisen kerran ilmestyneessä »taloudellisen kehityksen teoriaa» käsittelevässä tutkimuksessaan jo todennut, että »reaalitulojen ja rahatulojen suhde määrää rahan arvon vaihtelut. Rahatulot kansantaloudessa voivat nousta mitä erilaisimmista syistä, . . . ja silloin jokainen taloussubjekti alkaa . . . antaa jokaiselle käytettävissään olevan rahan yksikölle vähem-

¹ General Theory, s. 303.

² FR. v. WIESER, Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft, Grundriss der Sozialökonomie, I Buch A III, Tübingen 1914, s. 310. kursivointi tämän kirjoittajan.

män arvoa kuin aikaisemmin.»¹ Tässä kuvastuvan tuloteoreettisen käsityksensä rahanarvosta Schumpeter on kuitenkin yksityiskohtaisemmin kehittänyt vasta tunnetussa rahanarvokysymystä käsittelevässä erikoistutkimuksessaan *Das Sozialprodukt und die Rechenpfennige*.²

Tämä tutkimus on kirjoitettu, kuvaavaa kyllä, ensimmäisen maailmansodan jälkipuoliskon aikana, toisin sanoen ajankohtana, jolloin Saksan sittemmin niin jättiläismäisiin mittoihin ehtinyt inflaatio oli jo päässyt hyvälle alulle ja veti sekä teoretikkojen että käytännöllisten raha- ja finanssipoliitikkojen huomiota puoleensa. Schumpeter korostaa voimakkaasti, että syntynyt »rahapoliittinen tilanne» ei ole suinkaan mikään uutuus — »neu sind höchstens die Dimensionen der Probleme». Ilmiö on toistunut monet kerrat aikaisemmin, ja on häpeäksi kansantaloustieteelle, että »tämän päivän rahakysymysten käsittely ei ole mitään voittanut vuosisatojen työstä, vaan on osaksi, ei suinkaan yläpuolella, vaan alapuolella sen tason, jolla näiden kysymysten käsittely oli Englannissa jo bank restrictionin aikana 1797—1821.»³ Tämän asenteensa mukaisesti Schumpeter puolustaa vanhaa kvantiteetti-teoriaa sitä vastaan tehtyjä, monesti diletanttimaaisia hyökkäyksiä vastaan. Omassa positiivisessa rahanarvokysymyksen ratkaisussaan hän ei kuitenkaan ilman muuta asetu kvantiteettiteorian kannalle.

Rahateorian »ankkuripohjaksi» on vaihdantataloudellisissa olosuhteissa otettava yksityiset rahatulot ja niiden vastapainona »sosiaaliprodukti», tiettyinä ajankohtana kansantaloudessa tuotettujen kulutushyödykkeiden (Genussgüter) summa. Kunkin taloussubjektin osuus sosiaaliproduktista riippuu sen panoksen markkina-arvosta, jonka hän on tuotantoprosessiin antanut. »Jokainen taloussubjekti heittää osuutensa kansantalouden suureen automaattiin ja saa koneiston toiminnan tuloksena hyödykemäärän, joka yhdessä toisten taloussubjektien saamien hyödykemäärien kanssa, mitkä puolestaan riippuvat heidän osuuksiensa markkinakelpoisuudesta, tyhjentää sosiaaliproduktin.»⁴ Rahatulot määräytyvät näiden tuotantoprosessiin annettujen »osuuksien» markkina-arvon mukaan. Raha- ja vaihdantatalouden vallitessa talouselämä jakaantuu kahteen suureen vaihtotoimitusten ryhmään, kansantalous kaksiin markkinoihin: toisilla, tuotantovälinemarkki-

¹ JOSEPH SCHUMPETER. *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*, vierte Auflage, München und Leipzig 1935, s. 67.

² Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 44. Band, Tübingen 1917/1918, s. 627—715.

³ M. a., s. 628.

⁴ M. a., s. 633.

noilla, yrittäjät ovat kysyvänä puolena ja tuotantovälineiden omistajat tarjoavana puolena, ja tällöin tapahtuu tuotantovälineiden vaihtaminen rahaan. Toisilla, kulutushyödykkeiden markkinoilla, yrittäjät puolestaan ovat tarjoavana puolena ja kuluttajat kysyvänä, ja tällöin tapahtuu rahan vaihtaminen kulutushyödykkeisiin. Mutta kuluttajat kulutushyödykkeiden markkinoilla ovat tietenkin samoja henkilöitä, jotka esiintyvät tarjoajina tuotantohyödykkeiden markkinoilla ja voivat kulutushyödykkeisiin käyttää vain sen rahan, minkä he ovat tuotantovälinemarkkinoilla saaneet — jolloin yrittäjät on luettava mukaan tarjoajiin tuotantovälinemarkkinoilla oman työ- tai pääomaosuutensa mukaisesti ja vastaavasti oman kulutuksensa mukaisesti kuluttajiin kulutushyödykkeiden markkinoilla.¹

Tällainen on rahan kiertokulun luonne. Ja tästä on ilman muuta johdettavissa väittämä, että »stationäärisen tasapainon vallitessa kaikkien kulutushyödykkeiden hintojen summa vastaa kaikkien tuotantohyödykkeiden hintojen summaa, ja molemmat ovat identtisiä kaikkien rahatulojen summan kanssa». Tämä rahatulojen summa sisällyttää itseensä kaikki liikkeessä olevat rahat, ja jokaisena talousperiodina se vastaa kulutushyödykkeiden kokonaisuutta, merkitsee toisin sanoen reaalityulon rahailmaisua. »Tulemme näkemään, kuinka tärkeä tämä v. Wieserin ensinnä korostama fundamentaalinen yhtälö tulosumman ja sosiaaliproductin välillä on monetääristen yhteyksien ymmärtämiselle.»

Jos kaikkien taloussubjektien tulojen (Einkömmen) summaa — mukaan luettuna valtion ja muiden julkisten yhdyskuntien tulot — talousvuoden kuluessa merkitään E :llä ja kestävien ja lyhytaikaisten kulutushyödykkeiden määriä (*Menge*) m_1 :llä, m_2 :lla, m_3 :lla jne. (jolloin kestävien kulutushyödykkeiden kohdalta tulee kysymykseen vuotuisten uudishankintojen normaalit määrät) sekä niiden hintoja (*Preise*) p_1 :llä, p_2 :lla, p_3 :lla jne., saadaan yhtälö

$$E = p_1 m_1 + p_2 m_2 + p_3 m_3 + \dots + p_n m_n$$

Rahanarvoteorian lähtökohdaksi on tällä tavoin otettava tulosumman ostovoima. Tuloyksiköthän todellisuudessa merkitsevät »pääsylvippua» hyödykevarastoon eivätkä rahayksiköt. »Rahanarvo» ei siis voi merkitä mitään muuta kuin tuloyksikön ostovoimaa, ja »rahan huontuminen» on tällöin ilmiö, jolloin yhtä tuloyksikköä kohti saadaan

¹ M. a., s. 634.

vähemmän tavaraa kuin aikaisemmin, mikä toisin sanoen merkitsee laskevaa ostovoimaa ja kohoavia hintoja.

Mutta loppujen lopuksi tämä ei sisällä muuta kuin vanhan kvantiteettiteorian perusajatuksen. »Mitä ikinä jälkimmäisen viaksi onkin osoitettu — ja sen eri esityksissä voidaan osoittaa lukemattomia vikoja — niin on epäilemätöntä, että 'saamisosoitusten' (Anweisungen), joiden ominaisuutena on, että ne eivät kohdistu tiettyyn objektiin, vaan merkitsevät osoituksia hyödykejoukkoon, reaaliselle merkitykselle täytyy niiden lukumäärän olla sangen ratkaiseva, aivan niinkuin pelimerkkien kokonaismäärä ratkaisee, kuinka suurta osuutta yksityinen pelimerkki edustaa pelaajien yhteisestä rahastosta.»¹

Tulojen summa, E , edustaa itse asiassa kvantiteettiteoriasta tuttua rahamäärän ja kiertonopeuden yhteistulosta, kuitenkin edellytettynä, että liikkeessä olevaan rahamäärään luetaan vain ne rahat, jotka »tuottajat käyttävät tuotantovälinemarkkinoilla ja jotka tuotantovälineiden hankkijat tällöin ansaitsevat ja sitten käyttävät puolestaan kulutushyödykkeiden markkinoilla».² Jos näin määriteltäviä rahamäärää (Geldmenge) merkitään M :llä ja sen kiertonopeutta (Umlaufgeschwindigkeit) — joka oikeastaan olisi korvattava rahan tehokkuuden (Effizienz) käsitteellä — U :lla, saadaan seuraava »rahateorian perusyhtälö»:

$$E = M \cdot U = p_1 m_1 + p_2 m_2 + p_3 m_3 + \dots + p_n m_n$$

Vastaavanlainen yhtälö voitaisiin konstruoida tuotantohyödykkeiden markkinoita silmällä pitäen, missä yhtälössä M , rahamäärä, olisi sama — eikä vain analoginen — yllä olevassa yhtälössä olevan rahamäärän kanssa, mutta tämä tuotantovälinemarkkinoita koskeva yhtälö kohdistuisi tietenkin toiseen konkreettiseen »sosiaaliproduktiin» kuin samanaikainen kulutushyödykkeiden markkinoita koskeva yhtälö.

»Rahateorian perusyhtälön» paikkansapitävyys on Schumpeterin mukaan aivan ilmeinen, »sehän esittää vain aivan kieltämätöntä — mutta ei silti suinkaan arvotonta . . . — itsestään selvyyttä». Tätä itsestään selvyyttä ei koskaan voida kieltää, mutta sen sijaan voidaan olla eri mieltä siitä, mikä on sen selitysarvo. Onko se kenties pelkkää tautologiaa tai identiteettiä, ja ennen kaikkea, jakaantuvatko sen suureet määrääviin ja määräytyviin, niin että siinä kuvastuu kausaaliyhteys? ³

¹ M. a., s. 648

² M. a., s. 675.

³ M. a., s. 676.

Pelkkää tautologiaa yhtälö ei Schumpeterin mielestä kuitenkaan ole. Mutta tiettyä kausaaliyhteyttä se ei myöskään sellaisenaan ilmaise; sehän sanoo vain, että kun muut yhtälön jäsenistä ovat annetut, myös viimeinen, jäljellä oleva, on tällöin määrätty. Yhtälö muodostaa vain lässä aivan formaalisessa merkityksessä lähtökohdan; tulojen, sosiaali-
produktin ja hintojen muuttumisen todellinen kulku, todelliset syy-
yhteydet, on eri tilanteissa tutkittava erikseen.

Tuloteoria, jos sillä tarkoitetaan sellaista rahanarvon vaihtelujen selitystä, missä pääpaino pannaan, ei enää rahamäärälle, vaan »raha-
tulojen suuruudelle tietynä aikavälinä»¹, on kuluvalle vuosisadalla
saanut lukuisasti kannattajia eri maista. Ensimmäisiä niistä, jotka
Ruotsissa ovat edustaneet näitä uusia käsityksiä, on ERIK LINDAHL. Ar-
tikkelissa *Om förhållandet mellan penningmängd och prisnivå* (Min-
nesskrift utgiven av juridiska fakulteten i Uppsala, Uppsala 1929) Lin-
dahl suoritti ensin perinnäisen kvantiteettiteorian kriittillisen arvioinnin.
Oman positiivisen rahanarveteoriansa hän esitti sitten »sisarteoksissa»
Penningpolitikens mål (Malmö 1929) ja *Penningpolitikens medel*
(Malmö 1930).

Lindahl lähtee Schumpeterin tapaan yhteiskunnan kokonaisraha-
tuloista ja kehittää tältä pohjalta kaavansa

$$E(1-s) = PQ.$$

Kaavassa tarkoittaa E yhteiskunnan totaalista nimellistä tuloa, s
ilmoittaa, monesko osa siitä on säästetty, P tarkoittaa kulutustavaroiden
hintatasoa ja Q kulutustavaroiden määrää tietyn periodin kuluessa.²
Kulutustavaroiden hintataso, jota Lindahl Schumpeterin tapaan lä-
hinnä tarkoittaa »rahanarvosta» puhuessaan, riippuu yhtälön mukaan
kulutukseen käytetyn tulo-osan suhteesta kulutustavaroiden määrään.
Muutokset näissä tekijöissä määräävät siis rahanarvon muutoksia. To-
delliset rahanarvon määrääjät ovat kuitenkin ne erilaiset »primääri-
set tapahtumat», jotka nimellistulojen määrän, säästöasteen ja kulutus-
tavaroiden määrän »takana» vaikuttavat näihin.

»Tuloteorian» edustajista viime vuosikymmenien rahanarveteoriassa
on kuitenkin tunnetuin John Maynard Keynes. Kuuluisassa yleisessä

¹ POUL NYBOE ANDERSEN, *Penge og penges vaerd*, København 1943, s. 124.

² LINDAHL, *Penningpolitikens medel*, s. 12.

teoriassaan hän, kuten edellä on osoitettu, lähinnä vain arvosteli perinnäisen kvantiteettiteorian käsityksiä oman työllisyysteorian valossa. Varsinaisen systemaattisen rahanarvoteorian hän oli esittänyt »yleistä teoriaa» joitakin vuosia aikaisemmin julkaisemassaan »esityksessään rahasta»¹.

Kuten Schumpeter ja Lindahl, ottaa Keyneskin rahanarvon muutoksia selvittämään ryhtyessään lähtökohdaksi *kulutushyödykkeiden* hintatason. »Rahan ostovoimalla tarkoitamme rahan kykyä ostaa niitä tavaroita ja palveluksia, joiden ostamiseen *kulutustarkoituksia varten* tietyn yhteisön jäsenet käyttävät rahatulonsa. Tämä merkitsee, että ostovoiman mittana on sellainen rahayksiköllä ostettavissa oleva tavaroiden ja palvelusten paljous, joka on kokoonpantu hyödykkeistä siinä suhteessa, mikä vastaa niiden merkitystä kulutuksessa (weighted according to their importance as objects of consumption)».²

Sellaiset »kvantiteetti-yhtälöt» — kuten Keynes niitä nimittää — kuin edellä esitetty Fisherin $PT = MV$, eivät osoita rahan ostovoiman määräytymistä sellaisena, kuin Keynes tämän käsitteen määrittelee. Ne koskevat hintatasoa, jossa eri artikkelit on »punnittu» ei sen merkityksen mukaisesti, mikä niillä on lopullisessa kulutuksessa, vaan sen mukaan, miten ne antavat aihetta »monetäärisiin transaktioihin» (monetary transactions). On ilmeistä, että nämä kaksi eri punnitsemisysteemiä poikkeavat toisistaan. Kulutusobjekti, joka kulkee alkuperäiseltä tuottajalta suoraan lopulliselle kuluttajalle — sellaisia ovat esim. henkilökohtaiset palvelukset — lisää vähemmän monetääristen transaktioiden volyymia kuin toinen, samanarvoinen objekti, joka kulkee, ennen kuin saavuttaa kuluttajan, monien käsien kautta ja läpi monien tuotannon asteiden, joista jokainen edellyttää monetääristä transaktiota. Nämä kaksi objektia saatetaan näin ollen punnita samanarvoisiksi »kulutusstandardia» (Consumption Standard) silmällä pidettäessä, mutta eriarvoisiksi »rahastandardia» (Currency Standard) silmällä pidettäessä. Sitä paitsi on monenlaisia finanssillejä liiketoimia (many types of financial business), jotka suuresti paisuttavat transaktioiden volyymia, mutta joilla on vain vähän tai ei ollenkaan merkitystä »kulutusstandardille»; esimerkkeinä tästä ovat liiketoimet arvopaperipörssissä³. Käytännössä tärkein ero näin hahmoteltujen »rahastandardin» ja »kulutusstandar-

¹ JOHN MAYNARD KEYNES, *A Treatise on Money*, London 1930; sitaatit seuraavassa ovat kuitenkin vuoden 1935 painoksesta.

² Sama, Vol. I, s. 54.

³ Sama, I, s. 76—77.

din» välillä on se, että edellinen punnitsee tavarat paljon korkeammalle ja palvelukset paljon alemmaksi kuin jälkimmäinen ja että edellinen sisältää, jälkimmäinen ei sisällä finanssiellien transaktioiden objekteja. Seurauksena tästä on, että kun pääomatavaroita koskevien transaktioiden arvo muuttuu suhteessa kulutustavaroita koskevien transaktioiden arvoon tai tavaroiden hinta suhteessa palvelusten hintaan, standardit muuttuvat eri tavalla.¹

Jos Fisherin tyyppiset ja siihen verrattavat yhtälöt eivät oikealla tavalla ilmaise rahan ostovoiman määräytymistä, minkälaisella yhtälöllä ne sitten on korvattava? Keynes on tehnyt yrityksen vastauksen antamiseksi tähän kehittämällä joukon ns. »perusyhtälöitä», Fundamental Equations.

Keynes määrittelee ensin joukon käsitteitä, joista tällainen yhtälö tavallaan on kokoonpantu. *Yhteiskunnan rahatulo* on yhtä suuri kuin *tuotannon tekijöiden ansiot*, ja tämä puolestaan on taas yhtä suuri kuin *tuotannon kustannukset*. *Voitot* (profits) taas ovat yhtä kuin tuotannon juoksevan tuloksen (the current output) myynnistä saatujen tosiasiallisten tulojen (sale-proceeds) ja sen tuotantokustannusten erotus.²

Yhteiskunnan rahatulo on kokoonpantu neljästä ryhmästä, nim. a) erilaisista palkoista ja niihin rinnastettavista tuloista, b) yrittäjien normaaleista tuloista (the normal remuneration of entrepreneurs), c) pääoman korosta (ulkomaisten sijoitusten korko mukaan luettuna), d) säännöllisistä monopolivoitoista, maankoroista ja muista differentiaalituloista³ sekä muista näihin verrattavista tuloista.⁴ Yrittäjät, jotka itse omistavat tuotannon tekijöitä, saavat tässä asemassa »normaalituloja»⁵. Yrittäjien *todelliset* tulot, jotka saadaan vähentämällä yrittäjien menot (kohdat a), c) ja d) edellä) myyntihinnoista, vaihtelevat näiden normaalien tulojen kahden puolen. Milloin ne ylittävät nämä, syntyy *voittoa* (profits), joita Keynes ei A Treatise on Money-teoksessaan tahdo lukea yhteiskunnan rahatuloihin.

»Säästöillä» (savings) Keynes ymmärtää yksilöiden rahatulojen summan ja heidän juoksevaan kulutukseensa käyttämiensä rahamenojen

¹ A Treatise on Money, I, s. 79.

² Sama, I, s. 123.

³ Rents; englantilainen termi rent ei tarkoita, kuten tunnettua, yksinomaan maankorkoa, ja sen vuoksi se on ollut pakko kääntää näin monimutkaisesti.

⁴ A Treatise on Money, I, s. 123.

⁵ Tämän yrittäjien »normaalin tulon» Keynes määrittelee siten, että normaalinä on pidettävä sitä tulon määrää, joka ei kiihoita yrittäjiä enempää lisäämään kuin supistamaan toimintansa laajuutta, A Treatise on Money, I, s. 125.

summan välistä erotusta. Voitot eivät siis ole näin määriteltyjen säästöjen osa. Sen sijaan ne ovat osa investointien arvosta. *Investoinnilla* Keynes tarkoittaa yhteiskunnan pääoman nettolisäystä tietyn ajanjakson aikana. Investoinnin arvo on siis yhtä kuin pääoman lisäyksen arvo tietyssä ajanjaksona. Näin määritelty investoinnin arvo on yhtä kuin säästöjen ja voittojen summa¹, sillä juuri nämä kaksi erää, säästöt ja voitot, osoittavat kansallisvarallisuuden kasvua tietyssä aikana.

Lähtiessään tältä pohjalta muodostamaan rahan ostovoimaa ilmentäviä »fundamentaalisia yhtälöitä» Keynes murtaa perinnäisen anglosaksisen tradition sikäli, että hän ei aseta lähtökohdaksi liikkeessä olevan rahan kokonaismäärää, vaan lähtee, kuten Schumpeter ja Lindahl, *yhteiskunnan rahatuloista*. Hän jakaa kokonaistulon kahteen osaan sillä perusteella, onko se ansaittu kulutushyödykkeiden vai investointihyödykkeiden tuotannossa, ja jakaa edelleen tämän rahatulon *kulutuksen* kahtia: sen mukaan, onko se käytetty kulutushyödykkeiden ostoon vai säästöihin.

Merkitkään E yhteiskunnan kokonaistuloa sellaisena kuin se edellä on määritelty, ja I' sitä osaa tästä, joka on ansaittu investointihyödykkeiden tuotannolla, jolloin I' osoittaa samalla uuden investoinnin tuotantokustannuksia. Tällöin $E - I'$ osoittaa kulutushyödykkeiden juoksevan tuloksen tuotantokustannuksia. Jos edelleen S merkitsee säästöjä, silloin $E - S$ osoittaa sitä osaa tuloista, joka käytetään kulutushyödykkeisiin.

Hyödykekvantiteettien yksikkö on valittava siten, että kunkin yksikön *tuotantokustannukset* ovat samat. Merkitkään — tällaisin yksiköin mitattuna — O hyödykkeiden kokonaistuotantoa ja R sitä kulutustavaroitten ja palvelusten virtaa, joka tulee markkinoille ja jonka kuluttajat ostavat, sekä viimein C investoinnin nettolisäystä, jolloin $O = R + C$.

Jos P merkitsee kulutushyödykkeiden hintatasoa, silloin $P \cdot R$ osoittaa kuluttajien menoja kulutushyödykkeiden ostoihin. Koska toisaalta yhteiskunnan kulutushyödykkeiden kulutus on yhtä kuin erotus tulojen ja säästöjen välillä, saadaan

$$P \cdot R = E - S;$$

koska edelleen $O = R + C$, jolloin $E = \frac{E(R + C)}{O}$, voidaan yhtälö kirjoittaa muotoon

¹ A Treatise on Money, I, s. 126.

$$P \cdot R = \frac{E}{O} (R + C) - S = \frac{ER}{O} + \frac{EC}{O} - S,$$

mutta $E \cdot \frac{C}{O} = I'$ (= uuden investoinnin tuotantokustannukset), jolloin yhtälö voidaan edelleen kirjoittaa muotoon

$$P \cdot R = \frac{E \cdot R}{O} + I' - S. \text{ Tästä saadaan}$$

$$1) \quad P = \frac{E}{O} + \frac{I' - S}{R}.$$

Tämä on ensimmäinen Keynesin »perusyhtälöistä» (Fundamental Equations). Yhtälössä siis P tarkoittaa kulutushyödykkeiden hintatasoa, mikä hintataso puolestaan on Keynesin tapaan määritellyn rahan ostovoiman inverssiarvo. Yhtälö osoittaa, että yhteiskunnan rahatulojen kasvaessa kulutustavaroiden hintataso pyrkii nousemaan, kokonaisuutannon kasvaessa sitä vastoin alenemaan. Edelleen se osoittaa, että hintataso pyrkii nousemaan uusien investointien kustannusten ylittäessä säästöjen määrän, sen sijaan alenemaan, jos suhde näiden välillä on päinvastainen.

P voidaan edelleen ilmaista uudella tavalla ottamalla käytäntöön eräitä uusia apukäsitteitä. W merkitkään ansion määrää inhimillisen työponnistuksen yksikköä kohden (per unit of human effort), jolloin W :n inverssiarvo osoittaa rahan ostovoimaa työn suhteen (the Labour Power of Money). W_1 taas merkitkään ansion määrää tuotannon yksikköä kohden (per unit of output), toisin sanoen $W_1 = \frac{E}{O}$, ja e tehokkuuskerrointa (coefficient of efficiency); näiden termien suhde on sellainen, että $W = e \cdot W_1$. Toisin sanoen, jos W eli tulon määrä työponnistuksen yksikköä kohden on konstantti ja e , tuotannon tehokkuus, kasvaa, W_1 :n eli kutakin tuotannon yksikköä kohden tulevan tulon määrän täytyy alentua. Ensimmäinen »perusyhtälö» voidaan nyt, koska $W_1 = \frac{E}{O}$, kirjoittaa muotoon

$$2) \quad P = W_1 + \frac{I' - S}{R}, \text{ ja edelleen, koska } W_1 = \frac{W}{e}, \text{ muotoon}$$

¹ A Treatise on Money, I, s. 135.

$$3) \quad P = \frac{1}{e} \cdot W + \frac{I' - S}{R}. \quad 1$$

Yhtälöstä huomataan, että kulutushyödykkeiden hintataso eli rahan ostovoiman (keynesiläisessä merkityksessä) inverssiarvo riippuu ensinnäkin tuotantokustannuksista tai, toiselta näkökannalta katsoen, tuotannon tehokkuudesta siten, että tuotannon määrän lisääntyessä kustannusyksikköä kohti eli toisin sanoen tuotannon tehokkuuden kasvassa hintataso pyrkii alenemaan. Edelleen tämä hintataso riippuu, kuten edellä jo todettiin, investointien edellyttämien kustannusten ja juoksevien säästöjen suhteesta siten, että uusien investointien vaatimien kustannusten ylittäessä juoksevien säästöjen määrän hintataso pyrkii nousemaan, mutta investointikustannusten jäädessä säästöjä pienemmiksi hintataso pyrkii laskemaan. »Rahan ostovoiman stabiliteetti edellyttää näin ollen kahta ehtoa — että tuotannon tehokkuus säilyy konstanttina ja että uusien investointien vaatimat kustannukset pysyvät yhtä suurina kuin juoksevien säästöjen volyymi»².

Ensimmäinen perusyhtälö ja sen muunnokset koskevat ainoastaan *kulutushyödykkeiden* hintatasoa. Miten sitten määräytyy *kokonaistuotannon* (siis kulutushyödykkeiden + investointihyödykkeiden tuotannon) hintataso? P :n tarkoittaessa kulutushyödykkeiden hintatasoa, P' merkitköön investointihyödykkeiden hintatasoa. Jos kokonaistuotannon hintatasosta käytetään merkkiä π , ja uusien investointihyödykkeiden lisäyksen arvosta (myyntihinnasta) merkkiä I (tämä on siis erotettava tämän lisäyksen *tuotantokustannuksista*, joista ylempänä käytettiin merkkiä I'), silloin saadaan seuraavat yhtälöt:

$$\begin{aligned} \pi &= \frac{P \cdot R + P' \cdot C}{O} \\ &= \frac{(E - S) + I}{O} \quad 3 \\ 4) \quad &= \frac{E}{O} + \frac{I - S}{O}. \quad 4 \end{aligned}$$

¹ A Treatise on Money, I, s. 136.

² Sama, I, s. 136.

³ $(E - S)$ = kulutuksen arvo, T. J.

⁴ A Treatise on Money, I, s. 137.

Tämä on toinen Keynesin »perusyhtälöistä», ja se voidaan edelleen ylempänä noudatettua menettelyä vastaavasti kirjoittaa muotoon

$$5) \quad \pi = W_1 + \frac{I-S}{O}$$

$$6) \quad = \frac{1}{e} \cdot W + \frac{I-S}{O} \cdot 1$$

Voitoilla Keynes ylempänä esitetyn määritelmän mukaisesti tarkoitti (A Treatise on Money-teoksessaan — Keynesin käsitys tässä suhteessa on sittemmin »yleisessä teoriassa» muuttunut) tuotteiden todellisten myyntihintojen ja niiden tuotantokustannusten välistä eroa, tuotantokustannuksiin luettuna myös yrittäjien omien, itse käyttämiensä tuotannon tekijöiden »normaali» hinta. Jos Q_1 tarkoittaa kulutushyödykkeiden tuotannosta ja myynnistä saadun voiton määrää, Q_2 investointihyödykkeistä saatua voittoa ja Q kokonaisvoittoa, silloin

$$Q_1 = P \cdot R - \frac{E \cdot R}{O}$$

(eli kulutushyödykkeiden hinta on yhtä suuri kuin kulutushyödykkeiden tuotantokustannukset)

$$= E - S - (E - I)$$

(eli yhtä kuin se osa tulosta, joka kulutetaan, miinus kulutushyödykkeiden tuotantokustannukset edellä annetun määritelmän mukaan) eli toisin sanoen²:

$$7) \quad Q_1 = I - S$$

Koska kokonaisvoitto $Q = Q_1 + Q_2$, ja koska $Q_2 = I - I'$ (investointihyödykkeiden arvo eli myyntihinta miinus niiden tuotantokustannukset), saadaan kokonaisvoittoa esittämään yhtälö

$$8) \quad Q = Q_1 + Q_2 \\ = I - S \cdot 3$$

Yhtälöistä nähdään, että kulutushyödykkeiden tuotannosta ja myynnistä kertyvien voittojen määrä on yhtä suuri kuin erotus uusien investointien *kustannusten* ja säästöjen välillä (voitto on negatiivinen, silloin, kun säästöt ylittävät puheena olevat kustannukset) ja kokonais-

¹ A Treatise on Money, I, s. 137.

² Sama, I, s. 138.

³ Sama, I, s. 138.

voitto taas on yhtä kuin erotus uusien investointien *arvon* ja säästöjen välillä; se on siis negatiivinen säästöjen noustessa uuden investoinnin arvoa suuremmaksi.

Koska $Q_1 = I' - S$ ja $Q = I - S$, voidaan yhtälöt 2) ja 5) kirjoittaa muotoon

$$9) \quad P = W_1 + \frac{Q_1}{R} \text{ ja}$$

$$10) \quad \pi = W_1 + \frac{Q}{O}.$$

Yhtälöt osoittavat, että kulutushyödykkeiden hintataso riippuu tuotannon tekijöille tulevien ansioiden määrästä plus voittojen määrästä kulutushyödykkeiden tuotannon yksikköä kohden. Kokonaistuotannon hintatason suhteen voidaan tehdä vastaavat johtopäätökset.

Keynesin fundamentaalisissa yhtälöissä ei siis ensinkään esiinny liikkeessä olevan rahan määrää. Keynes huomauttaa nimenomaan, että rahan ostovoiman sen paremmin kuin kokonaistuotannonkaan hintatason suhde rahan määrään ja kiertonopeuteen ei ole niin välitöntä kuin vanhanmalliset kvantiteetti-yhtälöt antavat aiheutta otaksua.² Täydellisen tasapainon tilassa kuitenkin, minkä edellytyksenä mm. on, että $I = I' = S$, että toisin sanoen uusien investointien arvo on sama kuin niiden tuotantokustannukset ja nämä taas vastaavat määrältään säästöjen määrää, tavanomainen kvantiteettiteoreettinen suhde rahamäärän, rahan kiertonopeuden ja hintatason välillä on osoitettavissa. Liikkeellä olevan rahan (Current Money) Keynes jakaa kolmeen ryhmään, nim. 1. *tulosäästöihin* (Income-deposits)³, joilla hän tarkoittaa niitä kassasäästöjä, mitä yksityisille kertyy henkilökohtaisista tuloistaan ja mitä he käyttävät tulevien henkilökohtaisten menojensa suorittamiseen tai muuttaakseen ne varsinaisiksi säästöiksi; 2. *liikesäästöihin* (Business-

¹ A Treatise on Money, I, s. 138.

² A Treatise on Money, I, s. 146.

³ Keynesille on täysin saman arvoista rahaa se käteinen raha, jota työmies pitää kassana hallussaan, ja se, mitä juoksevista tuloista juoksevia menoja varten on sijoitettu milloin tahansa nostettavissa olevana pankkitilille; molemmat hän lukee *Income-deposits*-käsitteeseen. Vrt. A Treatise on Money, I, esim. s. 35. — Termi on katsottu tarkoituksenmukaisemmaksi kääntää *tulosäästöksi* kuin tulotalletukseksi sen tähden, että talletus tarkoittaa aina ja nimenomaan pankkitalletusta, mutta sen sijaan voi, vaikkakin ehkä hieman keinotekoisesti, puhua säästöistä silloinkin kun tarkoitetaan »takana» kassana pidettävää käteisrahasummaa.

deposits), jotka yrittäjille ja yrityksille ovat samanluonteisia kuin tulosäästöt yksityisille; kun suoritettavana olevat menot eivät lankea yhteen tulojen kertymisen kanssa, täytyy pitää kassaa — suurin osa siitä on tässä tapauksessa shekkitulilla pankeissa — sellaisten menojen suorittamista varten, jotka lankeavat maksettaviksi toisena ajanjaksona kuin vastaavan suuruinen tulo on kertynyt; 3. *varsinaisiin säästöihin* (Savings-deposits), joita ei enää pidetä tulevia maksujen suorituksia varten, vaan *sijoituksena* joko välittömästi säästökorkoa silmällä pitäen tai odottamassa muunlaatuksia sijoitusmahdollisuuksia. Tulosäästöjä ja liikesäästöjä, jotka luonteeltaan selvästi eroavat varsinaisista säästöistä ja ovat toisiinsa rinnastettavissa, Keynes nimittää yhteisellä nimityksellä kassasäästöiksi (Cash-deposits).¹

Jos, niinkuin äsken edellytettiin, sellainen täydellinen tasapainotila vallitsee, jolloin $I = I' = S$, silloin yhtälössä

$$P = \frac{E}{O} + \frac{I' - S}{R} \text{ oikean puolen toinen lauseke } \frac{I' - S}{R} = 0, \text{ ja sama-}$$

ten yhtälössä $\pi = \frac{E}{O} + \frac{I - S}{O}$ oikean puoliskon jälkimmäinen lauseke = 0.

Tällöin siis $P = \frac{E}{O}$, ja samoin $\pi = \frac{E}{O}$, siis $P = \pi = \frac{E}{O}$. Mutta nyt Keynes ottaa käytäntöön oman kiertonopeuden käsitteensä, jonka hän määrittelee siten, että E (eli yhteiskunnan kokonaisrahatulo) = $M_1 V_1$, jossa M_1 tarkoittaa kokonaistulosäästöjä ja V_1 niiden kiertonopeutta; kiertonopeus V_1 on siis Keynesin määritelmän mukaan yhteiskunnan vuotuisen rahatulon (E) suhde tulosäästöjen määrään.² Tällöin voidaan hintatasoyhtälöt kirjoittaa muotoon $\pi = P = \frac{M_1 V_1}{O}$.³ Tästä saadaan edelleen

$$P \cdot O = M_1 \cdot V_1^4$$

Tämä muistuttaa suuresti, niinkuin Keynes huomauttaa, Fisherin tunnettua yhtälöä $P \cdot T = M \cdot V$. Erona on se, että Keynesin yhtälössä O tarkoittaa juoksevan tuotannon tulosta, kun sen sijaan Fisherin yhtälössä T edustaa transaktioiden paljoutta, ja edelleen, että Keynesin yhtälössä M_1 ja V_1 edustavat tulosäästöjen määrää ja niiden kierto-

¹ Vrt. A Treatise on Money, I, s. 35—36.

² Vrt. A Treatise on Money, I, s. 44, 149.

³ Vrt. A Treatise on Money, I, s. 44, 149.

⁴ A Treatise on Money, I, s. 150.

nopeutta, kun sen sijaan M ja V Fisherin yhtälössä edustavat, Keynesin terminologiaa käyttäen, kassasäästöjä (siis tulosäästö + liikesäästö) ja niiden kiertonopeutta.¹

Mutta yhtälö $P = \frac{M_1 V_1}{O}$ pitää kuitenkin paikkansa vain jos edellytetty tasapainotila on olemassa. Jos tasapainotila häiriintyy esim. siitä syystä, että säästöjen volyyymi poikkeaa uuden investoinnin kustannuksista, silloin »hintataso voi poiketa tasapainoarvosta ilman että rahamäärässä tai sen kiertonopeudessa on tapahtunut mitään muutosta.»² Toiselta puolen myös monetäärisissä tekijöissä tapahtuvat muutokset voivat olla tasapainon häiriintymisen syinä.

Miten hintatason tasapainon järkkäminen sitten yleensä tapahtuu? Kokonaistuotannon tuloksen hintataso π on yhtälön 4) mukaan

$$\pi = \frac{E}{O} + \frac{I - S}{O}$$

Tästä yhtälöstä seuraa, että »hintataso on kokonaisuudessaan kolmen tekijän määräämä; nämä ovat 1) E , tuotannon tekijöiden raha-ansioiden volyyymi, 2) O , tuotannon juoksevan tuloksen volyyymi, ja 3) $I - S$, investoinnin arvon ja säästöjen volyymin välinen erotus. Hintatason muutokset voivat näin ollen syntyä vain jonkin tai kaikkien näiden perustekijöiden muutoksista johtuen».

Tavallisimmin hintatason tasapainon häiriintyminen tapahtuu Keynesin mukaan tekijän 3) välityksellä, toisin sanoen siten, että säästöjen ja investointien suhde muuttuu. Silloinkin kun pohjimmainen syy on monetäärisissä tekijöissä, ne vaikuttavat lähinnä tätä tietä. Lisääntynyt kassavarojen määrä (an increased quantity of cash), johon myös keskuspankin reservit on luettava, on omansa tekemään pankit taipuviksi lieventämään luotonannon ehtoja, siis lähinnä alentamaan korkokantaansa. Yrittäjien halu investointeihin kasvaa tällöin. Tätä ei säästöjen samanaikainen vastaava laajeneminen yleensä kompensoi. Täten siis I' tai I (jos on kysymys kokonaistuotannon hintatasosta eikä vain kulutustavaroiden) kasvaa S :ään verrattuna, ja hintataso nousee aluksi tämän tekijän vaikutuksesta. Mutta hintojen kohoaminen lisää yrittäjien satunnaisia voittoja. Tämä vie tasapainon järkkymisen toiseen vaiheeseen; yrittäjät, joiden voitot ovat kasvaneet, ovat taipuvaisia lisää-

¹ Vrt. A Treatise on Money, I, s. 150.

² Sama, I, s. 147.

mään korvauksia tuotannon tekijäin palveluksista, ja silloin myös yhteiskunnan rahatulot (siis E) nousevat, ja sitä tietä hinnat.¹

Kuten Wicksellin ja Casselin, on siis Keynesinkin mukaan pankkien luotonannon ehdoilla »avainasema» hintatason muutoksissa »Ehdoilla, joilla ne ovat valmiit myöntämään luottoja, pankit (the banking system) voivat . . . määrätä — suurin piirtein puhuen — liikemaailman investointien määrän. Säästöjen määrä taas riippuu niiden päätösten kokonaistuloksesta, joita yhteiskunnan jäsenet tekevät sen suhteen, miten suuren osan rahatuloistaan he käyttävät kulutukseen ja miten suuren osan säästämiseen. Sen mukaan kuin pankit sallivat investointien määrän ylittävän tai alittavan säästöjen määrän, hintataso . . . nousee tai laskee».² Tämä on se tie, jonka kautta normaalit hintatason heilahtelut tapahtuvat sellaisen yhteiskuntamuodon vallitessa kuin mikä esim. Englannissa ja Amerikassa vallitsee. Totalitäarisessä systeemissä sitä vastoin voidaan hyvin ajatella hintatasoon vaikutettavan myös siten, että valtiovallan käskyllä rahatulojen määrää nostetaan tai alennetaan. »Bolševistisellä Venäjällä tai fascistisessä Italiassa saattaa olla mahdollista dekreeteillä muuttaa ansioiden rahamäärää yhdellä iskulla. Mutta sellaista menettelyä ei voida käyttää muualla maailmassa vallitsevan demokraattisen individualismin vallitessa. . . . Yhtälön ensimmäiseen termiin voidaan vaikuttaa vain välillisesti — sitä voidaan kohottaa kiihottamalla yrittäjiä runsailla luotoilla ja tavallista suuremmilla voitoilla ja alentaa painostamalla yrittäjiä luottorajoituksin ja tavallista suuremmin tappioin.»³

Keynesin näin kehittämässä rahanarvoteoriassa oli siis »wickselliläisellä» säästöjen ja investointien suhteella olennainen osuutensa. Keynes edellytti toisin sanoen, että investoinnit saattoivat nousta säästöjä suuremmiksi tai jäädä niitä vähäisemmiksi, jolloin edellisessä tapauksessa hintataso pyrkii nousemaan, jälkimmäisessä alenemaan. Tämän käsityksen Keynes on hylännyt⁴ »yleisessä teoriassaan».

¹ Vrt. A Treatise on Money, I, s. 262—265.

² Sama, I, s. 153.

³ Sama, I, s. 273.

⁴ »Hylännyt» ei o'le ehkä aivan oikea sana, sillä Keynes huomauttaa »yleisessä teoriassaan» nimenomaan, että johlopäätökset, joihin hän aikaisemmin on tullut, ovat kyllä päteviä, jos käsitteitä muistetaan käyttää siinä erikoismerkityksessä, jonka hän niille A Treatise on Money-teoksessaan antoi: »since conclusions (relating, in particular, to the excess of saving over investment), which were only valid, if the terms employed were interpreted in my special sense . . .»; kun näille termeille kuitenkin tavallisesti annetaan toinen sisältö, silloin ne aiheuttavat sekaannusta, ja sen vuoksi aikaisempaa kantaa on ollut aihetta tarkistaa.

Säästäminen ja investointi ovat Keynesin uuden, yleisessä teoriassa esitetyn käsityksen mukaan *arvoltaan samat*. Saamme näet kaavan:

tulo = tuotannon tuloksen arvo = kulutus + investointi (tästä seuraa että investointi = tulo — kulutus)

säästäminen = tulo — kulutus

sen vuoksi säästäminen = investointi.¹

Se, että Keynes aikaisemmassa teoksessaan oli päätenyt siihen tulokseen, että säästäminen ja investointi voivat olla arvoltaan erilaisia, johtui siitä, että hän silloin ei kokonaistuloon yhtenä aineosana liittyvään yrittäjien tuloon laskenut heidän faktillisesti realisoitunutta tuloaan, vaan tietyllä tavalla määritellyn »normaalin yrittäjän tulon». Säästämisen suuremmuudella investointiin verrattuna tarkoitti hän tällöin sitä, että tuotanto oli sellainen, että yrittäjät omistamiensa pääomatavaroiden avulla ansaitsivat vähemmän kuin »normaalin yrittäjän tulon».²

Rahanarvoteorian kehitystä koskevan dogmihistoriallisen katsauksen, joka pyrkii yksityiskohtaisen kuvauksen asemesta keskittymään lähinnä eräiden merkitsevien keskushahmojen ja pääteorioiden ympärille, voi perustellusti päättää Keynesiin. Keynesillä on merkittävä asema rahanarvoteorian kehityshistoriassa ennen kaikkea kahdesta syystä. Hän on, kuten äsken esitetystä ilmeni, ensinnäkin eräs niistä, jotka ovat tehokkaasti vaikuttaneet vanhan jäykästi kvantiteettiteoreettisen tradition murtamiseen siinä mielessä, että rahanarvon monetääriisiä tekijöitä määrättäessä otetaan lähtökohdaksi, ei enää rahamäärää, johon dogmaattinen kvantiteettiteoria oli tuijottanut silmänsä sokeiksi, vaan rahatulot, tai oikeammin rahatuloissa lähimmän ilmauksensa saava kokonaiskysyntä. Tämän »tuloteorian» edustajista³ Keynesillä on epäilemättä keskeisin asema.

Se kohta, missä Keynes on rahanarvoteorian kehitykseen antanut ehkä eniten omintaan, on kuitenkin *työllisyysasteen* varteen ottamisen välttämättömyyden korostaminen rahanarvon määräytymisen tekijöitä selvitettyä. Rahanarvon määräytyminen on erilaista vajaa-työllisyyden ja täystyöllisyyden välitessä. Tämän ajatuksen Keynes kiteyttää edellä selostettuun kaavaansa: »Niin kauan kuin tuotannon tekijöitä on käyttämättä, *työllisyys* tulee muuttumaan samassa suhteessa

¹ General Theory, s. 63.

² Vrt. General Theory, s. 77.

³ Keynesillä samoin kuin Schumpeterillä, tuloteoria ei ollut mikään kvantiteettiteorian jyrkkä vastakohta, vaan merkitsi vain sen modifiointia,

kuin rahamäärä, mutta kun täystyöllisyys vallitsee, hinnat tulevat muuttumaan samassa suhteessa kuin rahamäärä». Keynes on tämän esittäessään heti samalla osoittanut, että se on vain kaava, joka ei sellaisenaan sovellu todellisuuteen; useat eri tekijät aiheuttavat sen, että »rahamäärän» — oikeastaan efektiivisen kysynnän — kasvaessa hintatason nousu alkaa jo silloinkin, kun täystyöllisyyttä ei ole saavutettu. Hintatason nousu on kuitenkin efektiivisen kysynnän nousua hitaampaa niin kauan kuin täystyöllisyyspistettä ei ole saavutettu.

Tämä ajatus on — usein siinä kaavamaisessa muodossa esitettynä, jonka epätodellisuuden Keynes itse oli heti osoittanut — laajalle levinnyt nykypäivien rahateoreettiseen ja myös raha- ja finanssipoliittiseen ajatteluun. Esim. sodasta johtuvan kysynnän lisääntymisen vaikutukset hintatasoon ovat epäilemättä aivan toiset jossakin Suomen kaltaisessa maassa, jossa olennaista työttömyysreserviä ei ensinkään ollut ja tuotantovoimain mobilisointi sotatarkoituksiin näin ollen välttämättömästi aiheutti kulutustavaroiden tarjonnan suuren supistumisen, ja Yhdysvalloissa, jolla sotateollisuutta kehittämään lähtiessään oli kymmenmiljoonainen työttömien reservi ja joka tämän ansiosta saattoi sota-tuotannosta huolimatta *lisätä* kulutustavaratuotantoa kymmenellä, viidellätoista prosentilla. — Ajatusta alettiin 1930-luvun kansantaloustieteessä jokseenkin samanaikaisesti korostaa useammalta eri taholta — eikä siis vain Keynesin —, mutta muissakin suhteissa suurta huomiota herättäneen »yleisen teorian» ideavarastoon sisältyvänä se on totuttu yhdistämään ennen kaikkea Keynesin nimeen.

Rahanarvoteorian dogmihistorian päättäminen Keynesiin ei tietenkään merkitse sitä, että katsottaisiin, ettei nykypäivien kansantaloustiede ole Keynesin ohella synnyttänyt rahateoriassa mitään muuta varteenotettavaa. Edellä jo viitattiin eräisiin saksalais-itävaltalaisiin tutkijoihin. Merkitseviä ansioita uusimman rahanarvoteorian kehityksessä on myös, niinkuin tunnettua, ruotsalaisella ns. Tukholman koululla eli »ruotsalaisella nus-wickselliläisellä koululla», kuten mm. Tord Palander tätä tutkijapiiriä nimittää.¹ Tällaisen nimityksensä »koulu» on saanut siitä, että sen rahateoreettisen analyysin lähtökohtana on lähinnä Knut Wicksellin rahateoria. Asia erikseen on tietysti, että Tukholman koulu tai ainakin sen eräät edustajat ovat tästä lähtökohdasta huolimatta saattaneet päätyä ajatuksiin, jotka melko jyrkästikin poikkeavat Wicksellin ajatuksista.

¹ Vrt. TORD PALANDER, Om »Stockholmsskolans» begrepp och metoder, Ekonomisk Tidskrift, Stockholm 1941, s. 89.

Tukholman koulun rahateorialla on läheisiä yhtymäkohtia Keynesin rahateoriaan nimenomaan siinä muodossa kuin Keynes esitti sen *A Treatise on Money*-teoksessaan. Myös Tukholman koulu asettaa rahatulojen rahamäärän asemesta rahanarvoteoriaansa lähtökohdaksi — korostaen muuten paljon nimenomaisemmin kuin Keynes vastakohta-asennettaan kvantiteettiteorian suhteen —, ja Tukholman koulu asettaa niin ikään Wicksellin perinteiden mukaisesti suuren painon säästämisen ja investoinnin väliselle suhteelle.

Tukholman koulun rahateoreettisten esitysten joukossa ovat ajallisesti ensimmäisiä MYRDALIN hinnanmuodostusta dynaamisten edellytysten vallitessa käsittelevä väitöskirja¹ sekä Lindahlin edellä selostetut työt. Varsinkin Lindahlin tutkimusten voi katsoa samalla olleen, ei vain ajallisesti ensimmäisiä, vaan myös sikäli koko Tukholman koulun rahanarvoteorialle perustavaa laatua olevia, että ne antoivat voimakkaita herätteitä eräille »koulun» myöhemmille töille. Siten esim. Myrdalin toinen tunnettu, kolmella eri kielellä — erinäisin muunnoksien — ilmestynyt tutkimus »rahateoreettisesta tasapainosta»² on huomattavalta osalta Lindahlin »Peningpolitikens medel»-teoksen kritiikkiä tai oikeastaan Lindahlin tässä teoksessa Wicksellin käsityksistä esittämän kritiikin kritiikkiä.

Wicksellin, Lindahlin ja Myrdalin työt muodostivat sen teoreettisen pohjan, jolta lähtivät 1930-luvulla suuren pulakauden vaikutuksen alaisina kirjoitetut ja sellaisina nimenomaan työllisyysprobleemia tavalla tai toisella sivunneet HAMMARSKJÖLDIN³, JOHANSSONIN⁴ ja ÖHLININ⁵ monografiat sekä Myrdalin kolmas näitä problemeja nimenomaan julkisen talouden ja finanssipolitiikan näkökulmasta käsittelevä teos⁶. Kaikki nämä julkaistiin, kuvaavaa kyllä, työttömyyskysymystä

¹ GUNNAR MYRDAL, *Prisbildningsproblemet och föränderligheten*, Uppsala 1927.

² GUNNAR MYRDAL, *Om penningteoretisk jämvikt, En studie över den »normala röntan» i Wicksells penninglära*, *Ekonomisk Tidskrift* 1931, s. 191—302; sama, *Der Gleichgewichtsbegriff als Instrument der geldtheoretischen Analyse*, *koomateoksessa Beiträge zur Geldtheorie*, herausgegeben von Friedrich A. Hayek, Wien 1933, s. 361—487; edelleen sama, *Monetary equilibrium*, London 1939.

³ DAG HAMMARSKJÖLD, *Konjunkturspridningen*, Bilaga 4 till arbetslöshetsutredningens betänkanden, *Statens offentliga utredningar* 1933:29, Stockholm 1933.

⁴ ALF JOHANSSON, *Löneutvecklingen och arbetslösheten*, *Statens offentliga utredningar* 1934:2, Stockholm 1934.

⁵ BERTIL ÖHLIN, *Peningpolitik, offentliga arbeten, subventioner och tullar som medel mot arbetslöshet*, *Statens offentliga utredningar* 1934:12, Stockholm 1934.

⁶ GUNNAR MYRDAL, *Finanspolitikens ekonomiska verkningar*, *Statens offentliga utredningar* 1934:1, Stockholm 1934.

selvittämään asetetun valtion komitean mietinnön liitteinä. — Päättyneen toisen maailmansodan aikana, sodan johdosta aktuelleiksi tulleiden inflaatioprobleemien yhteydessä, on Tukholman koulun rahanarvoteoriaa käsitellyt mielenkiintoisella tavalla erinäisissä aikakauslehtiartikkeleissa erityisesti Bertil Ohlin.¹

Rahakysymyksiä ovat viime vuosina huomattavalla tavalla käsitelleet myös eräät tanskalaiset ja norjalaiset tutkijat. Huomiota — osittain tosin melko kriittistä — on herättänyt varsinkin tanskalaisen JØRGEN PEDERSENIN teos Pengeteori og pengepolitik, jossa hän paikotellen varsin epätraditionaalisella tavalla on koettanut esittää nykyaikaista rahateoriaa. Pedersenin rahanarvoteorialle on ominaista ennen kaikkea se, että hän hylkää niin kvantiteetti- kuin tuloteoriankin ja esittää sen sijaan eräänlaisen modernisoidun kustannusteorian. Rahan arvon määräytymistä kuvaa Pedersenin mukaan kaava

$$P = \frac{k}{E} L,$$

jossa P tarkoittaa hintatasoa, L keskimääräistä työpalkkaa, E työn rajatuottavuutta ja k monopolistista tekijää hinnanmuodostuksessa. Jos täysin vapaa kilpailu vallitsee, on $k = 1$, mikä merkitsee, että P, hintataso, jää riippumaan toisaalta L:stä, työpalkkojen tasosta, ja toisaalta E:stä, työn rajatuottavuudesta.²

13 luku. Yhteenveto: kvantiteettiteorian vaihtuminen tuloteoriaan.

Edellä olevassa katsauksessa, jossa ei ole pyritty esittämään rahanarvoteorian yksityiskohtaista dogmihistoriaa, vaan koetettu vain selostaa eräitä pääteorioita ja niiden johtavien edustajien käsityksiä, on huomio jouduttu kiinnittämään varsinkin ns. kvantiteettiteorian kehityk-

¹ Esim. Stockholmsskolan kontra kvantitetsteorien, En analys av variationer i penningmängd, likviditet, köpkraft och prisutveckling, Ekonomisk Tidskrift, Uppsala 1943, sekä tämän jatkoartikkeli Likviditet, löner och penningteori, Svar till professor Jørgen Pedersen, Ekonomisk Tidskrift, Uppsala 1943. Aiheen tähän Ohlinin jatkoartikkeliin oli antanut tanskalaisen professori Jørgen Pedersenin Ohlinin käsityksiin kohdistama arvostelu artikkelissa Stockholmsskolens pengeteori, Bemaerkninger i anledning af prof. Ohlins artikel, Ekonomisk Tidskrift, Uppsala 1943.

² JØRGEN PEDERSEN, Pengeteori og Pengepolitik, København 1944, s. 152 ja seur. Vrt. myös REINO ROSSI, Arvostelu Pedersenin teoksesta Kansantaloudellisessa Aikakauskirjassa, 42. vuosikerta, IV nide, Helsinki 1946, s. 388.

seen. Kvantiteettiteoria, oppi siitä, että rahanarvo määräytyy — edellytettynä, että hyödykemäärässä ja kiertonopeudessa ei tapahdu muutoksia — liikkeessä olevan rahamäärän muutosten mukaisesti, on epäilemättä ollut keskeinen, johtava, yleisimmin kannatettu rahanarvoteoria sinä yli kahden vuosisadan aikana, joka ulottuu, sanokaamme, Lockesta Fisheriin. Kuluvalla vuosisadalla, ja nimenomaan 1930- ja 1940-luvuilla kvantiteettiteorian vanha valta-asema on kuitenkin alkanut pahasti horjua, ja tällä hetkellä näyttää, että kansantaloustiede olisi selvästi kulkemassa tämän teorian ohitse. Liian kategorisia johtopäätöksiä on kuitenkin syytä varoa; pitkän kehityshistoriansa aikana kvantiteettiteoria on aikaisemminkin ollut hylättyä ja unohtuissa, mutta jälleen kokenut ylösnousemuksen. Siltä on, kuten Schumpeter toteaa, jo useita kertoja »katkaistu pää», mutta silti se on tarun lohikäärmeen tavoin noussut yhä uudelleen ja uudelleen.¹

Rahanarvoteoreetikot, olivat he sitten »kvantiteettiteoreetikoita» tai »tuloteoreetikoita», ovat yleensä yksimielisiä siitä, että kaiken rahanarvon muutoksia koskevan erittelyn lähtökohdaksi on otettava kysynnän ja tarjonnan väliset suhteet, nämä »arkipäiväiset, mutta ymmärrettävät käsitteet», kuten Keynes huomauttaa. On itsestään selvää, että »tavaroiden ja palvelusten tarjonta ja kysyntä on ratkaiseva hintakehitykselle, ja näin on, oli sitten kysymys yksityisestä tavarasta, tietyistä tavararyhmistä tai kaikkien tavaroiden ja palvelusten kokonaisuudesta. Muutokset 'kulutustavaroiden' ja 'muiden tavaroiden' hintatasossa ovat riippuvaisia osaksi tarjontasuhteista, osaksi tavaroiden ja palvelusten totaaliseen määrään kohdistuvasta kysynnästä.»²

Kvantiteettiteoria nimenomaan populaarisessa muodossaan sivuutti kernaasti kiertonopeuden vaihteluista tulevat komplikaatiot, edellytti tämän tekijän toisin sanoen konstantiksi ja sikäli passiiviseksi, ja selitti maksuvälineiden määrän muutosten edustavan kokonaiskysynnän muutoksia. Todellisuudessa asianlaita on kuitenkin niin, että liikkeessä olevien maksuvälineiden määrän muutoksilla voidaan varsin huonosti mitata kokonaiskysynnässä tapahtuvia muutoksia. Sen tosin voi sanoa — vaikka sekään ei välttämättä aina pidä paikkaansa —, että kokonaiskysynnän kasvaessa setelistö ja muut maksuvälineet myös lisääntyvät, ja päinvastoin. Mutta tämä ei vielä sano kovin paljon ja on aivan toista kuin väite, että muutokset maksuvälineiden määrässä ja kokonaiskysynnässä tapahtuisivat tarkalleen (tai ainakin jokseenkin) sa-

¹ SCHUMPETER, m. a., s. 648.

² ÖHLIN, *Stockholmsskolan kontra kvantitetsteorien*, s. 37.

massa suhteessa. Kokemuksesta voidaan poimia lukemattomia esimerkkejä, jotka osoittavat, että *tämä* väite ei vastaa todellisuutta. Tämä pitää paikkansa nimenomaan, kun on kysymys »lyhyen ajan» muutoksista maksuvälineistössä; voinee ylipäänsä sanoa, että maksuvälineiden määrän kasvaessa kokonaiskysyntä seuraa mukana hitaammin. Vuoden 1939 aikana liikkeessä oleva setelistö Suomessa suurin piirtein kaksinkertaistui. »Kokonaiskysyntä» epäilemättä kasvoi kysymyksessä olevan vuoden aikana sekin, mutta ei lähimainkaan kaksinkertaistunut¹; rahana lasketun kansantulon on arvioitu nousseen vuoden 1938 31.3 miljardista markasta 32.7 miljardiin vuonna 1939, ja valtion menot, joissa voi sanoa ilmenevän julkisen talouden taholta kansantalouden hyödykevirtaan kohdistuvan kysynnän, kasvoivat samana aikana 5 185 miljoonasta markasta 6 988 miljoonaan. — Toisaalta setelistö vuoden 1945 aikana parilla miljardilla markalla väheni (tosin vain setelien vaihdon pelon luomien poikkeuksellisten olosuhteiden vuoksi), kun sen sijaan kokonaiskysyntä voimakkaasti kasvoi mainittuna vuonna tapahtuneen työpalkkojen suuren nousun vuoksi.

Tämänkaltaisia esimerkkejä voitaisiin eri maista, erityisesti sellaisissa poikkeuksellisissa oloissa kuin sotien aikana, osoittaa loppumattomiin. Kokonaiskysynnän ilmentäjäksi sopivat »tuloteorian» etualalle nostamat *yhteiskunnan kokonaisrahatulot* riidattomasti maksuvälineiden määrää paremmin. Kokonaisrahatulojen puitteissa kysyntä voi tosin vielä vaihdella mm. »Tukholman koulun» eräiden edustajien, esimerkiksi Ohlinin, korostaman »ostohalun» muutoksista riippuen. Ostohalun kasvaessa tulo voidaan käyttää ostoihin tarkemmin kuin muuten, ja sitä paitsi kysyntää on mahdollisuus lisätä luottoa laajentamalla. Nämä rajat ovat kuitenkin verraten ahtaat, ja vaikka eräitä muita tärkeitäkin kokonaiskysyntään vaikuttavia tekijöitä, joihin seuraavassa luvussa palataan, täytyy lisäksi ottaa huomioon, voi kuitenkin sanoa, että kokonaiskysynnän tärkeimpänä ilmentäjänä ovat epäilemättä rahatulot.

Varsinainen tieteellinen kvantiteettiteoria ei kuitenkaan ole väittänytkään, että maksuvälineiden muutokset tarkasti kuvastaisivat kokonaiskysynnän muutoksia ja että hintataso niin ollen vaihtelisi — edellytettynä, että tavarapuolella ei tapahdu muutoksia — tarkalleen samassa suhteessa kuin rahamäärä. Kun jo vuosisatoja sitten oli pakko

¹ Huomattava on tosin, että myöskään setelistön kaksinkertaistuminen ei merkitse koko maksuvälineistön kaksinkertaistumista. Suomen oloissa setelistö muodostaa kuitenkin maksuvälineistön merkitsevimmän osan.

todeta, että rahamäärän ja hintatason välillä ei vallitse sellaista kiinteätä suhdetta kuin »naiivi» kvantiteettiteoria opetti, otettiin pulmasta pääsemiseksi jo varhain käytäntöön kiertonopeuden, velositeetin, tärkeä apukäsite.

Velositeetin vaihteluilla voitiin selittää se, että muutokset rahamäärässä ja hintatasossa eivät olleet tarkasti toisiaan vastaavia. Täten täydennettynä kvantiteettiteorian kaava, $MV = PT$, katsottiin vastaanviettämättömäksi.

Itse asiassa tälle vaihdon yhtälön lisäjäsenelle ei ole kuitenkaan kyetty antamaan todellista konkreettista, selvää sisältöä. Jos käsitteen teoreettisesta määrittelemisestä päästäisiinkin yksimielisyyteen — joka sekään ei ole suinkaan täydellinen — on osoittautunut peräti vaikeaksi käytännössä osoittaa, mikä, kuinka suuri, kiertonopeus kulloinkin — so. tietyssä maassa tietynä ajankohtana — on.¹ HOLTROPIN mukaan kiertonopeus on joltisenkin tarkasti määrättävissä vain sellaisissa maissa, missä (kuten Ranskassa ennen vuotta 1914) maksut tapahtuvat jokseenkin yksinomaan käteisellä, niin että pankkisaatavilta puuttuu miltei kokonaan rahan luonne, tai toisaalta sellaisissa, joissa (lähinnä U.S.A:ssa) anglo-amerikkalainen shekkimaksumetodi tosin on laajalti käytännössä, mutta pankkitilasto on samalla erittäin pitkälle kehittyntä. Sellaisissa maissa kuin esimerkiksi Saksassa ja Hollannissa on Holtropin mukaan mahdotonta täsmällisesti osoittaa edes rahan määrää, joka kuitenkin on tietysti perusedellytys kiertonopeuden täsmälliselle määrittämiselle.² Todellisuudessa on kuitenkin kiertonopeuden selvä määrittäminen osoittautunut Yhdysvalloissakin, huolimatta pankkitilaston kehittyneisyydestä, peräti vaikeaksi. Irving Fisherin mukaan oli niiden maksuvälineiden kiertonopeus, joita shekkitilit edustavat, Yhdysvalloissa vuosina 1909—1912 n. 52, mutta Burgessin mukaan sitä vastoin ainoastaan 25—35, todennäköisesti kuitenkin ei enempää kuin 30.³ Kun Amerikassakin, jossa olosuhteiden kiertonopeuden selvittämiseksi kuitenkin katsotaan olevan suotuisimmat kuin muualla, kaksi rahateoreetikkoa voi päätyä näin peräti erilaiseen tulokseen, ei kiertonopeuden tyydyttävän varman määrittämisen mahdollisuudesta silloin todellakaan juuri voida puhua.

Tämä merkitsee, että »vaihdon yhtälössä» $MV = PT$, V miltei yhtä

¹ Vrt. M. W. HOLTROP, Die Umlaufgeschwindigkeit des Geldes, kokoomateokseksa Beiträge zur Geldtheorie, herausgegeben von Friedrich A. Hayek, Wien 1933, s. 182 ja seur.

² HOLTROP, m.t., s. 182.

³ HOLTROP, m.t., s. 184.

hyvin voitaisiin korvata X:llä, tuntemattomalla muuttujalla. Antamalla sille mielivaltaisesti vaihteleva arvo saadaan yhtälö tietysti muodollisesti paikkansa pitäväksi, mutta sen tietoarvo ei ole tällaisena ylen suuri. Velositeetin käsite on todellisuudessa muodostunut miltei vain eräänlaiseksi *deus ex machina*'ksi, jolla kvantiteettiteorian kaava voidaan muodollisesti pelastaa, mutta joka jää vaille ytimeen tunkeutuvaa, täsmällistä selitystä. Se on, kuten on huomautettu, muodostunut pakopai-kaksi, johon piiloudutaan, tai surrogaattisuureeksi, jolla pyritään peit-tämään reaktiokompleksi, jota ei ole ymmärretty tai jota ei riittävästi tunneta ¹.

Jos rahamäärän asemesta sen sijaan otetaan rahanarvoa koskevien erittelyjen lähtökohdaksi rahatulojen määrä, koko epämääräinen kiertonopeuden käsite voidaan työntää taka-alalle. Rahanarvoteoria näyttää tällöin ainakin ensi silmäyksellä pääsevän sitä vaikeuttaneesta turhasta painolastista ja tulevan siten yksinkertaisemmaksi ja selvemmäksi.

Samalla se, voidaan lisäksi todeta, ainakin osaksi vapautuu siitä »mekaanisuudesta», josta kvantiteettiteoriaa on moitittu. Tällöin on tarkoitettu sitä, että tämä teoria selittää hintatason muutokset tavallaan fyysikaalisten ilmiöiden tapaan pelkästään rahamäärän, tavaramäärän ja kiertonopeuden kvantitatiivisista käsitteistä käsin, jolloin kaiken yhteiskunnallisen tapahtumisen ydinsolu, toimiva ihminen, hänen motiivinsa ja tarkoituksensa, jää kokonaan syrjään. Rahan arvon muutoksetkin tulisi kuitenkin pyrkiä tekemään ymmärrettäviksi »sisältäpäin», ihmisyksilön tai ihmismassojen toiminnan vaikuttimista käsin. Kaikki yhteiskunnallinen tapahtuminen on kuitenkin viime kädessä lähtöisin, Werner Sombartin ilmaisua käyttäksemme, »elävistä ihmissieluista», ja näihin »eläviin ihmissieluihin» täytyy sen jälleen sukeltautua »uudistaakseen voimansa niinkuin Antaios koskettamalla äitiään maata.»² Tätä pohjimmaiseen motivaatioon syventymistä, tätä »kulissien taakse» tunkeutumista, ei »mekaanisessa» kvantiteettiteoriassa tapahdu, se hyp-pää hintatason muutoksia selittäessään ikään kuin tärkeimmän renkaan ylitse. Tuloteoria täydennettynä »ostohalua» ja »odotuksia» koskevilla analyyseilla täyttää nämä ehdot kvantiteettiteoriaa paremmin. Bertil Ohlin on tahtonut nähdä uudemman rahanarvoteorian, jota mm. »Tukholman koulu» edustaa, ja kvantiteettiteorian metodien välisen eron

¹ JOSEPHY, m.a., s. 297.

² WERNER SOMBART, Die drei Nationalekonomien, München und Leipzig 1930, s. 220.

ennen kaikkea juuri siinä, että Tukholman koulu pyrkii monetääristä prosessia analysoidessaan kiinnittämään huomionsa ensisijaisesti toimiviin yksilöihin ja heidän motiiveihinsa eikä rahoihin ja niiden kiertonopeuteen. Rahat eivät suorita ostoja, vaan *ihmiset* rahan ja luoton avulla.¹

On kuitenkin myönnettävä, että jos kvantiteettiteorialle tuottaa vaikeuksia jo rahamääränkin, ja varsinkin rahan kiertonopeuden, varma, konkreettinen määrittäminen, käytännössä ei liioin aina ole varsin helppoa täsmällisesti osoittaa, mikä on se rahatulosten määrä, joka — hyödykevuirran rinnalla — muodostaa rahan arvon muutosten tärkeimmän määräytymisperusteen. Myös tässä kohden joudutaan todellisuuksessa käyttämään suuretta, jonka tarkka määrittäminen useimmiten jää tekemättä — myös tässä tapauksessa on toisin sanoen ainakin osittain kysymys »tuntemattomasta muuttujasta». Tulotilastot ovat kaikissa maissa epätäydellisiä, ja parhaassakin tapauksessa ne kulkevat pahasti aktuaalisten päivän tapahtumien jäljessä. Itse asiassa rahamäärä tai ainakin sen tietyt olennaiset osat, ennen kaikkea liikkeessä oleva setelistö, on tuloja varmemmin ja samalla nopeammin tiedoksi saatavissa. Tulotilastoja pyritään kuitenkin nykyisin kaikkialla kehittämään yhä käyttökelpoisemmiksi.

Lopuksi on syytä todeta, että ero »kvantiteettiteorian» ja »tuloteorian» välillä ei olekaan todellisuuksessa niin suuri, kuin toisinaan on tahdottu väittää; jälkimmäinen ei toisin sanoen merkitse mitään mullistavasti uutta keksintöä rahanarvoteoriassa. Jos näet »rahamäärä» ja »kiertonopeus» määritellään tietyllä tavalla, MV antaa tulokseksi juuri sen yhteiskunnan kokonaisrahatulosten määrän, jonka tuloteoria tahtoo tehdä rahanarvoa koskevan erittelyn lähtökohdaksi. »Tuloteoria» ei näin ollen oikeastaan merkitse kvantiteettiteorian varsinaista vastakohtaa, vaan vain sen uudella tavalla tulkitsemista. Tästä ovat tuloteorian johtavat edustajat, kuten Schumpeter ja Keynes, olleet hyvin selvillä. Edellinen on nimenomaan huomauttanut, että »monet kirjoittajat tuntevat nykyisin näkevän rahamäärän korvaamisessa tulosummalla suuren keksinnön rahateoreettisessa ajattelussa», mutta tosiasia on kuitenkin, että »se, joka rahanarvoprobleemia käsitellessään korvaa rahamäärän tulosummalla, esittää säännöllisesti toisin sanoen kvantiteettiteorian perusajatuksia, jotka hän on luullut täten voittaneensa.»²

¹ OHLIN, Stockholmskolan kontra- kvantitetsteorien, s. 28.

² SCHUMPETER, m.a., s. 654 sekä s. 675, alaviitta.

B. Inflaation synty ja kehittyminen rahanarvoteorian valossa.

Johdannossa sivulla 11 määriteltiin inflaatio alustavasti talouselämän kehitysvaiheeksi, jolle on tunnusomaista maksuvälineiden määrän ja rahatulojen paisuminen ja yleisen hintatason nousu. Yleisen hintatason nousu merkitsee rahanarvon alenemista. Edellä olevassa on selostettu eräitä tärkeimpiä rahanarvon muutosten selitysyhteyksiä, joita kansantaloustiede on olemassaolonsa vuosisatoina koettanut antaa. Mitä sen rahanarvon alenemisprosessin synty ja kehitys, jota inflaatio merkitsee, on siis rahanarvoteorian valossa selitettävä?

Heti aluksi on todettava, että inflaatio ei tapahdu aina ja kaikkialla saman kaavan mukaisesti. Rahamäärän ja rahatulojen paisuminen ja yleisen hintatason nousu on vaihtuvien, erilaisten olosuhteiden määräämä prosessi. Seuraavassa tarkastetaan inflaation syntymistä lähinnä kahdenlaisissa olosuhteissa, toisaalta vapaan hinnanmuodostuksen, toisaalta erityisesti viime vuosille ominaisen säännöstelytalouden vallitessa. Vapaalla hinnanmuodostuksella ymmärretään tällöin lähinnä asiantilaa, jolloin hinnat määräytyvät markkinoilla kysyntä- ja tarjontasuhteiden mukaisesti valtiovallan asettamista normeista riippumatta, säännöstelytaloudella taas asiantilaa, jolloin ainakin olennainen osa hinnoista määrätään viranomaisten hintapäätöksillä.

14 luku. Inflaation syntyminen vapaan hinnanmuodostuksen vallitessa.

1. Hintatason määräytymisen yleinen kaava.

Tarkasteltavassa ensimmäisessä tapauksessa yksityiset hinnat määräytyvät siis vapaasti markkinoiden kysyntä- ja tarjontasuhteiden perusteella. Yleinen hintataso muodostuu niistä lukemattomista osatekijöistä, joita yksityiset hinnat edustavat. Markkinoilla kohtaavat toisensa erilaisista tavaroista ja palveluksista kokoonpantu hyödykevirta — kokonaistarjonta — sekä tulojen ja seuraavassa kohta tarkasteltavien muiden tekijöiden määräämä rahavirta — kokonaiskysyntä. Jälkimmäisen paisuessa ja edellisen pysyessä muuttumattomana tai ehtyessä (tai paisuessa vähemmän kuin jälkimmäinen) täytyy yleisen hintatason kohota. Inflaation syntymisen selittäminen on niiden eri tekijöiden analysoimista, jotka saavat aikaan aikaisemman tasapainosuhteen järkkymisen kokonaiskysynnän ja kokonaistarjonnan välillä siihen suuntaan, että kokonaiskysyntä alkaa painaa vaa'assa enemmän.

Jos sellaiset osto- ja myyntitoimitukset kuin osake- ja obligaatio-kaupat tai maatilojen, tehdaslaitosten ja muiden kiinteistöjen kaupat, ts. kaupat, joissa itse asiassa on kysymyksessä reaaliomaisuuden vaihtuminen rahaomaisuudeksi ja päinvastoin, jätetään huomioon ottamatta, voi sanoa kokonaistarjonnan muodostuvan (pääasiallisesti) kansakunnan vuotuisen tuotantoprosessin tuloksista. Kokonaiskysyntä muodostuu puolestaan pääasiallisesti niistä rahatuloista, joita taloussubjektit saavat tähän tuotantoprosessiin osallistuessaan — siis työpalkoista, yrittäjätuloista, korkotuloista jne. Mutta kokonaiskysyntä ei selity yksinomaan näistä tekijöistä, ja nimenomaan inflaation syntymisessä näyttelevät usein ratkaisevaa osaa varsinaisen tuotantoprosessin ulkopuolelta tulevat kysyntätekijät, ennen kaikkea se, jota valtion menot edustavat.

Yleisen hintatason määräytymisen ymmärtämistä saattaa jossakin määrin helpottaa tavanmukaisen yksinkertaisen yhtälömuodon käyttäminen. Seuraavassa esitettävään yhtälöön ei ole, jotta siitä ei tulisi ylen monijäseninen, sisällytetty kaikkia niitä osatekijöitä (ei esim. ulkomaankaupasta tai varastojen lisääntymisestä tai vähenemisestä jne. johtuvia), joilla on vaikutusta yleiseen hintatasoon, vaan vain ne, jotka nimenomaan inflaation selittämisen kannalta on katsottu olennaisimmiksi.

Merkittävään siis yleistä hintatasoa h :lla. Sen voi tällöin sanoa määräytyvän (pääasiallisesti) seuraavan kaavan mukaisesti:

$$h = \frac{T - (v + s + \Delta k) + V + L^1}{Ht}$$

Nimittäjä Ht tarkoittaa tuotantoprosessin tulosta, hyödykkeiden — tavaroiden ja palvelusten — tuotantoa tietyn tuotantoperiodin, esim. vuoden kuluessa. Kysymys on *kokonaistuotannosta*, siis myös pääomatavaroiden, eikä vain kulutushyödykkeiden tuotannosta. Tarkastelun rajoittaminen vain kulutushyödykkeiden hintatason muutosten selvit-

¹ Termien selittäminen tapahtuu heti seuraavassa, mutta ilmaistakoon ne lyhyesti jo tässäkin:

h = yleinen hintataso

T = rahatulojen summa

v = verot

s = säästäminen

Δk = kassojen lisäys

V = valtion menojen edustama kysyntä

L = luottoa käyttämällä rahoitettu kysyntä

Ht = hyödykkeiden tuotantoprosessin tulos

tämiseen eräiden edellä selostettujen tutkijoiden tapaan¹ saattaa olla tietyiltä muilta näkökannoilta tarkoituksenmukaista, mutta on sitä tuskin silloin, kun pyritään osoittamaan niitä teitä, joita pitkin inflaatio tavallisesti etenee.

Yhtälön oikeanpuolisessa jäsenessä edustaa siis nimittäjä Ht kokonaistarjontaa, monijäseninen osoittaja kysyntää. Tässä osoittajassa tarkoittaa ensinnäkin T yksityisten taloussubjektien tulojen summaa. Tuloa ei kuitenkaan käytetä kokonaisuudessaan hyödykkeiden ja palvelusten kysyntään, vaan osa siitä on maksettava veroina valtiolle (tai muille julkisille yhdyskunnille, jotka tässä kuitenkin sivuutetaan), osa taas yleensä säästetään. T :stä on siis vähennettävä ensinnäkin v , valtiolle maksetut verot (sanan laajassa merkityksessä, joka ylittää tavanmukaisen vero-käsitteen).

Säästämisellä tai säästöillä ymmärretään kansantaloudellisessa teoriassa usein yksinkertaisesti vain sitä tulon osaa, jota ei käytetä kulutukseen (tai makseta veroina valtiolle). Täten se on käsitetty esimerkiksi Keynesin tunnetussa kaavassa:

tulo = tuotannon tuloksen arvo = kulutus + investointi (jolloin investointi = tulo — kulutus);

säästäminen = tulo — kulutus; sen vuoksi säästäminen = investointi.²

Inflatorisen ekspansioprosessin selittämistä helpottaa kuitenkin, jos tämä säästäminen sanan laajassa merkityksessä jaetaan kahteen osaan, toisaalta muiden taloussubjektien käytettäväksi asetettuihin (ts. lainaksi annettuihin) säästöihin, toisaalta »tesaurointiin», so. »takana pidettyjen» kassojen lisääntymiseen.³ Yhtälössä tarkoittaa s edellisiä, »varsinaisia» säästöjä, ja Δk kassojen lisääntymistä. Siinä tapauksessa, että kassat lisääntymisen asemesta vähenevät, Δk on tietysti miinusmerkinen.

¹ Schumpeter, Lindahl, osittain myös Keynes. Vrt. myös ANDERS ÖSTLIND, Svensk Samhällsekonomi 1914—1922, Stockholm 1945, s. 14—16, tai CARSTEN WELINDER, Inflation kontra knapphetsprissteigring, Ekonomisk Tidskrift, Fyrtiofemte årgång, Uppsala 1943, s. 362.

² KEYNES, General Theory, s. 63, vrt. edellä s. 150.

³ Itse asiassa tulon ja kulutuksen — sanan tavanomaisessa merkityksessä — väliseen erotukseen mahtuu vielä kolmaskin tekijä, nimittäin tulonsaajan itsensä investointeihin, pääomahyödykkeiden hankintaan, käyttämä osa tulostaan, ns. itserahoitus. Kun kysymys on kuitenkin, niin kuin tässä, kokonaistuotannon, eikä vain kulutus-tarviketuotannon tuloksiin kohdistuvasta kysynnästä, ei ole ollut tarpeen tehdä eroa sen tulon osan välillä, joka käytetään henkilökohtaista kulutusta palvelevien hyödykkeiden, ja sen, joka käytetään pääomahyödykkeiden hankintaan.

Mutta vaikka onkin epäilemätöntä, että »kysyntää hallitsee lähinnä tulo»¹, ei kokonaiskysyntä kuitenkaan ole vain tällä yksityisten rahatulojen summalla ja siitä tehtävillä vähennyksillä selitetty. Yksityisten tuloista lähtevän kysynnän rinnalla edustaa normaaleissakin oloissa merkittävää ja sellaisissa poikkeuksellisissa olosuhteissa kuin sodan aikana merkitykseltään valtavasti paisuvaa kysyntätekiijää *valtion menoissa* ilmenevä kysyntä, *V*. *V* saattaa, mutta sen ei tarvitse, vastata suuruudeltaan *v*:tä, yksityisten tuloista valtiolle maksettuja veroja, jotka edustavat valtion tuloja.

Sen paremmin yksityisen kuin valtionkaan kysynnän ei näet tarvitse rajoittua vain niihin puitteisiin, jotka tulo asettaa, vaan kysyntää voidaan laajentaa *luottoa* käyttämällä. *L* tarkoittaa yhtälössä tätä luottojen edustamaa kysyntää.² *L*:n suhde *s*:ään on sama kuin *V*:n suhde *v*:hen, se toisin sanoen saattaa vastata, mutta sen ei tarvitse vastata, suuruudeltaan *s*:ää, lainaksi annettuja säästöjä. *V*:n ja *v*:n sekä *L*:n ja *s*:n keskinäisillä suhteilla on, kuten seuraavassa tullaan näkemään, inflaatioprosessin syntyemisessä olennainen merkitys.

Yhtälössä siis *h* kasvaa (yleinen hintataso ts. nousee) siinä tapauksessa, että 1. osoittaja — kokonaiskysyntä — kasvaa, nimittäjän — kokonaistarjonnan — pysyessä muuttumattomana³, 2. molempien kasvaessa osoittaja kasvaa voimakkaammin, 3. osoittaja kasvaa nimittäjän samanaikaisesti supistuessa, 4. osoittajan pysyessä muuttumattomana

¹ PETERSEN. Liika ostovoima ja siihen liittyvät ongelmat, s. 233.

² Todettakoon, että silloin kun on kysymys tuotantoprosessin tuloksiin, siis *hyödykkeisiin*, kohdistuvasta kysynnästä, sekä *V* että *L* esiintyvät tärkeältä osalta kysyntänä tavallaan vain *T*:n välityksellä. Valtion varoja samoin kuin yksityisten saamia luottoja käytetään toisin sanoen suuressa määrässä *työvoiman* palkkaamiseen ja vain osittain välittömästi hyödykkeiden hankintaan.

³ Itse asiassa voidaan vain kokonaiskysynnän muutoksia eksaktisesti mitata — sehän on rahasuure, joka periaatteellisesti (vaikkei suinkaan aina käytännössä), on määritettävissä markan ja pennin tarkkuudella. Sen sijaan kokonaistarjonnalle, joka ei ole raha-, vaan reaalisuure, ei ole olemassa samanlaista yhteistä mittaa. Sehän on kokoonpantu lukemattomista erilaisista, ei kommensuraabeleista tekijöistä. Silti voidaan puhua sen kasvusta ja supistumisesta. Tämä on täysin riidatonta silloin, kun kaikkién hyödykkeiden tuotanto kehittyy *samaan* suuntaan, joko lisääntyä tai supistuu (toisten laatujen kernaasti enemmän, toisten vähemmän) tai kun tuotannon muuten pysyessä määrältään muuttumattomana tietyn yksityisen hyödykelajin tuotanto lisääntyy tai supistuu. Sen sijaan voidaan aina riidellä siitä, kasvaako vai supistuuko kokonaistarjonta silloin, kun — sanokaamme — talojen tuotanto lisääntyy niin ja niin monella kuutiometrillä, mutta maidon tuotanto supistuu samana aikana tietyllä litramäärällä.

nimittäjä supistuu, 5. molempien supistuessa nimittäjä supistuu voimakkaammin.

Yhtälö tekee mahdolliseksi täsmällistää inflaation määritelmää. Voi näet sanoa, että inflaatiosta ja inflatorisesta hintojen noususta voidaan puhua oikeastaan vain tapauksissa 1, 2 ja 3 — inflaatio toisin sanoen edellyttää aina kokonaiskysynnän paisumista ja siihen liittyvää hintatason nousua. Tapauksissa 4 ja 5 esiintyvää — hyödyketarjonnan supistumisesta johtuvaa — yleisen hintatason nousua voidaan nimittää *niukkuushinnannousuksi* inflatorisen hintojennousun vastakohtana. Tapaus 3 on eräänlainen sekamuoto, jolloin tapahtuu sekä inflatorista — kokonaiskysynnän kasvamisen aiheuttamaa — että niukkuushinnannousua. Todettakoon kuitenkin, että selvä eronteko inflatorisen ja niukkuushinnannousun välillä on oikeastaan vain ajatuksellisesti mahdollinen. Käytännössä saattaa olla ylen vaikeata sanoa, milloin yleinen hintatason nousu edustaa toista, milloin toista tyyppiä. Inflaatioiden yhteydessä, ainakin sotiin ja niiden jälkivaiheisiin liittyvien (nousukonjunktuurissa tapahtuvat ekspansioprosessit ovat eri asemassa), voi näet sanoa jokseenkin säännöllisesti esiintyvän myös kokonaistarjonnan supistumista ja siis siitä johtuvaa niukkuushinnannousua. Tapaus 3 toisin sanoen osoittaa sitä prosessia, jota yleisessä kielenkäytössä »inflaatioksi» nimitetyn ilmiön yhteydessä useimmiten tapahtuu. Inflaatiosta sanan täsmällisessä merkityksessä ei siis tällöin ole pelkästään kysymys, jos sovi-taan siitä, että inflaatioksi nimitetään vain kokonaiskysynnän paisumista (tarjontaa voimakkaammin tai tarjonnan pysyessä muuttumattomana), joka järkyttäessään kysynnän ja tarjonnan välillä aikaisemmin vallinnutta tasapainoa johtaa yleisen hintatason nousuun.

2. Kokonaiskysynnän primäärinen paisuminen.

Kokonaiskysyntä, äsken esitetyn yhtälön oikeanpuolisen jäsenen osoittaja, on usean eri tekijän määräämä. Inflaatio saattaa näin ollen olla eri tapauksissa erilaisten tekijöiden aiheuttama. Todellisuu-dessa se on tavallisesti useiden eri tekijöiden yhteisvaikutuksen tulos, mutta eri tapauksissa eri tekijät ovat dominoivia.

a. Valtion menojen paisuminen inflaatiotekijänä.

Kokonaiskysyntää edusti siis lauseke $T = (v + s + \Delta k) + V + L$. Eräänlaisen monetäärisen tasapainotilan voi sanoa vallitsevan silloin kun $v = V$, $s = L$ ja $\Delta k = 0$. Tällöin T :n suuruus määrää kokonais-

kysynnän suuruuden, koska siitä veroina ja toisille lainattuina säästöinä vähennetyt osat esiintyvät uudelleen luottojen ja valtion menojen edustamassa kysynnässä.

Mutta jos valtio joutuu sotaan tai muihin poikkeuksellisiin vaikeuksiin, silloin täytyy V :n, valtion menojen edustaman kysynnän osan, voimakkaasti paisua. Voi sanoa, että tämä V :n paisuminen on inflaatioiden klassillinen aiheuttaja. Sinänsä sen ei tosin vielä tarvitse saada aikaan kokonaiskysynnän laajenemista, jos varat valtion menojen peittämiseen voidaan hankkia siten, että »yksityisen sektorin» edustama kysyntä vastaavasti supistuu. Kaavamaisesti esitettynä voi tämän sanoa tapahtuvan silloin, kun v kasvaa V :n paisumista vastaavasti, kun veroja tai muita niihin verrattavia valtion varsinaisia tuloja toisin sanoen voidaan lisätä rinta rinnan sotamenojen kasvamisen kanssa.

Mutta käytännössä tämä ei yleensä ole mahdollista. Osaksi erilaisen hallinnollis-teknillisten esteiden, osaksi veronmaksajien vastustuksen vuoksi sotamenoja ei ole — voi suurestikaan liioittelematta sanoa — vielä milloinkaan kyetty peittämään pelkin verovaroin. Valtion on pakko turvautua muihin varojen hankintakeinoihin, ennen kaikkea kasvaneeseen luotonkäyttöön.

Luotonkäyttöön turvautuessaan valtio ottaa siis osansa tekijästä L ¹. Luottovaroin peitetty kysynnän osa jakaantuu näin ollen osaksi valtion, osaksi yksityisten luotonkäyttöön. Jos merkitykseltään vähäiset yksityiset kulutusluotot jätetään huomioon ottamatta, voi sanoa L :n siis jakaantuvan toisaalta valtion menojen, toisaalta yksityisten investointien ja muunlaisten yksityiseen liiketoimintaan liittyvien menojen rahoittamiseen.

Valtion luotonkäytön laajenemisen inflatorinen vaikutus riippuu L :n suhteesta s :ään, yksityisten tuloista tehtyjen säästöjen suuruuteen. Voi sanoa — jälleen kaavamaisesti esitettynä — että niin kauan kuin $L = s$, kokonaiskysynnän paisumista ja inflaatiota ei valtion luotonkäytöstä synny, koska säästöjen lisääntyminen (tai yksityisten luotonkäytön supistuminen) vastaavasti supistaa yksityisen sektorin kysyntää. Mutta siinä ahdingossa, jota sota tai muut siihen verrattavat vai-

¹ Kun valtion menot kasvavat esim. 2 miljardilla markalla ja tämä lisäys rahoitetaan kokonaisuudessaan »nutta ostovoimaa» luovalla luotolla keskuspankista, jolloin muun luotonannon ei tarvitse supistua, kasvavat siis sekä V että L kumpikin 2 miljardilla markalla. Selvää on tietenkin, että kokonaiskysyntä ei silti tässä ensi vaiheessa kasva neljällä, vaan vain 2 miljardilla. V :n ja L :n lisäykset siis osittain peittävät toisensa.

keudet valtiolle merkitsevät, sen menot paisuvat tavallisesti niin suuresti, että se joutuu käyttämään luottoa suuremmassa määrässä, kuin säästövarojen kertyminen sallisi. Kun säästövarojen lainaamismahdollisuudet on ammennettu tyhjiin, mutta varoja valtion menojen peittämiseen on jatkuvasti saatava, on setelipankin astuttava väliin ja tyydytettävä valtion luotonkysyntä »uutta rahaa luomalla». On jouduttu »inflaation vanhalle valtatielle», valtion menojen »setelirahoitukseen».

Tämä tapahtuu nykyisin, kuten todettiin, tavallisimmin maan setelipankin valtiolle myöntämien luottojen muodossa, mutta valtiot ovat saattaneet myös *itse* suoraan painattaa seteleitä ja laskea niitä liikkeeseen menojensa peittämiseksi. L:n, luotonkäytön, laajenemisesta ei siis silloin muodollisesti oikeastaan ole ollut kysymys. Aivan vastaavaa ilmiötä edustivat primitiivisemmässä muodossa vanhan ja keskiajan ruhtinaiden toimeenpanemat metallirahan lisäämiset rahaa huonontamalla, toisin sanoen niiden painoa alentamalla tai niihin käytetyn rahametallin kulta- tai hopeapitoisuutta vähentämällä.

Perinnäisen karkean kvantiteettiteoreettisen selitystavan mukaan valtion menojen setelirahoituksen täytyi johtaa inflaatioon sen vuoksi, että maksuvälineiden määrä näin meneteltäessä lisääntyi. Kvantiteetti-teoriaan nojautuva rahanarvopoliittikka vastusti lähinnä tällä perusteella setelirahoitusta, aivan niinkuin se samasta syystä vastusti liian avokätistä pankkien luottopoliittikkaa yksityisille yrittäjille. Näissä käytännöllisissä johtopäätöksissään kvantiteettiteoreettinen rahanarvopoliittikka osui suurin piirtein oikeaan, mutta syy-yhteydet eivät olleet aivan sellaiset kuin se opetti.

Tässä kohden pitää näet paikkansa se kvantiteettiteorian »mekaanisuutta» vastaan esitetty väite, että tämä teoria rahan arvon muutoksia selittäessään hyppää kausaaliketjussa olennaisen jäsenen yli tyytyessään viittaamaan pelkkään rahamäärän lisääntymiseen inflaation syyinä. Juuri tässä voidaan toisin sanoen soveltaa sitä Ohlinin lausumaa, että rahat eivät suorita ostoja, vaan ihmiset rahan ja luottojen avulla. Ihmisten, yksityisten kansalaisten, ohella esiintyy ostojen suorittajana kuitenkin myös valtio. Todellinen syy hintatason nousuun sotien aikana tavallisen »setelirahoitus»-menettelyn yhteydessä on se kokonaiskysynnän lisääntyminen, jonka tapahtumisesta tämä menettely yleensä vain on ilmauksena. Valtio lisää ensinnä kokonaiskysyntää välittömästi suurin piirtein setelirahoituksen määrällä, ja tämän valtion luoman »uuden ostokyvyn» joutuessa yksityisten käsiin kokonaiskysynnän laajeneminen vielä kertaantuu myöhemmin käsiteltävällä tavalla. Totta on tietysti, että »setelirahoitus» tuo mukanaan myös maksuvälineiden mää-

rän paisumisen, ja totta on, että jos valtio olisi hankkinut varat vastaaviin menoihinsa setelirahoituksen asemesta verotusta lisäämällä, vastaava maksuvälineiden paisumista ei olisi tarvinnut tapahtua. Mutta jälkimmäisen valtion menojen rahoittamistavan rahanarvopoliittinen edullisempi edelliseen verrattuna ei ole kuitenkaan niinkään tässä, vaan siinä, että kokonaiskysyntä ei sitä käytettäessä pääse paisumaan, koska valtion menojen paisumista vastaa verojen aikaansaama yksityisestä sektorista tulevan kysynnän supistuminen.

Todellisuudessa valtion menojen laajenemisesta inflaatioon johtava prosessi ei ole aivan niin kaavamaisen yksinkertainen kuin edellä on esitetty, vaan siihen saattaa tulla erilaisia komplikaatioita. Siten esimerkiksi valtion valtavasti paisuneiden menojen rahoittaminen veroilla setelirahoituksen asemesta ei suinkaan välttämättömästi estä inflaatiokehitystä, jos lisääntyneet verot voidaan maksaa, ei todellisesta tulosta ja siis kulutusta supistamalla, vaan verojen nousua vastaavassa määrässä laajennettävissa olevilla luotoilla. Inflatorinen kokonaiskysynnän kasvaminen syntyy toisin sanoen silloinkin, kun L paisuu s :ää suuremmaksi sen vuoksi, että yksityisille myönnetään rajattomasti luottoa verojensa suorittamista varten; tämä vie »setelirahoitukseen» yhtä hyvin kuin valtion menojen välitön rahoittaminen tätä menettelyä käyttämällä. Jos valtion menojen paisumista vastaava yksityisen kysynnän supistuminen tahdotaan siis aikaansaada entistä ankarammalla verotuksella, on luotonannon ehdot samalla pidettävä tiukkoina.

Kasvaneiden verojen suorittaminen kulutusta supistamatta saattaa edelleen käydä mahdolliseksi myös siten, että veronmaksajat luotonoton lisäyksen asemesta supistavat kassavarojaan. Maksuvälineiden määrän ei siis tällöin tarvitse ensinkään paisua, ja kuitenkin inflatorista kokonaiskysynnän laajenemista pääsee tapahtumaan — »kiertonopeuden» kiihtymisen ansiosta¹. — Verot voidaan tietysti kulutusta supistamatta maksaa myös siten, että s , säästäminen, vähenee. Jos L :n ei tällöin annettaisi muodostua s :ää suuremmaksi, merkitsisi tämä tappaus vain, että luotonannon täytyisi supistua. Tästä seuraisi, että yksityisen kulutushyödykkeiden kysynnän pysyessä entisellään ja valtion kysynnän kasvaessa pääomahyödykkeiden kysynnän yksityisiin investointeihin täytyisi vastaavasti vähentyä, joten kokonaiskysynnän laajenemista ei pääsisikään tätä tietä tapahtumaan. Todellisuudessa ei

¹ Vrt. OHLIN, Some notes on the Stockholm theory, *Economic Journal*, Vol. XMVII, London 1937, s. 69.

s :n supistuminen kuitenkin aina suinkaan johda vastaavaan L :n pienenemiseen, vaan luotonanto voi entisessä laajuudessa tai joka tapauksessa s :n supistumista vähemmän alentuneena jatkua edelleenkin »keinotekoisien» ostokyvyn luomisen tietä. Kysyntä investointitarkoituksiin ei tällöin siis vastaavasti supistukaan, ja kokonaiskysyntä paisuu.

Mutta tällaiset tilanteet, joissa ankaran verotuksen ei tarvitse tuoda mukanaan kontraktiivista vaikutusta, eivät kuitenkaan yleensä voi käytännössä kestää loputtoman kauan, ja sen vuoksi voi karkeana yleissääntönä epäilemättä esittää, että valtion menojen verorahoitus setelirahoituksen asemesta ehkäisee kokonaiskysynnän laajenemista ja on niin ollen rahanarvopoliittisesti edullista — mikäli »edulliseksi» tässä suhteessa tahdotaan katsoa sellaiset toimenpiteet, jotka edistävät rahanarvon vakavana säilymistä.

b. Kokonaiskysynnän paisuminen luottoekspansioon tietä (»luottoinflaatio»).

Edellä käsiteltiin sitä mahdollisuutta, että *valtio* laajentaa luotonottoaan menojensa rahoittamiseksi niin suuresti, että L kasvaa suuremmaksi kuin s , jolloin kokonaiskysynnän on pakko kohota. Mutta tällainen tilanne, kokonaiskysynnän paisuminen sen vuoksi, että luotonkäyttö tulee säästövarojen määrää suuremmaksi, saattaa syntyä myös sitä tietä, että yksityiset, ts. yrittäjät investointejaan varten, saavat rahalaitoksista niin runsaasti luottoja, että näiden määrä ylittää lainaksi tarjottavien säästövarojen määrän, että siis toisin sanoen jälleen $L > s$. Tämä L :n laajentaminen s :ää suuremmaksi, luottoekspansio, ei ole mahdollista muuta kuin »uutta rahaa» luomalla, siis taas »setelirahoituksella». Näin luodun »keinotekoisien» uuden ostovoiman ei tietenkään tarvitse esiintyä nimenomään uusien *setelien* muodossa, vaan se voi olla myös toisenlaatuisten maksuvälineiden, lähinnä shekki-*luottojen*, muodossa.

Inflatorisen luottoekspansioprosessin syntymisen kuvaaminen oli itse asiassa peruspyrkimys Wicksellin edellä selostetussa teoriassa. Jos faktillinen korkokanta pidetään normaalikorkoa, ts. sitä korkoa, joka pitää säästövarojen edustaman pääoman tarjonnan ja yrittäjien taholta tulevan lainapääoman kysynnän tasapainossa, alhaisempana, tavaroiden ja palvelusten kysyntä lisääntyy, ja samalla syntyy kumulatiivinen hintojen nousuprosessi, joka päättyy vasta sitten, kun korkokanta on nousut luonnollisen koron tasolle. Aivan vastaavia ajatuksia on edellä ole-

vassa havaittu myös Casselin ja Keynesin edustaneen. Itse perusajatus on kuitenkin Wickselliä, Casselia ja Keynesiä vanhempi, se on tosiasiallisesti havaittavissa jo currency-koulun teoriassa 1800-luvun alkupuoliskon Englannissa, ja pohjautuu viime kädessä Ricardon oppeihin.

Investointeihin käytettävissä olevien luottojen paisuminen säästövarojen määrää suuremmaksi on se tie, jota pitkin noususuhdanteessa esiintyvä monetäärinen ekspansio prosessi tavallisesti kulkee. Normaaleissa oloissa tämä ekspansio prosessi ei kuitenkaan pääse laajenemaan varsinaiseksi inflaatioksi, vaan eri syistä syntyy vastavaikutus, joka katkaisee »kumulatiivisen» laajenemisprosessin ja saa sen vaihtumaan jopa vastakkaiseksi kontraktio prosessiksi, jolloin saattaa päinvastoin olla mahdollista, että $s > L$. Säästövarojen tarjonta saattaa tosin sanoen nousta luotonkysyntää suuremmaksi, jolloin s :n ylijäämän täytyy tietenkin hakeutua luottolaitosten kassojen lisääntymiseen, siis Δk :hon.

Mutta L :n suuremmuudesta s :ään verrattuna aiheutuva ekspansio prosessi, »luottoinflaatio», esiintyy usein myös »varsinaisten» inflaatioiden yhteydessä, jolloin se vahvistaa sitä laajenemisprosessia, joka tavallisimmin on saanut alkunsa klassillisesta inflaatiotekijästä, valtion menojen ylenmääräisestä paisumisesta. Siten esim. Saksan suurinflaatiossa ensimmäisen maailmansodan jälkeen vaikutti jälkimmäisen, »julkisen» tai »hallinnollisen» inflaation, rinnalla myös »yksityinen inflaatio», joka perustui siihen, että Saksan valtakunnanpankki myönsi yksityiselle elinkeinoelämälle aivan liian avokätisesti luottoja.¹

Tämä tekijä tuntui erityisesti »hyperinflaatio»-vaiheessa vuosina 1922—1923. Kesäkuussa 1922 yksityiset »kaupalliset vekselit» (commercial bills) eivät olleet enempää kuin 3 % kaikista valtakunnanpankin diskonttaamista vekseleistä, mutta huhtikuussa 1923 niiden osuus oli noussut kerrassaan 32 %:iin.² Valtion menojen setelirahoitus oli kuitenkin Saksassa tällöin inflaation ehdottomasti hallitsevin syy. Suhteellisesti suurempi merkitys inflaatioprosesseissa ensimmäisen maailmansodan jälkeen oli yksityisillä luotoilla sellaisissa maissa kuin Tšekkoslovakiassa, Ranskassa ja Belgiassa, missä inflaatio kokonaisuudessaan ei ehtinyt saksalaismallisen hyperinflaation asteelle, vaan jäi verraten kohtuulliseksi.³ — Eriyisten olosuhteiden pakottamana on vastaava tekijä esiintynyt, tosin muihin kietoutuneena, myös viime vuosien inflaatiokehityksessä Suomessa.

¹ BRESCIANI-TURRONI, m.t., s. 75.

² The course and control of inflation, League of Nations 1946, s. 30.

³ Sama, s. 29—30.

Johtaako L :n paisumisesta aiheutuva kokonaiskysynnän kasvaminen myös h :n, yleisen hintatason, nousuun ja siis inflaatioon, jää kuitenkin riippumaan siitä, jaksaaako Ht , hyödykkeiden tuotanto, kenties laajentua kokonaiskysynnän laajenemista vastaavasti. Jos näin tapahtuu, inflaatiota ei edellä esitetyn kaavan mukaisesti synny. Kansantaloustiede on 1930-luvulla kehittänyt, kuten edellä osoitettiin, eri tahoilta jokseenkin samanaikaisesti esitetyn, mutta Keynesin yleisessä teoriassa terävimmän perustelunsa saaneen opin, jonka mukaan siinä tapauksessa, että tuotantovoimia on käyttämättä, vajaa työllisyys vallitsee, luottoekspansio tietä — »luottoinjektioilla», kuten tässä yhteydessä usein on tapana sanoa — tai muilla tavoin (lähinnä julkista menotuloutta laajentamalla) aikaansaatu ostovoiman lisäys tuo mukanaan vastaavan hyödykevirran paisumisen, jolloin tasapaino laajentuvan kysynnän ja laajentuvan tarjonnan välillä säilyy eikä inflatorista hintatason nousua synny. Tämä tapahtuu vasta, jos luottoekspansio jatkuu vielä senkin jälkeen, kun täystyöllisyyspiste on saavutettu. Tästä lähtien hyödykevirta ei voi enää laajentua, joten kokonaiskysynnän yhä kasvauksessa syntyy inflaatioon johtava tasapainon häiriintyminen. — Kuten edellä jo on selostettu, Keynes on itse osoittanut, ettei teoria tässä kaavamaisessa muodossa pidä paikkaansa; yleisen hintatason nousu alkaa kokonaiskysynnän paisuessa tosiasiallisesti jo ennen kuin täystyöllisyys on toteutunut. Mutta epäilemättä käyttämättömien tuotantovoimien reservi muodostaa kokonaiskysynnän paisuessa tärkeän inflaatiota hidastavan tekijän. Sotien yhteydessä esiintyvien suurinflaatioiden selittämisessä tällä tekijällä ei kuitenkaan tavallisesti ole olennaista merkitystä, koska sodan pitemmälle jatkuessa voidaan ilman muuta edellyttää, että täystyöllisyys vallitsee, joten siis mitään todella merkityksellistä kapasiteettireserviä ei ole hyödykkeiden tarjonnan lisäämiseksi enää käytettävissä.

Edellä olevassa on edellytetty, että L saattaa nousta suuremmaksi kuin s . Suhdanneteoriassa keskusteltiin erityisesti 1930-luvun loppuvuosina laajasti kysymyksestä, voivatko S ja I , säästäminen ja investointi, olla eri suuria.¹ Erityisesti itävaltalaisen »uus-wickselliläisen» koulun teoksissa oli tavallista puhua S :n ja I :n välisestä erotuksesta, jolle annettiin tärkeä merkitys suhdannevaihtelujen selittämisessä:

¹ Vrt. GOTTFRIED VON HABERLER, Högkonjunktur och depression, ruotsalainen käännös englanninkielisestä alkuteoksesta Prosperity and Depression, Tukholma 1940, s. 216 ja seur. Vrt. myös KLAUS WARIS, Säästäminen ja sijoittaminen suhdanneteoriassa, Kansantaloudellinen Aikakauskirja, XIII (XXXVII) vuosikerta, Helsinki 1941, s. 255 ja seur.

noususuhdanteessa, ekspansioprosessin vallitessa, suhde oli sellainen, että $I > S$, laskukautena taas päinvastoin $S > I$, jolloin äskeinen ekspansio vaihtuu kontraktiiviseksi prosessiksi. Ruotsalaiset uus-wickselliläiset teoreetikot taas — tässä kohden oli tosin »Tukholman koulun» eri edustajien käsityksissä vivahduseroja — olivat sitä mieltä, että säästäminen ja investointi saattoivat *ex ante*, suunniteltuina toimenpiteinä, tulevaisuuteen kohdistuvissa odotuksissa, poiketa toisistaan, mutta realisoituneina, *ex post*, niiden täytyi olla yhtä suuret. Keynes puolestaan muutti, kuten tunnettua, tässä kysymyksessä kantaansa; *Treatise on Money*-teoksessa kehittämässään rahanarvoteoriassa hän edellytti mahdolliseksi S :n ja I :n erisuuruuden ja antoi, kuten edellä esitetystä fundamentaalisista yhtälöistä näkyy, tällaiselle suhteelle varsin olennaisen merkityksen, mutta »yleisessä teoriassa» Keynes on asettunut sille kannalle, että säästämisen ja investoinnin täytyy olla yhtä suuret. — Kiistan ratkaisu on todellisuudessa kokonaan määritelmäkysymys, riippuu toisin sanoen siitä sisällöstä, mikä säästämisen ja investoinnin käsitteille annetaan.

L , luoton tietä käytettäväksi saatu ostokyky, ei merkitse samaa kuin I , investointien arvo, mutta investoinnit rahoitettaneen kuitenkin normaalioloissa pääasiallisesti luottovaroin. Jos kulutusluotot ja valtion luotonkäyttö toisaalta, itserahoitus toisaalta jätettäisiin huomioon ottamatta, voitaisiin L ja I suurin piirtein samaistaa. Kysymyksessä olevaan kiistaan on sen vuoksi ollut paikallaan tässä yhteydessä viitata. Todettakoon, että jos s :lle ja L :lle annetaan ne merkitykset, kuin edellisessä on tehty, ei voi tietysti olla mitään epäilystä siitä, että nämä suuret saattavat poiketa toisistaan. Jos toisin sanoen s :llä tarkoitetaan pelkästään joko luottolaitoksiin talletettuja ja sieltä edelleen lainattuja tai suoraan lainaksi annettuja säästövaroja, mutta ei sen sijaan »tesauroituja» käteisvaroja, ts. kassojen lisäystä Δk , on ilman muuta selvää, että L saattaa olla suurempi kuin s ¹. Pankit voivat toisin sanoen laajentaa luotonantoaan tietyinä periodina yli tänä aikana pankkeihin kertyvien säästövarojen määrän. Ajateltakoon vain suomalaisia olosuhteita toisen maailmansodan päättymisen jälkeen, jolloin Suomen Pankin välitön luotonanto elinkeinoelämälle ja yksityispankkien rediskonttaukset ovat esittäneet luottomarkkinoilla varsin olennaista osaa.

¹ Tosin on aina pidettävä mielessä, että L :n laajentaminen »uutta rahaa luomalla» pyrkii varsin nopeasti paisuttamaan myös s :ää. Luottoekspansioon tietä yhteiskuntaan työnnetty uusi ostovoima hakeutuu nimittäin nopeasti takaisin rahalaitoksiin, paisuttaen etenkin pankkien shekkituloja.

c. Muut mahdollisuudet kokonaiskysynnän primääriseen kasvamiseen.

Edellä olevassa on käsitelty niitä inflatorisia vaikutuksia, joita valtion menojen paisuminen tai luottoekspansio tietyin edellytyksin aiheuttaa. Kokonaiskysynnän tekijöistä on toisin sanoen tarkasteltu $V:n$ ja $L:n$ laajenemista ja näiden termien suhdetta v :hen ja s :ään, valtiolle suoritettuihin veroihin ja säästöihin. Kokonaiskysynnässä on kuitenkin tärkeimpänä tekijänä T , yksityisten taloussubjektien rahatulosten summa, ja siinä esittää tiettyä, vaikkakin yleensä vain statistin osaa myös Δk , kassavarojen määrässä tapahtuvat muutokset.

T , yhteiskunnan kokonaisrahatulosten summa, ei ole suinkaan konstantti, vaan vaihtelee varsin huomattavasti sellaisinkin aikoina, jolloin inflaatiosta ei voida puhua. Suomen kansantulo (joka tosin ei täsmälleen vastaa yksityisten rahatulosten summaa, mutta antaa siitä kuitenkin jonkinlaisen kuvan) oli professori Lindbergin laskelmien mukaan vuonna 1926 19 162 milj. markkaa, vuonna 1938 sen sijaan 31 262 milj. markkaa eli 63 % suurempi. Vastaavaa inflaatiota tämä ei kuitenkaan merkinnyt. Hintataso säilyi — välivuosina sattui tosin tiettyjä heilahduksia — jokseenkin stabiilina. Elinkustannusindeksi jopa *aleni* vuodesta 1926 vuoteen 1938 9.4 %, tukkuhintaindeksi sitä vastoin nousi 2.7 %. Se, että kansantulon 63 %:n lisäys ei johtanut vastaavaan yleisen hintatason nousuun ja siis inflaatioon, johtui tietenkin siitä, että hyödykkeiden tarjonta samanaikaisesti voimakkaasti lisääntyi, joten rahatulosten kasvua vastaavaa tasapainon häiriintymistä kokonaiskysynnän ja kokonaistarjonnan välillä ei päässyt syntymään.

Normaalioloissa esiintyvä T :n kasvu liittyy näin ollen yleensä samanaikaiseen tuotantoprosessin laajentumiseen eikä siten muodostu inflaatiotekijäksi. Täysin rinta rinnan kysyntä- ja tarjontapuolen laajeneminen ei tosin todellisuudessa tapahdu, noususuhdanteet kehittyvät usein alkaviksi inflaatioiksi, jotka kuitenkin yleensä »katkeavat» syntyvässä kriisissä.

Varsinaisissa inflaatioissa sen sijaan T paisuu hyödyketarjonnan laajenemista monta vertaa intensiivisemmin — useinhan hyödyketarjonnan voidaan päin vastoin todeta inflaation vallitessa *supistuvan*, tavallisimmin sodan poikkeuksellisista oloista johtuen, kun sen sijaan T voimakkaasti laajenee.

Tämä yksityisten rahatulosten kokonaismäärän kasvu ei kuitenkaan tavallisesti ole inflaatioprosessin varsinainen alkuunpanija. Alkusysäys, »inflaatioimpulssi», tulee $V:n$ ja $L:n$ laajenemisesta, mutta tämä pri-

määrinen kysynnän laajeneminen saa sekundäärisenä ilmiönä aikaan myös T :n kasvun, kysynnän paisuminen toisin sanoen kertaantuu. Tätä inflaation ymmärtämiselle erinomaisen merkityksellistä sekundääristä kysynnän laajenemisprosessia käsitellään alempana hiukan seikka-peräisemmin.

Tässä prosessissa T :n laajeneminen on siis oikeastaan vain toissijainen ja passiivinen ilmiö, V :n tai L :n laajeneminen sen sijaan aktiivinen ja primäärinen; T :n laajeneminen tapahtuu, jälkimmäisen kerran annettua alkusysäyksen, »automaattisesti» kysyntä-tarjontaprosessin lakien mukaisesti. Mutta T :ssä saattaa tapahtua myös laajenemista, jota ei voida selittää tällä tavalla sekundääriseksi, vaan aktiiviseksi, ensisijaiseksi inflaatiotekijäksi.

T muodostuu eräältä olennaiselta osaltaan työpalkoista. Ajateltakoon sellaista prosessia, mikä tapahtui Suomen palkkamarkkinoilla loppulla vuotta 1944 ja erityisesti vuoden 1945 alkupuoliskolla. Työväestö ryhtyi esittämään voimakkaita palkkavaatimuksia, ja maan ollessa sekä poliittisesti että taloudellisesti peräti arassa asemassa niitä ei katsottu voitavan vastustaa, vaan palkkavaatimuksiin myönnyttiin, jolloin palkkataso nousi muutamassa kuukaudessa keskimäärin ehkäpä kaksinkertaiseksi. Tämän täytyi tietysti merkitä yhteiskunnan kokonaisrahatulojen valtavaa kasvua. Sen edellytyksenä oli tosin samalla L :n laajeneminen (tai osittain myös tesauroituihin kassavaroihin turvautuminen); yrittäjäkunta ei toisin sanoen voinut suorittaa lähes kaksinkertaistuneita palkkamenoja muuten kuin suuresti lisäämällä luotonottoaan. Mutta todellinen alkusysäys kokonaiskysynnän kasvuun lähti tässä tapauksessa T :n tärkeästä osatekijästä, työpalkoista.

Toinen asia on, missä määrin tällaista kokonaiskysynnän laajenemista voidaan enää katsoa »vapaan hinnanmuodostuksen vallitessa» tapahtuneeksi. Työpalkkojen nousu ei ollut suinkaan muuttuneen kysyntä-tarjonta-suhteen tulos, vaan ulkotaloudellisten tekijöiden, lähinnä eräänlaisen poliittisen painostuksen, aikaansaama. Ja sen synnyttämä inflaatioprosessi, olkoonpa että se johti myös kokonaisrahatulojen ja siten kokonaiskysynnän kasvuun, oli kuitenkin lähinnä luonteeltaan »kustannusinflaatiota», jota alempana käsitellään tarkemmin tutkittaessa inflaatiota säännöstelytalouden vallitessa.

Pyrittäessä keskittymään vain olennaisimpien inflaatiotekijöiden erittelyyn sivuutettiin edellä esitetyssä rahan arvon määräytymistä kuvaavassa yhtälössä ulkomaankaupan vaikutukset. Mutta tässä yhteydessä on kuitenkin viitattava siihen, että tulojen paisumista, joka on riippumatonta valtiontalouden epätasapainon tai luottoekspansion ta-

holta tulevista impulsseista, saattaa syntyä myös kansantalouden ja maailmantalouden välisistä yhteyksistä käsin. Jos vientihinnat maailmanmarkkinoilla suuresti nousevat eikä valuuttakursseja muuteta, tämä lisää tietysti viejien voittoja ja niin ollen jo tässä ensi vaiheessakin yhteiskunnan kokonaisrahatuloja. Tämä tulojen paisuminen saa sitä paitsi pitemmälle tuntuvia vaikutuksia. Jos esim. puutavaran, paperin ja vanerin suomalaisten viejien voitot kasvavat, tämä pyrkii ennen pitkää johtamaan myös metsänomistajien, metsätyöntekijöiden jne. tulojen lisääntymiseen.

Edellä olevassa on edellytetty, että johtukoonpa inflatorisen ekspansio-prosessin alkuunlähtö valtion menojen ylenmääräisestä paisumisesta, yksityisten investointien suuresta laajenemisesta tai sellaisestakin tekijästä kuin poliittisen painostuksen tietä aikaansaadusta työpalkkojen korottamisesta, tähän prosessiin liittyy aina myös *L:n*, luotonkäytön, paisuminen säästä, säästöjä, suuremmaksi, ja sikäli »uuden rahan» tai »uuden ostovoiman» luominen. Todellisuudessa ekspansio-prosessi saattaa tietyissä rajoissa olla kuitenkin mahdollinen ilman tätäkin. Kokonaiskysyntä saattaa näet paisua ilman keinotekoista uuden ostovoiman luomistakin siten, että olemassa olevia maksuväline»varastoja» käytetään entistä tehokkaammin. Tämä ilmiö, olemassa olevien kassavarojen entistä tehokkaampi hyväksikäyttö, ei ole oikeastaan juuri muuta kuin mitä vanha kvantiteettiteoria tarkoitti kiertonopeuden kiihtymisellä. Nousukonjunktuurin optimististen mielialojen vallitessa, jolloin ostohalu on suuri, tällaista rahan tehokkuuden lisääntymistä saattaa tapahtua, ja samoin inflaation ehdittyä niin pitkälle, että arvoltaan nopeasti alenevasta rahasta tahdotaan päästä mahdollisimman nopeasti irti. Niinpä Saksan suurinflaatiossa todettiin vuosina 1921—1923 »kiertonopeuden» suurta kiihtymistä.¹ Inflaation alkuvaiheessa saattaa sitä vastoin kassavarojen suuruus päinvastoin suhteellisestikin lisääntyä, kiertonopeus toisin sanoen hidastua, kuten myöhemmin tullaan mm. Suomen uusimman inflaation yhteydessä havaitsemaan.

Sille tosiasialle, että kokonaiskysynnän laajenemista voi yleisen ostohalun lisääntyessä tapahtua myös ilman, että maksuvälineiden määrässä tapahtuu olennaista muutosta, on erityisesti Ohlin pannut suuren painon ja tahtonut tällä perusteella sulkea ekspansio-prosessin selityksestä kokonaan pois sellaiset käsitteet kuin »uuden rahan injektio» ja »uuden rahan luominen». Tämä ilmiö on hänen mukaansa aivan epärelevantti ja ai-

¹ Vrt. HOLTROP, m.t., s. 202.

heuttaa vain sekaannusta; »Tukholman koulun» teoriassa ei ole tällaisille populäärisille ilmauksille ensinkään sijaa.¹

Nimenomaan *inflaatiokeselityksessä* näin jyrkkä asennoituminen tietää kuitenkin epärealistista menettelyä. Jokaisessa hiukankin suurimmaisemmassa inflaatioissa sillä tosiasialla, että kokonaiskysynnän laajenemista tai supistumista voi tapahtua myös sitä tietä, että (ostohalun, voiton odotusten jne. vaihteluista, mahdollisesta inflaatiopsykoosista yms. syistä riippuen) olemassa olevia maksuvälinemääriä käytetään hyväksi tehokkaammin tai vähemmän tehokkaasti kuin ennen, on epäolennainen merkitys. Inflaatioon liittyy yleensä aina voimakasta »uuden rahan luomista», tapahtukoon tämä sitten luottoekspansion muodossa tai siten, että valtio itse painattaa seteleitä ja laskee niitä menojensa peittämiseksi liikkeeseen, taikka siten, että metallirahaa huononetaan jne. Mutta totta on tietenkin, että tämä inflaatioissa luotu »uusi raha» on vain instrumentti, väline, muista syistä laajentumaan pyrkivän kokonaiskysynnän käsissä. Jos kysymyksessä on klassillinen inflaatiotyyppi, olennainen ilmiö on valtion menojen valtava paisuminen sodan seurauksena. Riippuen valtion menojen rahoitusmenettelystä ei niiden paisumisen kuitenkaan välttämättä *tarvitse*, kuten edellä on osoitettu, johtaa kokonaiskysynnän paisumiseen. Mutta tähän joudutaan, jos kasvaneet menot rahoitetaan »uutta rahaa» luomalla. Tässä mielessä »uuden rahan» luomisen tosiasia ei ole inflaatiokeselityksessä epäolennainen ilmiö.

3. *Kysynnän sekundäärinen kasvu (multiplikaattori ja akseleraatio-periaate).*

Edellä olevassa on käsitelty inflaatioon johtavan kokonaiskysynnän laajenemisen ensi vaihetta. Se voi syntyä monista eri tekijöistä, mutta jokseenkin kaikissa suurinflaatioissa on tällaista kokonaiskysynnän primääristä paisumista syntynyt ainakin siitä syystä, että valtion menot ovat alkaneet suuresti lisääntyä, niin suuresti, että tekijä *V* on paisunut sekä *v*:tä, valtiolle maksettuja veroja, että — yhdessä yksityisten investointiluottojen kanssa — sää, rahatuloista tehtyjä säästöjä,

¹ »There is in this explanation no room for such expressions as the common one, that 'the expansion of investment has been financed by credit expansion'; e.g. the printing of new notes, 'injection of new money', and the like». OHLIN, Some notes on the Stockholm theory, s. 68.

suuremmaksi, jolloin valtion on menojensa rahoittamiseksi ollut turvauduttava luotonkäyttöön yli säästövarojen määrän. Mutta samantilanteeseen saatetaan joutua myös, jos valtion menojen asemesta yksityiset investoinnit paisuvat niin suuriksi, että L tästä syystä kasvaa s :ää suuremmaksi.

Mutta kokonaiskysynnän laajeneminen ei pysähdy tähän primääriin vaiheeseensa. Kokonaiskysyntää edusti edellä esitetystä yhtälöstä lauseke $T - (v + s + \Delta k) + V + L$. Kun V ja L paisuvat niin suuresti, että ne ylittävät v :n ja s :n summan, seurauksena on välttämättä myös T :n, yhteiskunnan kokonaisrahatulojen, paisuminen. Primääristä kysynnän laajenemisesta on jouduttu toissijaiseen, sekundääriin kysynnän kasvuun.

Ne, jotka ovat omaksuneet sen sinänsä epäilemättä oikean käsityksen, että rahanarvo riippuu paljon ratkaisevammin yhteiskunnan kokonaisrahatulojen kuin rahamäärän kehityksestä, väheksyvät toisinaan valtion budjettialijäämien inflatorista merkitystä sillä perusteella, että — jos setelirahoituksella peitetty budjettialijäämä on, sanokaamme, pari miljardia markkaa — tästä johtuva parin miljardin ostovoiman lisäys ei ole ylen vaarallinen silloin, kun yhteiskunnan kokonaisrahatulojen määrä, jossa kokonaiskysyntä ennen muuta saa ilmauksensa, on ehkä pari sataa miljardia markkaa vuodessa. Edellinenhan merkitsee jälkimmäiseen verrattuna suunnilleen vain prosentin lisäystä.

Tällainen päättely jättää huomioon ottamatta kokonaiskysynnän sekundäärin lisääntymisen, tämän ilmiön, jolla ekspansioprosessin ymmärtämiselle on mitä tärkein merkitys. Kokonaiskysynnän muutoksia tarkasteltaessa ei ole tyydyttävä kertakaikkisiin, »yhdenhetkisiin» muutoksiin, vaan sen kehitystä on seurattava *tietyn ajan kuluessa, tietynä periodina*. Vasta tällöin käy ymmärrettäväksi, mitä sekundäärisellä kysynnän laajenemisella, kysynnän kasvun *kertaantumisella*, tarkoitetaan.

Jos palataan äskeiseen esimerkkiin, ei keskuspankkiluotolla rahoitetun parin miljardin markan budjettialijäämän vaikutus yhteiskunnan kokonaiskysyntään tietenkään rajoitu *valtion* toimesta ensi vaiheessa tapahtuvaan kysynnän lisäykseen, jolla tämä uusi ostovoima työnnetään markkinoille. Valtio on käyttänyt tämän pari miljardia suorittamalla tavaranhankintoja, palkkaamalla lisää virkamiehiä, maksamalla sotilaspäivärahoja ja sotakuukausipalkkoja mobilisoiduille, erilaisia huoltoavustuksia näiden omaisille jne. Nämä valtion luoman »uuden ostokyvyn» ensimmäiset vastaanottajat eivät tietenkään jätä ostokyvyn lisäystään käyttämättä, vaan lisäävät puolestaan ostojaan. Seuraavassa

vaiheessa tapahtuu samalla tavalla, ja paisuneen kysynnän aalto leviää yhä eteenpäin ja eteenpäin.¹

T, yhteiskunnan kokonaisrahatulot, kasvavat siis ensin äskeisen parin miljardin markan budjettialijäämän määrällä. Osa tästä saattaa tosin tulla toistaiseksi tesauroiduksi — kassavarat, Δk , ts. lisääntyvät. Tältä osalta kokonaiskysynnän kasvu toistaiseksi pysähtyy ensi vaiheen (valtion lisäkysynnän) määrään. Toinen osa muodostuu ehkä varsinaisiksi säästöiksi, tekijä *s* siis kasvaa. Sen nousevan suhdanteen vallitessa, jonka valtion kasvanut kysyntä luo, yrittäjillä on halua investointeihin, joten on todennäköistä, että tämä *s*:n lisäys ei jää karruttamaan pankkien kassoja, vaan tulee lainatuksi yrittäjille investointikysyntään. (Edellytämme jatkuvasti, kuten muistetaan, että prosessi tapahtuu »vapailta markkinoilla», jolloin yrittäjien investointimahdollisuuksia ei rajoiteta pakkomääräyksin.) Toinen mahdollisuus on, että pankit lainaavat tämän *s*:n lisäyksen valtiolle, jolloin *seuraavan* budjettialijäämän rahoituksesta »uutta rahaa luomalla» vastaavassa määrässä vältytään.

Mutta pääosa tästä *T*:n kokemasta lisäyksestä tulee luultavasti käytetyksi yksityisten *kulutuskysyntään*, ja juuri tämän osan vaiheita tullaan seuraavassa lähemmin tarkastelemaan. Laajenemisprosessia pyrki jollakin tavalla — mutta ylen kaavamaisesti — selittämään jo vanha kvantiteettiteoria korostaessaan, että yhteiskunnassa tietyllä rahamäärällä suoritettujen ostojen määrä on yhtä suuri kuin tämä rahamäärä *kerrottuna* sen kiertonopeudella. Yksityiskohtaisemmin ja syvemmälle tunkeutuen on tätä prosessia koetettu analysoida uudemmassa suhdannevaihteluita selittävässä teoriassa. Tässä yhteydessä on kehitetty sellaiset tärkeät uudet käsitteet kuin multiplikaattori (*multiplier*) ja akseleraatioperiaate.²

¹ Vrt. ERLING PETERSEN, *Pengene våre*, Oslo 1945, s. 152—153: »For når staten har kjøpt for 300 mill.kr. for sine nye sedler, så vil ikke dermed sedlene vaere ute av dansen. De har skaffet staten varer og tjenester for 300 mill. og således nådd sitt direkte mål. Men staten har måttet utbetale disse nyskapte sedler til en rekke mennesker som således har fått flere sedler enn de før hadde. De 300 mill.kr. er derfor i annen hånd kommet i tillegg til den kjøpekraft som publikum tidligere hadde. Publikum vil forsøke å gjøre bruk av disse penger til innkjøp av varer». Vrt. myös Petersen, *Liika ostovoima ja siihen liittyvät ongelmat*, s. 232.

² Vrt. v. HABERLER, m.t., s. 112 ja seur. sekä s. 277 ja seur. Vrt. myös LINDAHL, *Teorien för den offentliga skuldsättningen, Studier i ekonomi och historia, tillegnade Eli F. Heckscher på 65-årsdagen den 24 november 1944*, Uppsala 1944, s. 97—98. — Kysymyksessä olevien käsitteiden »uutuus» on tietysti suhteellista. Siten CARVER

Investointimultiplikaattorin (investment multiplier), sijoituskertoimen, käsitteellä on olennainen sija mm. Keynesin työllisyysteoriassa. Keynes nimittää kulutusalttiudeksi (the propensity to consume) sitä sielullista ominaisuutta, joka ratkaisee, kuinka paljon tulosta (tulonlisäyksestä) käytetään kulutustarkoituksiin. Yleisenä psykologisena lakina voi hänen mukaansa esittää, että tulojen kasvaessa myös kulutukseen käytetty määrä kasvaa, mutta ei yhtä paljon kuin tulo. Merkittäköön nyt palkkayksiköin mitattua tuloa Y_w :llä ja samalla tavalla mitattua kulutusta C_w :llä. Merkittäköön edelleen Y_w :n lisäystä ΔY_w :llä ja C_w :n lisäystä ΔC_w :llä. Osamäärä $\frac{\Delta C_w}{\Delta Y_w}$ mittaa silloin kulutusalttiutta. Jos Y_w :n lisäyksen ΔY_w :n annetaan lähestyä nollaa, niin osamäärä $\frac{\Delta C_w}{\Delta Y_w}$ lähenee differentiaaliosamäärää $\frac{dC_w}{dY_w}$, jota Keynes nimittää *rajakulutusalttiudeksi*. — Keynesin edellyttämän yleisen psykologisen normaalin mukaan kulutuksen lisäys on tulon lisäystä pienempi, joten siis $\frac{\Delta C_w}{\Delta Y_w} < 1$.

Jokaisesta tulonlisäyksestä (ΔY_w) käytetään aina tietty osa kulutuksen lisäämiseen (ΔC_w) ja jäännös *investointien* lisäämiseen (ΔI_w); näiden kolmen termin välillä vallitsee siis yhtälö $\Delta Y_w = \Delta C_w + \Delta I_w$. Koska tulo lisäys on, paitsi kulutuksen lisäystä, myös investointien lisäystä suurempi, voidaan tulonlisäyksen ja investointien lisäyksen välillä sanoa vallitsevan suhteen $\Delta Y_w = k \times \Delta I_w$, jossa k on aina suurempi kuin 1. Tätä kerrointa k Keynes nimittää nyt investointikertoimeksi. Se ilmaisee, että totaalisen investoinnin lisääntyessä tulo tulee lisääntymään määrällä, joka on k kertaa niin suuri kuin investoinnin lisäys.¹

Investointikertoimen, k :n, ja kulutusalttiuden välillä vallitseva suhde ilmenee seuraavasta: $\Delta Y = k \times \Delta I$, jolloin siis $k = \frac{\Delta Y}{\Delta I}$. Mutta koska toisaalta $\Delta Y = \Delta C + \Delta I$ ja tämän mukaisesti $\Delta I = \Delta Y - \Delta C$, seuraa tästä, että

(artikkelissa A Suggestion for a Theory of Industrial Depressions, Quarterly Journal of Economics, May 1903) ja AFTALION (teoksessaan Les crises périodiques de surproduction, Paris 1913) kehittivät akseleraatioperiaatetta jo vuosisadan alussa, ennen ensimmäistä maailmansotaa.

¹ KEYNES, General Theory, s. 115.

$$k = \frac{\Delta Y}{\Delta Y - \Delta C} = \frac{1}{1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}}. ^1$$

Investointikerroin on siten ts. yhtä suuri kuin 1 jaettuna 1 miinus kulusalttiudella.

Tämä tekee mahdolliseksi määrätä investointikertoimen suuruuden, jos rajakulusalttius edellytetään annetuksi. Jos Keynesin esimerkin mukaan oletetaan väestön kulutuspsykologian olevan sen laatuista, että kulutetuksi tulee 9/10 jokaisesta tulonlisäyksestä, on k tässä tapauksessa $= \frac{1}{1 - 9/10} = 10$. Jokainen investoinnin lisäys tulisi siis tässä ta-

pauksessa johtamaan kymmenkertaiseen yhteiskunnan kokonaisrahatulon lisäykseen. Todellisuudessa k tietenkin vaihtelee suuresti, ja sen arvo saattaa olla vain murto-osa tässä esimerkissä käytetystä 10:stä.

Keynes on käyttänyt investointikertoimen käsitettä todistellakseen, että julkisiin töihin depression aikana käytetyillä suhteellisen vähäisillä valtion menoilla voidaan — ellei tarvitse edellyttää työllisyyden muilla aloilla vähenevän — todennäköisesti saada aikaan kysynnän ja sen mukana työllisyyden lisäys, joka on moninkertainen primääriseen julkisilla töillä aikaansaatuun työllisyyden lisäykseen verrattuna. Vain siinä tapauksessa, että väestö pitää kulutuksensa täysin muuttumattomana huolimatta työllisyyden ja sen mukana reaalitulon lisäyksestä, tulee työllisyyden lisäys rajoittumaan primääriseen lisäykseen julkisissa töissä. Jos toiselta puolen väestö pyrkii käyttämään jokaisen tulonlisäyksen kokonaisuudessaan kulutukseen, ei mitään tasapainotilaa voi syntyä, vaan hinnat pyrkivät nousemaan rajattomasti.²

Yhtä hyvin kuin työllisyysteoriassa multiplikaattorin käsitettä voidaan kuitenkin käyttää myös inflaatiaselityksessä. Keskuspankkiluotolla peitetty budjettialijäämä tai »uutta rahaa» luomalla rahoitettu yksityisten investointien lisäys merkitsee jo *ensi vaiheessa* tiettyä kokonaiskysynnän lisäystä, mutta kysynnän lisäys ei rajoitu tähän, vaan pyrkii laajenemaan moninkertaiseksi synnyttäessään — »multiplikaattorin» suuruudesta riippuen — itseään ehkä paljonkin suuremman yhteiskunnan kokonaisrahatulojen lisääntymisen. — On ilmeisesti toivoton yritys pyrkiä, kuten toisinaan on koetettu, täsmällisesti määrittämään multiplikaattorin suuruutta. Tämän onnistuminen ei kuiten-

¹ Vrt. v. HABERLER, m.t., s. 281.

² KEYNES, General Theory, s. 116—117.

kaan ole olennaisinta, vaan olennaisinta on itse käsitteen alituinen mielessä pitäminen ekspansioprosessin kulkua selitettäessä. Ei ole py-sähdyttävä *ensi vaiheen »yhdenhetkiseen»* kokonaiskysynnän nettoli-säykseen, vaan on ajateltava »dynaamisesti», on toisin sanoen aina ajateltava sitä kertaantuvaa vaikutusta, joka *ensi vaiheen lisäkysynnäl-lä* on kokonaiskysyntään *tiettyinä periodina ajassa eteenpäin*.

Jos multiplikaattori johdetaan edellä esitettyyn tapaan »kulutusalti-tiudesta», joka ei käytä *koko* tulonlisäystä kulutuksen lisäämiseen, ei multiplikaattorin osoittama kokonaiskysynnän paisuminen kuitenkaan ole rajattomasti laajeneva, kumulatiivinen. Kuten mm. Lindahl on huo-mauttanut¹, täytyy, jos kerran edellytetään, että *kaikkea* tulonlisäystä ei käytetä kulutukseen, tulonlisäyksen aina seuraavassa vaiheessa olla edellistä pienempi, ja näiden tulon lisäysten summan rajallinen; tulonlisäys häipyä näet lopulta tyhjiin, jos uusia primäärisiä lisäyksiä kokonaiskysyntään, esim. uusien budjettialijäämien muodossa, ei esiinny.

Suhdanneteoriassa on osoitettu, että tämän multiplikaattorivaikutuk-sen rinnalla myötävaikuttaa ekspansioprosessissa toinenkin laajentu-misilmiö, ns. akseleraatio-(kiihtyvyys-)vaikutus. Kun multiplikaattorin vaikutus tarkoittaa kokonaiskysynnän laajenemista *kulutusten* pe-rättäisten laajentumisten tietä, tarkoittaa akseleraatioperiaate puoles-taan kasvaneiden kulutusmenojen vaikutusta *investointeihin ja sitä tietä* työllisyyteen, tuloihin ja kokonaiskysyntään.² Jos lisääntynyttä kulu-tuskysyntää ei voida olemassa olevalla tuotantokapasiteetilla tyydyttää, on investointeja kulutustarvikkeiden tuotantoa varten lisättävä. Työllisyyden ja sen mukana rahatulujen lisäys saattaa tätä tietä tulla paljon suuremmaksi kuin alkuperäinen kulutusmenojen lisäys. Kysymyksessä olevat suhteet voidaan yksinkertaistettuina ilmaista seuraavasti:

Merkittäköön kulutusta C :llä ja sen tyydyttämiseen tarvittavien hyödykkeiden tuotantoon välttämätöntä reaalipääomaa K :lla. Jälkim-mäinen (jälkimmäisen arvo rahassa ilmaistuna) olkoon a kertaa niin suuri kuin C :n arvo; toisin sanoen $K = a \times C$. Jos nyt C kasvaa ja tuo-tantokapasiteetti edellytetään täysin käytetyksi, on C :n lisääntymisen vuoksi myös K :ta lisättävä. Jos lisäyksen suhde edellytetään samaksi kuin suhde C :n ja K :n välillä, saadaan siis yhtälö

$$\Delta K \text{ (pääoman lisäys)} = a \times \Delta C \text{ (kulutuksen lisäys)}.$$

Mutta ΔK merkitsee juuri investointeja; ΔK on toisin sanoen $= I$.

¹ LINDAHL, Teorien för den offentliga skuldsättningen, s. 98.

² Vrt. ALVIN H. HANSEN, Fiscal Policy and Business Cycles, London 1941, s. 274.

Näin ollen siis $I = a \times \Delta C$. Tekijä a tarkoittaa juuri »akseleraatiovaikutusta»; se ilmaisee toisin sanoen sen suhteen, joka vallitsee kulutuksen lisäyksen ja sen vaatiman investoinnin välillä. Tietyistä teknillisistä syistä vähäiset muutokset kulutustavaroiden kysynnässä *saattavat* synnyttää monta vertaa suurempia muutoksia pääomatavaroiden kysynnässä, ja tästä johtuu, että kysymyksessä olevalle ilmiölle on tahdottu antaa nimeksi akseleraatioperiaate, »johdetun (so. kulutustavaroiden kysynnästä pääomatavaroiden kysynnäksi laajentuneen) kysynnän kiihtymisen ja kasvun periaate.»¹

Primääristen kysynnän lisääntymisten aikaansaamaa sekundääristä ekspansioprosessia selitettäessä on siis pidettävä silmällä *sekä* multiplikaattori- että akseleraatiovaikutusta. Tätä yhteisvaikutusta on HANSEN halunnut nimittää »vipusinkertoimeksi» (the leverage coefficient). »Sekaannuksen välttämiseksi voidaan kerrointa, joka alkuperäiseen menojen kasvuun liitettynä osoittaa tämän kertaantuvan vaikutuksen kansantulossa, nimittää 'vipusimeksi'. Vipusinkerroin ei siis sellaisenaan sano mitään siitä, syntyykö lisävaikutus kulutuksen vai investoinnin tietä. Se saattaa mitata multiplikaattoriperiaatteen tai akseleraatioperiaatteen mukaisen vaikutuksen tai molempien yhteisvaikutuksen.»²

Jotta se pyrkimys investointien laajentamiseen seurauksena kulutus-kysynnän ensin tapahtuneesta laajenemisesta, jota akseleraatioperiaate pyrkii kuvaamaan, johtaisi tosiasiallisesti kokonaiskysynnän laajenemiseen, täytyy tapahtua keinotekoisista rahan luomista luottoekspansion tietä (tai sitten kassojen supistumista, ts. rahan »efektiivisyyden» lisääntymistä, mihin mahdollisuudet kuitenkin yleensä ovat ahtaat). Akseleraatioperiaate ei toisin sanoen voi, kuten v. Haberler huomauttaa, auttaa ekspansioprosessin selittämisessä, ellei edellytetä, että »luotontarjonta on elastinen; jos investointien lisäys tietyissä tuotannon haaroissa ei johda luottoekspansioon, ei voi syntyä yleistä liikeaktiiviteetin nousua.»³

Yleensä täytyy varoa tekemästä akseleraatioperiaatteesta liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Toisinaan epäilemättä tietty kulutus-kysynnän lisäys saattaa johtaa moninkertaiseen investointien lisääntymiseen ja sitä tietä tulojen ja kokonaiskysynnän kasvuun, mutta tämä on aivan yksilöllisistä olosuhteista riippuvaa. Varsin huomattavaakin ku-

¹ v. HABERLER, m.t., s. 112.

² HANSEN, Fiscal Policy, s. 264.

³ v. HABERLER, m.t., s. 132.

lütuskysynnän lisäystä saattaa toisaalta esiintyä, ilman että olennaista tuotantolaitosten laajentamista tarvitaan. »Todella realististen edellytysten vallitessa uuden kulutuksen vaikutus investointeihin on selvästikin monimutkainen ja epävarma asia. — Akseleraatiovaikutus vaihtelee riippuen tuotantolaitosten käyttämättömän kapasiteetin määrästä ja monista muista seikoista, jotka vaikuttavat yrittäjien päätöksiin uusien investointien suhteen. On tämän vuoksi erehdys panna . . . liian paljon painoa akseleraatioperiaatteelle.»¹

15 luku. Inflaatio säännöstelytaloudessa.

Inflaatioprosessi vapaan hinnanmuodostuksen vallitessa kehittyy siis edellä esitetyn valossa siten, että kokonaiskysynnässä tapahtuu ensin vaihtelevista syistä — useimmissa inflaatioissa on kuitenkin pääsyyinä ollut valtion menojen paisuminen — »primäärinen kasvu». Tämä antaa puolestaan sysäyksen yhteiskunnan kokonaisrahatulojen sekundaariselle kasvamiselle multiplikaattori- ja akseleraatiovaikutuksen tietä, ja näin syntynyt kokonaiskysynnän lisääntyminen, jota samanlainen hyödyketarjonnan laajeneminen ei vastaa, johtaa, koska hinnanmuodostus edellytetään vapaaksi, välttämättömästi yleisen hintatason kohoamiseen. Hintojen kohoamista kiihdyttää vielä sodan poikkeuksellisissa oloissa kysynnän laajenemisen rinnalla tavallisesti esiintyvä hyödyketarjonnan väheneminen ja siitä johtuva »niukkuushinnanousu».

Mutta nykyisissä oloissa — tällä tarkoitetaan nimenomaan olosuhteita toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen — ei inflaatioprosessin yleensä anneta kehittyä tällä tavalla täysin vapaasti, vaan sen kulkuun puuttuu valtion jarruttava ja järjestelevä käsi. Tyypillistä tälle julkisten viranomaisten asiaan puuttumiselle on ensinnäkin se, että hintojen ei anneta määräytyä vapaasti kysyntä- ja tarjontasuhteiden mukaisesti, vaan valtiovalta tahtoo asettaa hinnanmuodostukselle toiset — lähinnä faktillisiin tuotantokustannuksiin nojautuvat — perusteet. Tähän liittyy se, että yksityiset talouset eivät saa ostaa haluamiaan hyödykkeitä markkinoilla vallitseviin hintoihin siinä määrässä, kuin itse haluavat, vaan hyödykkeiden saanti annostellaan. Nämä toimenpiteet vaikuttavat, että inflaatioprosessi hidastuu ja saa samalla monessa suhteessa toisenlaisen luonteen kuin vapaan hinnanmuodostuk-

¹ HANSEN, m.t., s. 282.

sen vallitessa. Luonteenomaista on varsinkin se, että primääristen inflaatioimpulssien laajenemista sekundääriseksi kysynnän paisumiseksi ei samassa määrässä pääse säännöstelytalouden vallitessa tapahtumaan.

Lähdettäköön edellä jo käytetystä esimerkistä, jolloin edellytettiin, että valtio rahoittaa sotamenojaan parin miljardin markan budjettialijäämällä. Minkälaiset ovat tämän menettelyn vaikutukset säännöstelytaloudessa? Jos hinnat ja kulutukseen ostettavissa olevat hyödykemäärät olisivat aukottoman tarkasti määräytyt, eivät ne yksityiset, joiden ostovoiman lisäykseksi tämä parin miljardin erä ensi vaiheessa koituu, voisikaan lisätä kulutuskysyntäänsä. Toissijaista kokonaiskysynnän laajenemista ei multiplikaattorivaikutuksen tietä (eikä myöskään akseleraatiovaikutuksen, sillä sehän edellyttää ensinnä kulutuksen laajenemista) tällöin pääsisi ensinkään tapahtumaan. Kulutusalttius olisi tässä tapauksessa ulkonaisten olosuhteiden pakosta = 0 ja multiplikaattori = 1, mikä ts. merkitsee juuri sitä, että kysynnän laajeneminen pysähtyy ensi vaiheeseensa eikä synnytä ensinkään tavanmukaista ajassa eteenpäin jatkuvaa laajenemisprosessia.

Budjettialijäämän yksityisille aiheuttaman ostovoiman lisäyksen täytyisi tällaisessa tapauksessa tulla näin ollen kokonaisuudessaan $s:n$ tai $\Delta k:n$, säästämisen tai kassojen lisäyksen, hyväksi. Jos säästäminen lisääntyy, mutta yksityiset investoinnit ovat niin ikään tarkasti säännöstellyt, ei L , luotonkäyttö, pääse yksityisten investointien lisääntymisen vuoksi kasvamaan, mihin kasvanut säästäminen muuten antaisi mahdollisuudet. Valtion menojen ja samalla luotontarpeen ollessa jatkuvasti suuret, tämä tietää sitä, että kasvanut säästäminen tulisi johdetuksi valtion luotontarvetta tyydyttämään, jolloin jatkuvan »setelirahoituksen» käyttö vastaavasti vähenisi. Samalla supistuisi sen inflatorisen kokonaiskysynnän paisumisen vaara, jota »uutta rahaa» luomalla rahoitetut valtion menot muuten aina välttämättä merkitsevät. Säännöstelytalous muodostaisi täten aukottoman systeemin, joka tässä täydellisesti toteutetussa muodossaan ehkäisisi inflaation mahdollisuuden ennen kaikkea sen vuoksi, että se kuvatulla tavalla leikkaisi siivet kokonaiskysynnän sekundääriseltä kasvulta. Tämän teoreettisen ihannekuvan edellyttämässä määrässä ei säännöstelysysteemiä tosin ole missään voitu toteuttaa, mutta Saksassa olosuhteet olivat toista maailmansotaa edeltäneen varusteluperiodin ja toisen maailmansodan ensimmäisten, Saksan aseille menestyksellisten vuosien aikana huomattavan suuressa määrässä tämän teoreettisen kaavan mukaisia.¹

¹ »During the second war..., particularly in Germany and German-occupied

Tällä tavoin enemmän tai vähemmän pakollisesti, kulutusmahdollisuuksia annostelun kautta supistamalla ja kulutushyödykkeiden hintoja säännöstelemällä, aikaan saatu s:n ja Δk :n paisuminen synnyttää »liian» tai »patoutuneen» ostovoiman ilmiön, jota taloudellisessa kirjallisuudessa toisen maailmansodan ja sen jälkivaiheiden aikana on paljon käsitelty. »Voidaan puhua faktilliset kulutusmenot ja normaalin säästämisen ylittävästä 'ostovoiman ylijäämästä', joka on syntynyt sotavuosien monetäärisen ekspansioprosessin tuloksena. Tämä ostovoiman ylijäämä, jonka absoluuttista suuruutta ei voida täsmällisesti määrittää, antaa tuntea itsensä lisääntyneessä kassojen pidossa ja muissa tilapäisemmissä, lyhytaikaisiksi suunnitelluissa rahansijoituksissa... Aloilla, missä esimerkiksi välttämättömien raaka-aineiden määrä on annettu, mahdollisesti valtion säännöstelytoimenpiteillä määrätty, ei lisääntynyt kysyntä johda, kuten normaaleissa tapauksissa, lisääntyneeseen tuotantoon. Hinnansäännöstelyn vallitessa ei kasvanutta niukkuutta myöskään seuraa se hintojen nousu, jonka kysynnän lisääntyminen normaaleissa oloissa toisi mukanaan.»¹

Tämä patoutunut ostovoima tietää alituista latenttia inflaation kiihtymisen vaaraa.² Tyydyttämätön kysyntä, josta se on ilmauksena, tietää painetta, joka herkeämättä etsii heikkoja kohtia hintojen valvonnan ja kulutuksen säännöstelyn muurissa ja pyrkii työntämään hintatasoa ylemmäksi.³ Missään ei säännöstelysysteemiä liioin ole onnistuttu toteuttamaan niin aukottomasti, että tämä »liika ostovoima» ei ensinkään löytäisi esiintymismahdollisuuksia. Osa hinnoista jää säännöstelyn ulko-

Western Europe, rationing and price controls were enforced far more extensively and systematically. War production and occupation costs were financed largely by the creation of additional money supplies; but the increased money incomes thus generated proved unspendable because of rationing, price and production controls. The additional incomes were largely 'saved' by the public because there was little or nothing on which they could be spent. This saving was also, in a sense, forced saving.» (The course and control of inflation, s. 74.)

¹ Inkomstutveckling och köpkraftsöverskott under krigsåren, Meddelanden från konjunkturinstitutet, Ser. B: 2, Stockholm 1943, s. 7—8.

² Vrt. ERLING PETERSEN, Liika ostovoima ja siihen liittyvät ongelmat, sekä sama, Hvarfor er pengemengden kommet i bakgrunden i de teoretiske droftelser, Økonomisk Revy, Nr. 6/1946; vrt. myös MATTI LEPPÖ, Finanssi politiikan vaikutus rahan arvoon, Kansantaloudellinen Aikakauskirja, 41. vuosikerta, Helsinki 1945.

³ »The forced saving resulting from rationing... created an enormous backlog of deferred, pent-up money demand which, if released, was liable to cause a sharp and general rise in prices through the expenditure of accumulated money savings by the public». (The course and control of inflation, s. 75.)

puolelle, ja ne pyrkivät tällaisissa olosuhteissa nousemaan muita hintoja verrattomasti nopeammin. Osaksi taas patoutunut ostovoima murtautuu laittomille »mustille markkinoille», missä tosiasialliset hinnat suuresti ylittävät ne rajat, jotka viranomaiset ovat hintapäätöksillään asettaneet. Jos säännöstelyä hoitava virkakoneisto on heikko, tämä mustapörssi »rämettää» koko systeemin ja pakottaa lopulta viranomaiset antautumaan ja päästämään hinnanmuodostuksen yhä suuremmissa ja suuremmissa määrässä vapaaksi. Näin on käynyt esim. Suomessa sodan jälkeen, erityisesti vuoden 1947 aikana.

Tällainen kehitys merkitsee, että hinta saa jälleen takaisin tehtävänsä kysynnän rajoittajana niukkaa tarjontaa vastaavaksi. Mutta niin kauan kuin säännöstelykoneisto toimii, hinnanmuodostukselta on suurelta osalta riistetty tämä sen perustehtävä. »Koko hinnanmuodostus tulee hinnansäännöstelyn vuoksi ennen sotaa vallinneisiin oloihin verrattuna olennaisesti jäykemmäksi ja kadottaa suureksi osaksi tehtävänsä ohjata tarjontaa ja kysyntää... Hintojen muutokset voidaan olennaisesti vähäisemmässä määrässä kuin aikaisemmin johtaa taloudellisten voimien vapaasta leikistä markkinoilla.»¹

Valtion hinnansäännöstelyviranomaiset ovat se tekijä, joka puuttuu asiaan ja estää hinnanmuodostuksen määräytymisen tämän »taloudellisten voimien vapaan leikin» tuloksena. Hinnansäännöstelyviranomaisen tehtävä on olennaiselta osalta hintojen nousua jarruttavaa laatua. Kun tässä ei voida mennä niin pitkälle, että tuotanto liian alhaisten hintojen vuoksi kävisi mahdottomaksi, pyrkii hinnansäännöstely yleensä asettamaan hinnat vallitsevia *kustannuksia* vastaaviksi. (Tietyissä tapauksissa, esim. tuotannon kiihdyttämiseksi jollakin määrättyllä alalla, säännöstelyhinnat saatetaan tietysti tarkoituksellisesti asettaa myös kustannushintoja korkeammiksi.) Tällaisissa oloissa rahan arvon määräytymisestä esitetty vanha työkustannusteoria, jota klassikot kannattivat kvantiteettiteorian rinnalla ja Karl Marx jokseenkin yksinomaisena rahanarvon muutosten selityspusteena ja jonka modernia muunnosta Pedersenin edellä viitattu teoria oikeastaan vain merkitsee, pitää tavallaan paikkansa. Tällöin voidaan kehittyvästä inflaatiosta myös ehkä käyttää viime vuosina usein nähtyä ilmausta »kustannusinflaatio». Kustannusten nousu tulee näet siksi tekijäksi, joka välittömimmin ajaa inflaatiota eteenpäin pakottaessaan hinnansäännöstelyviranomaiset antamaan myöten yhä uusille ja uusille hinnankorotusvaatimuksille.

On kuitenkin syytä huomauttaa, että pohjalla vaikuttaa tällöinkin

¹ Inkomstutveckling och köpkraftsöverskott under krigsåren, s. 8.

sama kokonaiskysynnän ja kokonaistarjonnan välisen tasapainon järkkyminen, joka vapaan hinnanmuodostuksen vallitessa tulee inflaation liikkeelle panevaksi voimaksi. Itse asiassa koko säännöstelykoneistoa ei olisi pantu pystyyn, ellei tällainen tasapainon järkkyminen jo olisi tapahtunut tai varmasti odotettavissa. Oloissa, joissa hinnat määrätään viranomaisten hintapäätöksillä, inflaation kulku on tosin näennäisesti kustannustekijän määräämä. Perimmäinen »primus motor», se tekijä, joka on pannut koko prosessin alulle, on kuitenkin sama kuin inflaatiossa »normaalien» olosuhteiden vallitessa.

Todellisuudessa inflaation molemmat päätyypit esiintyvät nykyisissä olosuhteissa jokseenkin jokaisessa maassa vahvasti toisiinsa sekaantuneina. Säännöstelyviranomaiset puuttuvat yleensä kaikkialla — toisaalla tosin vähemmän, toisaalla kiinteämmin — »taloudellisten voimien vapaaseen leikkiin», mutta säännöstelysystemi ei ole missään täydellinen, joten »vapaalle» inflaatioprosessille jää sillekin runsaasti liikkuma-alaa. Faktillinen inflaatio on siten nykypäivinä rinta rinnan sekä »kustannusinflaatiota» että »vapaata», kysyntä-tarjontatasapainon järkkymisen, primääristen inflaatioimpulssien ja niitä seuraavan sekundäärisen kokonaiskysynnän paisumisen määräämä.

Edellä osastossa I esitetty katsaus inflaation historiaan tyytyi inflaatioiden suppeaan kuvailuun pyrkimättä varsinaiseen syy-yhteyksien analysointiin. Esityksen tarkoituksena oli itse asiassa vain muutamien äärioviivoin esitellä se »tosiasia-aineisto», se yhteiskunnallisen ilmiömaailman osatapahtuma, jonka ymmärrettäväksi tekemiseen sen jälkeen kuvattu rahanarvoteoria ja tämän pohjalta kehitetty inflaatiotesitys pyrkii. Seuraavassa on tarkoitus soveltaa näitä teorioita Suomen uusimpaan, toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen kehittyneeseen inflaatioon, joka näin ollen tulee I osastossa kuvattuja inflaatioita huomattavasti yksityiskohtaisemmin käsitellyksi.

III. Inflaatiokehitys Suomessa toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen.

Inflaation syntymisen pohjimmaisena syynä on siis edellä esitetyn mukaan kokonaiskysynnän paisumisen aiheuttama kysyntä—tarjontatasapainon järkkäminen. Tämä johtaa inflatoriseen yleisen hintatason nousuun. Kun inflaatio kuitenkin useimmiten esiintyy sotien yhteydessä, jolloin ainakin kulutustarkoituksia palvelevien hyödykkeiden tarjonta yleensä supistuu, myös tämä tekijä vaikuttaa osaltaan tapahtuvaan yleisen hintatason kohoamiseen. Jotakin historiallista inflaatioprosessia selvitettäessä on siis osoitettava a) kysyntäpuolella vaikuttavien inflaatioimpulssien esiintyminen ja niistä alkunsa saanut kokonaiskysynnän laajenemisen kertaantumisprosessi. Hintataso nousee tästä syystä, mutta mahdollisen niukkuushinnannousun esiintyminen osatekijänä yleisen hintatason nousussa on samalla tutkittava, mikä taas edellyttää b) kokonaistarjonnan — ts. lähinnä kansallisen tuotannon — kehityksen selvittelyä. Jos kysymys on nykypäivien inflaatioilmiöistä, on realistisen, olevia oloja huomioon ottavan analyysin kiinnitettävä näiden tekijöiden ohella huomiota myös c) hintojen, palkkojen ja kulutuksen säännöstelyyn. Vasta näiden eri tekijöiden yhteisvaikutuksen tuloksena voidaan selittää »inflatorinen» yleisen hintatason nousu — joka siis kokonaisuudessaan ei ehkä olekaan pelkän inflaation aiheuttama, vaan saattaa sisältää tämän rinnalla myös niukkuushinnannousua.

Näitä linjoja tullaan seuraavassa Suomen uusinta inflaatiota koskevassa selvityksessä seuraamaan. Esitys tullaan kuitenkin aloittamaan, ei kokonaiskysynnän muutosten analysoinnilla, vaan maksuvälineiden määrän paisumisen kuvaamisella. Edellä esitetyn valossa on ilman muuta selvää, että tämä ei merkitse sen vanhentuneen käsityksen kannalle asettumista, joka pelkässä maksuvälineiden määrän paisumisessa näki inflaation liikkeelle panevan voiman. Tätä ei maksuvälineistön lisääntyminen merkitse, mutta se on, ei vain olennainen inflaatio-oire, vaan samalla myös jatkuvan, suurimittaisen inflaation edellytys — inflatorinen kokonaiskysynnän kasvaminen vaatii vähänkin pitemmälle jatkuessaan »operaatioinstrumentikseen» enentyvää maksuvälineiden

määrää. Perinnäistä maksuvälineistön paisumisen seuraamista ei siis inflaatiokuvauksessa ole syytä laiminlyödä, kunhan vain kaiken aikaa muistetaan se — nykyisten käsitysten mukaan tosin jokseenkin itsestään selvä — tosiasia, että tässä ei varsinaisesti vielä olla inflaatiotulvan todellisilla alkulähteillä.

16 luku. Monetäärinen inflaatio (maksuvälineistön paisuminen) Suomessa vuosina 1939—1946.

1. Vaihtoraha ja liikkeellä oleva setelistö.

Seuraava asetelma kuvastaa maksuvälineiden primäärisen ja Suomen oloissa merkitsevimmän osan, setelistön ja vaihtorahan, kehitystä tarkasteltavana olevan inflaatioperiodin aikana. Vaihtoraha («kova raha») muodostaa merkityksettömän murto-osan näiden kokonaismäärästä. Täydellisyyden vuoksi sekin on kuitenkin otettu asetelmaan mukaan.

Vaihtoraha eli «kova raha», joka jo viimeisen rauhan vuoden päättyessä oli vähemmän kuin 10 % setelistöstä, on kasvanut setelistöä paljon hitaammin, joten sen osuus setelistön ja vaihtorahan yhteisesti edustamassa maksuvälineistössä on yhä alentunut.

Setelistön kasvu on ollut erittäin voimakasta. Vuoden 1944 päättyessä Suomen Pankin liikkeessä olevien setelien määrä oli 7.5 kertaa niin suuri kuin viimeisen rauhanvuoden 1938 lopussa. Niinkuin seuraavassa tullaan osoittamaan, virallinen elinkustannusindeksi oli samana aikana (elokuu 1938 — heinäkuu 1939 = 100) noussut ainoastaan 203 pisteeseen eli kaksinkertaiseksi ja tukkuhintaindeksi, jos basisvuodeksi otetaan sama, 278 pisteeseen eli vähemmän kuin kolminkertaiseksi. Vaikka nämä viralliset indeksit eivät tietysti sanokaan koko tuotua hintakehityksestä — niihinhan eivät esim. sisälly «mustan pörssin» hinnat — voi tämän huomioon ottaenkin kuitenkin sanoa, että setelistön kasvu oli paljon voimakkaampaa kuin hintakehitys sellaiseen olisi edellyttänyt. Setelien «kiertonopeus» oli siis vähentynyt ja tulojen kasvu oli maksuvälineistön kasvua paljon hitaampaa.

a. Setelien tesaurointi.

Maksuvälineiden määrän hintatason samanaikaisen nousun edellyttämää lisääntynyttä tarvetta suurempi kasvu viittaa siihen, että setelien

Liikkeessä oleva vaihtoraha ja setelistö vuosina 1938—1946.

	Vaihtorahaa	Seteleitä	Yhteensä	Indeksi
	milj. mk			XII—1938=100
XII 1938	179	2 086	2 265	100
1939	213	4 039	4 252	188
1940	229	5 551	5 780	255
1941	255	7 317	7 572	334
1942	278	9 617	9 895	437
III 1943	282	10 206	10 488	463
VI	289	9 087	9 376	414
IX	295	9 945	10 240	452
XII	301	10 825	11 126	491
III 1944	306	11 905	12 211	539
VI	310	12 590	12 900	570
IX	317	14 308	14 625	646
XII	320	15 657	15 977	705
III 1945	328	16 146	16 474	727
VI	332	16 972	17 304	764
IX	339	18 113	18 452	815
XII	344	18 598	18 942	816
III 1946	343	17 191	17 534	774
VI	345	17 657	18 002	795
IX	351	19 076	19 427	858
XII	376	18 233	18 609	822

tesaurointia ilmeisesti tapahtui huomattavassa mitassa sotavuosien aikana. Syitä tähän tesaurointiin on mahdotonta täysin vakuuttavasti selvittää, mutta pääasiallisesti ne lienevät löydettävissä seuraavista tekijöistä.

Osaksi tässä lienee ensinnäkin vaikuttanut edellä kosketeltu, useissa muissakin maiissa sodan aikana, annostelun ja hinnanvalvonnan määräämissä poikkeuksellisissa olosuhteissa, todettu »liian ostovoiman» syntyminen. Eri syistä tulot pyrkivät sodan aikana kasvamaan, mutta kulutustarkoituksiin käytettävissä olevien tavaroiden määrä ei kasva, vaan päinvastoin sodan olosuhteissa supistuu, ja kun hinnat eivät säännöstellyn vallitessa pääse vapaasti kohoamaan, syntyy käyttämätöntä, tai niinkuin termi kuuluu, »liikaa» ostovoimaa, joka osaksi paisuttaa pank-

kitilejä (meillä kuitenkin *talletustilien* kasvu oli suhteellisen hidasta, shekkitilit sitä vastoin kasvoivat sotavuosina lähes samassa suhteessa kuin setelistökin), osaksi jää tavallista suurempien käteiskassojen muodossa seteleinä ihmisten lompakkoihin.¹

Luultavasti on kuitenkin meikäläisissä oloissa pääasialliset syyt setelistön tesauroimisilmiölle etsittävä muualta. Huomattavana syynä tesaurointiin on ilmeisesti ollut likviditeettitarpeen lisääntyminen sodan epävakaisissa olosuhteissa. Tahdottiin pitää tavallista suurempia käteiskassoja käytettäväksi milloin tahansa odotettavissa oleviin poikkeuksellisiin menoihin, esim. mahdollisesta evakuoinnista johtuviin. Tavaroiden niukkuudella on myös ollut tässä oma osuutensa sikäli, että niukkojen tavaravarastojen kauppaan ilmestyessä on ollut välttämätöntä heti toimittaa ostaminen, jos on halunnut pian loppuvasta tavaraerästä ylipäänsä osalliseksi päästä. Tämä on pakottanut esim. perheenemännät pitämään, niin on väitetty, tavallista suurempia rahamääriä aina hallussaan. Ja varsinkin maaseudulla, missä shekkitileillä ei ole samaa merkitystä kuin kaupungeissa, on tällaisia sopivia ostotilaisuuksia odottelevia käteisvaroja pidetty myös selvissä keinottelutarkoituksissa, mm. erilaisten mustan pörssin liiketoimien käyttöpääomina.

Oma, ilmeisesti verraten merkitsevä osuutensa ainakin meillä Suomessa tapahtuneeseen sodanaikaiseen setelien varastointiin on edellisen lisäksi ollut myös veronvälttämisyrittämisillä. Verotus muodostui sodan aikana erittäin raskaaksi, ja houkutus sen kiertämiseen kasvoi niin ollen entistä suuremmaksi. Niin kauan kuin setelistön vaihtoa ja sen yhteydessä tapahtunutta setelivarojen kontrollointia ei ollut toimeenpantu, setelien muodossa olevat varat olivat veroviranomaisten saavuttamattomissa. Sen vuoksi tätä omaisuuden säilyttämismuotoa suosittiin. Setelit saivat todellakin sen tehtävän, mikä perinnäisessä rahateoriassa on vanhastaan luettu erääksi rahan »funktioista»: ne toimivat »arvojen varastona». Kuinka edullinen tämä varojen säilyttämismuoto loppujen lopuksi oli, on tietysti kysymys erikseen: varat olivat korottomia ja inflaatio todennäköisesti alensi tämän omaisuuden arvoa runsaammin kuin verotus konsanaan olisi voinut tehdä, jos vastaavat varat olisivat olleet inflaatiolta suojassa olevaan reaaliomaisuuteen sidottuina.

Erityisesti tähän setelien varastoinnin suosimiseen näyttää vaikuttaneen vuonna 1940 niin sanotun ensimmäisen omaisuudenluovutusveron yhteydessä toimeenpantu *pankkitalletusten* yhden kymmenennen osan

¹ Vrt. edellä s. 183.

pidättäminen omaisuudenluovutusveron suoritukseksi. Pankkitalletuksia oli totuttu pitämään sellaisena »kätkönä», johon uteliaitten naapurien enempää kuin verottajankaan katseet eivät yletyneet, ja kun tässä nyt koettiin pettymys, seteleitä alettiin suosia »arvojen säilyttämis»-muotona pankkitalletusten kustannuksella. Sodan jälkeen taas ovat samaan suuntaan todennäköisesti jossain määrin vaikuttaneet — huolimatta siitä, että itse setelien vaihto vaikutti päinvastaiseen suuntaan — setelien vaihdon yhteydessä toteutettu talletusten pakollinen ilmoittaminen ja varsinkin vuonna 1946 annettu lakiesitys kysymyksessä olevan ilmoittamisvelvollisuuden määräaikojen suuresta supistamisesta. Nämä toimenpiteet kohdistuivat tosin lähinnä *vanhoihin* talletuksiin, mutta silti niillä on nähtävästi ollut vaikutusta ylipäänsä pankkitalletuksiin suuntautuvan säästämistoiminnan vieroksumiseen.¹

Eräs tekijä, johon sodanaikaisen setelien varastoinnin syitä tutkittaessa on myös aihetta viitata, on edellä kosketeltujen lisäksi ilmeisesti ollut se, että sota-ajan poikkeuksellisissa olosuhteissa joutui rahaa tavallista runsaammin — sotakuukausipalkkoina, erilaisina sodanaikai-

¹ Kosketellut tesaurointia edistävät tekijät ovat yleensäkin pyrkinet toiselta puolen olemaan syynä siihen *talletustoiminnan heikkoon kehitykseen*, joka oli ominaista ensimmäisille sotavuosille. Vuoden 1941 päättyessähän talletuskanta oli miltei sama kuin vuoden 1938 lopussa, huolimatta välillä tapahtuneesta huomattavasta rahan arvon alenemisesta. Vuonna 1942 inflaatio alkaa vaikuttaa, niin että talletukset jonkin verran lisääntyvät. Vuonna 1943 tapahtuu selvempi käänne parempaan; vuoden toisen neljänneksen aikana yksistään talletuskanta kasvaa parilla miljardilla markalla. Osaksi tämä on ilmeisesti seurausta sinä vuonna käytäntöön otetuista talletuksille ja niistä saataville koroille myönnettyistä veronhuojennuksista. Pankkitalletusten voimakkaaseen kasvuun ja samanaikaiseen setelistön vähenemiseen vuoden 1943 huhtikuusta heinä—elokuuhun vaikutti kuitenkin olennaisesti myös sellainen aivan poikkeuksellinen syy kuin silloisen apulaisvaltiovarainministerin Reinikan julistama »setelien leimaamisen» uhka. Tätä peläten alettiin setelikätköjä viedä pankkeihin. Uhkausta ei kuitenkaan alun alkaenkaan ollut täysin vakavaksi tarkoitettu, ja se unohtui pian yleisönkin mielestä, jolloin seteli»hamstrausta» alettiin jälleen jatkaa. Aivan vastaava ilmiö tapahtui vuoden 1945 viimeisellä neljänneksellä, jolloin talletukset jälleen voimakkaasti nousivat ja setelistö vastaavasti väheni, tällä kertaa kuitenkin todeksi tarkoitetun setelien vaihdon uhkan alaisena. Setelien vaihdon tapahtumisen jälkeen talletustoiminnan kehitys on kuitenkin jälleen ollut heikkoa. Tähän on tietysti ollut kosketeltujen pankkitalletuksiin kohdistuvien erikoistoimenpiteiden lisäksi muitakin syitä, ennen kaikkea se, että vuodesta vuoteen jatkunut rahan arvon aleneminen on tehnyt säästämisen toivottomaksi »Sisyphoksen työksi» ja vienyt siltä pohjan jokseenkin kokonaan. — Seuraava asetelma osoittaa pankkitalletusten (yleisön varsinaisten talletusten, joihin siis shekkitilejä ei lueta mukaan) kehitystä tarkasteltavana olevana ajanjaksona:

sina huoltoavustuksina, poikkeuksellisen suurina työpalkkoina jne. — sellaistaisten piirien käsiin, jotka eivät olleet tottuneet pankkien asiakkaiksi.

Yleisön varsinaiset talletukset liike- ja säästöpankeissa sekä osuuskassoissa vuosina 1939—1946, milj. mk.

	Muut rahalaitokset paitsi osuuskassat	Osuuskassat	Kaikki rahalaitokset
1938 XII	16 376	1 326	17 702
1939 III	16 822		
VI	17 139		
IX	16 704		
XII	15 608	1 425	17 033
1940 III	15 852		
VI	16 594		
IX	16 311		
XII	16 471	1 616	18 087
1941 III	16 847		
VI	15 917		
IX	16 176		
XII	16 615	1 773	18 388
1942 III	17 493		
IX	18 289		
VI	18 720		
XII	19 330	2 234	21 564
1943 III	20 892	2 430	23 322
VI	22 648	2 704	25 352
IX	23 733	2 926	26 659
XII	24 499	3 193	27 692
1944 III	26 307	3 560	29 867
VI	27 887	3 856	31 743
IX	28 982	4 037	33 019
XII	30 162	4 190	34 352
1945 III	31 755	4 506	36 261
VI	33 650	4 794	38 444
IX	35 999	5 211	41 210
XII	41 272	6 329	47 601
1946 III	42 058	6 631	48 689
VI	43 162	6 970	50 132
IX	44 251	7 105	51 356
XII	46 122	7 531	53 653

Kun he eivät aikaisemminkaan olleet käyttäneet pankkien säästötilejä, eivät runsaat tulotkaan heitä kannustaneet siihen ainakaan samassa määrässä, kuin jos kosketeltu rahatulva olisi tullut varsinaisten säästäjäpiirien käsiin.

Setelistön tavaton lisääntyminen, jota vastaamassa ei ollut hintatason likikään yhtä suuri nousu, merkitsi, että »maksuväline-edellytykset», se instrumentti, jota nouseva hintataso kasvavan setelistön ja muiden maksuvälineiden muodossa välttämättä tarvitsi, olivat olemassa paljon suuremmallekin hintatason nousulle. Tämä merkitsi samalla, että tällaisen valtavan maksuvälinetulvan yhteiskuntaan levitessä ja sinne jäädessä hintatason kohoaminen myöhemmässä vaiheessa oli mahdollista, ilman että maksuvälineiden määrän *silloin enää* tarvitsisi nousta vastaavasti, jos se vain saattoi käyttää hyväkseen näitä varhaisemmassa vaiheessa tesauroiduja setelivarastoja, toisin sanoen, jos »kiertonopeus», joka välivuosina oli suuresti hidastunut, jälleen vilkastuisi. Tällainen ilmiö todella tapahtuikin vuonna 1945. Sekä palkka- että hintataso nousivat kysymyksessä olevana vuonna erittäin voimakkaasti, mutta setelistössä ei tapahtunut vastaavaa kehitystä.

Setelistö päinvastoin, niinkuin edellä jo on todettu, *aleni* vuoden 1945 loppuun mennessä. Aleneminen johtui tosin kokonaan tulossa olevaan setelien vaihtoon liittyvistä syistä — vaihdettavaksi ja osittain pakkolainattavaksi joutuvat setelit kiirehdiittiin mahdollisimman suuressa määrässä viemään »turvaan» pankkien säästötileille — mutta jo ennen kuin setelien vaihdon uhka alkoi vaikuttaa, setelistön lisääntyminen oli paljon hitaampaa kuin hinta- ja palkkatason nousu. Elinkustannusindeksi oli vuoden 1945 aikana elokuun loppuun mennessä nousut vuoden vaihteen 203 pisteestä 313 pisteeseen eli 54.2 %, tukkuhintaindeksi vastaavasti 278 pisteestä 434 pisteeseen eli 56.1 %, setelistö sitä vastoin »vain» 20.5 % (15 657 milj. markasta 18 872 miljoonaan). Ohlinin edellä (s. 173) viitattu käsitys, jonka mukaan ekspansioselityksessä on tarpeetonta vedota sellaisiin tosiasioihin kuin uusien setelien painattamiseen ja ylipäänsä »uuden rahan» luomiseen — tarpeetonta juuri siitä syystä, että ekspansiota voi tapahtua, vaikka rahamäärässä ei vastaavia muutoksia ensinkään tapahtuisi — saattaa siis näyttää tällaisessa osavaiheessa pätevältä. Juuri silloin, kun »liikaa ostovoimaa» on olemassa, ei hintatason ja maksuvälineistön muutosten kesken todellakaan näytä, »lyhyellä tähtäimellä» kysymystä tarkasteltaessa, olevan mitään välitöntä yhteyttä. Tällöin ei myöskään keskuspankin luottopolitiikalla voida paljoakaan vaikuttaa inflaatiokehitykseen; tiukkin luottopolitiikka ei auta, jos nouseva hintataso saa tarvitsemansa

lisämaksuvälineet tesauroiduina olleiden setelien »mobilisoiduiksi» tulevasta varastoista.

Mutta vähänkin suurimittaisempaa inflaatiota kokonaisuutena tarkasteltaessa »uuden rahan luomisen» sivuuttaminen on kuitenkin epärealistista menettelyä. Ajanmittaan on hintatason nousu sittenkin mahdollista vain sillä edellytyksellä, että keskuspankki on mukana pelissä ja muodossa tai toisessa myötävaikuttaa kasvavan maksuväline määrän markkinoille toimittamiseen. Kosketellun kaltaisissa tilanteisahan on *aikaisemmin* tapahtunut suurempaa maksuvälineiden lisäystä, kuin hintatason siihenastinen nousu olisi vaatinutkaan, ja myöhempi hintatason nousu saattaa siis käyttää hyväkseen tätä varhaisemmasta vaiheesta periytynyttä maksuvälineiden ylijäämää.

b. Suomen Pankin setelinanto.

Setelistön lisääntyminen hintatason nousua voimakkaammin on osoituksena »kiertonopeuden hidastumisesta», toisin sanoen mm. setelien tesauroinnista, ja tämän ilmiön syitä on edellisessä kosketeltu. Tämä ei merkitse samaa — tai merkitsee vain osittain samaa — kuin setelistön yleisen paisumisen varsinaisten syiden selvittely.

Setelistön paisuminen edellyttää välttämättömyyden pakosta *setelipankin* myötävaikutusta. Keskuspankin setelinantoa seuraamalla päästään siis lähemmäksi setelistön paisumisen syitä, vaikkei tietysti ilman muuta vielä varsinaisesti ilmiön pohjaan, toisin sanoen niihin erilaisiin tekijöihin, jotka ovat pakottaneet setelipankin menettelemään setelinannossaan, niin kuin se on menetelty.

Setelistö maassamme lisääntyy siten, että Suomen Pankki *ostaa* ns. ensisijaisena setelinkatteena olevia varoja (vuoden 1939 ohjesäännön muutoksella ero »ensisijaisen» ja »toissijaisen» katteen väliltä kuitenkin poistettiin), so. kultaa tai ulkomaa valuuttaa, tai lisää *luotonantoon*, pääasiallisesti erilaisia vekseleitä vastaan, mutta myös hypoteekkilainoina, kassakreditiiveinä ja eräin muin muodoin. Setelistö taas vähenee, jos Suomen Pankki *myy* kysymyksessä olevia ensisijaisia setelinkatevaroja tai vähentää luotonantoon.

Kun ensimmäisen maailmansodan yhteydessä eletty inflaatiovaihe päättyi ja Suomen markan arvo jälleen vakaannutettiin, pankin setelinanto-oikeudesta annettiin tässä yhteydessä samalla uudet määräykset. Nämä sisältyivät 21. päivänä joulukuuta 1925 annettuun uuteen Suomen Pankin ohjesääntöön, sen 6. §:ään. Sen mukaan varsinaisena setelien

katteena olivat kultakassa ja ulkomaan valuutat («pankin riidattomat saatavat sen ulkomaisilta asiamiehiltä»). Tämän lisäksi setelistö sai ns. kontingentin, so. kullalla tai ulkomaisilla valuutoilla kattamattoman, enimmäismäärältään rajoitetun setelistön osan¹, verran nousta yli tämän varsinaisen katteen, jolloin ns. toissijaisena eli lisäkatteena tuli olla 1. ulkomailla maksettavia ulkomaan rahan määräisiä vekseleitä; 2. ulkomaisissa pörsseissä noteerattuja ulkomaisia obligatioita; 3. ulkomaan rahan määräisiä erääntyneitä korkolippuja; 4. ulkomaisia seteleitä; tai 5. kotimaisia vekseleitä, joiden maksupäivään ei ollut kolmea kuukautta pitempää aikaa ja joiden maksamisesta oli vastuussa ainakin kaksi vakavaraista henkilöä tai toiminimeä. Tämä »kontingentti» vahvistettiin vuoden 1925 ohjesäännössä 1 200 milj. markaksi, mutta korotettiin ohjesäännön muutoksella 22. päivänä joulukuuta 1938² 1 800 miljoonaan markkaan.

Pankkivaltuusmiesten vuoden 1924 lopulla asettama, kultakantaan palaamista ja markan aseman vakaannuttamista valmistellut, professori Nevanlinna puheenjohtajanaan toiminut komitea oli nimenomaan katsonut — edeltäneen inflaatiokauden opetukset olivat kovin tuoreita — markan arvon vakavana säilymisen edellytyksenä olevan, että Suomen Pankin setelistöä ei saa lisätä valtion tarpeiden tyydyttämiseksi.³ Tämä sai pankin uudessa ohjesäännössä ilmauksensa sikäli, että valtion vekselit eivät kelvanneet setelien katteeksi; ns. toissijaiseksi setelinkatteeksi hyväksytyiltä kotimaisilta vekseleiltä vaadittiin näet ohjesäännön mukaan, että niiden maksamisesta tuli olla vastuussa ainakin kaksi vakavaraista henkilöä tai toiminimeä; valtio siis ei kelvannut. Tällaisena ohjesääntö säilyi koko sotien välisen ajan, mutta maamme jouduttua talvisotaan tästä periaatteesta ei enää voitu pitää kiinni. Sodankäynnin tarpeet tulivat hallitseviksi, ja normaalisten aikojen setelinkatemääräykset saivat väistyä, jotta sodan mukanaan tuoma valtion tavattomasti kasvanut varojen tarve voitaisiin tyydyttää.

Tässä tarkoituksessa Suomen Pankin johtokunta esitti joulukuun 5. päivänä 1939 pankkivaltuusmiehille, että pankin ohjesäännön 6. §, eli siis juuri se, missä säädettiin setelinannosta, väliaikaisesti muutettaisiin siten, että pankin ensisijaiseksi katteeksi voitaisiin kultakassan ja pankin riidattomien saatavien lisäksi sen ulkomaisilta asiamiehiltä lukea

¹ Vrt. A. E. TUDEER, Suomen Pankki 1912—1936, s. 243.

² Laki Suomen Pankin ohjesäännön muuttamisesta, annettu Helsingissä 22. päivänä joulukuuta 1938, Suomen Asetuskokoelma 1938 n:o 440.

³ Rahalaitoksen palauttamista kultakannalle valmistelemaan asetetun komitean mietintö 1. päivästä huhtikuuta 1925, s. 2 ja 11.

ulkomailla maksettavat ulkomaan rahan määräiset vekselit, ulkomaisissa pörsseissä noteeratut ulkomaiset obligaatiot, ulkomaan rahan määräiset erääntyneet korkoliput sekä ulkomaiset setelit ja kotimaiset vekselit, joiden maksupäivään ei ollut kolmea kuukautta pitempää aikaa.¹ Jotokunnan esityksen hyväksyivät nopeasti ensin pankkivaltuusmiehet, ja valtioneuvosto antoi asiasta esityksen eduskunnalle, joka puolestaan käsitteli kysymyksen niin nopeasti — oltiinhan mitä vaikeimmassa pakkotilassa —, että asiaa koskeva laki voitiin antaa jo 13. päivänä joulukuuta 1939.² Pankin ohjesäännön 6. § kuului tämän muutoksen jälkeen nyt siten, että pankin liikkeessä olevien setelien määrä sai nousta »enintään tuhatkahdeksansataamiljoonaa markkaa suuremmaksi, kuin mitä pankin kultakassa; pankin riidattomat saatavat sen ulkomaisilta asiamiehiltä; ulkomailla maksettavat ulkomaan rahan määräiset vekselit; ulkomaisissa pörssissä noteeratut ulkomaiset obligaatiot; ulkomaan rahan määräiset erääntyneet korkoliput; ulkomaiset setelit; ja kotimaiset vekselit, joiden maksupäivään ei ole kolmea kuukautta pitempää aikaa, yhteensä ovat».

Tämä 6. § sisälsi uudistetussa muodossaan kaksi erittäin olennaista muutosta aikaisempaan verrattuna. Ensinnäkin raja »ensisijaisen» ja »toissijaisen» katteen väliltä katosi.³ Kun aikaisemmin ensisijaisen katteen ylittävä, ns. toissijaisella tai lisäkatteella peitetty osa setelistöä oli saanut nousta enintään 1 800 milj. markkaan asti, nyt sen sijaan säädettiin ainoastaan, että setelistö kokonaisuudessaan ei saanut olla enempää kuin 1 800 milj. markkaa suurempi kuin *kate kokonaisuudessaan*. Tämä merkitsi toisin sanoen, että aikaisempaa »toissijaista» katetta, so. ennen kaikkea erilaisia kotimaisia vekseleitä, lisäämällä seteleiltä voitiin antaa kuinka paljon tahansa. Setelistön paisumisen tieltä oli jo tällä nostettu »katto pois».

Toinen, käytännössä — ainakin sotavuosien aikana — vielä laajakantoisempi muutos sisältyi siihen, että setelinkatteeksi kelpaavia kotimaisia vekseleitä koskevia määräyksiä muutettiin. Kuten edellä jo osoitettiin, oli tähän asti vaadittu, että näiden maksamisesta tuli olla vastuussa ainakin kahden vakavaraisen *henkilön* tai *toiminimen*. Nyt sen sijaan säädettiin ainoastaan, että setelinkatteeksi kelpasivat »kotimaiset vekselit, joiden maksupäivään ei ollut kolmea kuukautta pitempää aikaa». Tämä määräysten väljennys avasi portit valtion vekseleille, jotka

¹ Vrt. Suomen Pankki 1939, vuosikirja, XX vuosikerta, Helsinki 1940, s. 25.

² Laki Suomen Pankin ohjesäännön 6. §:n väliaikaisesta muuttamisesta, annettu Helsingissä 13. päivänä joulukuuta 1939, Suomen Asetuskokoelma 1939 n:o 490.

³ Vrt. Suomen Pankki 1939, s. 26.

tästä lähtien nopeasti valtasivatkin hallitsevan aseman Suomen Pankin setelinkatteessa. Tämän ohjesäännön muutoksen vaaroista vakavalle rahan arvolle oltiin tietysti hyvin selvillä, mutta siihen oli yksinkertaisesti pakko mennä; jos jossakin pitää paikkansa vanha sananlasku »häätä ei lue lakia» niin tässä. Tietenkin toivottiin, että tästä määräysten väljennyksestä voitaisiin mahdollisimman pian päästä, mikä toive kuvastui siinäkin, että asianomaisen lain nimenä oli laki Suomen Pankin ohjesäännön 6. §:n väliaikaisesta muuttamisesta. Lain antamisesta on tätä kirjoitettaessa kulunut kahdeksan vuotta, mutta 6. § on jatkuvasti tässä »väliaikaisessa» muodossaan. Vanha ranskalainen sananlasku, c'est le provisoire qui dure, »ei mikään ole kestävämpää kuin väliaikainen», pyrkii jälleen osoittautumaan todeksi!

Kuten jo huomautettiin, valtion vekselien merkitys setelinkatteessa tuli varsinaisina sotavuosina aivan hallitsevaksi. Sodan jälkeen on asioissa tapahtunut sikäli käänne, että myös muut kotimaiset vekselit, nim. yksityisten toiminimien (liike-) vekselit, ovat saaneet yhä kasvavan merkityksen. Meillä on tapahtunut aivan samoin kuin Saksassa tapahtui ensimmäisen maailmansodan jälkeen: Valtakunnan Pankin johto, joka valtion vekseleitä diskontatessaan ja seteleitä sitä tietä liikkeelle laskiessaan toimi pakkotilassa, myönsi tämän rinnalla luottoja auliisti myös yksityisen liike-elämän tarpeisiin, jolloin tästä johtuva »yksityisinflaatio» vielä hyvin huomattavasti laajensi »julkisen inflaation» jo sellaisenaankin valtavia mittasuhteita.¹ Kuten myöhemmin tulemme näkemään, Suomen Pankki on kuitenkin itse asiassa ollut tietynlaisessa pakkotilassa (vaikkei tietysti yhtä selvässä kuin valtion vekseleitä diskontatessaan) myös tätä yksityisen liike-elämän luotonantoa vuodesta 1945 lähtien laajentaessaan.

Siitä kysymyksestä, mitä teitä setelistön paisuminen on sotavuosina ja sen jälkeen tapahtunut, saa likimääräisen kuvan Suomen Pankin tilan muutoksia tarkastelemalla. Tilan aktiivapuolen eri erien lisääntymisellä on setelistöä paisuttava, niiden vähenemisellä taas setelistöä vähentävä vaikutus; tilan passiivapuolen erien muutoksilla taas on setelistöön päinvastaiseen suuntaan kulkeva vaikutus.

Oheisessa liitteessä (liite n:o 1) on seurattu näitä pankin tilan muutoksia neljännesvuosittain vuosina 1938—1946.²

¹ Vrt. COSTANTINO BRESCIANI-TURRONI, *The Economics of Inflation*, s. 75 ja seur.

² TUDEER on esittänyt vastaavan, mutta vain pääeriä koskevan taulukon artikkelissa: Setelistön sodanaikaisista muutoksista, *Taloudellisia Selvityksiä* 1944, Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, Sarja A: 3, Helsinki 1945, s. 7.

Liitettä ei tietenkään ole siten käsitettävä, että jokainen aktiivipuolen erän lisäys ja passiivipuolen erän vähennys olisi todellisuudessa aiheuttanut vastaavan faktillisen lisäyksen setelistössä, ja vastakkaiseen suuntaan käyvät muutokset taas vähennyksen. Erien muutokset ovat osittain siinä mielessä kirjanpidollis-muodollisia, että niillä ei, ei ainaakaan välittömästi, tarvitse olla mitään vaikutusta setelistöön.¹

Muutokset Suomen Pankin tilan yksityisissä erissä eivät aina *välittömästi* vaikuta vastaavia muutoksia setelistössä myöskään sen tähden, että pankkitoimissa ei yleensä käytetä seteleitä, vaan tilisiirtoja, ja tämä vaikuttaa, että menee oma aikansa ennen kuin tilien muutokset näkyvät setelistössä; näin tapahtuu vasta sitä myöten kuin tilejä käytetään.² Valaistakoon asiaa jälleen esimerkillä. Kun Suomen Pankki ostaa valuuttaa viejiltä, tämä tietysti periaatteellisesti vaikuttaa setelistöä lisäävästi. Mutta tosiasiallisesti tällainen kauppa yleensä tapahtuu yksityisten liikepankkien välityksellä, ja silloin »ulkomaisten valuuttojen» kasvamista ei välittömästi vastaa yhtä suuri setelistön lisääntyminen, vaan »muiden (so. juuri yksityispankkien) pano- ja ottotilien» kasvaminen, ja setelistö lisääntyy vasta sitä mukaa kuin pankit »tyhjentävät» tämän pano- ja ottotilinsä. Huomautettakoon muuten tässä yhteydessä,

¹ Valaistakoon tätä eräällä kuvaavalla, tosin liitteestä näkymättömällä esimerkillä. Tilailmoituksessa 8. päivästä toukokuuta 1946 oli aktiivipuolella diskontattujen valtion vekselien määrä 18 250 milj. markkaa, passiivipuolella taas »ulkomaiset selvitystililtä» 2 358.9 milj. Seuraavassa tilailmoituksessa »raporttiviikkoa» myöhemmin, 15. päivänä toukokuuta, valtion vekselien määrä oli kasvanut runsasta 3 miljardia suuremmaksi, 21 350 milj. markkaan, ja passiivipuolella taas ulkomaiset selvitystililtä olivat nousseet peräti 6 303.1 milj. markkaan. Tapahtunut valtion vekselien lisääntyminen ei merkinnyt tässä tapauksessa sitä tavanmukaista prosessia, jolloin valtio joutuu turvautumaan vekseliluottoon saadakseen varoja juoksevien menojojensa peittämiseen ja jolloin samalla liikkeessä oleva setelistö paisuu. Toiselta puolen taas ulkomaisten selvitystilien paisuminen ei johtunut sellaisesta tekijästä kuin, sanoikaamme, maahantuojain maksuista selvitystileille, millä taas puolestaan olisi ollut setelistöä vähentävä vaikutus. Kysymys oli yksinkertaisesti kirjanpidollis-muodollisista, setelimäärään siinä vaiheessa sitä tai tätä vaikuttamattomista järjestelyistä, jotka johtuivat tunnetusta 3.8 miljardin markan suuruisen, Saksasta tapahtuneista sotatarvikehankinnoistamme aikanaan syntyneen saksalaisen saatavan siirtämisestä Neuvostoliitolle. Tämä erä merkittiin nyt Saksan selvitystilille — jonka ulkopuolella se siihen asti oli kokonaan ollut — edelleen Venäjän Valtionpankin, Gos-pankin, tilille siirrettäväksi. Kun Suomen Pankin velka ulkomaisilla selvitystileillä tällä tavalla kasvoi, oli valtion puolestaan hyvitetävä Suomen Pankkia, eikä se voinut sitä tehdä muuten kuin uudella vekselillä. Setelistöön puolin ja toisin nämä operaatiot eivät kuitenkaan vaikuttaneet yhtään mitään.

² Vrt. A. E. TUDEER, Setelistön sodanaikaisista muutoksista, s. 6.

että setelistö voi siis kasvaa tai vähentyä tietyissä rajoissa, ilman että Suomen Pankki välittömästi suorittaa valuutan ostoja tai myöntää lisäluottoja (tai päinvastoin); kun sekä valtiolla että yksityispankeilla on pano- ja ottotilinsä pankissa, setelistö voi kasvaa näiltä tileiltä tapahtuvien ottojen muodossa, ilman että pankki on laajentanut luottojaan tai lisännyt kultakassaansa tai valuuttavarastoaan. Näissä rajoissa tapahtuvaan maksuvälineiden määrän lisääntymiseen valtionpankki siis ei voi korko- eikä valuuttapolitiikallaan vaikuttaa.¹ Näiden vaikutusmahdollisuuksien saavuttamattomissa olevaa maksuvälineistön kasvua voi tietenkin tapahtua vain niissä — suhteellisen ahtaissa — rajoissa, joita pano- ja ottotilille kertyvät varat edustavat. Valtio tosin voi — mutta ei yksityispankit — myös ylittää pano- ja ottotiliä, so. nostaa siltä varoja yli panojen määrän, mutta kun näin käy, silloin on tietysti tosiasiallisesti kysymys jo luoton myöntämisestä.

Edellä esitetystä varauksista huolimatta nämä Suomen Pankin tilassa tapahtuneet muutokset osoittavat kuitenkin, mitä teitä pitkin paisuvan setelistön kansantalouteen virtaaminen on tapahtunut. Kuten edellä jo huomautettiin, ylivoimaisesti merkityksellisin setelistön paisumisen syy oli sotavuosien aikana valtion vekseleitten diskonttaaminen. Kerran setelinkatteeksi selostetulla vuoden 1939 joulukuun 13. päivän ohjesäännön muutoksella kelpuutettuina valtion vekseleitä alkoi yhä runsaammin virrata Suomen Pankkiin ja seteleitä vastaavasti ulos pankista valtion sota- tai muiden menojen suorittamiseen. Valtion vekselit esiintyivät pankin tilassa ensi kerran vuoden 1939 viimeisellä neljänneksellä — itse asiassa vasta vuoden viimeisenä kuukautena, vaikka se ei neljännesvuosia seuraavasta liitteestä käykään ilmi. Seuraavana neljännesvuosikautena, tammi—maaliskuussa 1940, niiden määrä kasvoi tavattoman voimakkaasti, yli 3 miljardilla markalla — talvisodan kriittisin vaihe elettiin juuri näiden kuukausien aikana. Sodan päättyminen saa valtion vekselien lisääntymisen supistumaan 200 milj. markkaan huhti—kesäkuussa 1940. Sen jälkeen niiden määrä

¹ Sen sijaan voitaisiin ajatella käytettäväksi ns. avomarkkinaoperaatioita, joilla tarkoitetaan keskuspankin toimesta tapahtuvia arvopapereiden — lähinnä obligatioiden — ostoja ja myyntejä tiettyjen rahapoliittisten tavoitteiden saavuttamiseksi. Lähinnä niitä tosin käytetään korkopoliittisena keinona, mutta keskuspankin suorittamalla arvopapereiden myynnillä on samalla tietysti myös maksuvälineitä »sisään vetävä» ja niin ollen maksuvälineiden määrää supistava vaikutus. Meillä ei avomarkkinaoperaatioita kuitenkaan juuri käytetä. Vuonna 1943 (jonkin verran vielä myös vuoden 1944 alussa) tapahtuneella Suomen Pankin hallussa olleiden Enso-Gutzeit Osakeyhtiön osakkeiden myynnillä yleisölle valtionlainajärjestön asiamiesten välityksellä oli kuitenkin avomarkkinaoperaation piirteitä.

pysyy muuttumattomana kolmen seuraavan vuosineljänneksen aikana, kunnes lisääntymistä jälleen vuoden 1941 toisella neljänneksellä alkaa ilmaantua — ensin uusi »YH» ja sitten kysymyksessä olevan vuoden neljänneksen viime päivinä syttynyt uusi sota alkavat vaikuttaa. Vuoden 1941 jälkipuoliskolla valtion vekselien paisuminen on rajuinta koko tarkastelun kohteena olevan 9-vuotiskauden aikana. Kysymyksessä olevan vuoden kolmannella neljänneksellä lisäys on 2 miljardia markkaa, viimeisellä neljänneksellä kerrassaan 4.2 miljardia. Sodankäyntihän oli tällöin intensiivisimmillään, ja se heijastuu myös tässä monetäärisessä prosessissa.

Sodankäynnin sittemmin hiljetessä enemmän tai vähemmän paikallaan pysyväksi asemasodaksi myös valtion vekselien lisääntyminen hidastuu, mutta jatkuu kuitenkin suhteellisen voimakkaana vuoden 1943 toiselle neljännekselle asti. Tällöin tapahtuu yllättävän voimakas, liki kahteen miljardiin markkaan kohoava valtion vekselien määrän *vähenneminen*. Syy on ilmeisesti huomattavalta osalta etsittävä »Reinikan bluffista»: julkisuuteen annettu tieto suunnitellun setelien vaihdon piakkoin tapahtuvasta »tulemisesta» peloittaa ihmiset viemään käteisvaransa luottolaitoksiin, joista valtio voi niitä saada lainaksi ja pääsee siten lyhentämään vekseliluottoaan Suomen Pankkiin. Setelistö samalla tietenkin vähenee, vaikkakaan ei yhtä voimakkaasti kuin valtion vekseliluotto, koska valtio samanaikaisesti joutuu ylittämään »eri tileihin» sisältyvää pano- ja ottotiliä varsin voimakkaasti. Tässä muodossa tapahtuva luoton käyttö samanaikaisesti kuin vekseliluottoa lyhennetään tekee tietysti koko vekseliluoton lyhennyksen osittain näennäiseksi.

»Reinikan bluffin» vaikutus ei ollut pitkäaikainen. Jo saman vuoden viimeisellä neljänneksellä valtion vekselien määrä paisuu lähes puolelatoista miljardilla markalla — ja samanaikaisesti setelistö kipuaa myös vahvasti ylöspäin, vaikkei taaskaan tietysti, muiden tilien vaikutuksesta johtuen, aivan rinta rinnan valtion vekselien kehityksen kanssa. Vuoden 1944 alkupuoliskolla valtio saattaa lyhentää vekseliluottoaan Suomen Pankkiin, mutta sodan dramaattisten viimeisten kuukausien aikana setelistö jälleen vuoden 1944 kolmannella neljänneksellä nousee erittäin ripeästi.

Välirauha merkitsee aluksi paikallaan pysyttelemistä, mutta vuoden 1945 onneton palkka- ja hintakehitys heijastuu myös valtion talouteen lisäten nopeasti menoja tulojen kertymisen jäädessä tästä jälkeen. Tämä pakottaa uudelleen turvautumaan keskuspankkiluottoon, ja valtion vekselien määrä kasvaa jälleen vuoden 1945 kolmannella neljännek-

sellä liki 2.5 miljardilla markalla. Uudet setelinvaihtohuhut, jotka tällä kertaa eivät olleet »bluffia», saavat taas yleisön vuoden lopulla tuomaan setelivarastojaan pankkeihin, joista valtio, aivan kuten vuoden 1943 toisella neljänneksellä, saattaa lainata niitä ja lyhentää keskuspankkiluottoaan, joka näin ollen vuoden 1945 lopulla vahvasti alenee. Alenemista jatkuu edelleen — setelien vaihdon yhteydessä setelien haltijoilta otetun pakkolainan valtiolle antamien mahdollisuuksien ansiosta — vuoden 1946 ensimmäisellä neljänneksellä, mutta sen jälkeen valtion vekselien määrä jälleen voimakkaasti lisääntyy. Pääsyyinä tähän on kuitenkin edellä (s. 197, alaviitta) selostettu saksalaissaatavien Gos-pankin tilille siirtämisen yhteydessä suoritettu järjestely. Vuoden loppukuukausina valtio saattaa taas osaksi kertyneiden runsaiden verotulojen vuoksi, mutta ylivoimaiselta pääosalta kuitenkin saamiensa ulkomaisten luottojen ansiosta (valtio on myynyt näistä kertyneet valuutat Suomen Pankille ja lyhentänyt näin saamallaan varoilla vekseliluottoaan) vahvasti vähentää vekseleitään. Ensimmäisen kerran sitten sodan puhkeamisen päästään siihen, että vekseliluotto ei vuoden päättyessä ole suurempi kuin vuoden alussa, vaan päinvastoin 680 milj. markkaa pienempi.

Kuten yllä olevassa jo on viitattu, valtion vekselien määrässä tapahtuvat muutokset heijastuvat, kuten luonnollista on, setelistössä, niin että jokainen todella merkitsevä valtion vekselien määrän paisu- minen ja ne pari vahvaa alenemista — vuonna 1943 ja vuoden 1945 lopussa — joita tarkasteltavan ajanjakson kuluessa tapahtuu, saavat aikaan samaan suuntaan käyvän muutoksen setelistössä¹, joskin yleensä, muiden tilien vaikutuksesta johtuen, suuntaan niinkuin toiseenkin vaimentuneena, eräissä vaiheissa — kuten vuoden 1941 lopulla — hyvin vahvastikin vaimentuneena.

Yksityisten, liike-elämän tarkoituksiin myönnettyjen vekselien merkitys setelinkatteena oli koko sodan ajan valtion vekseleihin verrattuna aivan toisarvoinen; vuodenvaihteesta 1939/1940 vuoden 1944 kolmannen neljänneksen loppuun, siis välirauhan solmiamiseen asti, määrä päinvastoin vähenee — ei tosin enempää kuin 1 442.6 milj. markasta 1 332.6 miljoonaan eli 110 milj. markkaa. Väheneminen oli erityisen tuntuva vuoden 1942 jälkipuoliskolla ja vuoden 1943 alussa, mutta kun toisina ajankohtina sattui taas lisääntymistä, kokonaisvähennys ei muodostunut sen suuremmaksi.

¹ Vuoden 1945 lopulla — osittain myös »Reinikan bluffin» aikana v. 1943 — setelistön supistuminen oli kuitenkin primäärinen tekijä ja valtion vekselien määrän aleneminen pikemminkin tämän seuraus.

Välirauhan solmiamisesta alkaa tässä suhteessa kokonaan uusi vaihe. Osaksi sotatoimien päättyminen merkitsee yksityiselle liike-elämälle kasvaneita toimintamahdollisuuksia mm. sen vuoksi, että sotatoimiin sidottua työvoimaa nyt vapautuu käytettäväksi. Jo tämä on oman sa lisäämään yksityisen liike-elämän luotontarvetta, joskin monet yritykset saattavat aluksi turvautua omiin likviideihin varoihinsa, joita sodan aikana oli eri syistä useilla tahoilla kertynyt. Pääsyyt tapahtuneeseen muutokseen ovat kuitenkin muualla. Liike-elämä saa sotakorvaustoimitusten yhteydessä osittain aivan uudenlaisia tehtäviä, osittain taas on ennestään jo olemassa olevia tiettyjä teollisuuksia samasta syystä laajennettava, ja tämä pakottaa huomattaviin uusiin investointeihin, mikä tietysti vaikuttaa luotontarvetta lisäävään suuntaan. Erittäin tärkeäksi tekijäksi nousee ennen pitkää myös vuoden 1945 alkupuoliskolla tapahtunut palkkasulun murtuminen; kyetäkseen kustannustason suuresti noustessa — ja etenkin kun vastaava hintojen nousu tapahtuu kuukausien »viivästyksen» jälkeen — ylipäänsä jatkamaan toimintaansa yrityksillä ei ole muuta mahdollisuutta kuin vahvasti lisätä luoton kysyntää. Kaiken tämän johdosta yksityinen vekselivelkä Suomen Pankkiin on välirauhan jälkeen erittäin voimakkaasti kasvanut; 1 332.6 milj. markasta 30. 9. 1944 kokonaista 7 miljardia suuremmaksi eli 8 411.4 milj. markkaan 3. 12. 1946. Uusi, tärkeä maksuvälineiden määrää paisuttava tekijä on siis tässä astunut näyttämölle.

Samansuuntainen on ollut yksityispankkien *rediskonttausten* kehitys. Vuoden 1939 lopulla niitä esiintyi muutamia satoja miljoonia markkoja, mutta vuoden 1940 alussa nekin katosivat kokonaan eivätkä sen jälkeen ilmestyneet — vuoden 1941 toisella neljänneksellä tapahtuvaa vähäistä poikkeusta lukuun ottamatta — Suomen Pankin tilailmoituksiin ennen kuin vuoden 1944 viimeisellä neljänneksellä; tällöinkin oli kuitenkin vielä kysymys suhteellisen vaatimattomasta määrästä, 50 milj. markasta, joka lisäksi vielä välillä katosi — vuoden 1945 loppuhan oli setelinvaihdon takia pankeille varsin helppoa aikaa. Mutta vuonna 1946 tapahtui käänne. Liike-elämän suuresti kasvanut luoton tarve, jota edellä selostettiin, ja säästämisen heikentyminen inflaation jatkumisen vuoksi saivat aikaan rahamarkkinoiden suuren kiristymisen, ja näissä olosuhteissa liikepankit joutuivat varsin huomattavassa mitassa turvautumaan rediskonttauksiin. Vuoden 1946 ensimmäisen neljänneksen lopulla ne olivat nousseet jo liki miljardiin markkaan, ja sen jälkeen rediskonttauokset yhä lisääntyivät saavuttaakseen huipunsa, 3 miljardia, kesäkuussa. Vuoden 1946 päättyessä niiden määrä oli 2 458.0 milj. markkaa. Suoraan yksityiselle liike-elämälle tapahtu-

neen luotonannon ohella tässäkin on kysymyksessä välirauhan solmimisen jälkeen ilmennyt uusi maksuvälineistöä tärkeällä tavalla paisuttava tekijä.

Aivan samanluonteinen on niin ikään ollut eräiden muiden yksityisille tapahtuvaa luotonantoa osoittavien tilien, nim. hypoteekkilainojen ja kassakreditivien, kehitys. Niissäkin tapahtuu sodan kestäessä vain suhteellisen vähäpätöisiä muutoksia, kunnes nekin aivan tarkasteltavan kauden lopussa, yksityisen liike-elämän luotontarpeen kohotessa, alkavat vahvasti lisääntyä. Näiden tilien merkitys setelistölle on kuitenkin edellä kosketeltuihin verrattuna suhteellisen vähäinen.

Edellä on selostettu tärkeimpiä niistä Suomen Pankin tilan muutoksista, jotka ovat vaikuttaneet setelistöä paisuttavasti. Tämän ohella on tapahtunut myös sellaisia muutoksia, joiden vaikutus on ollut päinvastainen, mutta nämä tekijät ovat jääneet varjoon edellisten rinnalla, ja seurauksena on ollut Suomen Pankin liikkeessä olevan setelistön kohoaminen liki kymmenkertaiseksi tarkasteltavan ajanjakson kuluessa.

2. Shekkitilisaatatavat ja käyttämättömät shekkitililuotot.

Setelistön paisumista voidaan seurata täysin »eksaktisesti» Suomen Pankin tilan muutoksista. Maksuvälineiden toisen suuren pääryhmän, yleisön *shekkitilisaatavien*, kehitys on tarkasteltavana aikana käynyt yleensä samaan suuntaan kuin setelistönkin. Samanlaiseen tarkkaan selvitykseen niistä osatekijöistä, joiden yhteisvaikutuksesta shekkitilien paisuminen on johtunut, ei shekkitilien kohdalla enää päästä. Sen sijaan paisumisen *määrä* on tietysti niidenkin kohdalta aivan täsmällisesti selville saatavissa.

Shekkitilisaatavien muutokset sotavuosien aikana ja välirauhan jälkeen käyvät ilmi oheisesta asetelmasta.

Shekkitilisaatatavat osoittavat nekin, kuten setelistökin, voimakasta ja miltei poikkeuksetonta kasvua koko sodan ajan. Vuoden 1943 viimeisellä neljänneksellä tapahtui kuitenkin alenemista, ilmeisesti seurauksena siitä, että »Reinikan bluffin» pankkeihin ajamia varoja silloin nostettiin takaisin.

Uusi vaihe alkaa välirauhan jälkeen. Shekkitileissä tapahtuu ensin melkoista alenemista johtuen tietysti liike-elämän kasvaneesta varojen tarpeesta. Vähitellen kuitenkin inflaation kiihtyessä vuoden 1945 kuluessa myös shekkitilit alkavat paisua, ja tämä tendenssi vahvistuu erityisen voimakkaaksi vuoden viimeisellä neljänneksellä, jolloin odo-

Yleisön shekkitilisaatavat rahalaitoksista vuosina 1938—1946.¹

	Milj. mk.	Indeksi XII. 1938 = 100
XII 1938	2 236	100
1939	2 736	122
1940	5 210	233
1941	6 678	299
1942	7 962	356
III 1943	8 471	379
VI	9 198	411
IX	9 702	434
XII	8 878	397
III 1944	9 198	411
VI	10 181	455
IX	11 433	511
XII	10 183	455
III 1945	10 002	447
VI	10 654	476
IX	11 625	520
XII	13 803	617
III 1946	11 828	529
VI	13 469	602
IX	15 360	687
XII	16 330	730

tettävissä oleva setelinvaihto ajaa pankkeihin aikaisemmin seteleinä pidettyjä varoja. Tästä johtuva shekkitilien paisuminen on tietysti osaksi aivan tilapäinen laadultaan; vuoden 1946 ensimmäisellä neljänneksellä yleisön saatavat shekkitileiltä putoavatkin tasaluvuin 2 miljardilla markalla. Mutta inflaation edistyessä myös shekkitilit alkavat jälleen nousta. Shekkitilisaatavien määrä on vuoden 1946 päättyessä jo 7.3 kertaa niin suuri kuin viimeisen rauhanvuoden 1938 lopussa.

Vastaava kerroin setelistön (+ vaihtorahan) kohdalla on 8.2. Setelistön nousu on siis tarkasteltavana olevan kauden lopulla shekkitili-

¹ »Rahalaitoksilla» tarkoitetaan tässä liikepankkeja, säästöpankkeja ja osuus-kassoja. Vuosina 1938—42 ei pankkitilastosta ole ollut mahdollista saada kysymyksessä olevia tietoja neljännesvuosittain.

Rahalaitosten myöntämät, käyttämättömät shekkitulo-
vuosina 1938—1946.

		Milj. mk.	Indeksi XII. 1938 = 100
XII	1938	1 429	100
	1939	1 477	103
	1940	2 315	162
	1941	2 266	159
	1942	2 562	179
III	1943	2 686	188
VI		2 577	180
IX		2 581	181
XII		2 533	177
III	1944	2 668	187
VI		2 791	195
IX		2 953	207
XII		2 759	193
III	1945	2 829	198
VI		3 044	213
IX		3 059	214
XII		4 073	285
III	1946	4 473	313
VI		4 166	292
IX		4 342	304
XII		4 900	343

saatavien nousua huomattavasti voimakkaampaa, ja niin on ollut koko inflaatioperiodin ajan. Kahdesti kuitenkin setelistön ja shekkitulo-

vien indeksit yhtyvät, ensinnä »Reinikan bluffin» aikana vuoden 1943 toisella neljänneksellä, jolloin setelistön indeksi on 414, shekkitulo-

vien 411, ja toisen kerran vastaavanlaisissa olosuhteissa, setelinvaihdon lähestyessä vuoden 1945 lopussa, jolloin setelistön indeksi edellisen vuo-

denneljänneksen 815 pisteestä yht'äkkiä painuu 616 pisteeseen, shekki-

tilien sitä vastoin kohoaa 520 pisteestä 617 pisteeseen. Kummassakin tapauksessa ilmiö on aivan tilapäinen, setelistön nousu voittaa shekki-

tilien kasvun heti erikoissyiden lakattua vaikuttamasta.

Mahdollisuus käyttää shekkejä maksujensa suorittamiseen on, ei vain niillä, joilla on shekkitulo-

vuosina jossakin rahalaitoksessa, vaan

myös niillä, joille pankki on myöntänyt shekkitililuoton. Käyttämättömät shekkitililuotot ovat näin ollen maksuvälineinä täysin shekkitilisaataviin rinnastettavissa, ja sen vuoksi ne on maksuvälineistön paisumista koskevassa tarkastelussa välttämättä otettava huomioon. Niiden kehitys tarkastellun inflaatioperiodin aikana käy ilmi oheisesta asetelmasta.

Tämän maksuvälinelajin paisuminen sodan aikana on shekkitilisaatavien, setelistöstä puhumattakaan, kasvua paljon hitaampaa. Edellisten noustessa vuosina 1938—1946 yli 7-kertaiseksi ja setelistön yli 8-kertaiseksi, käyttämättömien shekkitililuottojen määrä ei ole noussut täysin kolme- ja puolikertaiseksikaan. Mutta merkityksetön ei tämä maksuvälinemuoto kvantiteetiltaan silti ole. Viimeisen rauhanvuoden 1938 päättyessä se edusti n. 64 % yleisön shekkitilisaatavista, ja vuoden 1946 päättyessäkin vielä 30 %.

3. Yleisön postisiirtotilisaatat.

Viime vuosina on Suomessakin *postisiirtotilien* käyttö tullut yhä suositummaksi maksujen suorittamismuodoksi. Postisiirtotiliä käyttäen saavat suorittaa — kun yksityisestä eikä valtiosta, jonka postisiirtotilien kautta kulkeva maksuliike on erikoisasemassa, on kysymys — maksujaan vain ne, joilla on, ja vain siihen määrään asti kuin heillä on, katetta postisiirtotilillään. Nämä postisiirtotilikatteet edustavat tällöin tietysti aivan samanveroista maksuvälinettä kuin shekkitilisaatavatkin.

Seuraavassa on esitetty yksityisten postisiirtotilivarojen kehitys tarkasteltavana olevana inflaatioperiodina, ei kuitenkaan vuoden 1938 lopusta lähtien, koska postisiirtotili ei meillä mainittuna vuonna vielä ollut käytännössä.

Postisiirtotilien kasvu inflaatioperiodin aikana ei tietenkään ole täysin rinnastettavissa ja vertailukelpoinen muiden tähän asti tarkasteltavana olleiden maksuvälinelajien kehityksen kanssa sen tähden, että postisiirtotilien käytäntöönotto tapahtui vasta vuonna 1940 (eräissä valtion suorittamissa maksuissa postisiirtotiliä oli kuitenkin, mutta aivan vähäisessä määrässä, käytetty jo vuoden 1939 lopulla). Vuoden 1940 luvut ovat sen vuoksi vielä varsin mitättömiä, ja tästä syystä postisiirtotilivarojen *prosenttinen* kasvu — tilien nopeasti tullessa suhteellisen laajaan käytäntöön — on verrattomasti voimakkaampi kuin vanhempien maksuvälinemuotojen. Näistä syistä prosenttisen kasvun tarkkailulla tai kasvua sodan alusta osoittavilla indeksinumeroilla ei tässä tapauk-

.Yksityisten varat postisiirtotileillä, milj. mk.

1940	III	0.174	1944	III	1 439
	VI	71.4		VI	1 629
	IV	72.5		IX	2 300
	XII	209.6		XII	1 929
1941	III	191	1945	III	2 724
	VI	207		VI	3 061
	IX	242		IX	2 777
	XII	306		XII	3 161
1942	III	288	1946	III	1 848
	VI	343		VI	2 530
	IX	370		IX	4 003
	XII	520		XII	2 917
1943	III	424			
	VI	815			
	IX	891			
	XII	1 011			

nessa ole mitään »mieltä», mistä syystä niitä ei olekaan asetelmaan sisällytetty.

Mutta sen taulukosta ilman näitäkin näkee, että kysymyksessä on maksujen suoritustapa, joka nopeasti on saamassa, tai on jo saanut, huomattavan merkityksen. Vuoden 1946 päättyessä yksityisten postisiirtotilivarat, lähes 3 miljardia markkaa, olivat 59.5 % saman ajankohdan käyttämättömistä shekkililuiluotoista, 17.9 % yleisön saatavista shekkibileillä ja 16.0 % liikkeellä olevan setelistön määrästä.

Postisiirtotilivarojen kehitykselle on ominaista *suurempi vaihtelu* kuin muiden maksuvälinemuotojen. Kun setelistö, shekkilisaatavat ja käyttämättömät shekkililuluotot osoittavat koko inflaatioperiodin ajan jokseenkin tasaista kasvua — silloin tällöin tapahtuu tosin taantumista, mutta se on suhteellisen vähäistä — postisiirtotilivarat sitä vastoin nousevat ja laskevat paljon voimakkaammin, joskin nouseva tendenssi tietenkin on leimaa antavana. Vuoden 1945 päättyessä yksityisten postisiirtotileillä on varoja niin paljon kuin 3.2 miljardia markkaa — ilmeisesti postisiirtotilitkin ovat saaneet osansa aikaisemmin tesauroiduista setelivaroista —, mutta neljännesvuotta myöhemmin vain 1.8 miljardia. Tästä ne kuitenkin taas seuraavan vuodenneljänneksen aikana, kesäkuun loppuun mennessä, nousevat 2.5 miljardiin markkaan. Nousu jatkuu syyskuun lopussa 4 miljardiin asti, mutta viimeisellä neljänneksellä tapahtuu runsaan miljardin putoaminen. Vaikka poikkeuksellinen

ajankohta — mm. setelien vaihdon suoritus ja siihen liittyvät erikoiset olosuhteet — tietysti osaltaan selittävät asiaa, on kuitenkin todettavissa, että vaihtelu on paljon voimakkaampaa kuin samojen olosuhteiden alaisten shekkitilivarojen. Ilmeisesti tämä johtuu siitä, että postisiirtotilit ovat puhtaammin pelkästään maksutarkoituksia palvelevia eivätkä edes siinä määrin *sijoituskohteita* kuin shekkitilit. Vaikka shekkitileille »tallettamista» ei sitäkään tietysti voida pitää mitenkään varsinaisena sijoituksena, niillä joutuu kuitenkin pitempiä aikoja olemaan — erityisesti sotavuosien aikana näin oli asianlaita — *sijoitusta odottelevia* varoja, ja siis varoja suuremmassa määrässä kuin asianomaisen tilinhaltijan varsinaiset *maksutarpeet* edellyttäisivät. Postisiirtotili sen sijaan näyttää paljon puhtaammin palvelevan vain maksutarkoituksia — kuvaavaa on, että postisiirtotilillä katteena olevista varoista ei vuoden 1947 loppuun asti maksettu minkäänlaista korkoaakaan.

Yllä olevassa on perinnäiseen tapaan tarkasteltu ensinnä maksuvälineiden — ei yksin setelien, vaan myös muiden maksuvälinelajien — määrän kasvamisesta Suomessa sodan puhjetessa alkaneen ja yhä jatkuvan inflaatioperiodin aikana. Mikään ei kuitenkaan olisi sen pintapuolisempaa kuin tyytyä vain tähän ja selittää todettu maksuvälineiden paisuminen inflaation »syyksi», selittää toisin sanoen hintojen kohoaminen siitä johtuvaksi. *Maksuväline* on vain väline myös inflatorisessa hintojen nousussa. Maksuvälineiden määrän paisuminen johtaa hintojen nousuun vasta silloin kun *efektiivinen kysyntä* alkaa vastaavasti paisuneessa määrässä käyttää tätä välttämätöntä instrumenttia hyväksyen tavaramarkkinoilla, ja vanha kvantiteettiteoria yksinkertaisti liikaa tosiasioita edellyttäessään yleensä ilman muuta, että kysyntä kasvaa samassa suhteessa kuin maksuvälineiden määrä, että maksuvälineiden »kiertonopeus» toisin sanoen pysyy suurin piirtein konstantina. Näin ei ole ilman muuta asianlaita, »kiertonopeus» voi huomattavan paljon hidastua ja kiihtyä, eikä kysynnän paisumisen tarvitse kulkea rinta rinnan maksuvälineiden paisumisen kanssa. Tämän maksuvälineitä käyttävän kysynnän kasvaminen on inflaatioprosessia tutkittaessa ennen muuta selvitetävä.

Kuten edellä on jo huomautettu, inflatoriseen hintojen nousuun johtava kysynnän paisuminen saa suuremmissa inflaatioissa useimmin alkunsa *valtion* taholta — tavallisesti suurten sotamenojen muodossa — esiintyvistä suuresta lisäkysynnästä. Seuraavassa tarkastellaan ensimmäisenä tätä valtiontaloudesta käsin tulevaa kysynnän laajentumista Suomessa vuosina 1939—1946.

17 luku. Kokonaiskysynnän paisuminen inflaatioperiodin aikana vuosina 1939—1946.

1. Valtion menojen kasvu ja niiden rahoittamistapa kysynnän paisumisen aiheuttajana.

Valtion menojen kasvaminen merkitsee valtion taholta tulevaa, kansantalouden tuotantoprosessin aina niukkoihin tuloksiin kohdistuvaa lisäkysyntää. Jos menojen rahoittamistapoja valittaessa ei pidetä huolta siitä, että saadaan aikaan vastaava supistuminen yksityisten taholta tulevassa kysynnässä, seurauksena on kokonaiskysynnän laajeneminen. Tästä valtiontalouden taholta tulevasta »primäärisestä inflaatioimpulssista», kysynnän paisumisen ensi vaiheesta — todettu kysynnän kasvun kertaantumisprosessi on sitten vielä asia erikseen — on suhteellisen tarkat tiedot saatavissa valtiontalouden hoitoon liittyvistä virallisista asiakirjoista, lähinnä tulo- ja menoarvioista ja nimenomaan valtion vuotuisista tilinpäätöksistä.

Aivan sellaisenaan Suomessa käytännössä oleva valtion tilinpäätös ei kuitenkaan sovellu valtion menoissa ja tuloissa tapahtuvien todellisten muutosten osoittajaksi. Kuten tämän kirjoittaja on toisessa yhteydessä osoittanut¹, tilinpäätökseen sisältyy useita näennäisiä, kirjanpidollisluonteellisia eriiä, joita vastaamassa ei ole faktillisia menojen suorituksia tai tulojen kertymistä, ja samoin toiselta puolen valtio voi tietynä vuonna joutua suorittamaan menoja, tai sille kertyy tuloja, jotka eivät sisälly sen vuoden tilinpäätöksen osoittamaan menojen tai tulojen loppusummaan. Tilinpäätöksen meno- ja tuloluvut on sen vuoksi puhdistettava eliminoimalla niistä lähinnä siirtomäärärahojen ja meno- ja tulojärjestien vaikutukset, mutta myös eräissä muissa suhteissa. Siten on mm. menoista vähennettävä korvausobligatioita jakamalla suoritettu osa siirtoväen korvauksista. Korvaussuorituksia ei näet voida lukea valtion menoksi sekä korvausobligatioita korvaukseen oikeutetuille annettaessa että silloin, kun valtio lunastaa nämä obligatiot, vaan vain jommassakummassa vaiheessa. Tällöin epäilemättä obligation lunastus, toisin sanoen korvauslainan kuoletus, merkitsee todellisempaa menoa valtiolle.

¹ T. JUNNILA, Valtion menot ja tulot vuosina 1938—1945, Unitas N:o 2/1946, Helsinki 1946, s. 42—46. Vrt. myös MATTI LEPPÖ, Varsinaiset tulot ja luotonotto sodan rahoituksessa, Taloudellisia Selvityksiä 1942, Suomen Pankin suhdannetutkimusosaston julkaisuja, sarja A: 1, Helsinki 1942, s. 6.

a. Valtion menotalous Suomessa vuosina
1938—1946.

Tällä tavoin puhdistetut valtion menot viimeisenä rauhan vuonna, sotavuosina ja sodan päättymisen jälkeen näkyvät seuraavasta asetelmasta. Asetelmassa on ne kolme menojen ryhmää, 9. pääluokan sisältämät puolustuslaitoksen menot, 15. pääluokan »sekalaiset yleiset menot» ja 19. pääluokan »tuloa tuottavat pääomamenot», joissa menojen lisäys sotavuosina tai sen jälkeen on ollut suurin, pantu erikseen näkyviin, muut pääluokat ovat yhteisenä ryhmänä. Oman erikoisryhmänsä valtion menojen joukossa muodostavat valtionlainojen *kuoletukset*. Asetelmassa on puhdistetut menot laskettu sekä siten, että tämä ryhmä niihin sisältyy, että ilman kuoletuksia. Jälkimmäisessä tapauksessa ei korvauslainan kuoletusta ole kuitenkaan vähennetty, koska se on kosketellusta syystä toisella tavalla kuin muut velankuoletukset valtion muihin menoihin rinnastettavissa.

Asetelmaan on samalla sisällytetty valtion menojen paisumista esittävät indeksiluvut, vuosi 1938 basisvuotena. Kuten nähdään, valtion kokonaismenot ovat vuodesta 1938 vuoteen 1946 paisuneet n. 13-, tai — jos kuoletuksetkin otetaan menoissa huomioon — lähes 14-kertaisiksi. Prosenttisesti suurin on menojen nousu ollut vuodesta 1939 vuoteen 1940, jolloin valtion menot yhtenä ainoana vuonna nousivat hyvän matkaa toistakymmentä miljardia markkaa ja lähes 160 % edellisen vuoden menoja suuremmiksi. Selitys ei ole vaikea antaa. Talvisotaa ei tosin vuoden 1940 puolella käyty kuin vajaat kaksi ja puoli kuukautta (vuoden 1939 puolella käydyn yhden kuukauden asemesta), mutta vuoden 1939 sotamenot joutuivat suurelta osalta tosiasiallisesti vasta seuraavana vuonna suoritettavaksi. Sitä paitsi Moskovan rauhaa maaliskuusta 1940 lähtien seurannut aika ei merkinnyt puolustuslaitoksen menojen olennaista vähenemistä, koska palvelukseen kutsuttujen määrä oli edelleenkin normaalia suurempi ja ennen kaikkea koska armeijaa varustettiin ja linnoitustöitä suoritettiin laajassa mitassa. Puolustuslaitoksen menot nousivat näistä syistä varsin suuriksi.

Vuoden 1940 suuren hyppäyksen jälkeen menojen paisuminen on tosin hitaampaa, mutta jatkuu kuitenkin vahvana vuodesta toiseen. Vuodesta 1944, viimeisestä sotavuodesta, ensimmäiseen välirauhaa seuraneeseen vuoteen 1945 menojen nousu on kuitenkin varsin vähäinen. Mutta huomattava on, että sotatoimien päättymisestä huolimatta valtion menot silti *kasvoivat* vuonna 1945. Puolustuslaitoksen menot alenivat tosin vuonna 1945 vajaan kolmannekseen edellisestä vuodesta,

Puhdistetut valtion menot vuosina 1938—1945.

	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946
9 Pl. (Puolustusministeriö ja siihen kohdistuvat hallinonhaarat)	696	1 798	11 681	9 133	14 976	18 890	23 368	7 311	4 041
15 Pl. (Sekalaiset yleiset menot)	196	150	400	739	1 591	3 990	2 636	15 380	27 585
19 Pl. (Tuloa tuottavat pääomamenot)	1 077	901	1 425	2 200	3 921	2 697	3 503	6 955	15 922
Muut menot (1—8, 10—14, 16—18 ja 20 Pl.)	3 216	4 139	4 337	8 450	6 458	6 368	9 968	12 210	23 784
Menot kaikkiaan ¹	5 185	6 988	17 843	20 522	26 946	31 945	39 475	41 856	71 332
Valtionvelan kuoletukset (ilman korvauslainan kuoletuksia)	252	228	398	284	1 916	827	1 140	2 842	7 457
Menot ilman (muiden kuin korvauslainan) kuoletuksia	4 933	6 760	17 445	20 237	25 030	31 118	38 335	39 014	63 875

Indeksi (1938=100)

9 Pl.	100	258	1 678	1 312	2 152	2 714	3 357	1 050	581
15 Pl.	100	77	204	377	812	2 036	1 345	7 847	14 074
19 Pl.	100	84	132	204	364	250	325	646	1 478
Muut	100	129	135	263	201	198	310	380	739
Menot kaikkiaan	100	135	344	396	520	616	761	807	1 376
Menot ilman kuoletuksia	100	137	354	410	507	631	777	791	1 295

¹ Korvausobligaatioiden lunastus, mutta ei niiden jakamista, luetaan menoksi.

mutta tämä ei silti tuonut odotettua kevenemistä valtiontalouteen, koska sen vastapainoksi tulivat inflaation menoja paisuttava vaikutus ja ennen kaikkea välirauhan mukanaan tuomat uudet valtiontaloutta rasittavat menoerät.

Vuonna 1945 todettu valtion menojen kasvun hidastuminen ei jatkunut seuraavana vuonna. Vuosi 1946 tuo päinvastoin mukanaan valtion menojen lisäyksen, joka on markkamääräisesti ylivoimaisesti suurin koko tarkasteltavana kautena ja prosenttisestikin vuoden 1940 jälkeen suurin. Tämä johtuu ennen kaikkea vuoden 1945 aikana voimakkaasti kiihtyneen inflaation menoja paisuttavasta vaikutuksesta, joka vasta nyt pääsee täydellä teholla tuntumaan valtiontaloudessa.

Valtiontalouden paisuminen sotavuosien aikana on ylivoimaiselta pääosalta luettava, kuten asetelmasta selvästi käy ilmi, puolustusmenojen lisääntymisen syyksi. 9. pääluokan (»puolustusministeriö ja siihen kohdistuvat hallinnonhaarat») menot olivat vuonna 1938 vajaat 700 milj. markkaa, vuonna 1944, viimeisenä varsinaisena sotavuotena Suomen kohdalta, sen sijaan kokonaista 23 368 milj. markkaa eli lähes 34 kertaa niin suuret. Sitä paitsi on huomattava, että valtion tilinpäätös ei ole siten rakennettu, että tosiasiallisesti kaikki »puolustusministeriön ja siihen kohdistuvien hallinnonhaarojen» menot sisältyisivät 9. pääluokkaan. Asiallisesti tähän ryhmään luettavia menoja sisältyy muuallekin, etenkin 19. ja 20. pääluokkiin eli budjetin ns. pääomamenoihin. Puolustusmenot sanan laajassa merkityksessä ovat siis asetelman lukuja jonkin verran, eräinä vuosina melkoisestikin, suuremmat. — Vuonna 1945 alenivat 9. pääluokan menot, kuten jo todettiin, vähemmän kuin kolmannekseen vuoden 1944 vastaavista menoista.

Mutta puolustusministeriön menojen suuren vähenemisen vastapainoksi kasvoivat erinäisten muiden pääluokkien menot varsin voimakkaasti vuosina 1945—1946. Näihin kuuluivat ennen kaikkea 15. pääluokan »sekalaiset yleiset menot». Tätä menoryhmää paisuttivat varsinkin Sotevan, Sotakorvausteollisuuden Valtuuskunnan, kustannukset, siis toisin sanoen sotakorvausteollisuudelle, laivanvarustajille ja muille suoritettavat maksut niistä tavaroista (teollisuustuotteista, laivoista jne.), joita Suomen on — ensin syyskuun 19. päivänä 1944 solmitun välirauhansopimuksen ja nykyisin 10. päivänä helmikuuta 1947 allekirjoitetun lopullisen rauhansopimuksen määräysten mukaisesti — luovutettava sotakorvauksena Neuvostoliitolle. Tämän erän osuus »sekalaisissa yleisissä menoissa» oli v. 1945 yksinään jo n. 7 miljardia markkaa ja v. 1946 n. 9.7 miljardia. Sotevan menoihin liittyi läheisesti 15. pääluokan toinen suuri menoerä, »erinäiset välirauhansopimuksesta aiheu-

tuvat kustannukset», v. 1945 n. 2.5 miljardia ja v. 1946 n. 5.7 miljardia markkaa. Tämä erä käsitti mm. niin sanotuista palautustavaratoimituksista, mitkä toimitukset toukokuun alusta 1946 lakkasivat, valtiolle aiheutuneet menot. Palautustavarat olivat osittain, kuten tunnettua, alunperin venäläiseksi katsottavaa, mutta sodan aikana Suomeen kulkeutunutta omaisuutta (niin sanotut A-tavarat), joka välirauhansopimuksen mukaisesti oli palautettava takaisin Neuvostoliittoon, osittain taas Moskovan rauhassa v. 1940 luovutetun Karjalan väliaikaisen Suomen yhteyteen jälleenliittämisen aikana muusta Suomesta sinne siirrettyjä ja sittemmin uudelleen perädyttyä kanta-Suomeen takaisin kuljetettuja tavaroita (niin sanotut B-tavarat), jotka kuitenkin nekin veloitettiin »A-tavaroiden» ohella luovuttamaan Neuvostoliitolle. — Vuonna 1946 tämän nimikkeen alaisiksi luettavat menot taas kertyivät pääasiallisesti edellä kosketeltujen ns. saksalaissaatavien Neuvostoliitolle siirtämisestä.

Kolmantena huomattavana 15. pääluokan menoja paisuttaneena tekijänä oli »kotimaisten maataloustuotteiden hintojen vakauttaminen ja niiden kauppaan saannin edistäminen» — toisin sanoen maatalouden tukipalkkiot, jotka vuonna 1945 nelivät runsaat 2 miljardia markkaa, v. 1946 n. 2.4 miljardia. — »Sekalaisiin yleisiin menoihin» luettavista suurista menoryhmistä on vielä mainittava luovutetuilta alueilta evakuoitujen siirtoväen — samoin kuin Pohjois-Suomen hävitettyjen alueiden väestön — kärsimien omaisuuden menetysten korvaamisen valtiontaloudelle aiheuttamat rasitukset. Tämän välirauhan aiheuttaman sisäisen korvauskysymyksen järjestelyssä ei vielä vuoden 1945 kuluessa kuitenkaan päästy läheskään täyteen toimintavauhtiin, joten kysymyksessä olevat menot tosiasiallisesti jäivät kysymyksessä olevalta vuodelta melko vaatimattomiksi. Sen sijaan ne olivat vuonna 1946 erittäin huomattavalla tavalla paisuttamassa valtion tilinpäätöksen mukaisia »sekalaisia yleisiä menoja». Huomattava kuitenkin on, että korvaukset pääosalta suoritetaan ensin korvausobligatioina tai ns. Holding-yhtiön osuustodistuksina, jotka vasta vähitellen lunastetaan. Todelliseksi menoksi valtiolle vuoden 1946 suuret korvaussuoritukset muodostuvat itse asiassa vasta sitä mukaa, kuin näiden sitoumusten lunastaminen tapahtuu.

Tällaiset poikkeuksellisen suuret menoerät, joita rauhan aikana ei valtiontaloudessa esiintynyt, vaikuttivat kaikki yhdessä sen, että 15. pääluokan menot olivat vuonna 1946 kokonaista 140 kertaa niin suuret kuin vuonna 1938! Nousu oli siis suhteellisesti vielä monin verroin voimakkaampi kuin puolustusministeriön menojen sodanaikainen lisäys.

— Eräänlaisena yhteenvetona voi sanoa, että kun valtion menojen inflatorinen paisuminen johtui sodan aikana ennen kaikkea 9. pääluokan menoista, vastaava ilmiö on välirauhan solmiamisen jälkeen aiheutunut ennen kaikkea 15. pääluokan menoista.

Muiden pääluokkien valtion menoja paisuttava vaikutus jäi kauaksi jälkeen näistä kahdesta dominoivasta suurpääluokasta. Mutta silti on valtion menotalouden varsin vahvaa laajentumista tapahtunut muissakin kohdissa. Siten esim. 7. pääluokan (sisäasiainministeriö ja siihen kohdistuvat hallinnonhaarat) menot ovat sodan edellisiin verrattuna moninkertaistuneet. Syitä on ollut useitakin, mutta tärkeimpänä ovat olleet tätä pääluokkaa rasittavat siirtoväen huoltomenot. Niin ikään on suurta kasvua tapahtunut 17. pääluokassa (valtionvelan korot ja kustannukset); valtionvelan tarkastellun periodin aikana monikymmenkertaisuessa korkomenot ja valtionvelkaan liittyvät muut kustannukset ovat tietysti suunnilleen vastaavasti kohonneet.

Se pääluokka, johon nimenomaan välirauhan jälkeisen uuden tilanteen aiheuttama valtion menojen paisuminen on 15. pääluokan jälkeen raskaimpana kohdistunut, on 19. pääluokka, »tulota tuottavat pääomamenot». Lisäys tässä pääluokassa johtuu — valtionlainojen kuoletuksiin tarvittavien määrärahojen lisääntymisen ohella — lähinnä niistä menoista (osaksi ovat kysymyksessä varsinaiset menot, osaksi valtion myöntämät lainat), joita Karjalasta ja muualta Neuvostoliitolle luovutetuilta tai vuokratuilla alueilta siirtyneen maatalousväestön asuttaminen valtiolta vaatii. Vuonna 1945 nämä eri momentteihin sisältyvät, tähän kuuluvat määrärahat (sellaisia olivat esim. »siirtoväen pika-asutuslain mukaan suoritettavat maanlunastushinnat», »maanhankintalain mukaan suoritettavat maanlunastushinnat», »siirtoasutusrahastoon» jne.) eivät vielä kasvaneet kovinkaan huomattaviin summiin, koska vuosi 1945 merkitsi asutustoiminnassakin suurelta osalta vielä valmistelu- ja suunnitteluperiodia, mutta vuonna 1946, jolloin asutustoiminta on jokseenkin täydellä teholla jo ollut käynnissä, mutta muistakin syistä, nämä menot ovat muodostuneet hyvin huomattavaksi tekijäksi valtiontalouden paisumisessa.

Välirauhan jälkeisessä valtion menojen lisääntymisessä on uusien, lähinnä välirauhansopimuksen määräysten mukanaan tuomien menorien lisäksi otettava huomioon myös toinen tekijä, nim. vuoden 1945 aikana suuresti kiihtynyt ja vuoden 1946 puolellakin varsin selvänä, vaikkakin edellisestä vuodesta hiljentyneenä jatkunut inflaatio. Tämä on pyrkinyt nostamaan valtion menoja kautta linjan, osaksi sen vuoksi, että erilaiset hinnat ovat nousseet, osaksi taas — ja pääasiallisesti —

siksi, että inflaatio on pakottanut valtion korottamaan suurilukuiselle viran- ja toimenhaltijakunnalleen maksettavia palkkoja. Palkkatasohan nousi vuoden 1945 aikana ruumiillisen työn tekijöiden osalta useilla aloilla kaksinkertaiseksi ja enemmänkin. Valtion maksamat palkat eivät tosin kohonneet likimainkaan tässä suhteessa, mutta selvää tietysti oli, että yksityisen elinkeinoelämän palveluksessa olevien palkkojen kohotessa näin jyrkästi ja kun hintataso samalla palkkojen nousun liikkeelle ajamana oli voimakkaasti kohonnut, myös valtion palkkatasoa oli tuntuvasti korjattava. Näissä tekijöissä on välirauhansopimukseen liittyvien uusien menojen ohella pääasiallinen selitys siihen, että valtion menot huolimatta puolustusmenoissa tapahtuneesta alenemisestä (9. pääluokan menojen supistuminen v:sta 1944 oli vuonna 1945 n. 16 miljardia ja vuonna 1946 vielä suurempi eli yli 19 miljardia) ovat nousseet raskaimpien sotavuosien menot ylittäviksi.

Valtion menotalouden laajenemisen paisuttava vaikutus tuotantoprosessin tuloksiin kohdistuvaan kokonaiskysyntään on jo ensi vaiheesakin kahdenlainen. Osaksi se on välitöntä, siltä osalta kuin valtio itse esiintyy hyödykemarkkinoilla ostajana yksityisten kanssa kilpaillen. Sotamenoissa, valtiontalouden paisumisen perussyssä, tällaisia erää edustavat erilaiset sotatarvikehankinnat, jotka hyvin huomattavalta osalta kohdistuvat nimenomaan myös suoranaisiin kulutushyödykkeisiin, kuten armeijalle hankittavaan muonaan, vaatteisiin, jalkineisiin jne.

Siltä osalta taas, kuin valtion menojen käyttö kohdistuu työvoiman palkkaamiseen, sen kysyntää paisuttava vaikutus on välillinen sikäli, että siitä on ensin seurauksena yksityisten kansalaisten rahatulojen paisuminen ja niin muodoin heidän kysyntämahdollisuuksiensa laajeneminen. Tällaisia yksityisten rahatuloja — ehkei aina tavanmukaisessa tulo-käsitteen merkityksessä — ja siten kulutusmahdollisuuksia lisääviä valtion menoja ovat esim. sotavuosina niin tavalliset sotakuukausipalkat, sotilaspäivärahat, sotapalveluksessa olevien tai kaatuneiden omaisille myönnetty erilaiset avustukset, invalidieläkkeet jne. Tähän ryhmään on tietysti myös, ja ennen kaikkea, luettava valtion tavallisen virkamiehistön palkat, edelleen erilaiset eläkkeet, muunluonteiset suoranaiset avustukset kuin edellä jo kosketellut jne.

Tämä kahteen ryhmään jakaantuva ensi vaiheen kysynnän laajeneminen synnyttää sitten toisessa vaiheessa sen kertaantumisprosessin, jota edellä on kosketeltu. Valtion yrittäjille suuntaamat tavaranhankinnat ja valtion palkkausmenojen laajenemisesta hyötyneiden kasvanut kulutus paisuttavat ensin yrittäjien voittoja ja tekevät nämä edel-

leen halukkaiksi — kilpaillessaan niukasta työvoimasta — korottamaan työntekijöittensä palkkoja tai vetämään palvelukseensa uutta väkeä, joka siihen asti ei ole ollut (raha-)ansiotyössä. Prosessi jatkuu, ja valtion menojen tietty lisääntyminen aiheuttaa lopulta moninkertaisen lisäyksen yhteiskunnan kokonaisrahatuloissa, siihen tapaan kuin Keynesin ja muiden kehittämät kerroin- ja kiihtyvyysteoriat esittävät. Meillä epäilemättä »rahan kiertonopeus» eräinä sotavuosina voimakkaasti väheni, ja sen vuoksi tämä valtion menojen paisumiseen liittyvä kertaantuva vaikutus yhteiskunnan kokonaisrahatuloihin jäi suhteellisen vähäiseksi. Mutta yhteiskuntaan varastoitui samalla »liikaa ostovoimaa» kaikkine siihen liittyvine rahanarvopoliittisine vaaroinen.

b. Tulot ja lainaus valtion menojen rahoitusmuotoina.

Valtion menotalouden paisumisesta periaatteellisesti aiheutuvien inflaatiotendenssien toteutuminen riippuu kuitenkin mitä olennaisimmin siitä, missä määrin valtio *tulotaloudessaan* onnistuu neutralisoimaan menojen lisääntymisestä aiheutuvat inflatoriset vaikutukset. Jos valtio, työntäessään toisella kädellä, lisääntyvien menojen muodossa, yhteiskuntaan »uutta ostokykyä», samalla ammentaa sitä pois uusia veroja säätämällä tai entisiä korottamalla, inflatorisia tekijöitä kyetään olennaisesti hillitsemään. Kuten edellä jo on osoitettu, tapahtumien kulku ei tosin todellisuudessa ole aivan niin yksinkertainen, että valtion menojen paisuessa varsinaisten veron ynnä muiden sellaisten tulojen vastaava lisääntyminen ilman muuta takaisi kaikkien rahanarvoa uhkaavien vaarojen kaikkonemisen. Mutta kukaan järkevä ja kokemuksesta oppia ottava havainnoitsija ei silti voi kieltää, että sillä tavalla, miten valtio kasvaneet menonsa peittää, on mitä olennaisin vaikutus inflaatiokehitykseen. Valtion menojen paisuessa olisi siis yksityisten kulutusmahdollisuuksia, yksityisten taholta tulevaa kysyntää pyrittävä supistamaan, jos hintatasoa ei tahdota päästää hillittömään nousuun. Yksityisen kysynnän supistamisessa *valtion veroilla* on olennainen merkitys. Eräät muut valtion niin sanotut varsinaiset tulot ovat tässä suhteessa ainakin osittain veroihin rinnastettavissa. Mitä suurempi osa menojen suorittamiseen tarvittavista varoista saadaan kootuksi valtion varsinaisilla tuloilla, joiden joukossa verotuloilla säännöllisesti on aivan hallitseva osuus, sitä vähemmän vaarallista, sitä »terveempää» valtiontalouden kehitys rahanarvopoliittisesti yleensä on.

Koska suurten sotamenojen kokonaisuudessaan veroilla tai muilla varsinaisilla tuloilla peittäminen ei kuitenkaan yleensä ole käytännössä mahdollista — ei edes Neuvostoliitto »kapitalistisista» maista jyrkästi poikkeavine talousjärjestelmineen muodosta tässä suhteessa poikkeusta — joutuu valtio sodan olosuhteissa säännöllisesti erittäin suuressa määrässä turvautumaan verotuksen rinnalla myös *lainaukseen*. Valtion velka kasvaa jättiläisaskelin yleensä aina valtion jouduttua sotaan.

Lainarahoituksen vaikutukset rahan arvoon riippuvat olennaisesti käytetyistä luottomuodoista. Jos valtio sen osan menojensa lisäyksestä, mitä se ei kykene — tai ei halua — rahoittaa verotusta kiristämällä, rahoittaa pitkäaikaisilla, yleisön tuloistaan tekemiä säästöjä välittömästi tai rahalaitosten välityksellä ammentavilla lainoilla, tulos on ensi vaiheessa rahanarvokysymyksen kannalta samaan suuntaan käyvä kuin verorahoitusta käytettäessäkin. Mutta pitkän päälle tämä menettely ei tietenkään ole verorahoitukseen rinnastettavissa. Yleisön käsiin tällä tavoin kertyvät yhä kasvavat saatavat voivat aikaa myöten aiheuttaa rahanarvopoliittisia komplikaatioita. Säästövarojen olemassaolo tekee mahdolliseksi realisoida kulutushalua yli tulon määräämien puitteiden; ja jos tällainen menettely jossakin vaiheessa — esim. inflaatiopsykkoosin jostakin syystä levitessä — yleistyy, säästöjen muodossa kasautunut »liika ostovoima» saattaa tulla sellaiseksi uhkaksi rahan arvolle, jota verorahoitusta käytettäessä ei pääse syntymään.

Suoraan säästöjä tekevän yleisön keskuuteen sijoitettujen valtionlainojen »ostokykyä sitova» vaikutus on ilmeisesti tehokkain — valtion obligaatioihin sidottujen varojen irrottaminen kulutustarkoituksiin ei käy pänsä yhtä hyvin kuin esim. pankkitalletusten. Mitä tulee muihin lainausmuotoihin, ei *valtionalouden* kannalta ole suurta eroa sillä, onko pitkäaikaiset lainat sijoitettu suoraan yleisölle, vai saatu pitkäaikaisina obligaatioina yleisön säästövaroja ammentaneilta pankeilta ja muilta rahalaitoksilta. Jälkimmäinen lainausmuoto ei sen sijaan ostokyvyn sitomista silmällä pitäen ole yhtä tehokas, koska yleisö voi milloin tahansa käyttää pankeissa talletettuna olevia säästövarojaan. Suurimittaiseksi laajentuneena tämä voi viedä siihen, että pitkäaikaisiin valtion obligaatioihin rahansa sijoittanut pankki voi joutua turvautumaan redis-konttausten tms. muodossa keskuspankin apuun, mikä viime kädessä tietää kokonaiskysyntää paisuttavaa »uuden rahan» luomista. — Käytäntö on kuitenkin ainakin Suomessa osoittanut, että suurimittaista talletusten irtisanomista ei yleensä helposti tapahdu; pankkeihin kerran talletetuilla varoilla on vaikeissakin olosuhteissa suuri taipumus jäädä sinne koskemattomaksi varsin pitkiksi ajoiksi.

Jos valtio käyttää lainauksessaan lyhytaikaista vekseliluottoa yksityispankeilta tai siihen verrattavia luottomuotoja, kysymys saa uusia piirteitä. »Ostovoiman sidonta» on tällöin entistä epävarmempi, koska lyhytaikaisen vekseliluoton erääntyessä liikepankki saattaa milloin tahansa jättää sen uudistamatta, jolloin valtio ehkä joutuu turvautumaan »setelirahoitukseen». Vuoden 1946 aikana valtion vekseliluotto maamme liikepankeilta väheni juuri tästä syystä kokonaista 3 655 milj. markkaa. Sitä paitsi, kuten mm. Bertil Ohlin on osoittanut¹, tällaisten lyhytaikaisten valtionpapereiden kertyminen yksityispankkeihin lisää niiden likvidisyyttä ja saattaa tehdä ne sen vuoksi halukkaammiksi lisäämään luotonantoon, millä taas — tietyin edellytyksin — voi olla »ostovoimaa» paisuttava vaikutus.

Kokonaan oman ryhmänsä valtion käyttämien luottomuotojen joukossa muodostaa luotonotto setelipankilta. Paperirahan liikkeelle laskemiseen liittyvistä kokemuksista johtuen tämän luottomuodon käyttö, »setelirahoitus», on vanhastaan huonossa huudossa, siihen turvautuminen leimataan yleisessä mielipiteessä, jos sellaisesta tässä yhteydessä tahtoo puhua, kohtalokkaaksi toimenpiteeksi. Uudemmassa rahanarvoteoriassa on tämän tekijän vaarallisuutta kuitenkin väheksytty; mm. Ohlin on pyrkinyt osoittamaan², että tällä luottomuodolla ei tarvitse olla niin vaarallisia eikä niin jyrkästi muista luotonkäyttömuodoista poikkeavia vaikutuksia kuin on tahdottu väittää.

Vanhaan, perinnäiseen käsitykseen kohdistuvassa kritiikissä on oikeutusta ainakin silloin, kun se hyökkää sitä mekaanisen kvantiteetti-teorian käsitystä vastaan, että maksuvälineiden määrä sinänsä olisi inflaatiotekijä ja että »setelirahoitus» merkitsisi inflaatiota *sen tähden, että* se lisää liikkeellä olevien maksuvälineiden määrää. Tähän arvosteluun on aihetta, mutta se ei silti tee aiheettomaksi setelirahoituksen suhteen ilmenevää pelkoa. Setelirahoituksen voimakas esiintyminen (kuvaavaa on, että vanhoja käsityksiä vastaan esitetty kritiikki lähtee huomattavalta osalta juuri Ruotsista, jossa tämä »pahe» ei ole ollut muuta kuin suhteellisen vaatimattomissa puitteissa pysynyt tilapäistekijä) on inflaatiotekijä, mutta hieman toisella tavalla selitettynä kuin vain pelkkään siitä aiheutuvaan setelistön määrän lisääntymiseen viittaamalla. Toistettakoon edellä 14 luvussa jo esitetty todistelu jälleen tässä lyhyesti:

Jos valtio menojensa paisuessa rahoittaa nämä veroilla tai — vaikka asia onkin jo eräissä suhteissa toisenluonteinen — yleisön säästöistä

¹ Vrt. Stockholmskolan kontra kvantitetsteorien, Ekonomisk Tidskrift 1943.

² Vrt. esim. Stockholmskolan kontra kvantitetsteorien. •

saaduilla lainoilla, supistuu »yksityisestä sektorista» tuleva kysyntä samanaikaisesti kuin valtion kysyntä paisuu. Tekijöiden v (verot) ja s (säästöt) — edellä selostetun yhtälön termeillä esitettynä — kasvaminen ts. vähentää T :stä, yksityisten rahatuloista, kulutuskysyntään käytettävissä olevaa osaa V :n, valtion menojen, kasvua vastaavasti. Valtion taholta tuleva kysynnän paisuminen neutralisoituu tällöin, ja paine hintatasoa vastaan menettää sen voimansa, mikä sillä valtion menojen paisumisen vuoksi sinänsä olisi. Jos valtio sen sijaan verojen ja tavanomaisten, viime kädessä yksityisten tuloista tehtyihin säästöihin perustuvien luottomuotojen asemesta rahoittaa menojensa paisumisen tai osan siitä ottamalla luottoa keskuspankista, yksityisestä sektorista tulevan kysynnän supistumista ei tällöin, kun v :n ja s :n ei tarvitse kasvaa, samalla tavalla tapahdu, jolloin seurauksena täytyy olla kokonaiskysynnän ja hintatasoa vastaan kohdistuvan paineen lisääntyminen. Tässä mielessä se »uuden rahan luominen», jota setelirahoitus merkitsee, on inflaatiota luova tekijä.

c. Valtion tulotalous vuosina 1938—1946.

Miltä Suomen valtiontalouden tulopuoli tarkasteltavana olevan inflaatiokauden aikana tältä pohjalta katseltuna näyttää?

Valtion tulo- ja menoarvion tulopuoli jakaantuu, niinkuin tunnettu, kuuteen eri osastoon tulon lähteiden laadusta riippuen. Näistä osastoista viisi ensimmäistä on »varsinaisia tuloja», kuudes »pääomatuloja». Varsinaisten tulojen joukossa on ensimmäinen osasto, verot, ylivoimaisesti merkitsevin. Toiseen osastoon sisältyvät maksut valtionlaitosten käyttämisestä, kolmanteen erilaiset korko- ja osinkotulot sekä valtion osuus valtionpankin (Suomen Pankin) voittoon. Neljäs osasto, »sekalaiset tulot», on nimensä mukainen sisällyttäen eri tuloryhmiä maataloudellisen koetoiminnan antamista tuloista sakkorahoihin, raha-arpajaistuloihin, totalisaattorituloihin jne. asti. Viides osasto sisältää tulot valtion liiketoiminnasta (mm. valtionrautateiden ylijäämän sekä posti- ja lennätinlaitoksen ylijäämän) sekä valtion metsä- ja maataloudesta jne.

6. osastossa, »pääomatuloissa», *valtion lainoilla* on keskeinen merkitys, mutta yksinään eivät ne kuitenkaan muodosta koko tätä osastoa. Osastossa on päinvastoin kuusi — eräinä vuosina seitsemän — eri lukua, joista valtionlainat sisältyvät vain yhteen, tavallisesti VI:een. Muita »pääomatuloja» ovat valtiolle takaisin maksetut lainapääomat, valtion

liikeyritysten kuoletukset, tulot valtion omaisuuden myynnistä, menorästien ja siirrettyjen määrärahojen peruutukset sekä siirrot tulo- ja menoarvion ulkopuolella olevista rahastoista.

Valtion vuotuiset tulot valtion tilinpäätöksen osoittamina eivät selaisenaan ole aivan lopullisia; tilinpäätöksen tuloluvut on, kuten menotkin (vrt. edellä s. 208), tietyllä tavalla puhdistettava. Ensinnäkin on seuraavaan vuoteen siirtyvät tulo- ja menorästien vähennettävä pois, mutta vastaavasti on lisättävä edelliseltä vuodelta periytyvät (edellisenä vuonna tilinpäätöksessä tuloksi merkityt, mutta kuluvana vuonna vasta faktillisesti kertyvät) tulo- ja menorästien. Puhdistettavia kohtia on muitakin. Tuloksi on tilinpäätöksessä tapana merkitä myös siirtomäärärahojen ja menorästien peruutukset. Kysymyksessä on tietysti pelkkä kirjanpidollis-muodollinen erä, josta valtion kassaan ei kerry penniäkään todellista tuloa. Sen »tuloksi» merkitseminen on paikallaan silloin, kun myöhemmin peruutettavaksi tulevat siirtomäärärahat tai menorästien on valtion kirjanpidossa menoksi merkitty, mutta kun rästien ja siirtomäärärahojen vaikutus asianmukaisesti eliminoidaan, silloin on välttämätöntä, että myös tulopuolelta karsitaan pois vastaavat näennäistulot.

Seuraavasta asetelmasta näkyvät tällä tavoin puhdistetut valtion tulot osastoittain. Asetelmassa on toisaalta varsinaisia tuloja, toisaalta lainain lisäyksiä vuosittain verrattu kysymyksessä olevan vuoden valtion menoihin. »Varsinaiisiin tuloihin tai niihin verrattaviin» on tällöin laskettu myös 6. osaston muut luvut paitsi se — tavallisesti VI luku —, johon valtionlainat sisältyvät¹. Näihin kuudennesta osastosta varsinaiisiin tuloihin mukaan otettuihin eriin kuuluvat ensinnäkin valtiolle takaisin maksetut lainapääomat. Yksityistaloudellisesti tällainen erä ei tietenkään ole »tulo» (tulon käsite on tosin, kuten käsitteet yleensäkin, kiistelty ja loppujen lopuksi sovinnainen), mutta valtiontaloudessa ei ilman muuta ole paikallaan soveltaa yksityistaloudellisia käsitteitä, ja nimenomaan tässä tapauksessa, jolloin tarkastellaan, miten valtiontalous toisaalta levittää yhteiskuntaan »ostovoimaa», toisaalta eri muodoilla imee sitä pois, valtiolle takaisin maksetut lainapääomat voidaan

¹ Siirtomäärärahojen ja menorästien peruutukset on kuitenkin jätetty pois sekä varsinaisista tuloista että »pääomatuloista», koska noudatettu puhdistusmenetelmä tätä edellyttää. Niin ikään on tulopuolelta (vastaava vähennys on tehty 19. pääluokassa menopuolella) jätetty kokonaan pois vuosina 1940 ja 1941 6. osastossa esiintynyt VII luku, »bilanssin ulkopuolella olevat varat» (»bilanssin ulkopuolella olevat lainasaamiset» ja »bilanssin ulkopuolella olevat osakkeet»), koska kysymyksessä on tällöinkin pelkkä kirjanpidollis-muodollinen erä.

hyvin rinnastaa tuloihin, aivan niinkuin 19. pääluokan »pääomamenoihin» sisältyvät valtion myöntämät erilaiset lainat on edellisessä asetelmassa luettu valtion menoihin. Ajateltakoon jotakin maanviljelijää, joka on saanut valtiolta asutuslainan, mitä hän vuosittain joutuu tietyllä erällä lyhentämään. Tämä velanmaksu merkitsee hänelle tavallaan veronluonteista menoerää, jota ilman hänen kulutukseen käytettävissä oleva ostokykynsä olisi vastaavasti suurempi. Samankaltaisin perustein voi puoltaa myös esim. sellaisen kuudennen osaston tuloerän kuin »tulot valtion omaisuuden myynnistä» mukaan ottamista tähän asetelmaan tulojen joukkoon.

Valtion varsinaiset ja niihin verrattavat tulot ovat asetelman mukaan nousseet tarkasteltavana olevana 9 vuoden ajanjaksona hieman vähemmän kuin kaksitoistakertaisiksi, lähes 5 miljardista markasta vuonna 1938 runsaaseen 58 miljardiin vuonna 1946. Kun menojen nousu oli samana aikana hieman yli kaksitoistakertainen, tulot näyttäsivät, jos pelkkiä tarkasteltavan kauden äärimmäisvuosia pidettäisiin silmällä, jaksaneen suurin piirtein seurata menojen mukana, eikä tulovajaus olisi tämän mukaan peloittavan suuri. Tämä antaisi kuitenkin aivan harhaanjohtavan kuvan; tulojen taso suhteessa menoihin ei näet ole vuosina 1945—1946 ensinkään edustava tulojen tasolle koko ajalta. Vuosina 1938—1940 tulot eivät markkamääräisesti sanottavastikaan nousseet, mutta menot nousivat samana aikana liki nelinkertaisiksi! Varsinaiset tulot eivät näin ollen viimeksi mainittuna vuonna riittäneet peittämään kolmannestakaan menoista (ilman kuoletuksia). Vuosina 1941—1943 tilanne paranee. Näin tapahtuu nimenomaan vuosina 1942—1943, jolloin tulojen osuus lähentelee 70 %:ia menoista. Vuonna 1944 seuraa takaisku, mutta ensimmäinen rauhanvuosi vähentää tulovajauksen minimiinsä sitten vuoden 1938; runsas $\frac{4}{5}$ menoista kyetään peittämään varsinaisilla ja niihin verrattavilla tuloilla. Menojen kasvu viimeksi mainittuna vuonna miltei pysähtyy sotamenojen supistumisen johdosta, tulot sen sijaan nousevat — osaksi erinäisten tilapäistekijöiden vuoksi, mutta pääasiallisesti verotulojen suuresta noususta johtuen — varsin ripeästi. V. 1946 menojen nousu inflaation mukana jälleen kiihtyy, mutta tulot jaksavat hyvin seurata mukana; varsinaisten tulojen osuus menojen rahoituksessa jopa hieman nouseekin.

Valtion tuloista valtaosa kuuluu 1. osastoon, verotuloihin. Kuten asetelmasta sivulla 222 näkyy, verotulojen osuus kaikista varsinaisista tuloista on vuonna 1938 72.8 %, vuonna 1941 83.8 %, viimeisenä tarkasteltavana olevana vuonna 1946 79.9 %. Pienimmillään niiden osuus

*Valtion puhdistetut varsinaiset ja niihin verrattavat tulot sekä vuoden aikana otettu valtionvelka¹ suhteessa
valtion menoihin vuosina 1938—1946.*

Vuosi	Varsinaiset ja niihin verrattavat tulot		Vuoden aikana otettu valtionvelka (ilman korvausobligatioita) milj. mk	Vanhan velan kuolelutukset (ilman korvauslainan kuolelutuksia) milj. mk	Valtionvelan nettolisäys	
	milj. mk	% valtion menoista (ilman velan kuolelutuksia)			milj. mk	% valtion menoista (ilman velan kuolelutuksia)
1938	4 931	99.96	494	252	242	4.9 ²
1939	5 253	77.7	2 371	228	2 143	31.7.
1940	5 286	30.3	11 014	398	10 616	60.9
1941	10 764	53.2	9 661	284	9 377	46.3
1942	17 271	69.0	10 397	1 916	8 481	33.9
1943	20 890	67.1	10 235	827	9 408	30.2
1944	21 305	55.6	16 252	1 140	15 112	39.4
1945	33 036	84.7	8 252	2 842	5 410	13.9
1946	58 429	91.5	13 127	7 457	5 670	8.9

¹ Valtion tilinpäätöksen 6. osaston VI (v. 1946 V) luku, ilman korvausobligatioiden lisäystä.

² Varsinaisten ja niihin verrattavien tulojen sekä valtionvelan nettolisäyksen summan odottaisi olevan 100 % valtion menoista kulloinkin tarkasteltavana olevana vuonna. Näin ei kuitenkaan tarkalleen yleensä ole. Selitys tähän on siinä, että valtio on tosiasiallisesti saattanut eräinä vuosina saada menojojensa peittämiseen huomattavat määrät sellaisia varoja, jotka valtion tilinpidossa eivät sisälly sen paremmin varsinaisiin tuloihin kuin velan lisäyksiinkään, vaan jotka kulkevat eräissä mjelessä varsinaisten talousarvion mukaisten tilitapahtumien ulkopuolella. Eräinä toisina vuosina taas tulojen ja velan kasvun summa ylittää menot, jolloin osa tuloista on vastaavasti tullut käytetyksi tarkoituksiin, jotka eivät sisälly talousarvion mukaisiin menoihin. Tässä on tietenkin kysymys epäselvyydestä ja puutteellisuudesta valtion tilinpidossa.

kokonaistuloista on vuonna 1939, mutta kohoaa silloinkin kuitenkin 64 %:iin.¹

Valtion verotulot suhteessa muihin varsinaisiin tuloihin vuosina 1938—1945.

Vuosi	Varsinaiset ja niihin verrattavat tulot kokonaisuudessaan, milj. mk.	Verotulot (valtion tilinpäätöksen tulo- puolen ensimmäinen osasto), milj. mk.	Verotulot % varsinaisten tulojen kokonaismäärästä
1938	4 931	3 588	72.8
1939	5 253	3 375	64.2
1940	5 286	3 605	68.2
1941	10 764	9 016	83.8
1942	17 271	13 309	77.1
1943	20 890	15 668	75.0
1944	21 305	15 595	73.2
1945	33 036	25 016	75.7
1946	58 429	46 697	79.9

Vuosina 1939 ja 1940 verotulojen määrä pysytteli absoluuttisesti miltei samalla tasolla vuoteen 1938 verrattuna, v. 1939 jopa hieman alenikin. Jos rahan ostovoiman muuttuminen otetaan huomioon, tämä merkitsi tietysti verotulojen suurta reaalista laskua. Vuonna 1941 nämä absoluuttiselta määrältään kuitenkin nousivat jo enemmän kuin 2.5 kertaa niin suuriksi kuin ne olivat viimeisenä rauhanvuonna. Tulos johtui ennen kaikkea kahden uuden suuren veron vuonna 1941 alkaneesta kannosta, nim. omaisuudenluovutusveron ja liikevaihtoveron. Nousu jatkui edelleen varsin ripeästi vuonna 1942, ja huomattavan voimakkaana myös vuonna 1943, mutta vuonna 1944 tapahtui lievää taantumista. Tämä aiheutui ennen kaikkea omaisuudenluovutusveron (tämä 5 vuoden aikana 10 erässä kannettava vero oli oikeus suorittaa ensimmäisissä kannoissa kokonaan, ja tätä oikeutta käytettiin suhteellisen paljon) ja tuontitullien (ulkomaan kaupan tyrehtymisen aiheuttamasta) tuoton voimakkaasta alenemisestä, jota eräiden muiden verojen tuoton kasvu ei voinut täysin kompensoida. Vuonna 1945 alkoi kiihtynyt inflaatio, vaikka sen vaikutukset verojen tuottoon pääosalta tuntuvatkin myöhästyneinä, kuitenkin jo näkyä verotuloissa, jotka niin ollen

¹ Huomauteftakoon lisäksi, että esim. Alkoholiliikkeen ylijäämä, joka asiallisesti, vaikka ei muodollisesti, on välillisen verotuksen luonteista, ei sisälly ensinkään 1. osastoon, vaan tilinpäätöksen 3. osastoon, »korke- ja osinkotuloihin».

alkoivat jälleen huomattavasti nousta, ja nousu jatkui entistä voimakkaampana v. 1946. Verojen tuoton lisääntymiseen vaikuttivat inflaation ohella myös eräät muut tekijät, kuten esim. liikevaihtoveron vuoden 1945 heinäkuun 1. päivästä lähtien voimaansaatettu korotus.

Muista varsinaisten tulojen ryhmistä ovat 3. osaston («korko- ja osinkotulot sekä osuus valtionpankin voittoon») ja 5. osaston — «valtion liiketoiminta sekä metsä- ja maatalous» — tulot olleet merkityksellisimpiä (eräinä vuosina kuitenkin myös 4. osaston »sekalaiset tulot» ovat nousseet huomattavan suuriksi). Erityisesti ovat 3. osaston tulot viime vuosina kasvaneet, mikä ennen kaikkea on johtunut siitä, että Alkoholiliikkeen suuresti lisääntynyt »yli jäämä» — pääosa valtion alkoholimonopolin tuotosta — on valtion kirjanpidossa luettu tähän osastoon kuuluvaksi.

d. Sotavuosina ja sen jälkeen tapahtunut valtionvelan lisäys ja sen kokoonpano.

Tulovajauksensa valtion on peitettävä velkaa lisäämällä. Otetut valtionlainat kirjataan, kuten tunnettua, »pääomatuloksi» valtion tilinpäätöksen 6. osastossa, tavallisesti VI luvussa. Tämän osoittama »pääomatulo» ei kuitenkaan merkitse läheskään kokonaisuudessaan valtionvelan *nettolisäystä*, koska entistä valtionvelkaa on ehkä hyvinkin voimakkaasti vastaavana vuonna jouduttu lyhentämään. Vain se osa »pääomatulosta», mikä siitä jää »yli» vanhan valtionvelan kuoletuksiin käytetyn määrän jälkeen¹, on tietysti voitu käyttää valtion muiden menojen peittämiseen.

Seuraavalla sivulla olevassa asetelmassa on eritelty valtionvelan lisäystä vuosina 1939—1946. Asetelma ei perustu valtion tilinpäätöksen 6. osaston »pääomatuloja» osoittaviin lukuihin, vaan Valtiokonttorin julkaisemiin valtionvelkaraportteihin. Tästä johtuu, että asetelmassa sivulla 221 olevat valtionvelan kasvua vuosittain osoittavat luvut eivät käy täysin yksiin tämän asetelman lukujen kanssa. Eroavuudet ovat päinvastoin eräinä vuosina varsin suuria. Pääsyyinä tähän on se, että Valtiokonttorin raporttiin sisältyy eriä, jotka tosin otetaan huomioon valtion bilanssissa, mutta jotka eivät silti sisälly budjetin ja tilinpäätök-

¹ Todellisuudessa ei tietenkään ole aivan oikein sanoa, että valtionvelan kuoletuksiin on käytetty juuri »pääomatuloja», siis uutta velkaa; valtiontalouttahan ei käytännössä suinkaan hoideta siten, että tietynlaatuiset menot peitetään tietynlaatuisilla tuloilla, vaan kaikki menot suoritetaan tavallaan »yhteisestä kassasta», johon vastaavasti erilaatuiset tulot kertyvät.

Valtionvelka 31. 12. 1938 ja 31. 12. 1946 sekä sen vuotuiskasvu

	Valtionvelan kokonaislisäys ilman korvauslainaa ja Holding-osuustodistuksia milj. mk.	Pitkäaikaiset lainat ¹				Lyhytaikaiset	
		Yleisöltä		Rahalaitoksilta		Yleisöltä	
		milj. mk.	% kokonaislisäyksestä	milj. mk.	% kokonaislisäyksestä	milj. mk.	% kokonaislisäyksestä
(31. 12. 1938)	(3 677) ³	(1 572)	(42.8)	(967)	(26.3)	—	—
1939	+ 2 191	+ 870	39.7	— 30	— 1.4	—	—
1940	+11 548	+ 336	2.9	+ 165	1.4	+1 010	8.7
1941	+ 9 988	+1 369	13.7	+ 409	4.1	+1 757	17.6
1942	+ 9 354	+ 765	8.2	+1 921	20.5	— 46	— 0.5
1943	+11 133	+4 510	40.5	+3 202	28.8	+ 24	0.2
1944	+13 533	+4 712	34.8	+5 581	41.2	— 295	— 2.2
1945	+18 939	+3 213	17.0	+2 058	10.8	—1 211	— 6.4
1946	+10 080	— 558	— 5.5	+2 765	27.4	+3 216 ⁴	31.9
(31. 12. 1946)	(90 443)	(16 792)	(18.6)	(17 038)	(18.8)	(4 455)	(4.9)

¹ Ennen vuotta 1939 otetut obligaatiolainat ja myöhemmin otetuista ne pitkäaikaiset, jotka eivät ole irtisanottavia.

² Irtisanottavat obligaatiolainat, vekselit, veronmaksutodisteet, velkasitoumukset ja muu lyhytaikainen luotto.

³ Suluissa olevat luvut eivät ilmoita velanlisäystä, vaan itse valtionvelkaa ja sen alaryhmiä ynnä näiden osuutta prosenteissa velan kokonaismäärästä.

sen varsinaisiin puitteisiin. Mainittakoon esimerkkinä, että valtionvelka lisääntyi vuonna 1945 yksistään valuuttakurssien muuttumisen vuoksi 12.6 miljardilla markalla, mutta tätä lisäystä ei ole otettu huomioon tilinpäätöksen 6. osastossa.

Valtionvelan vuotuiskasvuun ei myöskään tässä asetelmassa ole luettu korvauslainojen (korvausobligaatioiden) lisäystä, koska edellä valtion menoihin ei luettu korvausobligaatioita jakamalla suoritettua osaa korvauksista, vaan ainoastaan korvausobligaatioiden lunastus. Korvauslainaa ei muutenkaan voida rinnastaa muuhun valtion velkaan. Valtiohan ei ole sitä keneltäkään saanut, vaan tavallaan itse tehnyt. Kun näin on, korvauslainan lisääntyminen ei myöskään merkitse sitä, että valtio saisi käsiinsä ostovoimaa, jonka käytöstä lainanantajat vastaavasti luopuisivat. — Korvausosakkeiden hallintoyhteisön osuustodistukset on tässä suhteessa rinnastettava korvausobligaatioihin.

vuosina 1939—1946 jaoiteltuna eri luottomuotojen mukaan.

lainat ²		Valtion velka Suomen Pankkiin			Ulkomainen velka	
Rahalaitoksilta (paitsi Suomen Pankista)		milj. mk.	%/ kokonais- lisäyksestä	%/ valtion me- noista ilman velan kuole- tuksia	milj. mk.	%/ kokonais- lisäyksestä
milj. mk.	%/ kokonais- lisäyksestä					
(57)	(1.5)	—	—	—	(1 081)	(29.4)
+ 101	4.6	+ 574	26.2	8.5	+ 676	30.9
+3 230	28.0	+ 4 866	42.2	27.9	+ 1 938	16.8
+ 620	6.2	+ 5 223	52.3	25.3	+ 610	6.1
+2 167	23.2	+ 3 887	41.6	15.5	+ 660	7.0
+1 596	14.4	+ 1 374	12.3	4.4	+ 427	3.8
+1 225	9.1	+ 1 604	11.9	4.2	+ 706	5.2
+ 107	0.6	+ 923	4.9	2.4	+13 249 ⁴	73.1
—5900	—58.5	— 1 129	—11.2	—1.8	+11 686 ⁵	115.9
(3 203)	(3.5)	(17 322)	(19.2)		(31 633)	(35.0)

⁴ Kurssien muutoksista aiheutunutta lisäystä 12 578 milj. mk.

⁵ Yleisöltä saatujen lyhytaikaisten lainojen suuri kasvu johtuu pääasiallisesti siitä, että Valtiokonttorin velkaraportissa on setelinvaihdosta kertyneet talletukset merkitty lyhytaikaiseksi velaksi.

⁶ Kurssien muutoksista aiheutunutta lisäystä 2 697 milj. mk.

Kuten edellä jo osoitettiin, lainarahoituksen käyttö valtion menojen peittämiseksi on rahanarvokysymyksen kannalta varsin erilaista siitä riippuen, minkälaisista lähteistä valtion velka kertyy. Oheisessa asetelmassa on vuotuinen valtionvelan lisäys tarkasteltavana olevana kautena jaoiteltu sen mukaan, onka tämä velka a) pitkäaikaista obligaatiolainaa suoraan yleisöltä, b) pitkäaikaista obligaatio- tai siihen verrattavaa luottoa pankeilta ja muilta rahalaitoksilta, c) lyhytaikaista vekseli- tai siihen verrattavaa velkaa rahalaitoksilta tai yleisöltä, d) velkaa Suomen Pankista, e) ulkomaista velkaa.

Rahanarvopoliittisesti »turvallisimman» lainausmuodon, pitkäaikaisen velan suoraan yleisöltä, osuus valtionvelan vuotuislisäyksestä on vuonna 1939 lähes 40 %, mutta alenee sen jälkeen jyrkästi. Vuosina 1943—1944 tapahtuu jälleen nousu suunnilleen vuoden 1939 tasolle, mutta tämä johtuu ylivoimaiselta pääosalta *pakollisesta* sotainasta.

Vapaaehtoisten, suoraan yleisölle sijoitettujen pitkäaikaisten lainojen osuus jää koko sotavuosien ajan melko vaatimattomaksi. Näin siitä huolimatta, että sotavuosina silloisen valtionlainajärjestön toimesta tehtiin voimakasta propagandaa valtion obligaatioiden levittämiseksi yleisön keskuuteen. Suomen kansa on kuitenkin vanhoillista säästämistavoissaan; se suhtautuu vieroksuen ja epäillen valtion niinkuin muihinkin obligaatioihin ja vie rahansa mieluummin pankkien talletus- ja säästötileille, josta rahalaitokset voivat sen edelleen sijoittaa mm. valtion papereihin.

Suurimmat rahalaitoksemme, liikepankit, eivät sotavuosinakaan erityisemmin suosineet pitkäaikaisia valtion obligaatioita, koska ne tahtoivat silloisten helppojen rahamarkkinoiden aikanakin pitää varansa siten, että nämä voitaisiin helposti irroittaa ko. rahalaitosten olennaisimpiin rahoitustehtäviin, so. luottoihin liike-elämälle. Erilaisten vakuutuslaitosten sijoituskohteiksi pitkäaikaiset obligaatiot sensijaan soveltuvivat paljon paremmin, kun taas pankit¹ suosivat lyhytaikaisempia papereita — valtion vekseleitä, erilaisia velkasitoumuksia, veronmaksutodisteita jne. Välirauhan jälkeen, jolloin rahamarkkinat olivat suuresti kiristyneet yksityisen luotontarpeen voimakkaasti kasvaessa ja talletustoiminnan jäädessä suhteellisen heikoksi, pankeilta ei enää ole liennyt varoja näihinkään valtionpapereihin, vaan ne ovat päinvastoin olleet pakotettuja nopeassa tahdissa irtisanomaan tai oikeammin jättämään uudistamatta lyhytaikaiset valtionvekselinsä. Lyhytaikainen luotto pankeista olisi vähentynyt jo vuonna 1945, ellei setelinvaihdon pelko olisi vuoden lopussa tilapäisesti keventänyt pankkien asemaa. Kaikessa selvydessään viitattu kehityssuunta on sen sijaan ilmennyt vuonna 1946.

Ulkomaisella velalla oli valtion lainauksessa sotavuosina 1941—1944 jokseenkin vähäinen merkitys. Välirauhan jälkeen, etenkin Yhdysvaltojen myöntämien huomattavien luottojen ansiosta, sen osuus valtionvelassa on voimakkaasti kasvanut. Vuonna 1945 ulkomaisen velan erittäin raju lisääntyminen oli kuitenkin pääosaltaan (12 578 milj. markkaa 13 849 miljoonasta) sikäli muodollista, että se johtui valuuttakurssien muuttumisen aiheuttamasta vanhan velan kirjaamisarvojen noususta. Myös v. 1946 sisältyi ulkomaisen velan lisäykseen 2 697 miljoonaa markkaa aikaisempien kruunuluottojen kirjaamisarvon nousua Ruotsin kruunun kurssin muuttumisen johdosta.

¹ Postisäästöpankkia ei tällöin kuitenkaan voi rinnastaa muihin pankkeihin; se hän on vain eräänlainen valtion pankki, ja sellaisena se on »sijoitustoiminnassaan» — sikäli kuin siitä haluaa postisäästöpankin kohdalla ylipäänsä puhua — pitänyt s.ilmällä ennen kaikkea valtion varojen tarpeen tyydyttämistä.

Valtion luotonotto *setelipankista* osoittaa, kuten jo on huomautettu, että valtio ei menojaan laajentaessaan kykene sen paremmin veroilla kuin yleisön säästöjä imevällä lainauksellakaan vastaavassa määrässä supistamaan yksityisestä sektorista tulevaa kysyntää, jolloin kokonaiskysynnän on pakko laajentua. Kuten asetelmasta näkyy, tätä rahanarvopoliittisesti arveluttavinta lainausmuotoa on Suomessa jouduttu sotavuosina käyttämään varsin runsaassa mitassa. Valtion velka Suomen Pankkiin, jota ennen sotaa ei ensinkään esiintynyt, oli vuoden 1945 loppuun mennessä kohonnut 18 451 miljardiin markkaan. Absoluuttisestikin suurin oli tämän velan vuotuislisäys vuosina 1940—1941, ja suhteellisesti sen merkitys valtiontaloudessa oli näinä vuosina sitäkin suurempi, kun ottaa huomioon, että valtion menot, tavattomasta paisumisestaan huolimatta, olivat tällöin vielä nimellismäärältään paljon vaatimattomampia kuin viimeisinä sotavuosina ja välirauhan jälkeen, ja erityisesti, että valtion varsinaiset tulot olivat nimenomaan vuonna 1940 vain jokseenkin mitättömässä määrässä rauhanaikaisia tuloja suuremmat. Keskuspankkiluoton osuus valtion menojen rahoittamisessa kasvoi näin ollen erityisesti mainittuna vuonna erittäin suureksi, sitä hän jouduttiin käyttämään miltei samassa määrässä kuin varsinaisia tuloja. Seuraavana vuonna varsinaisten tulojen määrä tosin jo kasvoi, mutta »normaalin» luotonkäytön jäädessä vähäiseksi keskuspankkiluoton osuus valtionlainauksessa — vaikka ei enää menojen kokonaisrahoituksessa — vain kasvoi. Nämä vuodet ovatkin mustimpia vuosia Suomen sodanaikaisen valtiontalouden historiassa. Vuosi 1942 ei ole paljopa parempi, mutta tilanne alkaa kuitenkin tästä vuodesta lähtien vähitellen parantua, osaksi mainitusta vuodesta alkaen sovelletun voimaperäisemmän finanssipolitiikan vaikutuksesta. Finanssitoimikunta asetettiin tätä uudistettua politiikkaa suunnittelevaksi elimeksi maaliskuussa 1942, ja uusi valtiovarainministeri pyrki tarmokkain ottein valtion finanssien tervehdyttämiseen. Kuitenkin on huomattava, että vuodesta 1942 sodan loppuun todettavissa oleva menestyksellisempi finanssipolitiikka saattoi osittain korjata satoa myös erinäisistä toimenpiteistä, jotka oli pantu alulle jo ennen vuotta 1942, mutta jotka vasta nyt alkoivat käytännössä voimakkaammin vaikuttaa.

Välirauhan jälkeen vuonna 1945 valtion Suomen Pankista ottaman luoton lisäys supistuu varsin vähin, vain hieman yli 900 milj. markkaan. Tämä pelkkä vuoden päättyessä todettavissa oleva lopputulos antaa kuitenkin sellaisenaan tilanteesta liian edullisen kuvan. Valtion velka Suomen Pankkiin kasvoi näet marraskuun loppuun asti varsin voimakkaasti — velka oli marraskuun viimeisenä päivänä 3 387,7

milj. markkaa suurempi kuin vuoden alussa — mutta vuoden viimeisenä kuukautena sitä voitiin lyhentää lähes 2,5 miljardilla markalla. Tämä ei kuitenkaan johtunut varsinaisesta valtiontalouden tervehtymisestä, vaan setelinvaihdon tässä suhteessa luomista poikkeuksellisen edullisista olosuhteista. Setelinvaihdon pelosta vuoden lopulla tapahtunut tavaton rynnistys pankkeihin lisäsi näet näiden kassoja samoin kuin shekki- ja talletustilejä erittäin voimakkaasti, ja näissä olosuhteissa valtio saattoi lisätä luotonottoaan muista rahalaitoksista ja vähentää vastaavasti keskuspankkiluottoaan.

Samantapainen prosessi uudistui vuonna 1946. Vuoden alusta syyskuun loppuun valtion velka Suomen Pankkiin kasvoi miltei 6 miljardilla markalla (tästä oli tosin pääosa edellä selostetusta ns. saksalais-saatavien Neuvostoliitolle siirtämisestä johtuvaa), mutta lokakuun alusta joulukuun loppuun sitä voitiin lyhentää vielä voimakkaammin eli lähes 7 miljardilla, joten valtion velka Suomen Pankkiin väheni vuoden aikana n. miljardin verran. Taaskaan ei tulos kuitenkaan ollut varsinaisesti valtiontaloudessa tapahtuneen edullisen käänteen — ts. menojen supistumisen tai varsinaisten tulojen kasvun — ansiota, vaan on selitettävissä lähinnä siitä, että valtio on ulkomaisista luotoista saamiaan valuuttoja luovuttanut Suomen Pankille ja lyhentänyt niiden vasta-arvolla vekseliluottoon. Tästä huolimatta on todettava, että se primäärinen inflaatiotekijä, jota valtion menojen setelirahoitus oli vuodesta 1939 lähtien keskeytymättä vuodesta toiseen merkinnyt ja joka eräinä sotavuosina oli ollut erittäin voimakas, lakkasi vuonna 1946 vaikuttamasta. Tämä merkitsi inflaatioprosessin kulussa merkityksellistä käännettä, ja sillä olisi saattanut olla huomattava inflaatiota pysähdyttävä vaikutus, elleivät sen merkitystä olisi tehneet tyhjäksi eräät muut vastakkaiseen, inflaatiota kiihdyttävään suuntaan vaikuttaneet tendenssit, jotka ennen kaikkea liittyivät välirauhan jälkeiseen, alempana lähemmin kosketeltavaan palkkakehitykseen.

2. Suomen Pankin luotonanto elinkeinoelämälle.

Kuten edellä on eri yhteyksissä osoitettu, valtion menotalouden paisuminen muodostuu inflatoriseksi tekijäksi varsinkin siinä tapauksessa, että valtio joutuu rahoittamaan kasvaneet menonsa luotoilla setelipankista. Mutta oppia keskuspankkiluoton välittömästä kysyntää laajentavasta vaikutuksesta ja tämän kysynnän laajenemisen kertaantumisesta yhteiskunnan kokonaisrahatulossa ei ole sovellettava vain silloin, kun valtio on tämän luoton käyttäjänä, vaan myös — tosin eräin tärkein rajoituksin — silloin, kun keskuspankki myöntää ylen runsaita luot-

toja yksityiselle elinkeinoelämälle. Myös tällöin, eikä vain valtion turvautuessa setelirahoitukseen, *L* paisuu s:ää suuremmaksi, jolloin kokonaiskysyntä pakosta kasvaa. Suomen uusinta inflaatiota koskeva analyysi jäisi epäilemättä varsin puutteelliseksi, jos siinä ei lainkaan koskeltaisi sitä keskuspankin yksityisille myöntämän luoton tavatonta laajenemista, mikä on tapahtunut vuosina 1945—1946.

Kuten edellä jo selostetusta liitteestä n:o 1 käy ilmi, Suomen Pankin luotonanto yksityiselle elinkeinoelämälle ei varsinaisten sotavuosien aikana kasvanut ensinkään, vaan päinvastoin jonkin verran supistui. Väli rauhan solmiamisen jälkeen tilanne tässä suhteessa muuttui aivan täydellisesti. Vuoden 1944 viimeisellä neljänneksellä vekseliluotto yksityisille lisääntyi jo runsaat 800 milj. markkaa, ja vuosien 1945—1946 aikana Suomen Pankin diskonttaamat yksityiset vekselit kasvoivat 2 155.9 milj. markasta 8 411.4 miljoonaan, lisäyksen ollessa siis 6 255.5 milj. markkaa. Hypoteekki- ja kassakreditivi luotot lisääntyivät samoina vuosina yhteensä 549.8 milj. markkaa. Kun tähän vielä lisätään yksityispankkien rediskonttausten lisäys vuosina 1945—1946, 2 458.0 milj. markkaa, näihin eri ryhmiin sisältyvä Suomen Pankin luotonanto yksityisille kasvoi näiden kahden vuoden aikana kaikkiaan 9 263.3 milj. markkaa. Kun yksityinen vekseliluotto, hypoteekki- ja kassakreditivi lainat sekä rediskonttaukset (näitä jälkimmäisiä ei itse asiassa vuoden 1938 päättyessä esiintynyt ensinkään) olivat vuoden 1938 lopussa yhteensä 1 177.2 milj. markkaa, vuoden 1946 päättyessä vastaava summa oli 9 030.9 miljoonaa eli liki 8 kertaa niin suuri.

Yksityisen elinkeinoelämän rahoitustarpeiden tyydyttämiseksi on Suomessa siis väli rauhan solmiamisen jälkeen suuressa määrässä käytetty keskuspankin myöntämiä luottoja. Tämän rahoitusmuodon rahanarvopoliittinen vaikutus on tietysti aivan toinen kuin normaalin säästämistoiminnan tietä hankittuihin varoihin nojautuvien luottojen. Jälkimmäisessä tapauksessa sitä kysynnän paisumista, jota investointiprosessi merkitsee, vastaamassa on tulosäästöjen kysyntää supistava vaikutus. Keskuspankkiluottoa käytettäessä tällaista kontraktiivista prosessia ei samanaikaisesti esiinny.

Se erittäin tärkeä periaatteellinen ero valtion sotamenojen »setelirahoituksen» ja yksityiselle elinkeinoelämälle myönnetyn keskuspankkiluoton välillä tietenkin on, että sodankäynnin »tuotteet» eivät tule myytäväksi ja tavarapulaa helpottamaan markkinoille, kun sen sijaan yksityisen elinkeinoelämän toiminta periaatteellisesti on tarjontaa lisäävää. Mutta tilanne on tässäkin suhteessa väli rauhan jälkeisessä Suomessa peräti epäedullinen sen tähden, että yksityisen tuotantotoiminnan laa-

jentuminen varsin suurelta osalta ei koidu välittömästi eikä välillisesti markkinoiden kysyntää tyydyttävän tavarantarjonnan hyväksi, vaan palvelee vastikkeettomia sotakorvaustoimituksia. Näihin sisältyvä inflaatiovaara on mitä ilmeisin. Maan produktiivisia resursseja on erittäin huomattavassa määrässä sidottu tuotantoon, jonka tulokset eivät tule ostettaviksi markkinoillamme. Silti on sotakorvausteollisuudessa palvelevan työläisen saatava palkkansa, materiaalin hankkijan osuus on korvattava ja sotakorvaustuotantoa johtavan yrittäjän on niin ikään saatava osansa. Sotakorvaustuotanto merkitsee toisin sanoen voimakasta lisää yhteiskunnan rahatulosten virtaan, mutta ei vastaavaa lisää hyödykevirtaan.

Siitä keskuspankin luottopolitiikan vanhasta periaatteesta ei näin ollen ole ylivoimaisten olosuhteiden vuoksi voitu pitää johdonmukaisesti kiinni, jonka mukaan »setelipankki, kun se on velvollinen pitämään huolen maan valuutasta, voi laskea liikkeeseen seteleitä ainoastaan myöntämällä luottoja, jotka, paitsi että ne ovat varmoja, käytetään tavaran tuotantoon, *joka pian myydään*, niin että luotto lyhyen ajan perästä voidaan maksaa ja todella maksetaan pankkiin takaisin... Jos liikkeeseen tuleva ostovoima... näin meneteltäessä kasvaa, kasvaa se vain sikäli kuin tuotanto ja siis tavaramäärä kasvaa, joka voidaan ostaa; tasapaino tavaroiden kysynnän ja tarjonnan välillä säilyy ja hintataso, toisin sanoen rahanarvo eli ostokykky, pysyy vakaana.»¹

Suomen Pankin yksityisen luotonannon laajentuminen on ollut eräänlaisen pakkotilanteen seurausta. Mm. juuri sotakorvaustuotannon aikaansaamisen ja häiriintymättömän jatkumisen vuoksi ovat rahoitustarpeet suuresti kasvaneet, ja kun säästämistoiminnan tyrehtyessä tätä tietä ei tarpeellisia varoja ole ollut saatavissa, on keskuspankin apuun turvautuminen ollut ainoa ulospääsytie. Luotonannon tavattomaan laajenemiseen on sitä paitsi aivan olennaisesti vaikuttanut myös se kustannustason kaksinkertaistuminen tai vieläkin suurempi nousu, mikä aiheutui vuoden 1945 suuresta »palkkavyörystä». Tältä osalta keskuspankin elinkeinoelämälle myöntämien luottojen laajeneminen ei oikeastaan ole ollut aktiivinen inflaatiotekijä, vaan on merkinnyt vain eräänlaista mukautumista palkkojen kaksinkertaistumisen aiheuttamaan rahanarvon alenemiseen. Tähän kysymykseen palataan vielä tuonnempana.

¹ Vrt. E. NEVANLINNA, Suomen Pankki. Mitä sen pitää tehdä, mitä se voi tehdä, mitä se ei voi tehdä. Porvoo 1931, s. 18—19.

3. Kokonaisrahatulojen kehitys vuosina 1938—1945.

Edellä olevassa on seurattu eräiden keskeisten »primääristen inflaatioimpulslien» esiintymistä tarkasteltavana olevan inflaatioperiodin aikana. Ennen kaikkea on valtion menotalouden laajeneminen ollut tärkeä inflaatiotekijä, nimenomaan silloin, kun paisuvat menot on jouduttu rahoittamaan uutta rahaa luomalla. »Uuden rahan luomista» on välirauhan solmiamisen jälkeen suuressa määrässä esiintynyt myös keskuspankin elinkeinoelämälle myöntämien, erittäin suuresti paisuneiden luottojen muodossa. Tämä ei ole kuitenkaan ollut samassa määrässä kuin edellinen primäärinen inflaatiotekijä. Keskuspankin laajennettu luotonanto elinkeinoelämälle on näet eräältä osaltaan ollut pelkkä seurausilmiö, kuten äsken huomautettiin.

Jos käytetään edellä esitetyn »inflaatioyhtälön» termejä, lähtevät tähän asti tarkasteltavana olleet inflaatiotekijät ennen kaikkea $V:n$ ja $L:n$ paisumisesta. Jos tämä käy edellä ja ylittää $v:n$ ja $s:n$ kasvun, on välttämättömänä seurauksena kokonaiskysynnän laajentuminen. Tämä ei kuitenkaan pysähdy vain $V:n$ ja $L:n$ paisumiseen, vaan ensi vaiheen kysynnän lisääntyminen panee alulle sen kysynnän laajenemisen kertaantumisprosessin, joka ennen pitkää vie myös tärkeimmän kysyntätekijän $T:n$, yksityisten rahatulojen summan, kasvamiseen, mikä kasvaminen saattaa olla — »multiplikaattorin» suuruudesta riippuen — monta kertaa ensi vaiheen kysynnän kasvua suurempi. $T:n$ kasvu ei ole kuitenkaan vain passiivista, so. muualta tulleiden primääristen tekijöiden antamista impulsseista ja »automaattisesta» kertaantumisprosessista selitettävissä. T saattaa laajeta myös »endogeenisista», siinä itsessään esiintyvistä syistä.

Seuraavassa tullaan tarkastelemaan tämän tärkeimmän kysyntätekijän, yksityisten rahatulojen, kasvua vuosien 1939—1946 inflaatioperiodin eri vaiheissa.

a. Rahassa lasketun kansantulon kehitys vuosina 1938—1945.

Tämän yhteiskunnan kokonaiskysynnän keskeisen osatekijän täsmällinen selvittäminen on kuitenkin paljon vaikeampi tehtävä kuin esim. valtiontalouden kehityksen seuraaminen. Tilastoa, joka käsittäisi kaikkien kansalaisten rahatulot, ei maassamme ole — täydellistä selaista on tuskin missään muuallakaan. Sen vuoksi mihinkään eksaktiseen tietoon yhteiskunnan kokonaisrahatulojen kehityksestä tarkastel-

tavana inflaatioperiodina ei valitettavasti ole mahdollista päästä. Tulo- ja omaisuusverotilasto näyttäisi tarjoavan parhaat mahdollisuudet tässä suhteessa, mutta todellisuudessa siihen sisältyy suuria heikkouksia. Sehän ei ensiksikään käsitä *kaikkia* tuloja, vaan jättää pienimmät, »toimeentulominimin» alapuolella olevat tulot, joihin verotusta ei uloteta, ulkopuolelle.¹ Lisäksi tämä »toimeentulominimi», niin kuin tunnettua, vaihtelee verolakien muutosten mukana, joten vertailukelpoisuus eri vuosien välillä kärsii. Ainakin Suomen oloissa on sitä paitsi puutteena se, että osa tilastossa mukana olevista tuloista ei olekaan todellisia rahatuloja, vaan tietyillä perusteilla *arvioituja* (maataloustulot). Tulo- ja omaisuusverotilaston pahin heikkous tämän tarkastelun kannalta on kuitenkin se, että sitä ei koota ja julkaista säännöllisesti, vaan vain tietyiltä vuosilta. Tällöinkin se sitä paitsi — olosuhteiden pakosta — laahaantuu niin pahasti jäljessä, että tätä kirjoitettaessa (vuonna 1947) täydellistä tulo- ja omaisuusverotilastoa ei ole julkaistu sitten vuoden 1942!

Kun näin on, tulo- ja omaisuusverotilasto ja sen mukana koko »subjektiivinen» tai »persoonallinen» menetelmä kokonaisrahatulosten arvioimiseksi täytyy jättää syrjään. Ainoa mahdollisuus eteenpäin pääsemiseksi tässä on olemassa oleviin kansantulolaskelmiin perustuminen. Vuonna 1943:han ilmestyi professori Valter Lindbergin tunnettu tutkimus Suomen kansantulosta vuosina 1926—1938. Tutkimus ei tosin ulotu muuta kuin näiden tarkastelujemme »basisvuoteen» 1938 asti, mutta professori Lindberg on sen jälkeen jatkanut kansantulon arviointia samanlaisin perustein vuoteen 1945 asti, ja nämä arviot (jotka eivät kuitenkaan ole olleet aivan lopullisia) ovat olleet käytettävissä.

Nämä luvut eivät tosin sellaisinaan ilmaise yhteiskunnan kokonaisrahatulosten summaa jo siitäkään syystä, että Lindbergin kansantulotutkimus on — subjektiiviseen eli käytännössä verotilastolliseen menet-

¹ »Finanssioikeudellinen käsite ei suinkaan joka kohdassa käy yhteen tulon laskeamisen perustana olevan kansantaloudellisen käsitteen kanssa. On otettava huomioon, että vain se osa tulosta, joka on määrätyn rajan yläpuolella, joutuu verotettavaksi, ja että eräät tulot tai tulon osat ovat periaatteessa verosta vapaita. Sitä paitsi veropolitiikalla on tiettyjä finanssipoliittisia tai sosiaalisia näkökohtia, joten koko tulo ei joudu verotuksen alaiseksi, enempää kuin tietyt vähennykset, jotka kyllä taloudellisesti kuuluvat kansantuloon . . . Vielä on otettava huomioon ne tutkimusaineiston heikkoudet, jotka johtuvat verotuksen puutteellisesta tekniikasta, toisin sanoen ne tapaukset, jolloin tulot on ilmoitettu tahallisesti (tai erehdyksessä) liian pieniksi, niin sanottu veronpako.» VALTER LINDBERG, Suomen kansantulo vuosina 1926—1938, Suomen Pankin subdannelutkimusosaston julkaisuja, sarja B: 1, Helsinki 1943, s. 15.

telyyn liittyvien, äsken lyhyesti kosketeltujen vaikeuksien vuoksi — *reaalimenetelmän* eli tuotantotilastollisen menetelmän mukaan laadittu. On toisin sanoen menetelty siten, että »lasketaan yhteen ensin alkutuotannon nettoarvot maanviljelyksessä ja karjanhoidossa, metsätaloudessa, kalastuksessa ja metsästyksessä, sekä jalostuksen nettotuotto, minkä jälkeen kaupan ja liikennetoiminnan tulokset otetaan huomioon»; tähän on sitten vielä lisätty erinäiset palvelukset, valtion osuus, pääomaliike ym.¹ Tässä määritetään siis, *arvioidaan*, hyödykkeiden (ja palvelusten) *raha-arvo*, minkä välttämättä *ei* ole tarvinnut »todellistua» *rahatuloksi*. Sellainen »tulo», joka ei ole saanut rahatulon muotoa, ei tietenkään esiinny efektiivisenä kysyntänä markkinoilla. Itse asiassa tämä ei kuitenkaan loppujen lopuksi kovin suuria merkitse. Jos laskelmat on oikein suoritettu, pitäisi kumpaakin kansantulon päälaskentamenetelmää, subjektiivista tai reaalimenetelmää, käyttäen päästä suurin piirtein samaan tulokseen, »sillä tuotantoa seuraa tulon muodostus ja tätä taas tulon käyttäminen»². Tilastollisen aineiston vajavuuden vuoksi reaalimenetelmää käyttäen arvioitu kansantulo voi todellisuudessa tosin melkoisestikin poiketa siitä, mikä kokonaisrahatulo olisi, jos subjektiivista menetelmää voitaisiin sen arvioimisessa täydellisenä käyttää. Mutta siihenhän ei ole tässä yhteydessä mahdollisuuksia, ja sen vuoksi on tyydyttävä niihin lukuihin, joita professori Lindbergin työn tuloksena on käytettävissä.

Lindbergin arvion mukaan (kysymyksessä ei ole vuosien 1939—1945 osalta toistaiseksi samanlainen perusteellinen kansantulonlaskenta kuin viitatussa tutkimuksessa kansantulosta vuosilta 1926—1938, vaan sota-vuosien luvut ovat useissa kohdin suuressa määrässä arviointiin perustuvia) Suomen kansantulo on ollut tarkasteltavina vuosina seuraava:

Suomen kansantulo vuosina 1938—1945.

	milj. mk.		milj. mk.
1938	31 262	1942	47 900
1939	32 700 ³	1943	60 700
1940	32 700	1944	59 700
1941	38 900	1945	101 000

¹ Vrt. LINDBERG, m.t., s. 16.

² LINDBERG, m.t., s. 20.

³ Kun luvut vuosilta 1939—1945 ovat enemmän tai vähemmän summittaisia, on ne esitetty tasoitettuina satoihin miljooniin.

Niinkuin nähdään, kansantulon nousu¹ ei ensimmäisinä sotavuosina ollut kovinkaan suurta — hinta- ja palkkakehityshän pysyi silloin sentään jokseenkin hillittynä. Sodan loppuvaiheessa taas, vuonna 1944, tapahtui nimellisessäkin kansantulossa jopa vähäistä laskua vuoteen 1943 verrattuna — paras osoitus siitä stabilisaatiosta, johon viimeisinä sotavuosina kaikista vaikeuksista huolimatta sentään oli päästy. Varsinainen »repeämä» tapahtui vasta vuonna 1945, jolloin palkkasulku petti ja palkkojen kohoamisesta johtuva kustannusten nousu ja erinäiset muutkin syyt — kuten esim. valuuttakurssien kohoaminen — pakottivat myös hinnat seuraamaan perässä. Kansantulo viimeksimainittuna vuonna oli yli kolme kertaa niin suuri kuin viimeisenä rauhan vuonna 1938.

b. Väli rauhan jälkeinen palkkakehitys itsenäisenä inflaatiotekijänä.

Todettu kansantulon raha-arvon paisuminen on tietysti tärkeältä osalta selitettävissä tavanmukaisesta »kysynnän laajentumis»prosessista käsin, näin nimenomaan, mikäli on kysymyksessä varsinaisten sotavuosien kehitys. Tällöin oli valtion menotalouden paisuminen liikkeelle panevana voimana. Tästä johtuva yksityisten tulojen paisuminen koitui ensi vaiheessa joko sotatarvike- tai muita hankintoja valtiolle suorittaneille yrittäjille tai sotilaspäivärahojen, sotakuukausipalkkojen, lisääntyneelle virkamieskunnalle maksettujen palkkojen jne. tietä suoraan kuluttajakunnalle. Nämä lisäsivät tietysti kulutusostojaan, jolloin yrittäjien ostokyky niiden seurauksena jälleen paisui.

Tässä vaiheessa myös *työpalkkojen kohoaminen* liittyi tähän pääasiallisesti valtiontalouden paisumisesta alkunsa saaneeseen kokonaisprosessiin eikä ollut samalla tavalla itsenäisesti vaikuttava inflaatiotekijä kuin sitten myöhemmin. Mitään työttömyyttä ei ollut, vaan päinvastoin kova puute työvoimasta. Yrittäjät, joiden voitot olivat kuvattulla tavalla kasvaneet ja joita jatkuvat samanluonteiset voitonlisäämismahdollisuudet houkuttelivat, olivat taipuvaisia maksamaan korotettuja palkkoja saadakseen käyttöönsä niukkaa työvoimaa. Tämän yrittäjien kesken työvoimasta käydyn kilpailun täytyi johtaa palkkojen

¹ Kysymys on tietenkin kansantulon raha-arvosta, reaalin kansantulohan on — nimenomaan kun professori Lindbergin soveltamasta laskemistavasta, jossa julkiset »turvallisuus- ja järjestyssuoritukset» on jätetty ulkopuolelle, pidetään kiinni — näinä vuosina suuresti laskenut.

kohoamiseen. Tietenkään työväestö ei tällöinkään ollut palkkakehityksessä mikään täysin passiivinen osapuoli, mutta palkkatason nousulla ennen ja jälkeen välirauhan on kuitenkin se hyvin selvä ero, että aikaisempi palkkakehitys, vaikka työläisten omat aktiiviset palkkavaatimukset siihen myötävaikuttivatkin, olennaisesti saa selityksensä siitä, että yrittäjillä oli lisääntyneiden voittojensa johdosta mahdollisuutta ja halua maksaa korotettuja palkkoja; välirauhan jälkeen sen sijaan työnantajain oli pakko maksaa korkeampia palkkoja, kuin mihin senhetkiset hintasuhteet ja voitonmahdollisuudet näyttivät antavan aihetta, ja saivat sen jälkeen luvan — ottamalla lisäluottoja ja vaatimalla hinnansäännöstelyviranomaisilta hinnankorotuksia tuotteilleen — selvitä palkkojen kohoamisen aiheuttamasta kustannustason noususta miten taisivat. Näin ollen *T:n* paisumisen voi todella tässä jälkimmäisessä vaiheessa sanoa tapahtuneen suuremmassa määrässä »sisäsyntyisistä» syistä kuin aikaisemmin; palkkakehitys tuli toisin sanoen näyttämään tulojen paisumisessa, kustannusten nousussa ja inflaation edistymisessä paljon itsenäisempää ja aktiivisempaa osaa kuin aikaisemmin.

Luonteenomaista tälle jälkimmäiselle vaiheelle oli, että palkkakehitys enemmän tai vähemmän pakollisesti mursi ne esteet, jotka sotavuosina kehitetty *palkansäännöstely* oli sille asettanut.

Palkansäännöstely alkoi oikeastaan vasta vuonna 1941, jolloin valtioneuvosto 20. päivänä helmikuuta antoi julkilausuman työpalkkojen järjestelystä. Tällöinkään ei vielä ollut kysymys varsinaisesta palkansäännöstelystä siinä mielessä, että julkilausumassa annetut ohjeet olisivat olleet sitovia. Ne oli tarkoitettu lähinnä eräänlaisiksi suosituksiksi, joita toivottiin noudatettavan. Sen mukaan elinkustannusten nousua suuremmat palkankorotukset saisivat tulla kysymykseen vain varsin pienillä palkoilla työskenteleville. Ylipäänsä kuitenkin niillekin työntekijäryhmille, joiden palkkataso oli alhainen, tuli julkilausuman mukaan antaa, ei suurempaa, vaan vain täysi korvaus elinkustannusten noususta. »Alhaisesti palkattuihin» laskettiin tällöin kuuluviksi ne, joiden palkan voitiin katsoa, verrattuna muiden samassa yrityksessä tai työpaikassa työskentelevien keskipalkkoihin, olevan alhainen. Muille työntekijöille sen sijaan olisi myönnettävä palkankorotuksia vähenevän asteikon mukaan, niin että palkankorotukset keskimäärin sisältäisivät noin *kahden kolmanneksen korvauksen* elinkustannusten noususta. Laskelman pohjaksi olisi otettava viimeisen rauhan vuoden, elokuu 1938 —heinäkuu 1939, elinkustannusindeksi sekä palkkaperustaksi ne palkat, jotka olivat voimassa vuonna 1939 ennen suurvaltojen sodan syttymistä.

Nämä ohjeet oli vielä tarkoitettu, kuten jo huomautettiin, pelkiksi suosituksiksi. Sitä mukaa kuitenkin kuin *hinnansäännöstelyä* pyrittiin tehostamaan, oli samalla pakko ryhtyä entistä vakavammin pitämään huolta siitä, että tärkein kustannustekijä, palkat, ei pääsisi liiaksi nousemaan ja siten vetämään hintatasoa mukanaan nousuun. Tämän vuoksi oli pelkistä suosituksista työpalkkojen järjestelyssä luovuttava ja ryhdyttävä tiukempaan nimenomaiseen säännöstelyyn. Tässä tarkoituksessa annettiin 1. päivänä lokakuuta 1942 valtioneuvoston päätös työpalkkojen säännöstelystä. Siinä määrättiin, että niillä aloilla ja niissä töissä, joissa palkkoja ei vielä ollut tarkistettu elinkustannusindeksin lukuun 160 saakka, oli tämä tarkistus toimitettava noudattaen äsken selostetun 20. 2. 1941 annetun julkilausuman periaatteita. Tämän jälkeen oli uusi palkkojen tarkistus toimitettava kultakin täydeltä 10 pisteen pistejaksolta elinkustannusindeksin noustessa yli luvun 160. Tarkistus saatiin kuitenkin toimittaa jo silloin, kun indeksi oli noussut lukuun, joka oli kaksi pistettä täyden 10-pistejakson ylärajaa alempi. Kussakin tällaisessa tarkistuksessa suoritettiin jokaisesta 10 indeksipisteen noususta korvauksena yleensä 4 0/0:n korotus kulloinkin vallitseviin tuntipalkkoihin ja näihin verrattaviin aikapalkkoihin.¹

Palkansäännöstely, jonka toimeenpanoa valvomaan valtioneuvosto oli 2. päivänä lokakuuta 1942 antamallaan päätöksellä perustanut erityisen elimen, palkkaneuvoston, säilytti nämä pääperiaatteensa kokosen jäljellä olevan ajan, jolloin Suomi oli sodassa mukana. Elinkustannukset ja palkat oli tällöin suhteellisen kiinteästi sidottu toisiinsa, ja systeemi toimi verraten hyvin. Tietenkin palkkakehitys todellisuudessa

¹ Kuten huomataan, säännöstelypäätöksessä lähdettiin elinkustannusindeksin 10 pisteen noususta, mutta palkkoja sen sijaan oli korotettava 4 0/0 kultakin tällaiselta 10 pisteen nousulta. Tämä tiesi sitä, että sovittu tarkistusperiaate, 4 0/0:n palkan korotus 10 indeksipisteen nousulta, merkitsi tosin suunnilleen 2/3:n korvausta elinkustannusten noususta lähtökohdassa, elinkustannusindeksin ollessa pisteessä 160, mutta tästä lähtien, elinkustannusten jatkuvasti noustessa, korvaus työpalkkoihin suureni täyttä korvausta lähtien, koska 10 pistettä oli elinkustannusindeksistä tietenkin sitä vähäisempi prosentti, mitä korkeammalle indeksi oli noussut. Tietyissä pisteissä — elinkustannusindeksin saavutettua pisteluvun 468 — nämä kaksi käyrää leikkaisivat toisensa, ja siitä eteenpäin sovittu 4 0/0:n korotus kustakin indeksin 10 pisteen noususta merkitsisi *suurempaa* korotusta palkkoihin, kuin mitä elinkustannukset olivat nousseet. Todellisuudessa tätä 468 pisteen rajaa elinkustannusindeksissä ei likimainkaan ehditty saavuttaa, ennen kuin palkansäännöstelyn ylemmäksi periaatteeksi tuli — kaikesta reaalisesta kansantulon alenemisesta huolimatta — täyden korvauksen periaate.

useilla aloilla ylitti ne rajat, jotka valtioneuvoston palkansäännöstelypäätöksen periaatteet sille pyrkivät asettamaan, mutta itsenäisenä inflaatiota edistävästä tekijänä palkkakehityksellä ei silloin ollut lähekkään siihen verrattavaa vaikutusta, mitä työpalkoilla tuli olemaan välirauhan jälkeen, jolloin tilanne palkansäännöstelyrintamalla muuttui aivan täydelleen.

Ensimmäiset palkansäännöstelyn rakoilemisen oireet alkoivat esiintyä jo vuoden 1944 loppukuukausien aikana, vaikka varsinainen palkkavyöryn liikkeellelähtö tapahtuikin vasta vuoden 1945 alkupuoliskolla. Noudatetun kiinteän hinnansäännöstelypolitiikan — joka tosin osaksi perustui sellaisiin poikkeuksellisiin keinoihin kuin maatalouden tukipalkkioiden maksamiseen elinkustannusindeksin nousun keinotekoiseksi esittämiseksi — ansiosta oli palkkakehitys vuoden 1944 loppukuukausiin saakka ollut varsin vakaa; vain kerran koko vuoden aikana, helmikuussa, oli suoritettu palkansäännöstelypäätöksen edellyttämä 4 %:n palkkojen korotus tapahtuneesta elinkustannusindeksin 10 pisteen noususta. Jos palkansäännöstelypäätöksen periaatteita olisi jatkuvasti noudatettu, ei toista korotusta olisi tarvinnut vuoden 1944 aikana toimeenpanna; elinkustannusindeksi, joka joulukuussa 1943 oli ollut 197, oli tammi—maaliskuun ajan pisteessä 199, saavutti 200 pisteen rajan huhtikuussa, 201 heinäkuussa, 202 elokuussa ja 203 lokakuussa, säilyen siinä vuoden loppuun. Seuraava 4 %:n korotus palkkoihin olisi tullut toimeenpanna vasta sitten, kun indeksi olisi saavuttanut pisterajan 208.

Mutta muuttuneiden poliittisten olosuhteiden vuoksi alkoivat uudet tuulet puhaltaa palkkapolitiikassa, ja menestyksellisesti noudatetun palkansäännöstelypäätöksen periaatteista luovuttiin. Ensimmäisenä toimenpiteenä tässä suhteessa oli valtioneuvoston marraskuussa 1944 tekemä päätös yleisen ns. markan korotuksen myöntämisestä tuntipalkkoihin riippumatta elinkustannusindeksin kehityksestä. Korotus, joka toteutettiin 1. päivästä joulukuuta, sisälsi tarkemmin sanottuna sen, että kaikkia tuntipalkkoja oli niiden suuruudesta riippumatta nostettava yhdellä markalla sekä kuukausipalkkoja 200 markalla. Korotus teki keskimäärin arvioilta 7—8 % vallitseviin palkkoihin ¹.

Ensimmäinen aukko palkansäännöstelyn muuriin oli näin murrettu, ja jokseenkin täydellinen luhistuminen seurasi nopeasti. Yhä kiihkeämmäksi käyneiden palkkavaatimusten, joita säestettiin lakon uhalla ja

¹ Vrt. ERIK TÖRNQVIST, Hinta- ja palkkakehitys, Taloudellisia Selvityksiä 1944, Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, sarja A: 3, Helsinki 1945, s. 57.

lakoillakin (näiden estämiseksi olisi hallituksella jatkuvasti ollut valtalain suomat valtuudet, mutta niitä ei katsottu voitavan silloisissa oloissa käyttää), painon alla hallitus taipui muuttamaan aikaisempaa, sodan aikaista palkansäännöstelypäätöstä. Tämän olennainen kulmakivi — jota tosin käytännössä ei ollut suinkaan likimainkaan ehdottomasti kunnioitettu —, palkankorotusten myöntäminen siten, että korotus keskimäärin vastasi 2/3 elinkustannusten noususta, heitettiin nyt yli laidan ja korvattiin täyden kompensaaion periaatteella.

Tammikuun 12. päivänä 1945 annetulla uudella valtioneuvoston päätöksellä työpalkkojen säännöstelystä määrättiin ensinnäkin, että palkkoja oli tarkistettava kultakin täydeltä elinkustannusindeksin luvun 200 ylittävältä kymmenen pisteen jaksolta, kun indeksi oli noussut ainakin lukuun, joka oli kaksi pistettä mainitun pistejakson ylärajaa alempi, »tai kun se, nousematta tähän lukuun, on yhtäjaksoisesti vähintään kaksi kuukautta ollut nousseena lukuun, joka on viisi pistettä mainittua ylärajaa alempi» — tässäkin siis säännöstelyn lievennys, sillä vuoden 1942 palkkapäätökseen ei vastaavaa säännöstä ollut sisältynyt. Mutta olennaisin lievennys sisältyi tietenkin siihen, että uudessa palkkapäätöksessä määrättiin palkkojen tarkistus suoritettavaksi siten, että kussakin tarkistuksessa suoritetaan jokaisesta kymmenen indeksipisteen noususta sitä vastaava täysi korotus kulloinkin vallitseviin tunti- ja muihin aikapalkkoihin. Vastaavasti tunti- ja aikapalkkojen tarkistuksen kanssa oli myös urakkapalkkoja korotettava.

Täten siis luovuttiin siitä sodan aikana noudatetusta periaatteesta, että — koska reaalin kansantulo oli sodan olosuhteissa suuresti laskenut, jolloin myös yksityisten keskimääräisen reaalitulon täytyi alentua — elinkustannusten noustessa ei rahapalkkoja voida vastaavassa suhteessa korottaa. Nyt sen sijaan lähdettiin täyden korvauksen tielle, vaikka reaaliset edellytykset sille eivät sotakorvausten ja muiden välirauhansopimuksen määräysten tuomien suurten vaikeuksien vuoksi olleet juuri sodanaikaisia paremmat, osittain jopa huonommatkin.

Tällaisenaakin uusi palkkapäätös oli suurin piirtein miltei heti synnyessään vanhentunut, todellinen palkkakehitys vei näet näinä vuoden 1945 alkukuukausina siihen, että palkkoja nostettiin *enemmän* kuin elinkustannusten nousu — elinkustannusindeksillä mitattuna! — olisi edellyttänyt. Tammikuussa 1945 voimaan astuneessa metalliteollisuuden työehtosopimuksessa sovelletut palkat merkitsivät jo tätä, ja esimerkki sai nopeasti seuraajia; sähköasentajat, peltisevät, kaidetyöläiset, putkijohtotyöläiset saivat tammi—helmikuun aikana kukin vuorostaan huomattavia palkankorotuksia ilman, että elinkustannusindek-

sin tänä aikana tapahtunut nousu olisi sitä edellyttänyt¹. Metsätyöntekijäin palkkoja korotettiin yhdellä iskulla 20—30 % millään tavalla indeksien nousuja kyselemättä. Liikehtiminen levisi yhä laajemmalle; ne työntekijäryhmät, jotka edellisen vuoden lopulla olivat tehneet työehtosopimuksensa korotetuin palkoin, huomasivat yht'äkkiä jääneensä palkkakehityksessä pahasti jälkeen, ja alkoivat tietysti vuorostaan vaatia uusia korotuksia. Tammikuun palkkapäätös oli siten miltei heti julkaisemisensa jälkeen »muuttunut merkityksettömäksi paperipalaseksi, ja koko maan työoloja uhkasi erittäin vakava kriisi»².

Lakkoliikkeet levisivät kaikkialle, ja koko elinkeinoelämä joutui epävarmuuden tilaan kalkylointien suuresti vaikeutuessa palkkakustannusten ainaisen nousun vuoksi. Hallitus koetti saada jonkinlaisen hengähdystauon asian järjestämiseksi lupaamalla huhtikuussa uuden yleisen, marraskuista »markan korotusta» vastaavan tuntipalkkojen korotuksen — tällä kertaa jo 5 markan suuruisena. Pääministeri kääntyi huhtikuun lopussa radiopuheessaan työläisten puoleen kehoittaen näitä pidättymään lakoista, kunnes uusi palkkojen järjestely olisi saatu aikaan, ja kehoittaen samalla työnantajia myöntämään kosketellun 5 markan korotuksen niille työntekijöille, joiden palkkoja ei ollut tammikuusta lähtien korotettu³.

Luvattu uusi palkkajärjestely tapahtui kesäkuun 19. päivänä 1945 annetulla, jälleen uudella valtioneuvoston palkkapäätöksellä. Palkkojen sitomisesta elinkustannusindeksiin joko 2/3- tai täyden kompensaa-tion periaatteen mukaan tai muilla tavoin luovuttiin kokonaan, ja sen sijaan päätökseen otettiin nimenomaiset ohjepalkat, joita olisi noudatettava työn laadusta ja työalasta riippuen. Erilaiset työt jaettiin neljään eri palkkaryhmään siten, että ensimmäinen palkkaryhmä sisälsi »apu- ja sekatyöt ja niihin verrattavat työt sekä kevyet työt»; ohjepalkaksi (miesten) vahvistettiin tässä palkkaryhmässä kalleimmilla paikkakunnilla 27 mk tunnilta; 2. palkkaryhmään luettiin »yksinkertaiset vaihetyöt, jotka edellyttämättä kysymyksessä olevan alan täydellistä ammattitaitoa vaativat työntekijältä tottumusta suorittaa vain määrätty työvaihe koneellisessa työssä tai ammattiin kuuluvassa työssä; sekä muut suhteellisen raskaat tai suhteellisesti vähän ammattitaitoa

¹ Vrt. KLAUS WARIS, Palkat ja hinnat sekä markan kohtalo, Helsinki 1945, s. 49.

² WARIS, m.t., s. 50.

³ Vrt. TÖRNQVIST, Palkka- ja hintakehitys vuonna 1945, Taloudellisia Selvityksiä 1945: II, Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, sarja A: 5, Helsinki 1946, s. 27.

vaativat työt»; miesten ohjepalkka I (kalleimmassa) paikkakuntaluokassa 30 mk; 3. palkkaryhmä: ammattityöt, ohjepalkka 32 mk, 4. palkkaryhmä: vaativat ammattityöt, ohjepalkka 35 mk. Ohjepalkkoihin sallittiin määrätyn edellytyksin tiettyjä, suhteellisen ahtaissa rajoissa kulkevia muutoksia. Urakkatöiden hinnoittelun perusteena taas oli pidettävä vähintään 30 %:n lisäystä tuntityöhön verrattuna. — Maatalous-, metsä- ja uittotyöpalkkojen säännöstelystä määrättiin päätöksessä noudatettavaksi vain, mitä niistä on erikseen säädetty. Maatalouden vastaavaksi ohjepalkaksi oli vahvistettu 19 mk tunnilta — siis paljon vähemmän kuin apu- ja sekatöistäkään maksettava ohjepalkka yleisen palkansäännöstelypäätöksen puitteissa, mikä seikka sittemmin vei maataloustyöväen palkkaliikehtimiseen.

Palkkapäätöksen antamisen jälkeen merkitsi vuoden jälkimmäinen puolisko ainakin jonkinlaisen järjestyksen palautumista palkkaoloihin. Uutta palkansäännöstelypäätöstä koetettiin nyt parhaan mukaan soveltaa eri palkkoihin, mikä ei suinkaan aina mennyt kivuttomasti, koska tulkinta tuotti eri tapauksissa vaikeuksia. Ylipäänsä »tulkinta» pyrki viemään siihen, että palkankorotukset koetettiin saada niin suuriksi kuin mahdollista — palkansäännöstelypäätöksen ohjepalkkoja pyrittiin toisin sanoen eri muodoin kiertämään. Mm. pyrittiin mahdollisimman monet työajat selittämään »erittäin raskaiksi» tai »erittäin likaisiksi», koska niistä sallittiin palkansäännöstelypäätöksen mukaan 15 %:n korotus. Samoin koetettiin työt muuttaa urakkatöiksi sellaisillakin aloilla, missä urakkatöitä ei aikaisemmin ollut sovellettu, koska palkansäännöstelypäätöstä voitiin tälläkin tapaa asiallisesti, vaikkei aina muodollisesti, kiertää. Mutta, kuten jo todettiin, jonkinlaista rauhoittumista kuitenkin tapahtui vuoden alkupuoliskon palkkaoloihin verrattuna.

Ylipäänsä uusi palkkapäätös merkitsi edelleenkin palkkatason huomattavaa nousua. Palkkatason keskimääräisestä kohoamisesta on vaikea sanoa mitään varmaa palkkatilastojen epätäydellisyyden vuoksi, mutta kuitenkin on voitu laskea vuoden 1945 loppukuukausina sovellettujen uusien palkkojen olleen keskimäärin yli 100 % vuoden 1944 palkkoja korkeammat; suuripalkkaiset olivat saaneet pienemmän korotuksen, monessa tapauksessa 50 ja 80 %:n välillä, kun taas kouluttamattomien työntekijäin ja naisten palkkojen nousu oli 150, jopa 200 %¹. Virkamiesten ja muiden henkisen työn tekijäin palkkatason nousu jäi yleensä hyvin pahasti ruumiillisen työn tekijäin palkkatasosta jälkeen.

Vuonna 1946 oli palkkarintamalla rauhallisempaa kuin edellisenä,

¹ Vrt. TÖRNQVIST, Palkka- ja hintakehitys vuonna 1945, s. 33.

mutta palkkatason vakaantumisesta ei lähestulkoonkaan voitu tänäkään vuonna puhua. Maataloustyöntekijäin tyytymättömyys heille määrättyjen ohjepalkkojen alhaisuuteen muiden työntekijäryhmien ohjepalkkoihin verrattuna johti toukokuussa palkkaselkkaukseen ja maatalouspalkkojen varsin huomattavaan korotukseen; keskimäärin laskettiin maatalouspalkkojen nousseen yli kolmanneksella vuoteen 1945 verrattuna. Myös muilla aloilla tapahtui alituista, joskin edelliseen vuoteen verrattuna hiljentynyttä liikehtimistä ylöspäin. Kevättalvella 1946 myönnettiin elintarviketeollisuuden työläisille 8 %:n korotus. Tämä korotus levisi sittemmin muidenkin työalojen aikapalkkoihin. Alkuaan se oli tarkoitettu vain niille työntekijäryhmille, jotka olivat jääneet »palkkakuoppaan», mutta käytännössä se myönnettiin aikapalkkoilla työskenteleville miltei kaikilla työaloilla. Perussyynä tähän korotukseen oli se, että urakka-ansioita ei voitu tehokkaasti valvoa, vaan ne osoittivat vahvasti nousevaa tendenssiä. Tästä oli seurauksena aikapalkkojen jälkeenjääminen, mikä tietenkin synnytti korotusvaatimuksia ja vei lopulta näihin 8 %:n korotuksiin. Vuoden 1945 kesäkuun palkkapäätöksen ohjepalkat pyrkivät näissä olosuhteissa muodostumaan minimipalkkoiksi, joiden ohitse todellinen palkkakehitys useilla aloilla varsin nopeasti kulki.

Yleisen »palkkavyöryn» uudelleen irtiriistäytymisen vaara edellisen vuoden malliin oli olemassa. Hallitus sai kuitenkin mielialat rauhoittumaan julistamalla 21. päivänä kesäkuuta 1946 vuoden loppuun kestävänsä ns. linnarauhan, jonka aikana palkkoja ja hintoja ei saisi korottaa. Linnarauhan aikana piti valmistaa erityinen »tuotannon ja elintason kohottamissuunnitelma», jolla työläisten elinehtoja voitaisiin parantaa ryhtymättä uusiin yleisiin palkankorotuksiin.

Linnarauha onnistuttiin suurin piirtein säilyttämään (palkkatason hiljaista »sisältäpäin syövyttämistä», ts. normipalkkojen luvatonta ylitämistä, tapahtui tosin kaiken aikaa eri tahoilla), ja aivan vuoden lopussa, 30. päivänä joulukuuta 1946, annettu, taas uusi, palkkapäätös edellytti, että yleistä rahapalkkojen korottamista ei toimeenpantaisi. Päätöstä ei kuitenkaan kyetty vuonna 1947 käytännössä pitkääkään aikaa ylläpitämään.

Vuoden 1945 alusta lähtien — oikeastaan jo vuoden 1944 lopulta — tapahtunut palkkatason nousu on tullut välirauhan jälkeisen inflaatiokehityksen pääsyyksi. Se on valtiontalouden vajauksia ja muita edellä kosketeltuja inflaatioimpulsseja välittömämmin ja nopeammin vaikuttanut rahatulon kasvuun. Vuoden 1945 palkankorotusten on laskettu vaikuttaneen sen, että tapaturmavakuutettujen työläisten palkkojen vuo-

tuinen kokonaismäärä kohosi vuoden 1944 18 miljardista markasta yli 40 miljardiin ¹, ja kysymyksessä olivat siis pelkät tapaturmavakuutetut työläisryhmät — muilta aloilta tuli miljardivirran paisumiseen varsin vahvoja lisiä.

Kyetaukseen tällaisista palkankorotuksista yht'äkkiä suoriutumaan oli teollisuuden valtavasti lisättävä luottovolyymiaan. Kun yksityispankkien mahdollisuudet näiden luotonpyyntöjen tyydyttämiseen olivat vähäiset säästämistoiminnan ehtymisen vuoksi, jouduttiin edellä jo kosketeltuun Suomen Pankin yksityisille tapahtuvan luotonannon laajenemiseen — osaksi välittömästi suurille teollisuusyrityksille, jotka olivat pankin asiakkaina, osaksi rediskonttauksina liikepankeille ja sieltä edelleen yrityksille. *T:n* valtava »sisäsyntyinen» lisääntyminen johti siis oikeastaan tässä tapauksessa *L:n* paisumiseen *s:ää* suuremmaksi, kun sen sijaan »normaaleissa» tapauksissa *L:n* kasvu *s:ää* suuremmaksi johtaa kertaantumisprosessin tietä *T:n* kasvamiseen.

Palkkatason nousulla oli täten mitä voimakkaimmin kysyntää kohottava vaikutus, mikä ilmenee kansantulon suuressa kasvussa vuonna 1945. Tämä järkytti radikaalisesti kokonaiskysynnän ja -tarjonnan välistä tasapainoa, ja sen täytyi ennen pitkää tuntua hintatasossa. Välittömimmin vuoden 1945 palkkakehitys vaikutti hintatasoon kuitenkin *kustannustasoa kohottamalla* ja siten hinnansäännöstelyn perusteita muuttamalla. Tätä kosketellaan jäljempänä.

4. Kokonaiskysynnän paisuminen.

Jos edellä kosketeltu teoreettinen edellytys, jonka mukaan reaalinemetelmää käyttäen laadittu kansantulolaskelma johtaa suurin piirtein samaan tulokseen kuin subjektiivinen menetelmäkin, pitää paikkansa, äsken esitetyt professori Lindbergin arviointeihin perustuvat kansantuloluvut edustavat *yksityisestä sektorista kansantalouden hyödykevirtaan kohdistuvaa kysyntää* — eivät kuitenkaan aivan sellaisinaan, vaan eräiden vähennysten jälkeen.

Jos ei pidetä silmällä — Keynesin tai Lindahlin tapaan — yksistään kulutushyödykkeisiin kohdistuvaa kysyntää, vaan tyydytään ainoastaan määrittämään tuotantoprosessin tuloksiin kohdistuva (siitä riippumatta, kohdistuuko se kulutus- vai pääomahyödykkeisiin) kokonaiskysyntä, siinä tapauksessa ei tuloista tehtyjä *säästöjä* ole tarpeen

¹ WARIS, m.t., s. 69.

vähentää siltä osalta kuin nämä säästöt tulevat lainatuiksi takaisin »yksityiseen sektoriin». Jos toinen osallistuu kokonaiskysyntään, ei koko tulollaan, vaan tulolla, josta säästö on vähennetty, toisen osuus, sen joka säästövarat on lainannut, on vastaavasti tuloa suurempi. Toisessa asemassa ovat sen sijaan ne säästöt, jotka lainataan *valtiolle*; ne vähentävät tietysti *yksityisestä* sektorista tulevaa kysyntää ja esiintyvät sen sijaan kysyntänä valtion menoissa. Yksityisen sektorin kysyntää laskettaessa on kansantulosummasta siis ensinnä vähennettävä se määrä kotimaista velkaa, minkä valtio on vuosittain saanut suoraan yleisöltä tai muista rahalaitoksista kuin Suomen Pankista (liike- ja säästöpankkien, vakuutuslaitosten jne. valtiolle myöntämät luotot ovat viime kädessä kertyneet yksityisten tekemistä säästöistä nekin). — Toiselta puolen on tietysti vastaavan valtionvelan mahdollinen kuoletus *lisättävä*, koska yksityisen sektorin kysyntämahdollisuudet sen määrällä paisuvat. Tämä merkitsee toisin sanoen, että vain kotimaisen valtionvelan *nettolisäys* on yksityisten rahatulojen summasta vähennettävä.

Edelleen on vähennettävä *valtiolle maksetut välittömät verot*, jotka tietenkin »leikkaavat» vastaavan osan pois jokaisen tulosta ja niin ollen vastaavasti vähentävät yksityisestä sektorista tulevaa kysyntää. Välittömät verot sisältyvät näet kansantulolaskelmiin sellaisina kuin professori Lindberg on ne tehnyt.¹

»Yksityisestä sektorista», yksityisten rahatuloista, kansantalouden hyödykevirtaan kohdistuva kysyntä on siis, kun valtiolle maksetut välittömät verot ja valtion kotimaisen — muualta kuin Suomen Pankista saadun — luotonoton (ilman korvauslainaa) vuotuinen lisäys vähennetään inflaatioperiodin vuosina seuraavalla sivulla olevan asetelman mukainen.

Kokonaiskysyntä saadaan tämän yksityisestä sektorista tulevan kysynnän ja valtion menojen yhteen laskemisella. Muiden julkisten tai niihin verrattavien yhdyskuntien, ennen kaikkea kuntien ja seurakuntien, taholta tulleen kysynnän katsotaan sisältyvän yksityiseen kysyntään sikäli, että kunnallisveroja ja kirkollismaksuja ei ole yksityisten rahatulojen summaa edustavasta kansantulosummasta vähennetty. Kun näiden yhdyskuntien taholta tuleva faktillinen kysyntä ja kunnallis- ja

¹ Vrt. LINDBERG, m.t., s. 122. Tavallaanhan *välillisetkin verot* vähentävät kysyntämahdollisuuksia, mutta ne ovat kuitenkin aivan toisessa asemassa kuin välittömät sikäli, että ne eivät muuta nimellisesti ostokykyä, vaan tuntuvat vasta markkinoilla tavarann hinnan korotuksena. Vrt. tässä yhteydessä KLAUS WARIS Kuluttajien tulot, kulutus ja säästäminen suhdannekehityksen valossa Suomessa vuosina 1926—1938, Helsinki 1945, s. 167, alaviitta n:o 1.

*Yksityisen sektorin edustama kysyntä vuosina 1938—1945,
milj. markkaa.*

	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Kansantulo	31 262	32 700	32 700	38 900	47 900	60 700	59 700	101 000
Vähennetään valtiolle maksetut välittömät verot	1 020	971	1 525	4 965	6 741	8 640	8 753	16 344
Vähennetään kotimaisen, muualta kuin Suomen Pankista tulleeseen valtionvelan vuotuinen nettolisäys	30 242	31 729	31 175	33 935	41 159	52 060	50 947	84 656
	65	941	4 744	4 155	4 807	9 332	11 223	4 167
Yksityisen sektorin edustama kysyntä	30 177	30 788	26 431	29 780	36 352	42 728	39 724	80 489

kirkollisverojen määrä eivät suinkaan välttämättä vuosittain ole täsmälleen samat, sisältyy tähän tietenkin virhemomentti. Luku, jonka on määrä ilmaista kokonaiskysyntää, on muutenkin monessa suhteessa kaikkea muuta kuin tyydyttävän eksakti, ei vähimmin kansantulolaskelmiin välttämättömyyden pakosta sisältyvien epämääräisyyksien vuoksi, joista johtuen ei ole mitenkään täyttä varmuutta siitä, että »kansantulo» tosiaankin on yhtä kuin yksityisten rahatulojen summa. Silti tällaisen lukusarjan esittämisellä on oma merkityksensä; kaikessa vajavaisuudessaan se joka tapauksessa on omansa antamaan kokonaiskysynnän käsitteelle edes jonkinlaista laskennallista ja kvantitatiivista pohjaa.

Yksityisestä ja julkisesta sektorista tuleva kokonaiskysyntä vuosina 1938—1945.

Vuosi	Yksityisestä sektorista tuleva kysyntä, milj. mk.	Valtion menot (ilman kuoletuksia), milj. mk.	Kokonaiskysyntä, milj. mk.	Kokonaiskysynnän indeksi 1938 = 100
1938	30 177	4 933	35 110	100
1939	30 788	6 760	37 548	107
1940	26 431	17 445	43 876	125
1942	29 780	20 237	50 017	142
1941	36 352	25 030	61 382	175
1943	42 728	31 118	73 846	210
1944	39 724	38 335	78 059	222
1945	80 489	39 014	119 503	342

Tämän tutkimuksen yhteydessä on useissa eri kohdissa korostettu sitä, että rahanarvolle (toisin sanoen yleisen hintatason kehitykselle) on olennaista, ei setelistön ja yleensä maksuvälineiden määrän, vaan kokonaiskäytön vaihtelu — tässä perusväitteessä uudempi rahan teoria on epäilemättä oikeassa vanhaan mekaaniseen kvantiteettiteoriaan verrattuna. Vanha kvantiteettiteoria lähti itse asiassa kuitenkin siitä hiljaisesta edellytyksestä, että nämä kaksi suuretta, maksuvälineiden määrä ja kokonaiskäyttö, vaihtelevat samassa suhteessa. Kehitetty kokonaiskäyttöä esittävä lukusarja antaa — kaikessa epämääräisyydessään ja epäeksaktisuudessaan — ainakin jonkinlaisia mahdollisuuksia tarkastaa, missä määrin näin todella on ollut asiantilaa meillä Suomessa. Seuraavassa asetelmassa on verrattu maksuvälineiden kahden tärkeimmän lajin, ensimmäisenä tietysti setelistön, mutta sen rinnalla myös shekkitilisaatavien¹, suhdetta kahden vuosikymmenen aikana äsken esitetyllä tavalla laskettuun kokonaiskäyttöön. Setelistön ja shekkitilien suuruutta osoittava luku edustaa vuoden 12 kuukauden keskimäärää. Kun on ollut mielenkiintoista nähdä, minkälainen kysymyksessä oleva suhde on ollut ei vain inflaatio-periodin vuosina, vaan myös »normaaleina aikoina», on tarkastelu tässä tapauksessa ulotettu koko siihen aikaan, jolta kansantulolaskelmat ovat olemassa, siis aikaan vuodesta 1926 lähtien.

Nimenomaan setelistön — joka meidän oloissamme, päinvastoin kuin esim. Englannissa ja Amerikassa, muodostaa edelleenkin maksuvälineistön merkitsevimmän osan — ja kokonaiskäytön suhteita valaisevat lukusarjat ovat hyvin mielenkiintoisia. Ensimmäkin havaitaan, että »normaaleina» aikoina, jos vuosia 1926—1938 halutaan sellaisina pitää, kokonaiskäyttö ja setelistö kehittyvät hyvin yhdenmukaisesti. Tänä 13 vuoden aikana, johon kuitenkin sisältyy kaksi suhdannehuippua ja niiden välillä 1930-luvun alkuvuosien erittäin vaikea depressiovaihe, setelistön suhde kokonaiskäyttöön ei vaihtele sen enempää kuin mitä prosenttiluvut 5.1—6.0 osoittavat. Kokonaiskäyttöä, toisin sanoen yhteiskunnan rahatulon summan ja valtion menojen (kumpikin tosin erinäi-

¹ Erinäisistä tilastollisista syistä on ollut pakko rajoittaa vain *liikepankkien* shekkitileihin, joilla kuitenkin on hallitseva merkitys, joten lukusarjan edustavuus ei tästä kovinkaan paljon kärsi. Pahempi on, että tämä yleisön shekkitilisaatavia osoittava lukusarja ei ole kauttaaltaan aivan yhdenmukainen sikäli, että pankkitilastossa tapahtui vuonna 1934 muutos, joka vaikutti sen, että vuosien 1926—1933 »juoksevien tilien» määrää osoittavat luvut eivät ole täysin rinnastettavissa vuosien 1934—1945 »shekkitileihin». Tähän epä johdonmukaisuuteen sisältyvä virhe ei kuitenkaan ole kovin suuri.

Liikkeessä oleva setelistö ja yleisön shekkitilisaatavat liikepankeista verrattuna kokonaiskysyntään vuosina 1926—1945.

Vuosi	Kokonaiskysyntä (= kansantulo erinäisin vähennyksin + valtion menot), milj. mk.	Liikkeessä oleva setelistö, milj. mk.	% kokonaiskysynnästä	Yleisön shekkitilisaatavat liikepankeista, ¹ milj. mk	% kokonaiskysynnästä	Setelistö + shekkitilit, milj. mk	% kokonaiskysynnästä
1926	22 850	1 307	5.7	702	3.1	2 009	8.8
1927	25 056	1 414	5.6	767	3.1	2 181	8.7
1928	27 197	1 548	5.7	815	3.0	2 363	8.7
1929	25 648	1 439	5.6	742	2.9	2 181	8.5
1930	23 937	1 331	5.6	228	3.0	2 059	8.6
1931	21 285	1 229	5.8	682	3.2	1 911	9.0
1932	19 598	1 135	5.8	686	3.5	1 821	9.3
1933	20 988	1 095	5.2	702	3.4	1 797	8.6
1934	23 735	1 225	5.1	1 509	6.4	2 734	11.5
1935	25 337	1 320	5.2	1 303	5.2	2 623	10.4
1936	27 478	1 471	5.3	1 363	5.0	2 834	10.3
1937	34 189	1 860	5.4	1 673	4.9	3 533	10.3
1938	35 110	2 092	6.0	1 899	5.4	3 991	11.4
1939	37 548	2 505	6.7	2 007	5.3	4 512	12.0
1940	43 876	4 786	10.9	3 956	9.0	8 742	19.9
1941	50 017	6 074	12.1	4 987	10.0	11 061	22.1
1942	61 382	8 099	13.2	6 759	11.0	14 858	24.2
1943	73 846	9 779	13.2	7 973	10.8	17 752	24.0
1944	78 059	12 839	16.5	8 676	11.1	21 515	27.6
1945	120 186	16 691	13.9	9 206	7.7	25 897	21.5

sin puhdistuksin) yhteismäärä, on huomattavan konstantisti 16.7—19.6 kertaa setelistön määrä. Kokonaiskysynnän ja setelistön välinen korrelaatiokerroin on niin korkea kuin 0.973.²

¹ Vuosina 1926—1933 juoksevat tilit. Vuonna 1934 siirrytty uuteen järjestelmään, joka ei ole täysin yhtäpitävä aikaisemman kanssa. Vuosina 1935—1945, shekkitilit.

² Korrelaatiokerroin r on laskettu seuraavan kaavan mukaisesti:

$$r = \frac{\sum(A - M_A)(B - M_B)}{\sqrt{\sum(A - M_A)^2 \cdot \sum(B - M_B)^2}}$$

A tarkoittaa kokonaiskysynnän ja B setelistön vuosiarvoja, M_A ja M_B taas niiden keskiarvoja vuosilta 1926—1938.

Nämä vuosisarjat näyttäisivät siis »tilastollisesti varmentavan» sen kvantiteettiteorian hiljaisen edellytyksen, että maksuvälineiden määrä ja kokonaiskysyntä vaihtelevat samassa suhteessa. Edellinen tuntuisi näin ollen olevan jälkimmäisen ja samalla itse asiassa — edellytettynä, että »tavarapuolessa» ei tapahtuisikaan muutoksia — rahanarvon luotettava indeksi. Lukusarjat näyttäisivät niin ikään antavan tukea sille esim. Ricardon ja, tosin vain eräissä populääreissä kirjoitelmissa, Casselin edustamalle kaikkein mekaanisimman kvantiteettiteorian käsitykselle, jonka mukaan kiertonopeus on loppujen lopuksi jokseenkin konstantti ja sellaisena passiivinen suure, joka voidaan jättää huomioon ottamatta, jolloin rahanarvo on selitettävissä pelkästään — jälleen edellytettynä, että tavarapuoli ei muutu — rahamäärän muutoksista käsin. Kiertonopeus ei tosin ole sama asia kuin kosketeltujen lukusarjojen osoittama setelistön ja kokonaisrahatulojen (+ valtion menojen) välinen suhde, vaan setelistön ja suoritettujen maksujen kokonaisu määrän suhde, mutta suoritettujen maksujen kokonaisu määrän ja kokonaisrahatulojen välillä vallitsee epäilemättä niin vahva korrelaatio, että edellisen suhteen konstanttisuus todistaa myös ainakin verraten suurta konstanttisuutta jälkimmäisessä suhteessa.

Mutta tällaiset johtopäätökset pitävät paikkansa vain normaaleina rauhan aikoina, jolloin tosin »normaalisuus» käsitellyn vuosisarjan puitteissa sisältää sellaisenkin mullistuksen kuin 1930-luvun suuren depression. Heti kun tullaan sotavuosiin ja niiden mukanaan tuomaan tavattomaan keskuspankkiluoton lisääntymiseen ja siihen liittyvään maksuvälineiden määrän kasvuun, kokonaiskysynnän ja setelistön välinen suhde järkkyy. Setelistö, joka 13 vuoden aikana pysytteli 5.1—6.0 %:na kokonaiskysynnästä, kohoaa vuonna 1940 jo 10.9 %:iin ja vuonna 1944, siis viimeisenä sotavuotenaamme, kerrassaan 16.5 %:iin kokonaiskysynnästä. Tästä huipusta tapahtuu vuonna 1945 aleneminen 13.9 %:iin, mutta tämäkin luku on runsaasti yli kaksi kertaa niin suuri kuin rauhan vuosien normaalisuhdeluku. »Kiertonopeus» on siis, kuten ylempänä jo on viitattu, sotavuosina suuresti *alentunut*. Perinnäinen käsitys on yleensä ollut se, että kiertonopeus inflaatiovaiheessa päinvastoin kiihtyy. Tämä perinnäinen käsitys pitää kuitenkin ilmeisesti paikkansa vasta sitten, kun inflaatio on kehittynyt romahdusvaiheeseen ja rahan repudiaatio alkaa käydä ilmeiseksi; tällöin arvoltaan kirjaimellisesti joka päivä alenevasta rahasta pyritään pääsemään irti hinnalla millä tahansa. Rahanarvon alenemisen ollessa hitaampaa tätä kohtaan tunnettu pelko ei sen sijaan näytä olevan kylliksi voimakas voittaakseen niitä motiiveja, jotka toisaalta kannustavat esim. edellä jo kosketeltuun

setelistön tesaurointiin. — Maksuvälineiden määrän suhteellisessa kasvamisessa voidaan toisaalta nähdä myös osoitus siitä »liian ostovoiman» kasaantumisesta, johon hintojen ja kulutuksen säännöstely pyrkii johtamaan.

Vuosina 1939—1945 todettavissa oleva setelistön ja kokonaiskysynnän välisen, normaaleina rauhan vuosina kylläkin huomattavan konstantin, suhteen järkkyminen osoittaa, että setelistön määrän katsominen näiden sotavuosien ajanakin kokonaiskysynnän luotettavaksi indeksiksi olisi merkinnyt raskasta virhettä. Niin paljon kuin kysyntä onkin kasvanut valtion menojen ja yksityisten rahatulojen suuren paisumisen johdosta, ei se kuitenkaan lähimainkaan nouse sellaisiin summiin, mihin jouduttaisiin, jos tyydyttäisiin yksinkertaisesti vain kertomaan setelistön määrä normaalivuosien setelistön ja kokonaiskysynnän suhdetta osoittavalla kertoimella. Tämä vaihteli vuosina 1926—1938, kuten äsken todettiin, 16.7 ja 19.6:n välillä ja oli keskimäärin näiden kolmentoista vuoden aikana 18. Vuonna 1944 vastaava kerroin oli sitä vastoin ainoastaan 6.1.

Shekkitilisaatavien ja kokonaiskysynnän välisessä suhteessa tapahtui sotavuosina aivan vastaava kehitys; shekkitilisaatavien määrä toisin sanoen kasvoi suhteellisesti paljon voimakkaammin kuin kokonaiskysyntä. — Kysymyksessä oleva suhde ei osoita tarkastelun kohteena olevina rauhan vuosina aivan yhtä suurta konstanssia kuin setelistön ja kokonaiskysynnän välinen suhde. (Korrelaatiokerroin on tässä tapauksessa 0.802, kun se sen sijaan kokonaiskysynnän ja setelistön välillä oli 0.973.) Tähän on kuitenkin ilmeisesti osaltaan vaikuttanut se edellä jo kosketeltu seikka, että vuosien 1926—1933 »juoksevien tilien» tilisaatavien määrä ei ole aivan verrannollinen vuosien 1934—1938 shekkitilisaatavien määrään.

Todettu maksuvälineiden määrän ja kokonaiskysynnän välisen suhteen järkkyminen inflaatiovaiheen aikana osoittaa siis, että maksuvälineiden määrää ei voida pitää, vaikkapa »tavarapuolen» muutokset otettaisiinkin asianmukaisesti huomioon, mitenkään luotettavana »inflaatioindeksinä». Mutta maksuvälineiden määrän paisumisella on silti oma olennainen merkityksensä. Kuten ylempänä jo on huomautettu, se muodostaa joka tapauksessa tärkeän inflaation oireen. Eikä se muodosta vain oiretta, vaan myös inflaation *edellytyksen*, koska pitkälle kehittyvä hintatason nousu ei ole mahdollinen, ellei se saa eräänlaisena »instrumenttina» käytettäväkseen kasvanutta maksuvälineistöä. Tässäkään tapauksessa ei siis tule ilman muuta heittää lasta pesuveiden mukana. Huolimatta perinnäiseen kvantiteettiteoriaan kohdistetusta si-

nänsä oikeutetusta kritiikistä ei toisin sanoen ole ylimielisesti halveksittava kaikkia niitä johtopäätöksiä, joihin aikaisempi teoria, vaikkakin osittain virheellisistä teoreettisista premisseistä lähtien, tuli käytännön rahapolitiikan suhteen tähdentäessään esim. budjetin tasapainon ylläpitämisen ja maksuvälineiden määrän rajoittamisen välttämättömyyttä. Asia erikseen on, että nämä vanhat reseptit ovat yksipuolisia ja riittämättömiä. Sellaisen inflaatiiovaiheen kuin esim. Suomessa välirauhan jälkeen tapahtuneen, jolloin rahanarvon alenemisen tärkein aiheuttaja on ollut väkivaltainen palkkatason nousu, sekä teoreettiseen selittämiseen että käytännöllis-poliittiseen torjumiseen entinen kvantiteettiteoria on jokseenkin avuton.

18 luku. Tarjonnan supistuminen.

Inflaation keskeisenä tunnusmerkkinä on maksuvälineiden määrän ja rahatulojen paisumisen ohella yleisen hintatason nousu. Jos kokonaistarjontaa edustavassa kansantalouden tuotantoprosessin tuloksessa ei tapahdu olennaisia muutoksia, voidaan hintatason nousu katsoa kokonaiskysynnän — jonka keskeisin tekijä rahatulot ovat — paisumisen vaikutukseksi. Mutta todellisuudessa asianlaita on niin, että hintojen nousu inflaatioprosessin kuluessa ei yleensä ole vain kysyntäpuolen muutoksista käsin selitettävissä. Kuten jo on huomautettu, inflaatioiden aikana, jotka yleensä esiintyvät sotien tai niiden jätkiseurausten synnyttämässä vaikeissa oloissa, tuotanto tai ainakin sen markkinoille myytäväksi tuleva osa, joka tässä juuri on ratkaiseva, pyrkii supistumaan. Tällaisissa olosuhteissa hintatason nousu on siis seurausta sekä kokonaiskysynnän paisumisesta että kokonaistarjonnan supistumisesta; hintatason nousu on toisin sanoen osaksi inflatorista — kokonaiskysynnän paisumisesta selitettävissä olevaa — osaksi niukkuushinnannousua.

Seuraavassa on tarkoitettu selvittää, missä määrin meillä on tarkasteltavan inflaatioperiodin aikana tapahtunut »tavarapuolen», lähinnä tuotannon, supistumista, josta käsin todettavissa oleva hintatason nousu osittain siis olisikin selitettävissä.

»Rahapuolen» kehityksestä on nimenomaan silloin, kun on kysymys maksuvälineiden määrästä, saatavissa aivan tai jokseenkin eksaktiset tiedot. Sama koskee valtion menotalouden laajenemista, ja kokonaisrahatuloistakin on nykyisin suhteellisen luotettavia tietoja kansantulolaskelmissa olemassa. »Tavarapuolella» sen sijaan vastaavat tiedot jäävät paljon epämääräisemmiksi. Syitä on useitakin, mutta perussyy

on epäilemättä se, että »tavarapuoli» ei ole yhteismitallinen. Ei ole olemassa, kuten erityisesti Keynes on korostanut, oikeastaan mitään sellaista mittaa, jolla kokonaisyödykekvantiteetin muutoksia voitaisiin mitata. Keynes itse on kuitenkin ehdottanut, että *työllisyyden astetta* voitaisiin pitää tällaisena mittana; työntekijöiden lukumäärä olisi toisin sanoen eräänlainen hyödykekvantiteetin muutosten indeksi. »Yhdessä tietyn pääoman kanssa tuotantotoimintaan osallistuvan työvoiman määrä antaa tyydyttävän mitan tuloksena olevan tuotannon suuruudesta. Molempien kvantiteettien täytyy olettaa kasvavan tai vähenevän samanaikaisesti, vaikkakaan ne eivät riipu toisistaan tietyssä numeerisessa suhteessa»¹.

Yritettäessä tätä tietä eteenpäin Suomen viime inflaatiokauden kuluessa »tavarapuolella» tapahtuneen kehityksen selvittämiseksi ei kuitenkaan päästä pitkälle. Työllisyystilaston puutteellisuuden vuoksi ja muistakin syistä tiedot jäävät varsin epämääräisiksi.

1. Tuotannon kehitys työllisyyslukujen valossa.

Niinkuin muistetaan, Keynes esitti sen teoreettisen väittämän, että efektiivisen kysynnän kasyaessa hintataso ei muutu niin kauan kuin on olemassa käyttämättömiä tuotannon tekijöitä, mutta kun täystyöllisyys on saavutettu, hinnat tulevat muuttumaan samassa suhteessa kuin rahamääräkin².

Keynes totesi heti itse, että tosiasialliseen tapahtumisen kulkuun vaikuttaa joukko komplikaatioita, jotka tekevät sen, että edellytetty asia-tila ei todellisuudessa sellaisenaan vallitsekaan. Merkitystä tuolla Keynesin oivalluksella silti on. Vaikka se tietysti ei voikaan edes siinä rajoitetussa määrässä kuin muuten pitää paikkaansa silloin, kun on kysymys laajenevasta *sotateollisuudesta*, jonka tuotteet eivät tule markkinoille tyydyttämään kysyntää, tästä huomiosta käsin voidaan silti ainakin jossain määrin selittää eräitä toisen maailmansodan yhteydessä esiintyneisiin inflaatioihin liittyviä ilmiöitä. Kun sellaisissa sotatuotantoon täyteen tehoon laajentavissa suurvalloissa kuin Saksassa ja Yhdysvalloissa, osaksi myös Englannissa, ei »rahapuolen» suuresta paisumisesta huolimatta silti päässyt kehittymään senkään suurempaa inflaatiota, selittyy tämä osaksi siitä tavattomasta työvoimareservistä, joka

¹ KEYNES. *General Theory*, s. 41.

² Vrt. edellä s. 133.

näissä valtioissa oli olemassa 1930-luvun alkupuolen raskaiden depressiovuosien jäljiltä.

Suomessa ei ollut olemassa mitään tähän verrattavaa työvoimareserviä sotasuhdanteen meillä alkaessa; suurta työttömyyttä, jota suhteellisesti ottaen olisi voinut likimainkaan verrata kosketelluissa suurvalloissa esiintyneeseen työttömyyteen, ei meillä toisin sanoen 1930-luvun lopussa esiintynyt. Tilastotiedot työttömyydestä ovat valitettavasti puutteellisia, niin että täydellistä lukusarjaa koko inflaatioperiodin vuosilta ei voi esittää. Seuraavat luvut, jotka käsittävät varsinaiset työttömät ja toiseksi ns. työttömyystöissä olevat henkilöt neljännesvuosien päättyessä vuosina 1939—1941 — jälkimmäiseltä vuodelta tosin ainoastaan ensimmäiseltä neljännekseltä —, antavat tässä kohdin kuitenkin jotakin valaistusta:

Julkinen työttömyys vuosina 1939—1941.

		Työttömiä	Työttömyystöissä olevia	Yhteensä
1939	III	9 354	15 907	25 261
	VI	661	4 609	5 270
	IX	5 044	4 282	9 326
	XII	527	3 639	4 166
1940	III			
	VI	782	1 581	2 363
	IX	817	2 552	3 369
	XII	1 049	2 925	3 974
1941	III	1 028	4 710	5 738

Vuoden 1939 ensimmäisen neljänneksen päättyessä työttömien muodostama reservi oli, joskaan ei suuri, niin kuitenkin varteenotettava, mutta sen jälkeen se — itse asiassa jo vuonna 1939 ennen sodan puhkeamista — oli alentunut käytännöllisesti katsoen miltei merkityksettömäksi. Muutamana tuhannen työttömyys koko maassa voidaan hyvin panna sen asiantilan tilille, mitä ALVIN HANSEN on tarkoittanut selittäessään »täystyöllisyyden» vallitsevan silloinkin, kun n. 5 % työvoiman koko määrästä — Yhdysvalloissa tämä 5 % on vähintään 2.5 miljoonaa! — on työttöminä, koska tällainen työttömyys johtuu työpäivän siirrosta ja muista tämänluonteisista »normaaleista» ja »luonnollisista» tekijöistä¹. Työttömien »reserviarmeijaa» ja sen mahdolliseksi

¹ ALVIN H. HANSEN, How shall we deal with the Public Debt? Artikkelin kokoomateoksessa Postwar Coals and Economic Reconstruction, New York 1944, s. 143. Vrt. myös PENTTI PAJUNEN, Finanssipolitiikka ja täystyöllisyys, Kansantaloudellinen Aikakauskirja, 42. vuosikerta, III nide 1946, s. 276, alaviitta.

tekemää tuotantoreserviä ei meillä tämän mukaan siis ole juuri ensinkään ollut vastapainona tapahtuneelle »rahapuolen» paisumiselle.

Tosin työllisyysreservi ei ollut todellisuudessa aivan niin niukka kuin edellä esitetyistä luvuista voisi päätellä. Ensinnäkään kaikki työttömät eivät tule, syystä tai toisesta, työttömyystilastoon mukaan. Ja ennen kaikkea on otettava huomioon se työvoimareservi, joka oli olemassa siinä, että kotitalouksissa ja osittain muuallakin oli enemmän työvoimaa, kuin esiintyvien töiden suorittamiseksi oikeastaan tarvittiin, ja tämä työvoima saattoi niin ollen sodan aikana irroittautua ansiotyöhön, jossa se tuli maan kokonaistuotannon kannalta tehokkaammin käyetyksi kuin kotitalouden piirissä. Syitä, jotka ajoivat tällaista — pääasiallisesti naispuolista, mutta myös nuoria miespuolisia henkilöitä käsittävää — työvoimaa osallistumaan entistä tehokkaammin tuotannon palvelukseen, olivat osaksi pakkokeinot (sodanaikainen työvelvollisuus), osaksi helpottuneet ansiomahdollisuudet sotateollisuuden palveluksessa jne., osaksi jossain määrin myös isänmaallisiin ja muihin sellaisiin tunteisiin vetoava propaganda, joka teroitti, että vaikeina aikoina kukaan ei saa olla jouten, vaan kaikkien on osallistuttava »tuottavaan työhön». Täsmällisiä lukuja tässä tarkoitettun työvoimareservin vaikutuksesta sodanaikaiseen tuotantoon ei voida esittää, mutta ilmeisesti kysymys ei ole merkityksettömästä tekijästä, vaan reservistä, joka painanee melkoisesti enemmän kuin »julkisen» työttömyyden olemassaolo.

Mutta tästä huolimatta tuotannon käytettävissä oleva työvoima sota-
vuosien aikana päinvastoin ilmeisesti varsin suuresti väheni. Julkinen ja tämä vähemmän näkyvä työvoimareservi yhdessäkin olivat näet niin vähäinen tekijä, että ne eivät likimainkaan vastanneet sitä työvoimakatkoa, mitä parhaassa iässä olevan miespuolisen — ja meillä huomioon otettavassa määrässä naispuolisenkin — väestönsosan vetäminen sotilaallisiin tehtäviin pois tuotannon palveluksesta merkitsi.

Tämän työvoimakadon mittasuhteet ilmenevät oheisesta puolustusvoimien vahvuutta osoittavasta asetelmasta, johon sisältyvät tiedot Puolustusvoimain Pääesikunta on tätä tutkimusta varten antanut käytettäväksi.

Vahvuuksiin sisältyvät kenttäarmeijassa, kotijoukkojen täydennysjoukoissa, is.joukoissa sekä korjaus- ja työjoukoissa palvelleet sekä sotasairaaloitten potilaat ja hoitohenkilökunta. Tämän lisäksi puolustusvoimien palveluksessa oli myös naisia huomattavan paljon mukana lottina, sairaanhoitajattarina, apusisarina, kanslia-apulaisina esikunnissa jne. Suurimmillaan puolustusvoimain naisvahvuus oli 36 854 (31. 8. 1944). — Asetelmassa esitettyjen lukujen lisäksi on mainittava

Puolustusvoimain vahvuus vuosina 1941—1944.

(Suurin ja pienin vahvuus: kunkin vuonna).

Ajankohta	Vahvuus
30. 8. 1941	430 129
1. 12. 1941	492 321
1. 2. 1942	458 731
1. 10. 1942	376 733
1. 1. 1943	397 143
1. 12. 1943	457 343
1. 2. 1944	457 653
1. 8. 1944	528 238

puolustusvoimien hyväksi välittömästi työskennelleiden, työjoukoissa aseettomina palvelleiden työvelvollisten kokonaismäärä, joka 1. 8. 1944 oli 18 986 henkeä.

»Työttömyysreservi», vaikka ei-julkinenkin työttömyys otetaan huomioon, ei lähimainkaan voinut vastata tätä. Kun näin ollen tuotannolliseen työhön osallistuvien lukumäärä väheni sodanaikaisen inflaatio-periodin aikana, täytyi »tavarapuolen» jo tästäkin syystä supistua (ellei mahdollisesti lisääntynyt tuonti ulkomailta kompensoinut vähennystä; tähän kysymykseen palataan tuonnempana).

Välirauhan jälkeen työvoima tietysti vapautui sotilaallisista tehtävistä, mutta sotatoimien yhteydessä surmansa saaneilla n. 80 000 henkilöllä¹ ja n. 14 000 yli 50 %:n (n. 25 000 yli 30 %:n) sotainvalidilla vähentyneenä. Työllisyyskvantiteettia vähensi sekä talvisodan että vuoden 1944 kesän sotatoimien ja syksyllä solmitun välirauhan jälkeen ainakin väliaikaisesti myös se seikka, että Karjalan ja tilapäisesti Pohjois-Suomenkin väestö joutui siirtymään työpaikoiltaan. Nämä sadattuhannet ihmiset eivät tietenkään heti päässeet sijoittumaan tuotantoprosessiin, joten työttömyys tavallaan tilapäisesti suuresti kasvoi.

Näitä ylimalkaisia toteamuksia pitemmälle ei työllisyyslukujen perusteella tilastollisten tietojen puutteellisuuden vuoksi ole juuri mahdollista päästä, ei ainakaan ilman laajempia ja seikkaperäisempiä lisätutkimuksia, kuin mihin tässä yhteydessä, kysymyksen ollessa vain Suomen inflaation suurten pääpiirteiden esittelystä, on katsottu olevan mahdollisuuksia. On yritettävä muita teitä eteenpäin, vaikka valitettavasti tällöinkään ei päästä mihinkään erityisen tyydyttäviin tuloksiin.

¹ Sodassa kuolleita oli vuosina 1939—1944 yhteensä 78 829 henkeä ja sodassa kadonneita; kuolleeksi julistettuja samana aikana 926, eli yhteensä 79 755 henkeä. (Tilastokatsauksia 1945/n:o 9—10, s. 41.)

Kotimarkkinateollisuuden, vientiteollisuuden ja koko teollisuuden indeksit 1938—1946

	1938				1939				1940				1941			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV
1. Kotimarkkinateollisuuden indeksi	135	131	137	134	147	143	144	118	120	122	115	130	124	97	94	89
2. Vientiteollisuuden indeksi																
Puutavarat	98	82	76	82	80	78	76	31	19	41	45	32	41	44	28	28
Paperiteollisuuden tuotteet	140	118	107	117	135	113	108	72	41	38	35	36	47	47	30	35
Vaneri	135	117	122	129	139	136	129	76	46	58	62	67	60	50	45	43
Yhteensä	122	102	95	103	114	102	98	56	32	42	42	36	45	46	30	33
3. Teollisuustuotannon yleisindeksi	129	119			133	126							93	77	68	67

2. *Teollisuuden tuotantovolyymien kehitys.*

Pohjoismaiden Yhdyspankin neljännesvuosijulkaisu »Unitas» julkaisee, kuten tunnettua, tilastoa teollisuuden tuotantovolyymien vaihteiluista. Tämän lähteen mukaan on laadittu oheinen asetelma teollisuustuotantomme kehityksestä tarkasteltavana kautena kotimarkkinateollisuuden (valitettavasti tietoja kotimarkkinateollisuuden eri alaryhmien osaindekseistä ei ole sotavuosilta käytettävissä), vientiteollisuuden ja koko teollisuuden volyyymi-indekseillä mitattuna.

Unitaksen indekseissä on basisvuotena käytetty vuotta 1935. Kuten indekseistä näkyy, *kotimarkkinateollisuus* oli rauhankauden loppuvuosina voimakkaassa nousussa tähän vuoden 1935 tasoon verrattuna. Siten kotimarkkinateollisuuden volyyymi oli vuoden 1939 kolmella ensimmäisellä neljänneksellä yli 40 % suurempi kuin vuonna 1935. Sota, johon Suomikin vuoden 1939 lopulla joutui vedetyksi mukaan, alentaa kohta tuotantoa, mutta se pysyttelee kuitenkin vuoden 1935 tasoa korkeammalla vuoden 1941 ensi neljännekselle asti. Sen jälkeen — maamme jouduttua uudelleen sotaan mukaan — lasku jyrkkenee, niin että indeksi painuu huomattavasti alapuolelle basisvuoden tason; mitä pitemmälle sotavuosiin ehditään, sitä enemmän. Väli- rauhakaan ei aluksi keskeytä alenevaa tendenssiä; vuonna 1945 kotimarkkinateollisuuden volyyymi on päinvastoin alimmillaan koko tarkasteltavan periodin kuluessa. Mainitun vuoden kolmannella neljänneksellä kotimarkkinateollisuuden tuotantovolyymi on hiukan *vähemmän kuin puolet* vuoden 1938

suustuotannon volyyymi-indeksit »Unitaksen» mukaan vuosina
(1935 = 100)

1942				1943				1944				1945				1946			
I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV
98	95	81	76	97	89	77	75	97	76	78	72	79	70	67	83	99	93	104	110
33	35	51	45	41	47	48	45	39	46	36	33	37	51	55	53	44	54	61	60
38	40	43	41	55	47	36	45	52	48	26	29	38	44	43	50	60	65	63	70
50	46	44	51	54	55	55	65	59	52	44	44	46	33	44	59	73	74	69	80
37	39	46	46	49	50	45	48	48	49	32	34	40	48	50	54	56	63	66	70
74	67	67	63	78	73	74	64	77	65	59	57	63	61	60	71	81	81	88	93

vastaavan neljänneksen tuotannosta. Vasta vuonna 1946 alkaa kotimarkkinateollisuudessa selvä elpyminen tuotannon noustessa loppuvuodesta jo hiukan basisvuoden 1935 tuotantotason yläpuolellekin.

Kotimarkkinateollisuuden volyyymi ei suinkaan edusta koko markkinoillemme tulevaa, ostettavaksi tarjoutuvaa tavaramäärää, mutta muodostaa siitä kuitenkin olennaisen osan. Jo tästä ilmenee, miten voimakkaasti »tavarapuoli» sotavuosina kutistui. Vaikkapa kysyntä, »raha-puoli», olisi säilynyt entiselläänkin, jo tavarapuolen kutistumisenkin olisi täytynyt nostaa hintatasoa. Kun valtion menot ja rahatulojen määrä samanaikaisesti moninkertaistuivat, hintatasoa vastaan kohdistuvan paineen täytyi muodostua sitäkin voimakkaammaksi.

Vientiteollisuudessa tuotannon taso oli, vuoteen 1935 verrattuna, rauhanperiodin päättyessä kotimarkkinateollisuuden tasoa huomattavasti alhaisempi, vuonna 1938 ja seuraavan vuoden alkupuoliskolla vain suhteellisen vähän vuoden 1935 tasoa korkeampi. Sodan aikana sama suhde säilyy vienti- ja kotimarkkinateollisuuden välillä, vieläpä voimistuenkin; vientimarkkinateollisuuden taso toisin sanoen laskee paljon alemmaksi kuin kotimarkkinateollisuuden. Jo vuoden 1940 ensimmäisellä neljänneksellä — talvisodan kriittisimpänä kautena — vientiteollisuuden tuotantovolyyymi ei ole kuin 32 %, siis ei täyttä kolmannestakaan, vuoden 1935 tasosta! Tuotanto pysyy erittäin alhaisena läpi sotavuosien; syvintä, talvisodan aikuistakin vielä hiukan syvempää aallon pohjaa merkitsee vuoden 1941 kolmas neljännes, jolloin vientiteollisuuden volyyymi painuu 30 %:iin vuoden 1935 tasosta. Vuoden 1944 jäl-

kimmäisellä puoliskolla poljetaan yhä miltei samalla tasolla. Vuosi 1945 merkitsee vientiteollisuudessa jonkinlaista nousua vuoden 1944 viimeiseen puoliskoon verrattuna, mutta nousu on vielä aivan vaatimatonta, niin että volyymi ei vuoden 1945 aikanakaan ole kuin suunnilleen puolet basisvuoden tasosta. Vuonna 1946 tuotanto edelleen hiukan nousee, mutta päinvastoin kuin kotimarkkinateollisuus vientiteollisuus ei vielä lähimainkaan saavuta vuoden 1935 tasoa.

Koko teollisuustuotannon indeksi kuvastaa tietysti näiden kummankin päähaaran suhteellisen yhdenmukaista kehitystä. Vuonna 1944 teollisuustuotantomme volyymi ei ollut täyttä 2/3:aakaan vuoden 1935 tasosta eikä muuta kuin suunnilleen puolet vuoden 1938 tasosta. Ja, mikä vielä on mitä merkityksellisin tosiasia, erittäin tuntuva osa tästä tuotannosta meni, ei kotimaan markkinoille eikä ulkomaan markkinoillekaan vaihdettavaksi tuontitavaroihin, vaan ensin sotatarkoituksiin ja välirauhan jälkeen sotakorvauksiin, joten se ei tullut lisäämään kaupan olevien ja siis paisunutta kysyntää tyydyttävien tavaroiden volyymejä.

3. Maataloustuotanto.

Nämä indeksit koskevat vain teollisuutta, eivät muita tuotannon aloja. Myös maataloustuotannossa ilmeni sodan aikana vastaavanlaista, suhteellisen voimakasta alenemista. SIVIRANNAN mukaan maataloustuotanto oli vuonna 1945 — siis sodan jo päätyttyä ja työvoiman puutteen vähennyttyä — vain 65 % rauhanaikaisesta. Koko reaalisen kansantulomme Suviranta on vastaavasti arvioinut »korkeintaan 60 %:ksi ennensotaisesta määrästä»¹.

Yksityiskohtaisempia laskelmia maataloustuotannon kehityksestä eri tuotannonhaaroissa on esittänyt professori K. U. PIHKALA »Unitakseen» kirjoittamassaan artikkelissa »Maatalouden kehitys sodan aikana ja jälkeen»². Jos leipäviljan (vehnän, rukiin ja ohran) sekä kauran, perunan ja kylvöheinän vuotuisen sadon edustamaa yhteistä rehuyksikkömäärää sellaisena kuin se oli keskimäärin vuosina 1935—1939 merkitään 100:lla, on tuotanto sotavuosina ja välirauhan jälkeen kehittynyt Pihkalan mukaan seuraavasti:

¹ Br. SIVIRANTA, Suomen sotakorvaus, julkaisematon muistio 18. päiväältä heinäkuuta 1946.

² K. U. PIHKALA, Maatalouden kehitys sodan aikana ja jälkeen, Unitas n:o 3/1946, Helsinki 1946, s. 65 ja seur.

	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Peltosadon rehuyksikkö- määrän indeksi	98	65	64	73	78	67	61

Tämä merkitsee, että kokonaissato on vuosina 1940—1945 ollut, eri vuosina vaihdellen, 78—61 % sodan edellisestä. Viljasato on ollut 56—73, perunan sato 48—93 ja kylvöheinän sato 49—84 % sodanedellisestä. — Päinvastoin kuin teollisuudessa maataloustuotannossa ei ole vuonna 1946 havaittavissa tuotannon kääntymistä nousevaan suuntaan. Unitaksen mukaan äsken mainittu peltosadon rehuyksikkömäärän indeksi, jossa vuodet 1935—1939 muodostavat basiksen, oli vuonna 1946 vieläpä hieman alempi kuin vuonna 1945, eli 58 pistettä.¹

Niin ikään on kotieläinten luku vähentynyt varsin huomattavasti. Jos vuosien 1935—1939 keskimäärää merkitään 100:lla, oli »nautayksiköitten» lukumäärän indeksi: vuonna 1940 — 85, 1941 — 82, 1942 — 78, 1943 — 82, 1944 — 88, 1945 — 85 ja 1946 — 85. Hevosten ja lampaiden lukumäärä oli vuonna 1945 suunnilleen sama kuin keskimäärin vuosina 1935—1939, mutta lehmien luku oli n. 17 %, sikojen 55 % ja kanojen jopa 65 % alempi sodanedellistä määrää. Vuonna 1946 hevosten lukumäärä nousi jo vuosien 1935—1939 keskimäärää jonkin verran (n. 7 %) suuremmaksikin ja lampaiden lukumäärä niin ikään hieman suuremmaksi, mutta nautaeläinten lukumäärä oli ko. vuosien keskimäärästä vain n. 88 %, sikojen n. 50 % ja kanojen n. 42 %.

Maidon ja voim tuotannon aleneminen oli paljon suurempi kuin lehmien lukumäärän 17 %:n lasku sisältää. Tämä johtui tietenkin siitä, että eläinten yksilötuotannot vähenivät huomattavasti karjanrehujen niukkuuden vuoksi. Maidon tuotannon kokonaismäärän on arvioitu laskeneen n. 1 000 miljoonaa kiloa eli n. 40 %. Lihan tuotanto on niin ikään arvioitu n. 40 % pienemmäksi kuin ennen sotaa ja kananmunien tuotanto vain neljännekseksi sodan edellisestä.

4. Tuonnin supistuminen.

Sekä kotimarkkinoita varten työskentelevän teollisuuden että maataloustuotannon — joka sotavuosina niin ikään on käytännöllisesti kat-

¹ Katsaus kolmanteen neljännekseen, Unitas n:o 4/1946, Helsinki 1946, s. 102.

soen kokonaisuudessaan suuntautunut ei vientiä varten, vaan kotimaan kulutukseen — tulos on näin ollen sotavuosina ja vielä välirauhan jälkeinkin (kotimarkkinateollisuus elpyy kuitenkin suhteellisen voimakkaasti vuonna 1946) ollut hyvin huomattavasti normaalia rauhan aikaista tuotantoa alempi. Tämä merkitsee, että tavaroiden tarjonta, sikäli kuin se on peräisin kotimaisesta tuotannosta, on suuresti alentunut, ja kysynnän ja tarjonnan välinen tasapaino on siten tarjontapuoleltakin tulevista syistä, eikä yksinomaan kysynnän valtavan paisumisen johdosta, häiriintynyt. Mutta kysyntää vastassa oleva tavaroiden tarjonta ei ole meidän oloissamme suinkaan yksinomaan peräisin oman maan tuotannosta, vaan ulkomaankaupalla on tunnetusti varsin merkittävä osuus tavarahuollossamme. Miten on kehitys kulkenut tällä suunnalla? Onko toisin sanoen ulkomailta tapahtuvan *tuonnin* kasvaminen mahdollisesti ainakin osittain kompensoinut sen hyödykemäärän vähenemisen, minkä kotimaisen tuotannon supistuminen on aiheuttanut?

Näin ei ole suinkaan asianlaita, vaan tuonnin kokonaisvolyymikin on vähentynyt. Tietyissä tavararyhmissä tuonti on tosin kasvanut. Sitä sellaisen perustavaran kuin leipäviljan (vehnän ja rukiin) tuonti on kasvanut vuosien 1935—1939 135.8 milj. kilon keskimäärästä 302.0 milj. kiloon satovuonna 1945—1946 eli 122.4 % suuremmaksi kuin ennen sotaa. Ja varsin huomattava rauhanaikainen voin vienti — vuosina 1935—1938 keskimäärin 13.9 milj. kiloa — on vaihtunut melkoiseksi voin tuonniksi; suurimmillaan tämä oli satokautena 1943—1944, jolloin voita tuotiin 11.5 milj. kiloa. Satovuonna 1945—1946 voin tuonti oli 3.1 milj. kiloa.¹

Tämänluonteisia esimerkkejä — joista ravintoaineet, nimenomaan leipävilja, kylläkin kuuluvat kaikkein tärkeimpiin — tuonnin kasvamisesta voidaan tietysti esittää eräiden muidenkin yksityisten tuontiartikkelien kohdalla, mutta niiden vastapainona on muiden, aikaisemmin huomattavaa osaa ulkomaankaupassamme esittäneiden artikkelien tuonnin suuri supistuminen, useissa tapauksissa täydellinen tai jokseenkin täydellinen loppuminen. Tästä on seurauksena, että *kokonaistuonnin volyyymi* on sotavuosina suuresti laskenut aikaisempiin rauhan vuosiin verrattuna. Tämä näkyy selvästi seuraavasta asetelmasta, jossa koko ulkomaankaupan sekä erikseen tuonnin ja viennin volyyymiindeksit on ilmaistuna käyttämällä basiksena vuoden 1938 lukuja:

¹ PIHKALA, m.a., s. 68.

*Kauppavaihdon volyyymi*¹.
1938 = 100.

Vuosi	Koko vaihto	Tuonti	Vienti
1939	89.9	85.7	94.9
1940	52.0	71.9	28.4
1941	46.5	54.9	36.4
1942	44.3	47.8	40.2
1943	42.5	41.3	44.0
1944	28.0	25.8	30.8
1945	15.0	12.7	17.7
1946	39.8	35.3	45.3

Tuonti on, kuten nähdään, tarkasteltavana olevana ajanjaksona vuoteen 1946 asti laskemistaan laskenut; ensimmäisinä sotavuosina se säilyi suhteellisen voimakkaana, mutta mitä pitemmälle tullaan, sitä pahemmaksi kato käy. Synkin on tilanne välirauhaa seuranneen ensimmäisen rauhan vuoden 1945 kohdalla, jolloin tuonnin volyyymi ei ole enempää kuin kahdeksas osa siitä, mitä se oli viimeisenä rauhan vuonna ennen sotaa! V. 1946 tapahtuu jo nousua, mutta ei vielä edes sille tasolle, missä oltiin sotavuosina, vuotta 1944 lukuun ottamatta. Koko kauppavaihto pienenee niin ikään vuosi vuodelta, mutta viennissä on epätasaisuutta; se on erittäin alhaalla jo vuonna 1940, mutta nousee sen jälkeen hiukan — laskeakseen sekin laaksonpohjaansa vuonna 1945, jolloin kauppatiet suureen maailmaan, Itämeren piiriä kauemmaksi, avautuivat vasta vuoden lopulla, ja aikaisempi suuri Saksan kauppa tyrehtyi kokonaan. Itse asiassa Ruotsi oli kuukausimääriä ainoaa ulkomaan, jonne meillä sinä vuonna oli todellista kauppayhteyttä.

Viennin aleneminen saattaisi olla osoituksena siitä, että vientiteollisuuden tuotteita on aikaisempaa suuremmassa määrässä käytetty kotimaan tarpeisiin, jolloin tämä seikka olisi osittain kompensoinut sitä tavaratilanteen kiristymistä, minkä tuontikaupan supistuminen on aiheuttanut. Jossakin määrin näin on tapahtunutkin, mutta aivan virheellistä olisi tietysti päätellä, että viennin volyyymi-indeksin supistuminen niin suurella määrällä kuin asetelma osoittaa merkitsisi, että koko erotus rauhanaikaisen ja sotavuosien sekä välirauhan jälkeisen

¹ Indeksisarjat perustavat ulkomaankauppaa koskevassa vuosijulkaisussa (Suomen virallinen tilasto I A. Ulkomaankauppa, Vuosijulkaisut '65 ja '66, Helsinki 1946 ja 1947) laskettuun volyyymi-indeksiin, kuitenkin se poikkeuksena, että sarjan basisvuodeksi on otettu vuosi 1938 ko. vuosijulkaisussa olevan vuoden 1935 asemesta.

viennin välillä olisi tullut kotimarkkinoiden hyväksi. On näet, tietenkin, huomattava, että *vientituotanto* väheni niin suuresti, että vaikka vienti ulkomaille painui vain murto-osaan entisestään, vientiteollisuuden tuotteita ei aikaisempaa suuremmissa määrässä juuri voinut jäädä »yli» kotimarkkinoiden tarpeisiin. Tätä havainnollistaa seuraava asetelma, jossa on verrattu viennin ja vientiteollisuuden volyyymiä vuotta 1938 basiksena pitäen:

Viennin ja vientiteollisuuden volyyymi.
1938 = 100.

Vuosi	Vienti	Vientiteollisuus
1939	94.9	88
1940	28.4	36
1941	36.4	37
1942	40.2	40
1943	44.0	45
1944	30.8	39
1945	17.7	45
1946	45.3	61

Indeksit eivät tosin kulje aivan rinta rinnan, mutta suurin piirtein vientikaupan supistuminen vastaa vientiteollisuuden tuotteiden vähenemistä. Merkittävimmin poikkeuksen muodostaa vuosi 1945, jolloin vientikauppa on pahimmassa aallonpohjassa, mutta vientiteollisuus alkaa jo osoittaa vähäisiä elpymisen oireita nousten jonkin verran vuoden 1944 tasoa korkeammaksi, mutta kuitenkin tällöinkin vain 45 %:iin vuoden 1938 tasosta. Kotimaan tarpeiden tyydyttämiseen ei tästä vientiteollisuuden elpymisestä kuitenkaan paljoakaan ilmeisesti liennyt — siitä ovat sotakorvaukset pitäneet huolen. — Asetelman suhteen on tietenkin huomattava, että vienti käsittää muitakin kuin *vientiteollisuuden* tuotteita, mm. maataloustuotteita, jotka sotavuosina tulivat — tuotantomäärät olivat kuitenkin suuresti vähentyneet — miltei kokonaisuudessaan kotimaan kulutukseen.

Ulkomaankauppakaan ei näin ollen ole voinut toimia sinä tyhjiön täyttäjänä, jonka kotimaisen tuotannon aleneminen tavaramarkkinoillemme aiheutti. Vientikaupan supistuminen tuli vientituotannon samanaikaisen vähenemisen vuoksi vain vähäisessä määrässä hyödyttämään kotimaan markkinoita, ja tuonti ei volyymitaan ollut vuodesta 1942 lähtien edes puolta sodan edellisestä, painuen vuonna 1945 jopa vain kahdeksanteen osaan tästä. Sitä paitsi on huomattava, että sotavuosien aikana tästäkin suuresti supistuneesta tuonnista osa oli vielä sotatar-

vikkeita, jotka eivät koskaan tulleet yksityistä kulutusta palvelemaan edes sillä tavalla välillisesti kuin raaka- ja apuaineet, koneet ja muut kotimaan tuotannon tarpeisiin tarkoitettut kestävät tai lyhytaikaiset pääomahyödykkeet. Tämä sotatarvikkeiden osuus tuonnissamme oli eräinä vuosina hyvin huomattava. Tuonnin volyyymi-indeksi oli vuonna 1940 äskeisen asetelman mukaan 71.9, jos vuoden 1938 tuontia merkitään 100:lla. Vuoden 1940 tuonti-indeksiin sisältyy tällöin kuitenkin myös sotatarvikkeiden tuonti, ja jos se jätetään huomioon ottamatta, tuonnin indeksi kysymyksessä olevalta vuodelta alenee 42.5:een. Sotatarvikkeet merkitsivät toisin sanoen kysymyksessä olevana vuonna suunnitteen 41 % koko tuonnistamme. — Väli rauhan jälkeen taas tuonnin volyyymiin sisältyy sotakorvausteollisuuden tarpeita palvelevia tuontitavaroita.

5. Eräitä muita tarjontaan vaikuttaneita seikkoja.

Tuonnin ja ulkomaankaupan kutistumisen aiheuttamaa suurta tavaroiden niukkuuden lisäystä voitiin tietysti aluksi jossakin määrin kompensoida mm. *varastoja kuluttamalla*. Kun poikkeuksellinen aika jatkui kuitenkin peräti pitkälle, tällä ei pitkäksikään aikaa ollut merkitystä. — Varastojen suuruudesta teollisuudessa on vaikea riittävän laajojen tilastollisten tietojen puutteessa mennä mitään varmaa sanomaan. Yleensä teollisuus osoittaa varastojensa suuruuteen nähden suuria vaihteluita alalta toiselle siirryttäessä. Mitä tulee kaupan varastoihin, niiden suhteen on hiukan paremmin tietoja saatavissa sikäli, että *osuuskaupoista*, jotka edustavat varsin huomattavaa osaa vähittäiskaupastamme, on julkaistu varastoja koskevia tietoja. SOK:n jäsenosuuskauppojen varastot olivat vuonna 1938 koko maassa yhteensä 19.5 % myynnistä ¹. Vuonna 1939 ne olivat alentuneet 17.3 %:iin ² ja sotien jälkeen, vuonna 1945, 13.8 %:iin myynnistä ³. Varastojen supistuminen oli tietysti tosiasiallisesti suurempi kuin vuoden 1938 »varastoprosentin» 19.5 % aleneminen 13.8 %:iin vuonna 1945 osoittaa; on näet huomattava, että myynti, johon varastoja näinä kahtena vuonna verrataan, epäilemättä reaaliseltsä arvoltaan aleni vuodesta 1938 vuoteen 1945. Ensinmainittuna vuonna SOK:n jäsenosuuskauppojen vuosimyynti oli 3 034.4 milj. markkaa, vuonna 1945 sen sijaan 9 385.3 milj. markkaa

¹ SOK:n jäsenosuuskaupat, tilastoa 1938, Helsinki 1939, s. 56.

² SOK:n jäsenosuuskaupat, tilastoa 1939, Helsinki 1940, s. 56.

³ SOK:n jäsenosuuskaupat, tilastoa 1945, Helsinki 1946, s. 54.

eli noin kolme kertaa niin suuri. Samana aikana oli kuitenkin tukkuhin-
taindeksi (kotimarkkinatavarain yleisindeksi, vuosikeskimäärä) nous-
sut 114 pisteestä 438 pisteeseen eli lähes nelinkertaiseksi.

Yleisenä toteamuksena voi sanoa, että mitään poikkeuksellisen suu-
ria, sodan pelon vuoksi koottuja varastoja meillä — päinvastoin kuin
eräissä muissa maissa, esim. Ruotsissa — ei yleensä ollut, ei valtion
toimesta koottuina eikä yleensä yksityisillä liikelaitoksillakaan. Tuot-
annon alenemisen ja maahan tuonnin supistumisen aiheuttamaa ko-
konaistarjonnan vähenemistä ei siis kovinkaan pitkälle voitu kompen-
soida varastoja kuluttamalla.

Jonkin verran saatettiin tavaroiden puutetta korvata sellaisilla pal-
veluksilla, jotka tuotannon edellytyksiltään eivät samalla tavalla ol-
leet sodanaikaisen niukkuuden alaisia. Siten esim. erilaiset taidetilai-
suudet, kuten teatterit ja konsertit, elokuvanäytännöt, erilaiset kevyem-
män »huviteollisuuden» tuotteet jne. olivat sotavuosina hyvin suosit-
tuja. Niin ikään myytiin tavallista enemmän kirjoja, tauluja ja muita
senluonteisia »tuotteita», joissa niukkuuden »laki» ei tunnu yhtä vä-
littömästi eikä ole samalla tavalla sodanaikaisten erikoisolosuhteiden
määräämä kuin aineellisten hyödykkeiden tuotannossa. Mutta tällais-
tenkaan tuotteiden tuotantomahdollisuudet eivät ole suinkaan rajoitta-
mattomat. Sitä paitsi, vaikka niiden tuotanto tiettyyn rajaan asti olisi-
kin ollut lisättävissä, totunnaisia tarpeita voidaan kuitenkin vain osit-
tain tällä tapaa substituoida.

Suuresti vähentyneen hyödyketarjonnan tosiasiaa tarkastellun in-
flaatiokauden aikana, olosuhteita, joille kiristynyt niukkuus oli omi-
naista, ei viittaus näihin seikkoihin siis suinkaan varsinaisesti muuta,
jonkin verran lieventää vain. Tarjonnan supistumisen on siten hyvin
selvästi täytynyt vaikuttaa »niukkuushinnannousua» luovana tekijänä.
Tarjonnan supistuminen »ex ante», ts. todennäköiseen tavaramäärien
alenemiseen, ehkäpä kokonaan loppumiseenkin, kohdistuvat odotukset
ovat sitä paitsi eräissä vaiheissa olleet voimakkaana hintojen nousua
edistävänä psykologisena vaikuttimena.

19 luku. Hintakehitys.

1. Yleisiä näkökohtia.

Suoritettu tarkastelu on osoittanut kokonaiskysynnän ja kokonais-
tarjonnan välisen tasapainon erittäin pahasti häiriintyneen sodan puh-
keamisesta lähtien. Samalla kun inflaation varsinainen liikkeelle pane-

va voima, kysynnän paisuminen, on esiintynyt voimakkaana, samanaikaisesti on tarjonta vielä pahasti supistunut siten yhä lisäten »raha puolen» ja »tavarapuolen» välille syntyneitä jännityksiä. Edellä esitetyn yhtälön mukaiset edellytykset Suomessa viime vuosina tapahtuneelle voimakkaalle hintatason nousulle ovat siis olleet varsin selvinä olemassa — yhtälön oikeanpuolisen jäsenen osoittajan kasvaessa on nimittäjä lisäksi supistunut. Hintatason nousussa on siten täytynyt samanaikaisesti vaikuttaa sekä inflaatio- että niukkuushinnannousukomponenttien.

Tapahtuneen tosiasiallisen hintakehityksen selittäminen pelkästään todetusta kysyntä- ja tarjontasuhteen järkkymisestä käsin olisi kuitenkin aivan liiaksi yksinkertaistavaa ja kaavamaisista ja sellaisena epärealistista menettelyä. »Rahapuolen» ja »tavarapuolen», »ostokyvyn virran» ja »hyödykevirran», kokonaiskysynnän ja kokonaistarjonnan välille syntynyt epäsuhte muodostaa tosin sen suuren perusedellytyksen, joka tekee yleisen hintatason voimakkaan ja pysyväksi jääneen nousun välttämättömäksi ja ymmärrettäväksi, mutta tosiasiallinen hintakehitys ei ole vain kysyntä-tarjonta-mekanismin kulloisestakin tilasta automaattisesti selitettävissä. Jos tahdotään luoda todellisuutta vastaava kuva tapahtuneesta, on tämän lisäksi otettava huomioon joukko muita tekijöitä. Ennen kaikkea ei voida sivuuttaa hinnansäännöstelyä, jolla maailman nyt läpikäymässä rahaolojen kriisissä on ollut paljon suurempi merkitys kuin ensimmäisen maailmansodan aikana.

Hinnansäännöstelyn vaiheet liittyvät mitä läheisimmin kustannustason kehitykseen; säännöstelyviranomaisten hintapäätöksiin vaikuttaa näet ratkaisevalla tavalla kustannusten nousu.

Tämä on tarkastelun kohteena olevana aikana ollut moninaisten eri tekijöiden määräämä. Näiden joukossa on tosin varsin olennainen osa sellaisilla, jotka välittömästi liittyvät inflaation suureen perustekijään, »rahapuolen» paisumiseen. Ajateltakoon vain meillä vuoden 1945 palkkakehitystä. Kuten edellä jo on todettu, se vaikutti tosin välittömimmin hintoja nostavasti kohottamalla kustannuksia ja muuttamalla siten hinnansäännöstelyn perusteita — näihin seikkoihin palataan yksityiskohtaisemmin alempana. Mutta se merkitsi samalla valtavaa kokonaiskysynnän paisumista ja olisi siten »normaaleissakin» oloissa, vapaan hinnanmuodostuksen vallitessa, jolloin hinnat eivät riipu viranomaisten päätöksistä, vaan määräytyvät markkinoilla kysynnän ja tarjonnan vaihteluista riippuen, tullut hintatason nousun aiheuttajaksi.

Mutta viime vuosien kustannusten nousussa on ollut paljon myös sellaista, jolla ei ole ollut tällaista välitöntä yhteyttä yleiseen »raha-

puolen» paisumiseen. Sota aiheutti monenlaista tuotannon teknillisten ehtojen vaikeutumista ja siihen liittyvää kustannusten kohoamista. Benssiinin tuonnin tyrehtyminen esim. pakotti autoliikenteessä siirtymään kalliimpaan puukaasuttimien käyttöön, ja tämä nosti kuljetuskustannuksia ja sitä tietä tuotantokustannuksia mitä moninaisimmilla aloilla. Samalla tavalla vaikutti kivihiiilen tuonnin ehtyminen; se oli korvattava puutavaralla, ja mitä kauempaa kulutuskeskuksista tämä jouduttiin vähitellen hankkimaan, sitä kalliimmiksi nousivat ensin puutavaran kuljetuskustannukset ja hinnat ja sitten teollisuuden tuotantokustannukset erittäin laajalla alalla. Ylipäänsä voi sanoa, että sodan puhjettua oli kautta koko elinkeinoelämämme läpikäytävä tällainen vaikeutuneisiin tuotannon ehtoihin mukautumisen prosessi, mistä tietenkin aiheutui kustannusten jyrkkä nousu.¹

Toinen tekijä, joka sodan alusta lähtien aiheutti kustannusten nousua, oli tuontitavaroiden hintojen kohoaminen. Siinä vaiheessa myöskään tällä tekijällä ei ollut mitään tekemistä oman rahanarvomme alentumisen kanssa; asia muuttui tässä suhteessa toiseksi vasta sitten, kun valuuttakursseja jouduttiin korjaamaan markan arvon alenemisen takia, mutta tähän tapahtui vasta välirauhan jälkeen vuonna 1945. Tuontihintojen kohoaminen johtui joko hintojen noususta niissä maissa, joista tuonti tapahtui, tai — mikä oli hyvin olennainen tekijä tuontitavaroiden hintakehityksessä — sodan aiheuttamasta laivaliikenteen rahti- ja vakuutusmaksujen jyrkästä noususta. WARIKSEN mukaan hiilitonnin rahti Pohjanmeren satamista Suomeen oli vielä kesällä 1939 keskimäärin 57 mk, mutta kesällä 1940 jo 210 mk ja sodan viime vuosina n. 275 mk.² Oli selvää, että sellaisen kotimaisen tuotannon kustannukset, joka joutui käyttämään ulkomaisia raaka- ja apuaineita, nousivat suuresti tällaisissa olosuhteissa.

Sodan päätyttyä syntyi silloinkin uusia, kustannuksia jälleen kohoittavia mukautumispulmia. Siten mm. siirtyminen puolustuslaitoksen suurten tavaratilausten mahdolliseksi tekemästä sarjavalmistuksesta siviilituotantoon aiheutti eräillä aloilla kustannuksia vaativia muutoksia tuotantoprosessiin.³ — Tässä kosketeltuihin syihin voidaan lukea myös sodan loppuvaiheessa ja välirauhan jälkeen todettavissa ollut työtehon herpaantuminen osaksi fyysillisen väsymisen, vajaravitsemuksen

¹ Vrt. WARIS, m.t., s. 9.

² WARIS, m.t., s. 8.

³ Vrt. TÖRNQVIST, Hinta- ja palkkakehitys, Taloudellisia Selvityksiä 1944, s. 55—56.

ja muiden tällaisten tekijöiden seurauksena, osaksi taas tiettyjen moraalisten ja poliittisten tekijöiden aiheuttamana. Myös tämä seikka oli omansa nostamaan kustannuksia, koska tietyn tuotantomäärän valmistamiseen tarvittiin enemmän työvoimaa kuin ennen, jolloin palkkakustannukset nousivat.

Hinnansäännöstelyviranomaisten, joilla oli periaatteena, että »hinnan korotuksia sallitaan, sikäli kuin todelliset ja kohtuulliset kustannukset ovat nousseet sodan edellisiin oloihin verrattuna»¹, oli otettava tällaiset tekijät huomioon ja myönnettävä hinnan korotuksia. Sota-ajan poikkeuksellisissa olosuhteissa, jolloin vapaan hinnanmuodostuksen mekanismi oli enemmän tai vähemmän »poissa viralta», kustannusten nousu tuli siten eräässä mielessä hintojen nousun välittömäksi syyksi. Todettakoon kuitenkin, että periaatteellisesti *yleisen hintatason kohoaminen* ei ole mahdollista, ellei kokonaiskysynnän ja -tarjonnan välinen tasapaino järky. Jos yksityisen tuotteen hinta kustannusten nousun vuoksi kohoaa, kysynnän muuhun suuntaan täytyy — edellytettynä että kysyntä-tarjonta-tasapaino on säilynyt muuttumattomana — supistua ja hintojen siellä laskea, joten toisaalla tapahtuneen nousun korvaa toisaalla tapahtunut aleneminen, ja yleinen hintataso jää entiselleen. Mutta jos kokonaiskysyntä on, kuten meillä inflaatioperiodin aikana on ollut laita, kaiken aikaa paisumassa, silloin vastaavaa kysynnän supistumista toisaalla ei tarvitse syntyä, ja yksityisten hintojen nousu aiheuttaa siten yleisen hintatason kohoamisen.

Tämä tapahtuisi myös ilman hinnansäännöstelyviranomaisten asiaanpuuttamista, mutta tapahtumien tosiasiallinen kulku ei kuitenkaan ole Suomessa viime vuosina käynyt tällä tavoin automaattisesti markkinamekanismin tuloksena, vaan hintatason nousu on kulkenut hyvin huomattavalta osalta hinnansäännöstelyn koneiston kautta. Hintakehityksen realistinen kuvaaminen, olkoonpa, että hintatason nousun pohjimmaisena edellytyksenä onkin ollut kysynnän ja tarjonnan välille syntynyt epäsuhde, edellyttää näin ollen myös katsauksen luomista meillä sovellettuun hintasäännöstelyyn ja siinä noudatettuihin periaatteisiin.

2. *Hinnansäännöstelyn kehitys.*

Hinnansäännöstelyn alkuunpanemisen sai tehtäväkseen vuoden 1939 syyskuussa — suursodan puhjettua — perustettu uusi ministeriö, kan-

¹ TÖRNQVIST, Hintojen kehitys ja niiden säännöstely, Taloudellisia Selvityksiä 1942, Suomen Pankin suhdannetutkimusosaston julkaisuja, sarja A: 1, Helsinki 1942, s. 62.

sanhuoltoministeriö, jonka osaksi yleensäkin tuli sodan puhkeamisen mukana seuranneisiin uusiin olosuhteisiin liittyvän »pulatalouden» hoito tärkeiltä osiltaan. Kansanhuoltoministeriöstä 25. päivänä syyskuuta 1939 annetun asetuksen mukaan ministeriön tehtäviin kuului mm. »laatia suunnitelmat säännöstelytoimenpiteiksi, jotka koskevat elintarvikkeiden, rehujen, polttoaineiden ja teollisuustuotteiden kauppaa, kulutusta, kuljetusta ja hintoja, milloin ne ovat tarpeellisia kohtuuttomien hintojen ehkäisemiseksi ja tarkoituksenmukaisen jakelun aikaansaamiseksi...». Samana päivänä annettiin niin ikään »laki kohtuuttomien hintojen ehkäisemiseksi», joka antoi valtiovallalle tarpeelliset valtuudet rangaistuksen uhalla estää elintarvikkeiden, rehujen, polttoaineiden »tai muiden yleisten tarvikkeiden» myyjiä ottamasta hintaa, »joka on olosuhteisiin nähden ilmeisesti kohtuuton». Kuitenkin voi sanoa, että varsinaiset valtuudet hinnansäännöstelyn toimeenpanoon sisältyivät jo 26. päivänä syyskuuta 1930 annettuun sotatilalakiin. Sen 29. §:ssä säädettiin mm., että valtioneuvostolla on valta »sopivin toimenpitein säännöstellä elintarvikkeiden, rehujen ja polttoaineiden sekä yleisiksi tarvikkeiksi luettavien raaka-aineiden ja teollisuustuotteiden kauppaa kohtuuttomien hintojen ehkäisemiseksi ja tarkoituksenmukaisen jakaantumisen aikaansaamiseksi».

Hinnansäännöstelyn tielle lähdettiin kuitenkin aluksi varovaisesti. Vain tärkeimmille elin- ja nautintotarvikkeille — viljatuotteille, ravintorasvoille, lihalle, sokerille, siirapille ja kahville sekä eräille muille tärkeille tarvikkeille, kuten polttopuille ja heinälle — määrättiin aluksi nimenomaiset enimmäishinnat; muut »yleiset tarvikkeet» taas olivat, ilman että niille olisi määrätty varsinaista hintarajaa, jota ei saanut ylittää, äsken viitatus kohtuuttomien hintojen ehkäisemisestä annetun lain, ns. kiskurilain alaisia; hinnan nostaminen, joka oli katsottava »ilmeisesti kohtuuttomaksi», voitiin toisin sanoen tämän lain perusteella rangaista. Eräille tärkeille tarvikkeille muodostui tosin tämän lain säännösten perusteella eräänlainen nousua hillitsevä normaalihintajärjestelmä¹, mutta näissä puitteissa hinnansäännöstelyjärjestelmä oli kuitenkin vielä verraten hatara; mm. kaikkien palvelusten hinnat, erilaiset tariffit jne. olivat kokonaan säännöstelyn ulkopuolella.

Säännöstely jatkui tällaisena suunnilleen vuoden ajan, mutta vuoden 1940 syksyllä sitä eräissä suhteissa tehostettiin. Lokakuun 23. päivänä 1940 annetulla valtioneuvoston päätöksellä »yleisten tarvikkeiden

¹ Vrt. TÖRNQVIST, Hintojen kehitys ja niiden säännöstely, Taloudellisia Selvityksiä 1942, s. 59.

hintojen säännöstelystä» määrättiin, että elinkeinon harjoittaja älköön myykö »yleisiä tarvikkeita sitä hintaa korkeammalla hinnalla, jolla hän on samanlaatuisia tarvikkeita myynyt tai pitänyt kaupan 15. päivänä lokakuuta 1940». Päätöksen antamisen ajankohtana vallinnut hintataso tahdottiin toisin sanoen — sikäli kuin oli kysymys »yleisistä tarvikkeista» — naulata kiinni. Jos hinnan nousu 31. päivästä elokuuta 1939 kysymyksessä olevaan lokakuun 15. päivään 1940 oli ollut suurempi kuin mikä vastasi tarvikkeiden hankinnasta, tuottamisesta tai välittämisestä sekä myynnistä johtuneiden todellisten ja kohtuullisten kustannusten kasvua, oli tarvikkeiden hintaa alennettava. Toiselta puolen saattoi kansanhuoltoministeriö asetuksen mukaan pakottavien syiden vuoksi hakemuksesta antaa luvan saada ottaa yleisistä tarvikkeista lokakuun 15. päivän 1940 hintaa korkeamman hinnan. — Niillä yleisillä tarvikkeilla, joiden hinnat näin tahdottiin saattaa tiukennetun säännöstelyn alaisiksi, tarkoitettiin kysymyksessä olevassa valtioneuvoston päätöksessä »elintarvikkeita ja rehuja, joukkokulutukseen tai -käyttöön tarkoitettuja, yleisessä kaupassa myytäviä teollisuustuotteita, kuten vaatteita, jalkineita, huonekaluja, työ- ja kotitalousvälineitä, maatalous- ja rakennustarvikkeita, koneita sekä kulku- ja ajoneuvoja; poltto- ja voiteluaineita sekä edellämainittujen tarvikkeiden raaka-aineita, puolivalmisteita ja varaosia».

Tämän periaatteellisen hinnansäännöstelyn tiukentamisen ohella pyrittiin samalla tehostamaan säännöstelyn ja sen noudattamisen valvonnan teknillistä toimeenpanoa. Kansanhuoltoministeriön valtaa lisättiin tässä suhteessa; kun tähän asti koko valtioneuvosto oli määrännyt enimmäishinnoista, säädettiin kosketellussa valtioneuvoston päätöksessä, että »kansanhuoltoministeriö saa tarvittaessa, mikäli laissa ei ole toisin säädetty, vahvistaa koko maata tai joitakin paikkakuntia varten ylimmät hinnat yleiselle tarvikkeelle, jonka hintoja valtioneuvosto ei ole vahvistettavakseen pidättänyt».

Näiden kansanhuoltoministeriön lisättyjen hinnanvalvontavaltuuksien käyttöä varten perustettiin ministeriöön samana päivänä annetulla asetuksella erityinen hintalautakunta, johon kuului viisi valtioneuvoston määräämää jäsentä. Tämän hintalautakunnan tehtäväksi tuli antaa valtioneuvostolle ja kansanhuoltoministeriölle lausuntoja tavaroiden hinnanmuodostuksen valvontaa koskevissa asioissa sekä ratkaista ne hintojen säännöstelyä koskevat asiat, »jotka valtioneuvoston antamien säännöstelymääräysten mukaan uskotaan lautakunnan ratkaistaviksi». Hintalautakunnan toiminta kohdistui käytännössä lähinnä teollisuustuotteiden ja tuontitavaroiden hintojen määräämiseen sekä asian käsit-

telyssä noudatettavien periaatteiden lausumiseen.¹ Lautakunnan, aikaansaannoksiin kuului mm. 18. päivänä kesäkuuta 1941 annettu kansanhuoltoministeriön päätös eräiden teollisuustuotteiden, kaupassa noudatettavista ylimmistä myyntipalkkioista, jolla päätöksellä vahvistettiin myyntipalkkioprosentit vähittäis- ja tukkukaupassa n. 500:lle nimeltään mainitulle teollisuustuotteelle, sekä tähän liittyvä, samana päivänä annettu kansanhuoltoministeriön päätös »eräiden teollisuustuotteiden kaupassa noudatettavista hinnoitteluperusteista».

Näin oli luotu hinnansäännöstelylle huomattavasti alkuvaiheita leveämpi pohja, jolle sotavuosien hinnansäännöstely sitten varsinaisesti rakennettiin. Säännöstelysysteemi oli kuitenkin jatkuvan kehityksen alainen. Toukokuun 6. päivänä 1941 annetulla »lailla talouselämän säännöstelemisestä poikkeuksellisissa oloissa» eli ns. taloudellisella valtalailla säädettiin mm., että valtioneuvostolla on valta väestön toimeentulon tai maan talouselämän turvaamiseksi »sopivin keinoin säännöstellä tai määrätä säännösteltäväksi kaikenlaisten tuotteiden, tarvikkeiden ja muun irtaimen omaisuuden sekä voiman tuotantoa, kulutusta, kauppaa, kuljetusta, vientiä ja tuontia sekä hintoja, niin myös vuokrasuhteita sekä vuokria, kuljetus-, käyttö-, palvelus- ja muita maksuja». Hinnansäännöstelyvaltuuksia toisin sanoen vahvasti lisättiin tämän valtalin avulla; mm. erilaisten palvelusten hinnat, vuokrat ja muut sellaiset hinnat tulivat nyt varsinaisten tavaranhintojen lisäksi säännöstelyn piiriin.

Tähän lakiin perustuen valtioneuvosto antoi 12. päivänä kesäkuuta 1941 uuden päätöksen hintojen säännöstelystä, jossa yleinen kieltö »kohtuuttomien» hintojen ottamisesta laajennettiin koskemaan tarvikkeiden hintojen lisäksi myös kuljetus-, käyttö-, palvelus- tai muita maksuja sekä uudistettiin aikaisempi määräys hintasulusta, mutta nyt siinä muodossa, että tietyn määräpäivän, joka edellisessä valtioneuvoston päätöksessä oli määrätty lokakuun 15. päiväksi 1940, hintatason säilyttämisen asemesta nyt säädettiin, että elinkeinon harjoittaja älköön »ilman asianmukaista lupaa pitääkö kaupan tai myykö tahi muuten luovuttako yleisiä tarvikkeita sitä hintaa korkeammalla hinnalla, jolla hän on samanlaatuisia tarvikkeita aikaisemmin myynyt tai pitänyt kaupan». Samana päivänä annettiin valtioneuvoston päätös kuljetusmaksujen säännöstelystä, jolla nämäkin vedettiin hinnansäännöstelyn piiriin. Säännöstely ulotettiin kesäkuussa 1941 koskemaan myös sähkövirtamaksuja. Merkittävä hinnansäännöstelyn laajennus tapahtui

¹ Vrt. TÖRNQVIST, Hintojen kehitys ja niiden säännöstely, s. 60.

taloudellisen valtalain säätämisen jälkeen — jolloin hinnansäännöstelyä yleensäkin tämän lain suomin valtuuksin tiukennettiin — siinä suhteessa, että *vuokrat* tulivat tarkasti säännöstellyiksi. Jo lähes vuotta aikaisemmin, 7. päivänä kesäkuuta 1940, oli tosin annettu laki kohtuuttomien vuokrien ehkäisemisestä, jossa oli määrätty, että jos vuokra oli sovittu »kohtuuttoman korkeaksi tai alhaiseksi, voidaan vast'edes suoritettava vuokranmaksu vuokralaisen tai vuokranantajan vaatimuksesta alentaa tai korottaa kohtuulliseksi». Laissa määrättiin niin ikään, että sallittu vuokra voidaan vahvistaa enintään 1. päivänä kesäkuuta 1939 paikkakunnalla vallinnutta vuokratasoa vastaavaksi, »kuitenkin niin, että vuokralaiselle sopimuksen mukaan kuuluvissa eduissa ja rakennuksien hoito- ja korjauskustannuksissa sekä muissa vastaavanlaisissa vuokranmaksun suuruuteen vaikuttavissa seikoissa sen jälkeen tapahtuneet muutokset on otettava huomioon». Tämä jälkimmäinen varaus teki siis mahdolliseksi vuokrien korottamisen vuoden 1939 tasoa korkeammiksi, mutta jätti korotuksen määrän epämääräiseksi. Uudessa, 10. päivänä kesäkuuta 1941 annetussa vuokransäännöstelyä koskevassa valtioneuvoston päätöksessä määrättiin uudelleen ns. perusvuokraksi 1. päivänä kesäkuuta 1939 vallinnut vuokra, mutta korotuksesta säädetään nyt täsmällisemmin, että perusvuokra saadaan korottaa »enintään sellaisella määrällä, kuin sosiaaliministeriö on kiinteistöjen ja huoneistojen korjaus- ja hoitokustannuksissa, joihin ei lueta omaisuudenluovutusveroa, todetun keskimääräisen nousun huomioonottaen päättäneet». Sosiaaliministeriön vahvistettavaksi jätettiin näin ollen korotuksen suuruus, ja sanottu ministeriö antoi samana päivänä päätöksen huoneenvuokrien korotusmääristä. Päätöksen mukaan säännöstelyn alaisten huoneistojen perusvuokria saatiin korottaa sellaisten huoneistojen osalta, joissa on keskuslämmitys, 10 %, ja muunlaisten — uunilämmitystalojen — osalta 3 %. Näin oli määrätty tarkat rajat vuokrien korottamiselle, ja tämä osa hinnansäännöstelystelmästä on sittemmin osoittautunut siksi, joka ylivoimaisesti parhaiten on kestänyt inflaatiokauden hintoja nostavaa painetta. Näistä kesäkuun 10. päivän 1941 korotusmääristä on tosin sen jälkeen sallittu lisäkorotuksia, mutta ne ovat muiden hintojen nousuun verrattuna jääneet varsin vaatimattomiksi; kun yleinen elinkustannusindeksi joulukuussa 1946 oli 468 pistettä, oli asuntoryhmän indeksi samana aikana ainoastaan 125 pistettä!

Syksyllä 1940 asetetun hintalautakunnan ei sellaisenaan katsottu pitkäkkään aikaa vastaavan tarkoitustaan, vaan tämä hinnansäännöstelyn valvontaelin lakkautettiin lokakuun 24. päivänä 1941 annetulla

asetuksella, ja sen sijaan määrättiin samana päivänä annetulla toisella asetuksella uusi elin, hintaneuvosto. Neuvoston asettamisen ja sen toimintaa varten ko. asetuksessa annettujen ohjeiden tarkoituksena oli saada aikaan yhtenäisyyttä hinnansäännöstelyyn; kaikkien tätä koskevien toimenpiteiden tuli käydä hintaneuvoston kautta. Neuvosto tuli siten toimimaan tavallaan eri ministeriöiden ja valtioneuvoston välisenä hallintoelimenä, jonka tehtävänä oli pitää huolta siitä, että hintatasoa koskevat päätökset tehtiin yhtenäisiä periaatteita noudattaen, samalla kun se yleisesti koetti jarruttaa hintatason nousua.

Sodan puhjettua syksyllä 1939 toimeenpannuista hinnansäännöstelyyn haparoivista ja hajanaisista ensi otteista oli säännöstelyjärjestelmä kehittyneet selostettuun tapaan entistä perusteellisemmaksi, laajempia aloja käsittäväksi ja tiukemmaksi. Tällainen kehityssuunta jatkui koko sotavuosien ajan; sitä mukaa kuin tavaroiden puute kiristyi, ostovoima lisääntyi ja paine hintatasoa vastaan kävi entistä tuntuvammaksi, sitä mukaa hinnansäännöstelyä pyrittiin tiivistämään. Valtioneuvoston päätöstä hintojen säännöstelystä muutettiin tähän suuntaan useita kertoja.

Hinnansäännöstelyn tiukentamisen rinnalla oli tähän asti samalla jatkuvasti kansanhuoltoministeriön valtaa lisätty säännöstelyn toimeenpanijana. Eräitä tärkeitä hintoja ja maksuja valtioneuvosto oli kuitenkin jättänyt itse päätettäväkseen; näistä on ennen kaikkea mainittava voim ja viljatuotteiden hinnat. Näihin liittyivät niin suuret sekä kansan elinmahdollisuuksia koskevat että poliittiset intressit, että niitä ei tahdottu jättää yhden ainoan ministeriön lopullisesti ratkaistaviksi. Tärkeiden vuokramaksujen säännöstely taas kuului, kuten edellä on selostettu, sosiaaliministeriölle. Työpalkkojen säännöstelyä varten oli asetettu erityinen valtioneuvoston ja lähinnä sosiaaliministeriön alaisena toimiva palkkaneuvosto. — Työpalkkakäytöksen käsittely ei kuitenkaan kuulu varsinaisesti tähän yhteyteen, jossa ennen kaikkea on tarkoitus seurata hintakehitystä toisaalta lisääntyneen niukkuuden ja ostovoiman paisumisen synnyttämän paineen, toisaalta hinnansäännöstelysystemin harjoittaman jarrutuksen alaisena.

Niitä periaatteita, joita tämä kansanhuoltoministeriön käsiin yhä suuremmassa määrässä keskittynyt, tehostuva hinnansäännöstely oli itselleen noudatettavaksi omaksunut, on hintaneuvoston pitkäaikainen sihteeri, maisteri Erik Törnqvist luonnehtinut seuraavasti:

Hintojen korotuksia sallittiin, sikäli kuin todelliset ja kohtuulliset kustannukset olivat nousseet sodan edellisiin oloihin verrattuna. Tällöin noudatettiin periaatteellisesti kautta linjan ns. hankintahintaperiaatetta, mikä merkitsi ennen kaikkea, että kustannuksia laskettaessa otettiin raaka-aineiden hintoina huomioon ne hinnat,

jotka varastoissa olevilla (eikä siis »päivän hinnan» mukaan vasta hankittavilla) tuotteilla keskimäärin oli.

Tuotannon ja liikevaihdon pientymisestä johtuvaa kustannusten nousua ei yleensä hyväksytty hinnankorotuksen aiheeksi. Tästä tehtiin merkittävä poikkeus maatalouden alalla, jossa pientynyt sato otettiin huomioon hintoja määrättäessä.

Yrittäjän voiton tarkistuksessa ei yleensä sallittu sen markkamäärän tuoteyksikköä kohden nousta normaaliaikaan verrattuna enempää, kuin mikä vastasi kahta kolmasosaa elinkustannusten samanaikaisesta noususta. Poikkeuksia voitiin tehdä, milloin liikevaihto oli huomattavasti pientynyt.

Nämä periaatteet merkitsivät, että hinnan nousuja lisääntyneen puutteen vuoksi ei hyväksytty. Sen sijaan raaka-aineen hinnan tai työpalkkojen noususta taikka korviketuotantoon siirtymisestä johtuvat kustannusten lisäykset hyväksyttiin hinnankorotuksen syyksi. Työpalkkojen nousua koetettiin hintojen vahvistusten yhteydessä kontrolloida siten, että ne otettiin kustannuksina huomioon ainoastaan siinä määrin, kuin nousu vastasi työpalkkojen säännöstelystä annettuja määräyksiä, jolloin useimmiten täytyi laskea työpalkkakustannukset kaavamaisesti siten, että normaaliajan työpalkkaerään lisättiin yhtä monta prosenttia, kuin mikä vastasi kahta kolmasosaa elinkustannusten noususta.¹

Kuten edellä esitetystä on ilmennyt, oli nimenomainen *yleinen hintasulku* yritetty vuoteen 1942 mennessä saada aikaan jo useampia kertoja. Lokakuun 23. päivänä 1940 annetussa valtioneuvoston päätöksessä yleisten tarvikkeiden hintojen säännöstelystä oli julkituotu, että »yleisiä tarvikkeita» ei saanut myydä korkeammalla hinnalla kuin millä niitä oli myyty 15. päivänä lokakuuta 1940. Pakottavissa tapauksissa kuitenkin sallittiin hinnankorotuksia tästä. Vastaavanlainen yleinen kieltö hintojen nostamisesta sisältyi 12. päivänä kesäkuuta 1941 annettuun uuteen valtioneuvoston hinnansäännöstelypäätökseen. Nämä hintasulut eivät kuitenkaan olleet pitäneet, vaan hintaindeksit olivat vuoteen 1942 asti huomattavan voimakkaasti kohonneet. Vuonna 1942 perustetun valtiovarainministeriön kansantalousosaston ja sen yhteydessä toimivien kansantaloudellisen neuvottelukunnan ja tämän neuvottelukunnan työvaliokunnan piirissä ryhdyttiin nyt vuoden 1942 aikana suunnittelemaan jälleen uutta hintasulkua, mutta tällä kertaa rajoitetummin tavoittein. Kansantaloudellisen neuvottelukunnan työvaliokunta totesi 3. päivänä syyskuuta 1942 laatimassaan hinnan- ja palkkansäännöstelyn tehostamisohjelmassaan, että »aikaisemmista epäonnistumisista aiheutunut epäluulo tähänastista hintasulkupolitiikkaa kohtaan on niin suuri, että meillä ei ole varaa uuteen epäonnistumiseen».² Tämän vuoksi pää-

¹ TÖRNQVIST, Hintojen kehitys ja niiden säännöstely, s. 62.

² Kansantaloudellisen neuvottelukunnan työvaliokunnan ehdotus yleiseksi hinta- ja palkkansäännöstelyn tehostamisohjelmaksi, 3. päivältä syyskuuta 1942, s. 2. (Painamaton)

dyttiin sellaiseen ajatukseen, että otettaisiin tavoitteeksi varovaisemmin vain tietyn *määräajan* kestävä säännöstelykausi, mutta tämän aikana hinnankorotuksia ei sitten olisi sallittava muuta kuin äärimmäisen pakottavissa tapauksissa. Ajatuksen tällaisesta määräaikaisesta säännöstelykaudesta oli esittänyt ennen viitattua työvaliokunnan ehdotusta pankinjohtaja K. J. Kalliala valtiovarainministeriötä varten laatimassaan muistiossa »Näkökohtia hintasäännöstelyn tehostamisesta», 7. päivältä elokuuta 1942. Hänen mukaansa tällaiseksi säännöstelykaudeksi sopisi luontevasti *maatalouden satokausi*. Maatalouden tuotteet ovat eräänlaisia perustarvikkeita, ja sen vuoksi olisi ensimmäiseksi maataloustuotteiden hinnat vakaannutettava ilmoittamalla — mahdollisesti heti tehtävien hinnankorotusten jälkeen — että muita muutoksia maataloustuotteiden hinnoissa ei tule tapahtumaan ennen elokuun 1. päivää 1943.¹ Muissa hinnoissa olisi niin ikään samana aikana pyrittävä mahdollisimman täydelliseen hintasulkuun.

Valtioneuvosto hyväksyi sittemmin tämän kannan ja antoi 17. päivänä lokakuuta 1942 tätä tarkoittavat ohjeet, jotka kansantaloudellisessa neuvottelukunnassa ja sen työvaliokunnassa oli alustavasti valmistettu. Ohjeet sisälsivät seuraavat kohdat:

1) Maataloustuotteiden hinnat on pidettävä perushintoina muuttumattomina voimassa koko alkaneen satokauden ajan.

2) Kotimaisten teollisuustuotteiden hintojen korottamista ei yleensä ole sallittava, paitsi milloin välttämättömän ulkomaisen raaka- tai tarveaineen hinnannousu voidaan todeta.

Milloin muiden kustannusten nousun johdosta on maalle välttämättömän tuotannon turvaamiseksi sallittava hinnankorotus, älköön korotukseen sisällytettävä suhteellisesti suurempaa korvausta kustannusten noususta kuin mitä annettujen määräysten mukaan työpalkkoja saadaan korottaa suhteessa elinkustannusten nousuun. Milloin tuotteelle aikaisemmin vahvistettu hinta osoittautuu korkeammaksi kuin edellisen mukaan voidaan pitää kohtuullisena, on hintaa alennettava.

3) Puuraaka-aineen hintoja ei ole korotettava sitä tasoa korkeammaksi, josta 21. päivänä syyskuuta 1942 on sovittu metsäteollisuuden ja metsänomistajain edusta jain kesken.

4) Ulkomailta ei ole sallittava tuoda tarvikkeita hintoihin, jotka ovat vastaavien kotimaisten tuotteiden hintoja korkeammat, ellei sellaisen tarvikkeen tuonti ole maalle välttämätön. Ulkomailta tuotavien välttämättömien elintarvikkeiden hinnat on tarvittaessa valtion varoilla pidettävä vastaavien kotimaisten tuotteiden hintojen tasolla.

¹ K. J. KALLIALA, Näkökohtia hintasäännöstelyn tehostamisesta, Helsinki, 7. päivänä elokuuta 1942, Liite Kansantaloudellisen neuvottelukunnan työvaliokunnan ehdotukseen yleiseksi hinta- ja palkkasäännöstelyn tehostamisohjelmaksi, 3. päivältä syyskuuta 1942. (Painamaton)

5) Kaupan myyntipalkkioiden ei ole ilman pakottavia syitä sallittava ylittää sitä tasoa, joka saadaan, kun ennen elokuun 31. päivää 1939 vallinneet markkamääräiset myyntipalkkiot korotetaan elinkustannusindeksin nousun kahta kolmasosaa osoittavalla prosenttimäärällä.

6) Maksujen ja palkkioiden luontoisten korvausten säännöstelyssä on noudatettava samoja perusteita ja menettelytapoja kuin hintojen säännöstelyssä.

7) Milloin tuotannon ja jakelun kustannusten rajoittamiseksi keskittäminen tai muut rationalisointitoimenpiteet osoittautuvat välttämättömiksi, on niihin tarvittavassa laajuudessa ryhdyttävä.

Valtioneuvoston tarkoituksena on pidättäytyä liikevaihtoveron ja muiden valtiolle menevien hintatasoon vaikuttavien maksujen korottamisesta.¹

Ajatus kovennetun hintasulun ylläpitämisestä koko seuraavan satokauden ajan onnistui käytännössä huomattavan hyvin, jos hintaindeksien kehitystä pidetään hintasulun tiiviyden osoittajana. Elinkustannusindeksi nousi näet lokakuun lopusta 1942 elokuun loppuun 1943, jota ajankohtaa tavallaan voidaan pitää satokauden rajana, vaikka selostetuissa hintaohjeissa ei mitään tällaista täsmällistä satokauden rajaa nauhattukaan kiinni, 179 pisteestä 190 pisteeseen eli »vain» 11 pistettä, ja tukkuhintaindeksi samana aikana 22 pistettä eli 260 pisteestä 282:een.

Tämä antaa kuitenkin asiain todellisesta tilasta huomattavasti liian valoisian kuvan. Ajatusta maataloustuotteiden hintojen pysyttämisestä muuttumattomina koko sen satokauden ajan, jota silmällä pitäen hintaohjeet oli lähinnä annettu, ei pystytty käytännössä toteuttamaan muuta kuin heinäkuun 1943 loppuun asti; elokuun alusta maataloustuotteiden hintoja sen sijaan jouduttiin huomattavasti nostamaan. Se, että elinkustannusindeksin nousu tästä huolimatta pysyi niinkin vakavana kuin yllä esitetyt luvut sen osoittivat pysyvän, johtui siitä, että kuluttajien hinnat maataloustuotteista pysytettiin muuttumattomina, mutta valtio otti sen sijaan omista varoistaan maksaakseen maataloustuottajille hinnantukipalkkioita. Hintataso ei pysynyt muutenkaan niin tiukasti tietyissä rajoissa kuin oli ajateltu. Sitä puuraaka-aineiden hintoja ei pystytty tiukasti valvomaan, vaan niiden hintataso nousi hiljalleen säännöstelykauden kuluessa. Niin ikään ei kotimaisten teollisuustuotteiden hintojen nousua voitu tarkalleen rajoittaa vain niihin tapauksiin, joissa ulkomaisen raaka- tai tarveaineen hinta oli kohonnut, vaan jouduttiin joskus vastoin hintaohjeita korottamaan hintoja silloinkin, kun kotimainen raaka- tai tarveaine oli kallistunut.

Hintaohjeiden tarkistaminen kävi tällaisissa oloissa välttämättömäksi. Työn suoritus oli jälleen valtiovarainministeriön kansantalous-

¹ Kysymyksessä olevat valtioneuvoston hintaohjeet ovat painettuina lokakuun 18. päivän 1942 helsinkiläisissä aamulehdissä. Lainaus on Suomen Sosialidemokratista.

osaston yhteydessä toimivien asiantuntijaelinten, lähinnä kansantaloudellisen neuvottelukunnan työvaliokunnan, asiana. Työvaliokunta sai ehdotuksensa asiasta valmiiksi 1. päivänä lokakuuta 1943¹. Työvaliokunta ei tällä kertaa tahtonut naulata kiinni satokauden mittaista säännöstelykautta, koska saatu kokemus oli osoittanut, että tällainen ennakkolta määrätty kausi ei useastakaan syystä ole suotava; koko säännöstelykausi eletään tällöin ikäänkuin hinnankorotuksen odotuksessa, ja paine kehittyy loppuvuodesta niin suureksi, että joudutaan rikkomaan ohjeita. Työvaliokunnan käsityksen mukaan kokemus näytti myös osoittaneen, että säännöstelykauden vaihetta on vaikea sivuuttaa ilman hinnankorotusta siinäkin tapauksessa, että perusteltua aihetta korotukseen ei ole olemassa; esimerkin tästä tarjosi työvaliokunnan mielestä mm. toimeenpantu kantohintojen korotus. Mutta toisaalta aikaisempi kokemus oli osoittanut myös, että ehdoton, määräämättömäksi ajaksi vahvistettu hintasulku ei sekään ole mahdollisuuksien rajoissa. Tästä syystä työvaliokunta ehdotti eräänlaista välimuotoa, sellaista, että säännöstelykauden pituutta ei vahvistettaisi ennakkolta, vaan ainoastaan sovittaisiin niistä edellytyksistä, jotka tekisivät hinnantarkistuksen mahdolliseksi vahvistettujen hintaohjeiden puitteissa.

Yleiseksi perusedellytykseksi tuli tällöin palkkatason muuttuminen. Silloin voimassa olleen, valtioneuvoston 2. päivänä lokakuuta 1942 antaman työpalkkojen säännöstelyä koskeneen päätöksen mukaan yleinen työpalkkojen tarkistus oli toimitettava »kultakin täydeltä indeksiluvun 160 ylittävältä 10 pisteen pistejaksolta indeksin noustua ainakin lukuun, joka on kaksi pistettä sanotun pistejakson ylärajaa alempi». Kun suunniteltu uusi hintasulku ei sekään tulisi olemaan täysin ehdoton, vaan korotuksia sallittaisiin eräissä tapauksissa, saattoi elinkustannusindeksi täysin »laillisesti» nousta ja aiheuttaa siten automaattisesti yleisen palkkojen tarkistuksen. Tällä olisi kuitenkin kustannustasoa kohottava ja sikäli uuteen hintojen nousuun kannustava vaikutus. Kun työvaliokunta antoi lausuntonsa 1. päivänä lokakuuta 1943, oli elinkustannusindeksi silloin 195 pisteessä, ja tuleva yleinen palkkojen tarkistus oli näin ollen toimitettava indeksin noustua 198 pisteeseen. Toimikunta katsoi, että indeksiraja saavutettaneen suunnilleen vuoden vaihteessa 1943/1944, ja ehdotti nyt, että tästä ensimmäisestä tiedossa olevasta palkkojen korotuksesta ei työnantajille annettaisi mitään kompensatiota, mutta sen

¹ Hintasäännöstelyn tehostaminen, Kansantaloudellisen neuvottelukunnan työvaliokunnan ehdotus neuvottelukunnan kokoukselle 20.—21. päivänä lokakuuta 1943, Helsingissä, 1. päivänä lokakuuta 1943. (Painamaton)

sijaan päätettäisiin, että suunnitellut uudet hintaohjeet olisivat voimassa vain siihen saakka, kunnes palkat nousisivat 5 prosentilla vuoden 1943 syyskuun tasosta. Tämä 5 % oli valittu siten, että odotettavissa oleva, indeksipisterajan 198 ylittämisestä johtuva yleinen — 4 %:n — palkkojen korotus olisi sitä pienempi, mutta seuraava, siis pisterajan 208 ylittämisestä johtuva, jo (yhdessä edellisen kanssa) sitä suurempi. Hintaohjeet tulisivat siis käytännössä olemaan voimassa — edellytettynä että palkansäännöstely pysytettäisiin sovituisissa puitteissa — siihen asti, kunnes indeksipisteraja 208 saavutettaisiin. Tämä raja tuli niin ollen olemaan merkkipaalu, jonka saavuttamista piti mahdollisimman kauan välttää, jos mielittiin hintatason vakavuudesta pitää kiinni.

Sen jälkeen kun työvaliokunnan ehdotus oli ollut kansantaloudellisen neuvottelukunnan käsiteltävänä, valtioneuvosto omaksui siinä esitetyt periaatteet ja antoi niiden mukaiset uudet hintaohjeet marraskuun 8. päivänä 1943. Ohjeet kuuluivat tällä kertaa seuraavasti:

1) Maataloustuotteiden vähittäismyyntihintoja ei näiden ohjeiden voimassa ollessa saa korottaa. Tuottajan eri maataloustuotteistaan saamia hintoja ei myöskään saa nostaa.

2) Raakapuun perushintoja ja niistä johdettuja kantohintoja ei ole sallittava korottaa siitä tasosta, josta metsäkauppaneuvottelukunnassa on sovittu heinäkuussa 1943. Edellimmäin sopimuksen ulkopuolella olevan raakapuun hintaa sekä halkojen hintaa ei myöskään saa nostaa niiden hinnoista voimassa olevien määräysten — tai määräysten puutteessa nykyisten hintojen — edellyttämästä tasosta.

3) Kotimaisten teollisuustuotteiden hintojen korottamista ei ole sallittava eikä uusille tuotteille ole vahvistettava hintoja, jotka tuotteen laadun ja tuotantokustannukset huomioonottaen ovat vallitsevaa hintatasoa korkeammat.

Teollisuustuotteiden laatua ja tarkoituksenmukaisuutta on erikoisesti uudenlaatuisiin tuotteisiin ja korvikkeisiin nähden tehokkaasti valvottava.

4) Ulkomailta ei ole sallittava tuoda tarvikkeita hintoihin, jotka ovat vastaavia kotimaisten tuotteiden hintoja korkeammat, ellei sellaisen tarvikkeen tuonti ole maalle välttämätön. Ulkomailta tuotavien elintarvikkeiden hinnat on tarpeen vaatiessa valtion varoilla pidettävä vastaavien kotimaisten tuotteiden hintojen tasolla. Lisäksi on tuontihintojen muutoksia koskevissa kysymyksissä otettava huomioon, mitä ulkomaankauppahintojen valvonnasta erikseen määrätään.

5) Vientitavarain hinnat on samoin säännösteltävä niitä määräyksiä ja ohjeita noudattaen, joita ulkomaankauppahintain valvonnasta erikseen annetaan.

6) Kaupan myyntipalkkioiden korottamista ei ole sallittava, ellei siihen ole erittäin pakottavia syitä kansan toimeentulolle elintärkeän jakelun turvaamiseksi.

7) Maksujen ja palkkioiden luontoisten korvausten sekä vuokrien säännöstelyssä on noudatettava samoja perusteita ja menettelytapoja kuin hintojen säännöstelyssä.

Näitä ohjeita on noudatettava siinäkin tapauksessa, että palkat nousevat syyskuun 1943 tasosta, ellei palkkasääntelypäättöksen mukainen palkkojen nousu ole enempää kuin 5 % mainitusta tasosta.

Yhtä ohjeista poikkeamiseen on kussakin yksityistapauksessa saatava valtio-

neuvoston lupa. Vain silloin, kun hintaneuvosto on yksimielinen siitä, että jotakin näistä ohjeista poikkeavaa hinnankorotusta ei maan huoltotilannetta vaikeasti vaarantamatta voida evätä, viranomainen voi sellaiseen korotukseen suostua.

Valtioneuvoston tarkoituksena on pidättäytyä liikevaihtoveron ja muiden valtiolle menevien, hintatasoon vaikuttavien maksujen korottamisesta.

Samalla ilmoitetaan valtioneuvoston periaatteessa päättäneen, että vuotien hintoja tullaan lähitulevaisuudessa korottamaan.¹

Sodan alkaessa osoitetun, aloittelevalle toiminnalle ominaisen etsinnän ja hapuilun jälkeen hinnansäännöstely oli tällä tavalla tullut yhä yksityiskohtaisemmaksi ja täsmällisemmäksi, ja nimenomaan nämä kaksi viimeksi selostettua hintaohjetta, eritoten jälkimmäinen, jolla hinnat ja palkat sidottiin toisiinsa eräänlaisiksi siamilaisiksi kaksosiksi, merkitsivät huomattavan tiivistä hinnansäännöstelysysteemiä. Tämä näkyi myös hintatasossa. Olkoonpa, että elinkustannusindeksi oli tukipalkkioilla ja muutenkin melkoisesti »manipuloitu», oma merkityksensä oli kuitenkin sillä tämän indeksin vakavana säilymisellä, mikä vuosiksi 1943 ja 1944 saavutettiin. Tukkuhintaindeksin nousu oli, kuten alempana osoitetaan, hieman voimakkaampaa, mutta kuitenkin paljon hitaampaa kuin aikaisempina sotavuosina. Elinkustannusindeksi nousi syyskuusta 1943 syyskuuhun 1944 vain 7 pistettä eli 3.6 %. Joulukuusta joulukuuhun 1943—1944 nousu oli vielä vähäisempi, nim. 6 pistettä eli 3 %. Tukkuhintaindeksi puolestaan kohosi syyskuusta syyskuuhun 25 pistettä eli 8.8 %, ja joulukuusta joulukuuhun 23 pistettä eli 7.9 %. Verrattuna aikaisempien sotavuosien tilanteeseen hintakehityksessä oli näin päästy verratén tyydyttävään asiantilaan. »Hintasäännöstelyn tehostamisohjeiden perusteella . . . voitiin hintapolitiikkaa hoitaa erittäin kiinteästi, ja hinnankorotuksiin suostuttiin yleensä vain raaka-aineiden hintojen noustessa».²

Mutta sitten tapahtui suuri käänne. Syyskuussa 1944 solmitun välirauhan luoma kokonaan uusi tilanne huononsi hintatason stabilisoimisen asiallisiakin edellytyksiä. Ylempänä jo kosketeltu puolustuslaitoksen suurten tilausten mahdollistaman sarjavalmistuksen vaihtuminen tavanmukaiseen siviilituotantoon oli eräs kustannuksia lisäävä tekijä. Eräänä toisena oli se, että sodan aikana oli eräiden vientitavaroiden, kuten paperin ja selluloosan, kotimaiset hinnat voitu pitää korkeampien vientihintojen avulla alhaisina, osittain tuotantokustannusten alapuolellakin. Kun vienti nyt — kauppateiden toistaiseksi muualle kuin

¹ Helsingin Sanomat 10. 11. 1943.

² TÖRNQVIST, Hinta- ja palkkakehitys, Taloudellisia Selvityksiä 1944, s. 51.

Ruotsiin tyystin katkettua — lakkasi, oli näiden tarvikkeiden kotimaan hintoja korotettava 20—45 %.¹ Vastaavasti tapahtui tuontitavaroiden hinnoissa kohoamisia sen tähden, että Saksasta tuodut tavarat olivat olleet halvempia kuin ne ruotsalaiset, joiden käyttöön nyt oli siirryttävä. (Osittain kuitenkin tapahtui päinvastaistakin, Ruotsin hinnat olivat toisin sanoen eräissä tapauksissa halvempiäkin kuin aikaisemmat saksalaiset.)

Nämä tekijät vaikuttivat sen, että tiettyjä hinnankorotuksia olisi joka tapauksessa ollut pakko myöntää, mutta ne olisivat sittenkin olleet suhteellisen vaatimattomia, ja hintakehitys olisi niistä huolimatta voitu säilyttää, joskaan ei ehkä yhtä stabiilina kuin vuonna 1944, niin kuitenkin huomattavan vakavana.

Mutta näiden lisäksi tuli monin verroin kohtalokkaampi tekijä, ne palkankorotukset, joita edellä on kosketeltu. Palkat ovat tärkein kustannustekijä; teollisuustuotteissa 50—60 %, maataloudessa vielä enemmän.² Kun palkkataso vuoden 1945 palkkapolitiikan seurauksena nousi yli 100 % vuoden 1944 keskitasosta³, järkytti tällainen asiantila koko kustannussuhteet aivan perin juurin ja vei ennen pitkää suuriin hinnankorotuksiin.

Samaan suuntaan vaikuttivat ne suuret valuuttakurssien korotukset, joita vuoden 1945 aikana jouduttiin kolmeen eri otteeseen toimeenpanemaan — nekin ennen kaikkea palkkavyöryn takia sikäli, että vientiteollisuuden kustannustaso oli palkkojen noustessa muuttunut niin radikaalisesti, ettei aikaisempien kurssien säilyttämistä voitu ajatellakaan.

Ensimmäinen valuuttakurssien korotus toimeenpantiin 31. päivänä toukokuuta 1945, jolloin esim. dollarin kurssi kohosi 49:35 markasta 86:30 markkaan ja Ruotsin kruunun kurssi 11:71 markasta 20:50 markkaan, toinen 27. päivänä heinäkuuta dollarin kurssin noustessa tällöin 120:80 markkaan ja kruunun 28:70 markkaan, ja viimein kolmas 16. päivänä lokakuuta, jolloin dollarin kurssi nostettiin 136:— markkaan ja kruunun 32:30 markkaan. Kaikkien näiden korotusten seurauksena dollarin kurssi oli noussut yhteensä 175.6 %, kruunun 175.8 %. Selvää oli, että tuontihintojen täytyi valuuttakurssien näin vahvan kohoamisen vuoksi suuresti nousta. Tämä korotti taas tuonti-

¹ WARIS, m.t., s. 51.

² Vrt. TÖRNQVIST, Palkka- ja hintakehitys vuonna 1945, Taloudellisia Selvityksiä 1945: II, s. 33.

³ Vrt. TÖRNQVIST, Palkka- ja hintakehitys vuonna 1945, s. 33.

tavaroita raaka-aineena käytävien teollisuuksien kustannuksia, ja sitä tietä kurssien muutosten hintoja korottava vaikutus levisi yhä laajemmalle. Palkankorotusten sekä pääasiallisesti niistä aiheutuneiden valuuttakurssien korotusten ja vastaavien hinnannousujen välillä oli kuitenkin tietty »viivästys». Näihin tekijöihin perustunut, esim. tietyn raaka-aineen, hinnankorotus alkaa tuntua lopullisten tuotteiden hinnoissa ja elinkustannusindeksissä vasta sitten, kun raaka-aineen valmistaja on ehtinyt saada hinnankorotuksen ja voinut myydä kalliimman tavaran jalostajalle. Tämä seikka on yleensäkin hinnansäännöstelyn vaiheita seurattaessa otettava huomioon. Siten esim. puunjalostusteollisuudessa kuluu vähintään vuosi, ennenkuin metsänhakuupalkkojen korotus on täysin vaikuttanut esim. paperin hintaan.¹

Huolimatta siitä, että hintataso kohosi miltei yhtä voimakkaasti kuin palkkatasokin, joskin joitakin kuukausia jäljempänä kulkien, ei silti voi sanoa, että hintarintamalla olisi tapahtunut samanlaista irtiryöstäytymistä, samanlaista otteen heltämistä kuin palkkaoloissa. Palkkakehityksessä valtiovallalla olisi taloudellisen valtalan ja aikaisempien palkansäännöstelypäätösten perusteella ollut muodollinen oikeus estää kaikki tiettyä elinkustannusten nousua vastaamattomat palkkaliikehtimiset, mutta tähän joko ei silloisissa oloissa uskallettu tai ei vakavassa mielessä tahdottukaan puuttua. Hinnansäännöstelystä sen sijaan on voitu todeta, että säännöstelysystemi »on ollut siksi hyvin järjestetty ja täydellinen, että hintojen kehitystä yleensä on voitu tarkkailla. Hintoja on saanut nostaa vasta sen jälkeen, kun kustannukset ovat nousseet».² Hinnankorotukset tapahtuvat toisin sanoen hinnansäännöstelyviranomaisten sallimina ja sikäli »laillisesti», että lähinnä palkankorotuksista ja valuuttakurssien muutoksista aiheutunut kustannusten nousu oikeutti voimassaolevien hinnansäännöstelymääräysten mukaan tällaisiin korotuksiin.

Itse hinnansäännöstelyjärjestelmässä ei näin ollen vuoden 1945 suuren »palkkavallankumouksen» jälkeen tarvinnut tapahtua varsinaisia perustavaa laatua olevia muutoksia; »yleiset hintasäännöstelyohjeet havaittiin sinänsä kelpaaviksi».³ Hinnansäännöstelyni *organisaatiota*, sen johtoa sekä tarkastus- ja valvontakoneistoa, pyrittiin kuitenkin kehittämään. Palkkaneuvosto ja hintaneuvosto olivat vuoteen 1945 saakka

¹ Vrt. TÖRNQVIST, Palkka- ja hintakehitys vuonna 1945, s. 33.

² TÖRNQVIST, Palkka- ja hintapolitiikka, Taloudellisia Selvityksiä 1946, Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, sarja A: 6, Helsinki 1946, s. 28.

³ WARIS, m.t., s. 57.

toimineet erillään, jopa osittain — tahattomasti — vaikeuttaneetkin toistensa toimintaa¹. Kumpikin sitä paitsi menetti entisessä kokoonpanossaan ja muodossaan vuoden 1945 palkkavallankumouksen aikana asemansa ja merkityksensä sikäli, että ne kadottivat palkkatyöläisten luottamuksen. Ne oli siis joka tapauksessa uudistettava, ja tällöin hinnan- ja palkansäännöstelykysymysten — jotka olivatkin läheisessä luonnollisessa yhteydessä toisiinsa — käsittely päätettiin keskittää yhteen ja samaan elimeen, hinta- ja palkkaneuvostoon, jonka perustamista koskeva valtioneuvoston päätös annettiin 14. päivänä toukokuuta 1945. Tämän uudistetun elimen kokoonpanossa on palkkatyöväestön tai sitä lähellä olevien piirien edustusta lisätty aikaisempaan verrattuna. Tällä on pyritty saamaan kysymyksessä olevan intressiryhmän, jonka poliittinen vaikutusvalta on välirauhan jälkeisissä uusissa oloissa aikaisempaan verrattuna lisääntynyt, luottamus hinta- ja palkkaneuvoston taakse.

Sen jälkeen kun palkkataso oli vuonna 1945 jonkin verran vakaantunut 19. päivänä kesäkuuta annetun, edellä s. 239 selostetun valtioneuvoston päätöksen antamisen jälkeen, ja kun tätä edeltänyt palkkojen ja siten kustannusten nousu oli hintain ja kustannusten välillä syntyneen epäsuhteen poistamiseksi sallitulla tavalla hinnoissa huomioon otettu, hintataso kiinteni selvästi vuoden 1946 aikana, mutta oli silti kuitenkin, kuten seuraavassa selostetuista hintaindekseistä ilmenee, jatkuvassa, verraten tuntuvassa nousussa, osaksi siksi, että palkat ja siten kustannukset eivät ole suinkaan vuoden 1946 puolellakaan olleet kokonaan stabilisoituneita, osaksi taas sen tähden, että — kuten jo on viitattu — aikaisempien palkankorotusten kustannuksia korottava vaikutus tulee hinnoissa vasta vähitellen näkyviin.

Seuraavassa luodaan erilaisten indeksisarjojen avulla katsaus hintakehitykseen inflaatioperiodin alusta vuoden 1946 loppuun saakka. Se hintojen alituinen nousu, joka indeksisarjoissa kuvastuu, on saanut pääosaltaan virallisen siunauksen hinnansäännöstelyä hoitaneilta viranomaisilta, jotka ovat hintatason nousuun johtaneita hintapäätöksiään perustelleet lähinnä kustannusten nousulla. *Yleisen* hintatason kohoamisen suurena perusedellytyksenä on silti ollut se kokonaiskysynnän ja kokonaistarjonnan välisen tasapainon järkkyminen, jota aikaisemmin on selostettu.

¹ Vrt. WARIS, m.t., s. 54.

3. Eräiden hintaindeksien kehitys vuosina 1939—1946.

a. Elinkustannusindeksi.

Oheinen asetelma osoittaa elinkustannusindeksin eri alaryhmien sekä kokonaisindeksin kehitystä kunkin neljännesvuoden lopussa alkaen vuoden 1939 kolmannesta neljänneksestä, jolloin toinen maailmansota puhkesi, ja jatkuen vuoden 1946 loppuun. Indeksien basisvuotena on aika elokuusta 1938 heinäkuuhun 1939. Indeksien ja sen alaryhmien kehitystä on havainnollistettu kuviolla n:o 1.

Asetelmasta ja erityisesti sitä havainnollistavasta kuviosta ilmenee, että elinkustannusten kehityksessä tarkasteltavana olevan inflaatioperiodin aikana voidaan erottaa kolme, tai oikeastaan neljä, toisistaan melko selvästi eroavaa ajanjaksoa. Ensimmäinen ulottuu sodan alusta vuoden 1942 loppuun, ja tälle kaudelle on ominaista elinkustannusten suhteellisen voimakas nousu; kokonaisindeksi on vuoden 1942 päättyessä 81 % basisvuoden tasoa korkeammalla. Ryhmäindekseistä ovat eniten nousseet vaatetus sekä lämpö ja valo, ja vähiten taas, kuten koko tarkasteltavana olevan ajanjakson kaikissa vaiheissa, asuntoindeksi. Myös verot ovat tällöin vielä suhteellisen alhaisia.

Tähän verraten voimakkaaseen nousuun ovat vaikuttaneet, paitsi kaiken aikaa pohjalla tuntuva alati lisääntyvän ostovoiman paine ja samanaikaisesti kasvanut tavaroiden puute, ne edellä kosketellut erikoisolosuhteet, jotka sodan puhjettua vaikuttivat kustannuksia lisäävästi¹, sekä hinnansäännöstelyn tänä aikana, erityisesti tarkasteltavan kauden alkupuolella, vielä osoittama hapuilu ja epävarmuus.

Toisen kauden muodostavat vuodet 1943—1944 (oikeastaan tämän kauden voisi lukea alkavaksi jo vuoden 1942 viimeiseltä neljännekseltä, jonka aikana elinkustannusindeksi nousi ainoastaan 2 pistettä). Tälle vaiheelle on ominaista elinkustannusten nousun hyvin huomattava hidastuminen. Indeksillä nousee tänä kaksivuotiskautena ainoastaan 22 pistettä eli 12.2 %. *Edellisenä* kaksivuotiskautena, vuosina 1941—1942, elinkustannusindeksin nousu oli ollut 50 pistettä, eli 38.2 %. Tasaantumisen oli siis mitä ilmeisin.

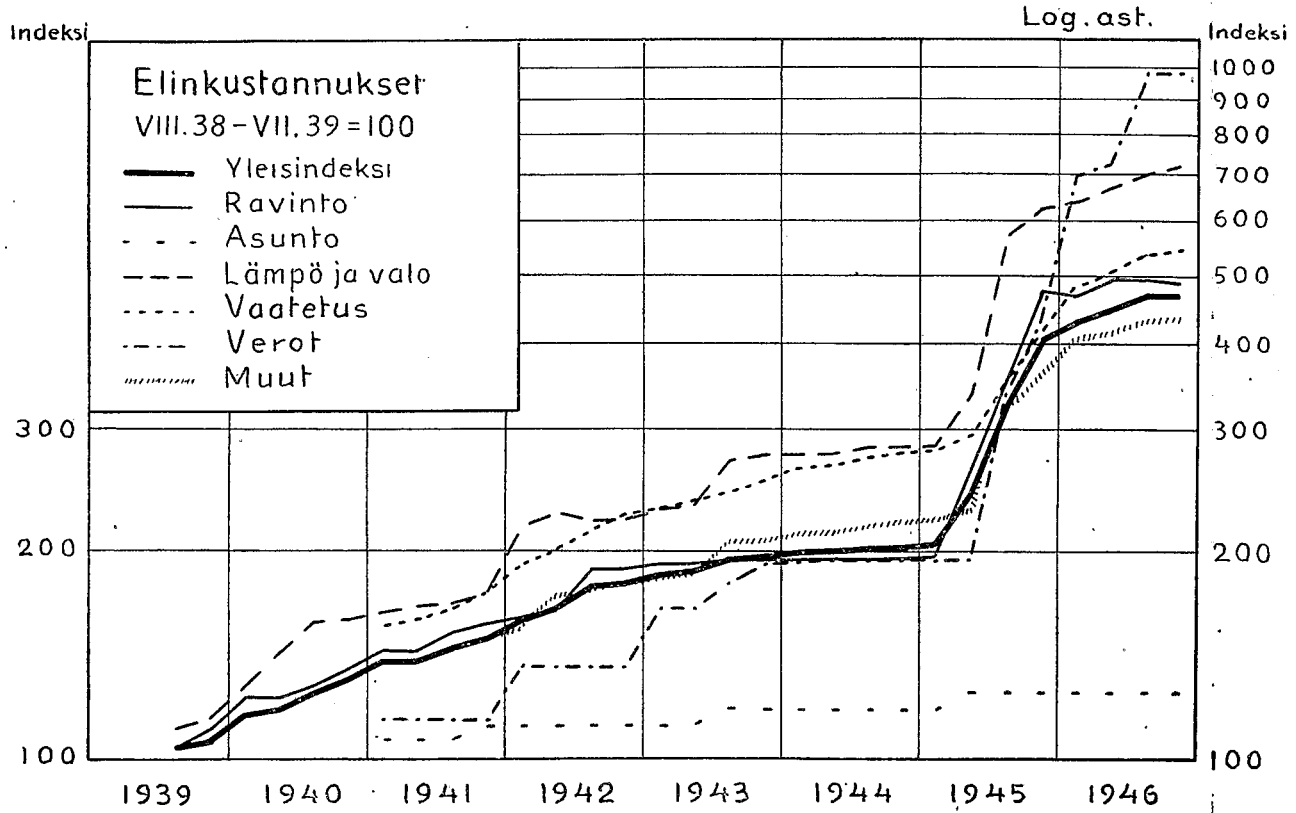
Syyt tähän olivat osaksi vuodesta 1942 sovelletussa, aikaisempaa ankarammassa veropolitiikassa, joka hillitsi ostovoiman paisumispro-

¹ Korostettakoon kuitenkin jälleen tässäkin, että tietyn yksityisen tavaran kustannusten ja sitä tietä hinnan nousu voi vaikuttaa *kokonaihintatasoa* kohottavasti vain edellytettynä, että kokonaiskysynnän ja kokonaistarjonnan välinen tasapainosuhte on samanaikaisesti järkkynyt.

Suomen elinkustannusindeksi vuosina 1939—1946.
VIII. 1938 — VII. 1939 = 100.

Vuosi ja kuukausi	Ravinto	Asunto	Lämpö ja valo	Vaatetus	Verot	Muut	Kokonaisindeksi
1939							
IX	104	.	111	.	.	.	103
XII	111	.	115	.	.	.	107
1940							
III	123	.	128	.	.	.	116
VI	123	.	143	.	.	.	118
IX	128	.	158	.	.	.	124
XII	136	.	160	.	.	.	131
1941							
III	144	107	164	157	114	138	139
VI	144	107	167	160	114	138	139
IX	153	107	169	167	114	147	146
XII	157	112	175	175	114	149	150
1942							
III	161	112	218	192	137	155	159
VI	164	112	228	202	137	173	165
IX	189	112	222	215	137	177	179
XII	188	112	223	227	137	182	181
1943							
III	192	112	230	232	166	184	185
VI	193	112	234	238	166	186	187
IX	195	118	271	244	181	207	195
XII	196	118	278	254	192	207	197
1944							
III	195	118	278	265	194	212	199
VI	196	118	278	268	194	213	200
IX	195	118	283	273	197	218	202
XII	196	118	284	279	197	221	203
1945							
III	198	118	286	281	195	222	205
VI	263	125	338	296	195	230	253
IX	354	125	572	353	340	321	325
XII	474	125	627	416	432	360	404
1946							
III	471	125	638	484	701	407	431
VI	496	125	671	507	730	413	450
IX	495	125	702	533	984	431	469
XII	488	125	721	544	984	432	468

Kuvio 1. Elinkustannusindeksi vuosina 1939—1946.

sessia, osaksi taas — ja epäilemättä pääosaksi silloin kun nimenomaan elinkustannusindeksistä on kysymys — siinä-tiukennetussa hinnan- (ja itse asiassa myös palkan-) säännöstelyssä, jota edellä selostettujen, syksyllä 1942 ja 1943 annettujen entistä selvempien ja yksityiskohtaisempien hinnansäännöstelyohjeiden mukainen menettely merkitsi. Melkoinen osansa nimenomaan elinkustannusindeksin nousun hidastamiseen oli myös noudatetulla tukipalkkiopolitiikalla. Tältä osalta indeksin vakavoituminen oli tietysti melko keinotekoista.

Yksityisistä elinkustannusindeksin ryhmistä olivat tämänkin kauden päättyessä korkeimmalla valon ja lämmön sekä vaatetusryhmän indeksit. Verojen ryhmäindeksi oli huomattavasti kohonnut, 137 pisteestä 197:ään. Asuntoindeksi oli jälleen, tiukan vuokransäännöstelyn ansiosta, alhaisin, nousun ollessa basisvuodesta ainoastaan 18 pistettä.

Kolmannen kauden, jolle on ominaista indeksien nousun tavaton kiihtyminen, muodostaa vuosi 1945, palkka- ja hintakehityksemme todellinen musta vuosi. Indeksit olivat vuoden 1944 päättyessä 203 pistettä, mutta vuotta myöhemmin jo 404 pistettä — siis miltei tasan 100 % korkeampi. Yksityisistä ryhmäindekseistä oli erityisesti noussut lämpö- ja valoryhmän indeksi, 284 pisteestä 671:een. Ravintoindeksi oli voittanut nousussa vaatetusindeksin; niin ikään oli verojen nousu viimeksi mainitun ryhmän nousua voimakkaampi. Asuntoindeksi sen sijaan eroaa entistä jyrkemmin muista; koko säännöstelyperiodin aikana vuokrat olivat nousseet ainoastaan 25 %!

»Mustan vuoden» hintakehityksen perussyynä on tietenkin palkkataso-irtiryöstäytymisessä ja siihen liittyvässä kustannusten nousussa ja ostovoiman paisumisessa. Tämän rinnalla on huomattavasti vaikuttanut myös valuuttakurssien nousu sekä välittömästi tuontitavaroiden hintoja että kustannuksia kohottavana tekijänä. Kuten edellisessä jo on huomautettu, myös valuuttakurssien nousuun oli kuitenkin siihenkin pääsyyinä palkkasulun murtuminen. — Tämän palkkatekijän ohella hintatason nousuun vaikuttivat tietysti jossakin määrin myös ne tuotannon edellytysten vaikeutumiset, jotka välirauhan luomaan uuteen tilanteeseen liittyivät ja joita edellä on kosketeltu. Niiden merkitys jäi kuitenkin aivan varjoon edellisen, päätekijän, rinnalla. Hintatason kohoaminen vuonna 1945 on kerta kaikkiaan ylivoimaiselta pääosaltaan selitettävissä joitakin kuukausia edellä kulkeneesta palkkavyörystä. (Kuten huomataan, elinkustannusindeksi oli vielä vuoden 1945 ensimmäisen neljänneksen ajan jokseenkin muuttumaton, vaikka palkkaliikettäkin jo oli täydessä käynnissä. Tämän vaikutus hintoihin tuntui vasta hiukan myöhemmin, kuten edellä on osoitettu.)

Viimeiseksi, neljänneksi, kaudeksi voi ehkä erottaa vuoden 1946. Hintatason nousu tosin jatkuu tällöin melko vahvana, mutta »mustaan vuoteen» 1945 verrattuna tämä vuosi osoittaa kuitenkin rauhoittumista. Kokonaisindeksi on kohonnut 404 pisteestä vuoden 1946 alkaessa 468 pisteeseen sen päättyessä; nousu on siis 64 pistettä eli 16 %. Ryhmäindekseistä verot ovat kiivenneet johtoon, lämpö- ja valoindeksi on seuraavaksi korkein, ja vaatetus on jälleen, kuten kaiken aikaa ennen vuotta 1945, sivuuttanut ravintoindeksin. Asuntoindeksi on jatkuvasti 125:ssä pisteessä.

Hidastumisestaan huolimatta elinkustannusindeksin nousu oli vuonna 1946 kuitenkin paljon voimakkaampaa kuin vuosina 1943—1944. Vuoden 1945 palkkavyöryn ja siitä johtuvan kustannusten nousun vaikutukset ovat lopullisten tuotteiden hinnoissa päässeet tuntumaan osittain vasta vuonna 1946. Palkkatason ja siten kustannusten nousua on sitä paitsi jatkunut vuoden 1945 jälkeenkin, vaikka suoranaisestä vyörystä mainitun vuoden malliin ei enää voidakaan puhua. Maatalouspalkkojahan korotettiin keväällä 1946, kuten ylempänä on kerrottu, hyvin tuntuvasti, ja tunti- ja muihin aikapalkkoihin myönnettiin tunnettu 8 %:n korotus. Niin ikään ovat erilaiset urakkapalkat nousseet. Kustannustaso on siten jatkuvasti kohonnut, ja sen vaikutus hintoihin olisi jälleen ollut vieläkin tuntuvampi, ellei indeksin »manipuloimista» tukipalkkiosysteemin muodossa olisi edelleenkin jatkettu ja laajennettu. — Yleistä valuuttakurssien korotusta ei vuonna 1946 tapahtunut, mutta Ruotsin korottaessa kruunun arvoa muihin valuuttoihin, lähinnä dollariin ja puntaan, verrattuna, ja Suomen seuratessa jatkuvasti kiintein kursein dollaria, Ruotsin kruunun kurssi nousi heinäkuun 13. päivänä 1946 32:30 markasta 37:90 markkaan. Ruotsalaisia raaka- ja apuaineita käyttävien teollisuuksien kustannuksiin tämäkin seikka tietysti vaikutti korottavasti ja oli siten eräs osatekijä tapahtuneeseen hintatason nousuun.

Elinkustannusindeksiä laskettaessa on otettu huomioon vain lailliset, hinnansäännöstelyelimien sallimat hinnat, mutta ei sen sijaan säännöstelyn vastaisia, laittomia »mustan pörssin» hintoja. Ostot säännöstelyn ulkopuolella kulkevasta, virallisia paljon korkeampia hintoja soveltavasta kaupasta ovat olleet verraten yleisiä. Sosiaalisen tutkimustoimiston suorittamat sodanäikäistä ruoan kulutusta koskevat, n. 500 työläisperheeseen ulottuneet tutkimukset ovat osoittaneet, että keskimäärin vain 1/3 tutkimuksen alaisista perheistä on pysytellyt säännöstelyn määräämissä kulutusrajoissa sekä viljatuotteisiin että ravintorasvoihin, siis lähinnä voihin, nähden. Muut 2/3 tutkituista per-

heistä ovat enemmän tai vähemmän ylittäneet säännöstelyn määräämiä rajoja ja hankkineet siis puheenaolevia ravintoaineita enemmän kuin viralliset annokset olisivat edellyttäneet.¹ Säännöstelyn ylitys ei kuitenkaan ole tutkituissa työläisperheissä, vaikka se on ollut huomattavan yleistä, ollut varsin suurimittaista. Viitattu tutkimus näyttää osoittavan, että kulutus on viljatuotteiden osalta ylittänyt säännöstellyn kulutuksen rajat vuosina 1941—1944, vaihdellen eri ajankohtina, 28.5 %:sta 34.4 %:iin, ja ravintorasvojen osalta vastaavasti 25.7 %:sta 37.3 %:iin.² Näissä ostoissa hinnat ovat tietysti olleet varsin huomattavasti säännösteltyjä hintoja korkeammat, ja todelliset elinkustannukset siis myös tästä johtuen indeksin osoittamia suuremmat. Valitettavasti ei tarkasteltavalta ajanjaksolta ole laadittu, ei ainakaan julkisuuteen saatettu, mitään »mustan pörssin» indeksiä³, joka tekisi mahdolliseksi saada todellisemman kuvan elinkustannusten noususta. Todelliset elinkustannukset ovat tietysti kokoonpannut säännösteltyjä hintoja noudattavasta, määrältään ilmeisesti hallitsevasta osasta ja vähäisemmästä »mustan pörssin» korkeampiin hintoihin perustuvasta osasta. Nämä kaksi ryhmää pitäisi merkityksensä mukaisesti punnita ja laskea todelliset elinkustannukset tältä pohjalta.

Elinkustannusindeksi ei eräistä muistakaan syistä anna täysin oikeata kuvaa todellisista elinkustannuksista. Tässä yhteydessä on muistettava varsinkin se, että indeksilaskelmissa ei ole — ei ainakaan riittävässä määrässä — otettu huomioon sotavuosina monessa tapauksessa erittäin suurta laadun huononnutta. Kahvilla ja kahvin korvikkeella, nahkakengillä ja puukengillä, hyvällä englantilaisella pukukankaalla ja 70 %:isella sillakankaalla on tavaton laatuero. Indeksii, joka osittainkin jättää vartenottamatta nämä tosiasiat, on tietenkin enemmän tai vähemmän todellisuudelle vieras.

b. Tukkuhintaindeksi.

Samat huomautukset koskevat suurin piirtein myös *tukkuhintaindeksiä*. Eräissä suhteissa se on kuitenkin todenmukaisempi hintatason nousun kuvastaja kuin elinkustannusindeksi. Näin on asianlaita

¹ Vrt. G. MODEEN, Sotavuosien ruokakulutus, Unitas N:o 1/1946, Helsinki 1946, s. 10.

² Vrt. MODEEN, m.a., s. 10.

³ Edellä kosketeltujen kulutustutkimusten yhteydessä lienee kyllä koottu tietoja myös ohi säännöstelyn hankittujen tuotteiden hinnoista, mutta miksikään indeksilaskelmaksi näitä ei tiettävästi ole muokattu.

ainakin siinä kohden, että se ei ole tukipalkkioilla samassa määrässä »manipuloitu» kuin elinkustannusindeksi. Siinä ei myöskään ole samanlaista alaspäin vetävää ankkuria, jollaisen elinkustannusindeksissä muodostaa keinotekoisien alhaalla pidetty vuokrataso.

Inflaatioperiodin tukkuhintaindeksissä voidaan todeta samat nousutempoltaan erilaiset kaudet kuin elinkustannusindeksin kehityksessäkin, vaikka nämä kaksi indeksiä eivät »juoksekaan» joka suhteessa aivan paralleelista. Yleishuomiona niiden vertailussa on, että tukkuhintaindeksi on noussut tarkasteltavan periodin aikana huomattavasti enemmän kuin elinkustannusindeksi. Tämä johtuu eri syistä. Tukkuhintaindeksissä on tuontitavaroilla suurempi osuus kuin elinkustannusindeksissä, ja nämä ovat nousseet hinnoissa kotimaisia tavaroita nopeammin. Asiassa on tietenkin vaikuttanut myös se äsken jo viitattu seikka, että tukkuhintaindeksissä ei ole samanlaista jarrua kuin asuntomenot elinkustannusindeksissä. Niin ikään ei maataloustuotteiden tukipalkkiojärjestelmä ole alentamassa tätä indeksiä samalla tavalla kuin elinkustannusindeksiä.

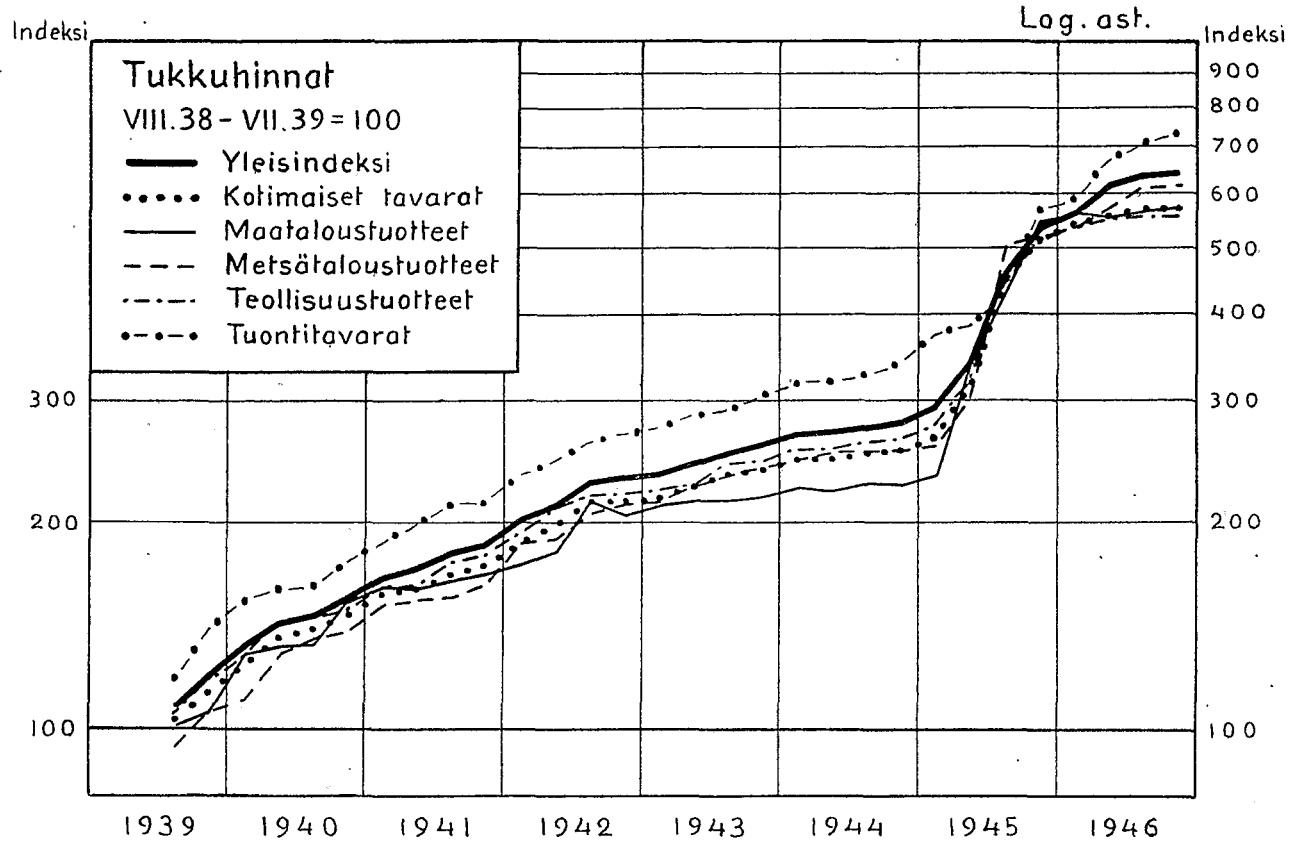
Tämä tukkuhintaindeksin nousun ripeämmyys ei kuitenkaan ilmene samalla tavalla kaikkina niinä neljänä eri periodina, joihin elinkustannusindeksin kehitys edellä jaettiin. Ensimmäisellä kaudella, suursodan puhkeamisesta (vuoden 1939 kolmannelta neljännekseltä) vuoden 1942 loppuun, tämä tukkuhintaindeksin nousun kiivaampi tempo näyttäytyy hyvin selvästi: indeksi kohoaa basisvuoden (VIII. 38—VII. 39) pisteestä 100 kokonaista 231 pisteeseen — eli 131 % — vuoden 1942 päättyessä, kun sen sijaan elinkustannusindeksi oli noussut samana aikana »vain» 181 pisteeseen eli siis 81 %. Seuraavalla kaudella, vuosina 1943—1944, jolloin elinkustannusindeksissä voidaan havaita hyvin vahva tasaantuminen edelliseen kauteen verrattuna, myös tukkuhintaindeksin nousu hidastuu varsin selvästi, mutta ei kuitenkaan yhtä suuresti kuin elinkustannusindeksin. Kun elinkustannusindeksi kohosi tänä aikana ainoastaan 22 pistettä, tukkuhintaindeksin nousu oli pisteissä laskettuna yli kaksi kertaa niin suuri eli 47 pistettä. Johtuen tukkuhintaindeksin korkeammudesta ero ei prosenttisesti ollut kuitenkaan aivan näin suuri; elinkustannusindeksin nousuprosenttia 12.2 vastasi tukkuhintaindeksin 20.3. Tasaantuminen oli kuitenkin tukkuhintaindeksin nousussakin niin voimakas (edeltäneenä vastaavan pituisen aikana, siis kaksivuotiskautena 1941—1942, tukkuhinnat olivat nousseet 75 pistettä eli 48.2 %), että näiden nousutempoltaan erilaisten kausien erottaminen on myös sen kohdalla täysin oikeutettu.

Palkka- ja hintakehityksen »mustana vuonna» 1945 myös tukku-

Tukkuhintaindeksin kehitys vuosina 1939—1946.
VIII. 1938—VII. 1939 = 100.

Vuosi ja kuukausi	Yleis- indeksi	Kotimai- set tavarat	Maata- loustuot- teet	Metsä- talous- tuotteet	Teolli- suus- tuotteet	Tuonti- tavarat
1939						
IX	108	103	101	94	106	119
XII	121	114	107	107	118	140
1940						
III	133	124	128	111	128	154
VI	143	136	132	128	142	160
IX	147	140	133	135	145	163
XII	156	147	153	139	149	176
1941						
III	167	158	160	152	161	187
VI	172	160	160	155	162	198
IX	181	168	165	156	175	212
XII	185	173	168	163	179	214
1942						
III	202	187	174	186	194	234
VI	212	198	181	190	210	247
IX	229	214	214	207	219	261
XII	231	214	205	212	220	269
1943						
III	234	217	211	214	222	273
VI	242	225	214	227	228	286
IX	251	234	214	234	242	291
XII	258	238	217	241	246	304
1944						
III	268	247	224	248	255	319
VI	269	247	221	253	256	321
IX	273	251	227	254	261	328
XII	278	253	226	255	263	341
1945						
III	293	264	232	259	277	375
VI	339	317	335	302	319	386
IX	456	450	425	506	436	433
XII	537	516	546	514	509	565
1946						
III	560	540	565	534	537	584
VI	615	556	557	574	550	768
IX	634	568	564	612	553	806
XII	642	569	570	614	553	834

Kuvio 2. Tukkuhintaindeksi vuosina 1939—1946.

hintaindeksin nousu on erittäin jyrkkä, vaikkakin ehkä hitusen hitaampi kuin elinkustannusten nousu samana vuonna. Tukkuhinta-indeksi nousee tämän vuoden aikana 278 pisteestä 537 pisteeseen eli 259 pistettä, mikä on pisteissä laskettuna hieman enemmän kuin elinkustannusindeksin samanaikainen nousu, mutta prosenttisesti »vain» 93.2 % elinkustannusten 99 %:n nousun asemesta.

Vuonna 1946 tukkuhintojen kohoaminen on taas ollut prosenttisesti hiukan voimakkaampaa kuin elinkustannusten. Tukkuhinnat ovat nim. mainitun vuoden loppuun mennessä nousseet 105 pistettä (elinkustannukset 64 pistettä) eli 19.6 % (elinkustannukset vastaavasti 15.8 %).

Mitä tulee tukkuhintaindeksin eri alaryhmiin, kiintyy huomio ensinnäkin siihen, että *tuontitavaroiden* hinnat ovat, kuten jo viitattiin, nousseet kotimaisten tavaroiden hintoja jyrkemmin. Vain yhden ainoan kerran, vuoden 1945 kolmannen neljänneksen päättyessä — siis juuri siinä vaiheessa, jolloin kotimaisen hintatason nousu oli erittäin ripeää — kotimaiset hinnat saavuttavat, vieläpä hiukan ohittavatkin, tuontihinnat. Mutta vuoden lopulla asiantila on taas — sitten kun valuuttakurssi oli lokakuun 16. päivänä jälleen korotettu — palautunut tässä suhteessa entiselleen, ja vuoden 1946 kuluessa tuontitavaroiden indeksi on noussut kotimaisten tavaroiden indeksiä hyvin selvästi voimakkaammin.

Kotimaisten tavaroiden eri ryhmistä teollisuustuotteiden hinnat olivat vuoden 1945 alkupuolelle asti maataloustuotteiden hintoja korkeammat. Sen jälkeen maataloustuotteiden hintatason nousu saavutti teollisuustuotteiden hintatason, ja on vuoden 1946 aikana ollut hieman tätä korkeampikin. Yleensä kuitenkin hintojen nousu kotimaisten tavaroiden eri ryhmissä on tapahtunut melko tasaisesti nimenomaan verrattuna tuontitavaroiden ja kotimaisten tavaroiden huomattavan erilaiseen hintatason nousuun.

c. Tuonti- ja vientihinnat.

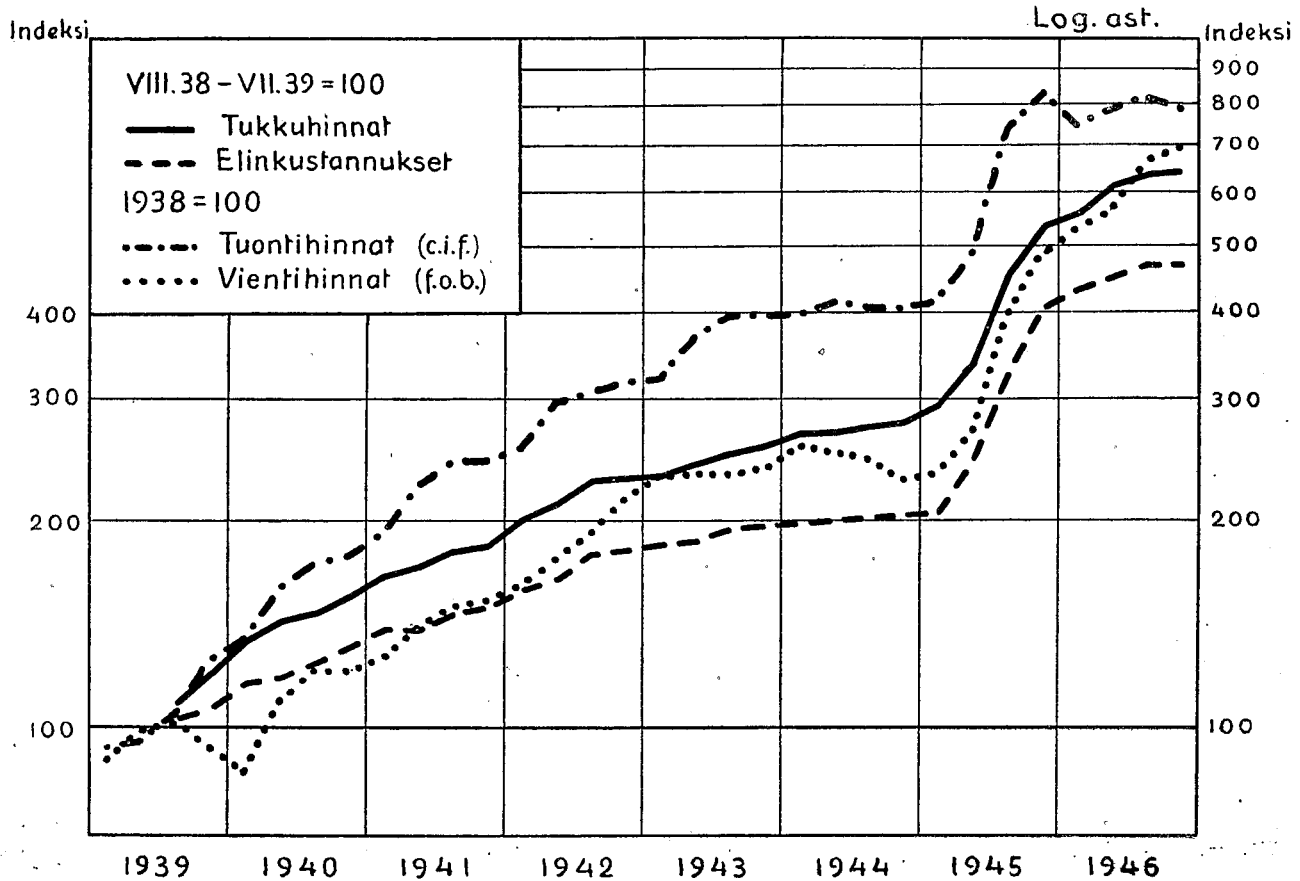
Tarkasteltakoon lopuksi myös tuonti- ja vientihintojen kehitystä inflaatioperiodin aikana, vaikka näillä hinnoilla onkin markan arvossa tapahtuneiden muutosten ilmaisijana sekundäärisempi merkitys kuin elinkustannuksilla ja tukkuhinnoilla. Asetelmassa näkyy rinnakkain tuonti- ja vientihintaindeksien¹ kehitys ja kuviossa 3 on näitä indeksejä verrattu elinkustannus- ja tukkuhintaindekseihin.

¹ Viiden kuukauden liukuvat punnitut keskiarvot.

*Tuonti- ja vientihintojen kehitys vuosina 1939—1946.
Tullihallituksen kuukausihintaindeksin mukaan, 1938 = 100.*

Vuosi ja kuukausi	Tuonti					Vienti		
	Yleis- indeksi	Raaka- aineet	Koneet yms.	Ravinto- ja nautin- toaineet	Muut	Yleis- indeksi	Puu- tavarat	Paperi- teollisuus- tuotteet
1939								
III	93	88	106	91	103	89	85	90
VI	95	92	99	96	97	98	101	90
IX	105	107	114	101	101	102	107	89
XII	126	127	133	117	112	93	100	90
1940								
III	135	141	134	143	113	86	85	87
VI	159	178	126	153	133	109	115	105
IX	173	188	154	158	164	121	129	107
XII	177	187	154	169	186	121	133	112
1941								
III	191	190	155	199	218	127	145	120
VI	223	236	184	222	220	140	147	121
IX	242	261	202	227	227	150	149	133
XII	242	260	205	228	239	153	153	140
1942								
III	253	257	221	271	264	161	170	148
VI	296	329	224	312	262	176	164	175
IX	307	330	239	332	267	192	173	202
XII	315	351	247	323	286	216	186	233
1943								
III	320	362	244	348	318	231	208	239
VI	369	373	281	451	315	233	206	250
IX	394	406	280	544	337	233	205	248
XII	394	408	303	535	353	238	207	253
1944								
III	398	431	274	550	385	256	239	262
VI	413	433	331	558	388	250	227	263
IX	406	403	317	532	410	245	220	258
XII	404	363	402	482	366	230	206	240
1945								
III	414	369	425	500	309	233	221	239
VI	481	510	455	497	350	268	238	306
IX	736	724	715	733	551	394	356	420
XII	826	788	790	883	662	484	456	500
1946								
III	744	688	563	859	838	530	532	529
VI	784	763	721	833	815	561	536	556
IX	816	779	752	847	793	658	638	629
XII	786	760	593	872	841	689	712	652

Kuvio 3. Tuonti- ja vientihinnat sekä elinkustannukset ja tukkuhinnat vuosina 1939—1946.

Kuten nähdään, tuontihinnat ovat kaiken aikaa olleet hinnanousun »johdossa». Puhumattakaan elinkustannuksista, joiden nousua edellä kosketellut »jarrut» ovat sitoneet, ovat tuontihinnat miltei poikkeuksetta olleet vahvasti myöskin tukkuhintojen yleisindeksiä korkeammalla. Vientihintaindeksi pysyttelee suurimman osan vuotta 1939 suurin piirtein tuontihintojen tasalla, ajoittain jopa niitä korkeammalla, mutta vuodesta 1940 lähtien vientihinnat jäävät auttamattomasti tuontihinnoista jälkeen, ja sellaisena on asiantila pysynyt kautta koko tässä tarkasteltavana olleen inflaatioperiodin. Tämä on tietenkin ollut maalle epäedullinen kehityssuunta, sikäli että tietyllä maasta viedyllä tavaramäärällä on voitu saada tuontitavaroita huomattavasti vähemmän kuin »normaaleina» aikoina ennen sotaa.

Sekä tuonti- että vientihinnat ovat tietysti, muiden tekijöiden ohella, olennaisesti valuuttakurssien muutoksista riippuvaisia, ja senmukaisesti huomataan kummassakin ryhmässä jyrkkä nousu vuonna 1945, sinä vuonna toimeenpantujen kolmen valuuttakurssien tarkistuksen seurauksena. Toiselta puolen on todettava, että huolimatta siitä, että valuuttakurssit pysyivät täysin muuttumattomina koko sotavuosien ajan, sekä tuonti- että vientihinnat, edelliset kuitenkin paljon enemmän, kohosivat vuodesta toiseen, mikä seikka oli tietenkin osoituksena hintatason noususta niissä maissa, joiden kanssa kauppavaihtomme tapahtui.

Yleismaailmallisen hintojen nousun ohella tässä vaikutti kuitenkin osittain myös sellainen tekijä kuin sodan pakottama ulkomaankauppamme uudelleensuuntautuminen sellaisille markkinoille, joissa hintasuhteet eivät olleet meille yhtä edullisia kuin aikaisemmilla, »luonnollisilla» vienti- ja tuontimarkkinoillamme. — Tuontihintaindeksin vientihintaindeksiä suurempi nousu voidaan edelleen osittain selittää myös siitä, että tuontihintaindeksiin sisältyvät hinnat ovat cif-hintoja, jolloin sota-ajan erikoisolosuhteissa suuresti nousseet rahtimaksut ja vakuutuskulut sisältyvät niihin, vientihinnat taas fob-hintoja, joihin nämä korottavat tekijät eivät vielä sisälly.

20 luku. Loppukatsaus.

Inflaatio määriteltiin johdannossa alustavasti talouselämän kehitysvaiheeksi, jolle on tunnusomaista maksuvälineiden määrän ja rahatu-
lojen paisuminen sekä yleisen hintatason nousu. Sen jälkeen on todettu, että vapaan hinnanmuodostuksen vallitessa inflaatioon liittyvä yleisen

hintatason nousu määräytyy pääasiallisesti seuraavan kaavan mukaisesti:

$$h = \frac{T - (v + s + \Delta k) + V + L}{Ht}$$

Yleisen hintatason, h :n, inflatorista nousua tapahtuu silloin, kun kokonaiskysynnän (yllä olevan yhtälön osoittajan) ja kokonaistarjonnan (nimittäjän) välinen aikaisempi suhde järkkyy kysyntäpuolen hyväksi, ja nimenomaan siitä syystä, että *osoittaja kasvaa* nimittäjän joko pysyessä muuttumattomana tai kasvaessa osoittajaa hitaammin. Mutta tämän lisäksi todettiin, että historiallisissa, konkreettisissa inflaatioprosesseissa tämän varsinaisen inflatorisen hinnanousun rinnalla esiintyy tavallisesti samanaikaisesti myös niukkuushinnannousua sen vuoksi, että kokonaistarjonta alenee, yleensä sodan luomien vaikeiden olosuhteiden seurauksena. Nimittäjän, Ht :n, supistuminen toisin sanoen vielä kiihdyttää sitä h :n kasvua, jonka osoittajan paisuminen jo sellaisenaankin olisi saanut aikaan.

Edelleen on jouduttu toteamaan, että inflaation ei nykyisissä oloissa yleensä anneta kehittyä tällä tavalla vapaasti, vaan sen kulkuun puuttuu valtion ohjaava ja jarruttava käsi, joka estää hintoja vapaasti nousemasta sille tasolle, mitä kysyntä- ja tarjontasuhteiden tila edellyttäisi, sekä annostelee ne määrät, joita kuluttajat voivat markkinoilla säännöstelyihin hintoihin ostaa. Pohjalla vaikuttaa kuitenkin inflatorisen kehityksen kulkuun tällöinkin kysynnän ja tarjonnan välisen tasapainon järkkäminen. Säännöstelytaloutta ei voida aukottomasti toteuttaa, vaan kysynnän ja tarjonnan välisen tasapainon häiriintymisen vaikutus murtautuu säännöstelyesteiden lävitse. Todellisuudessa nämä molemmat inflaatiotyypit, vapaa ja säännöstelyviranomaisten ohjaama ja hillitsevä, esiintyvät nykyoloissa yleensä rinnakkain.

Suomen oloja vuosina 1939—1946 koskenut tarkastelu on osoittanut, että inflaatiokehitys meillä on noudattanut suurin piirtein näitä linjoja. Ensinnä kokonaiskysynnän paisumisen pani alulle lähinnä valtion menojen tavaton paisuminen sotaan joutumisen seurauksena. Tätä menojen lisäystä ei voitu läheskään kokonaisuudessaan rahoittaa verotusta lisäämällä eikä edes säästövaroja ammentavaa valtion luotonottoa laajentamalla, vaan valtion oli budjettivajaustensa peittämiseksi turvauduttava sotavuosina 1939—1944 varsinkin eräinä vuosina suurimittaiseen »uuden rahan luomiseen» lainaamalla Suomen Pankista. V :n ja L :n kasvu tuli täten v :n ja s :n kasvua voimakkaammaksi, mikä jo ensi vaiheessa merkitsi kokonaiskysynnän laajenemista ja

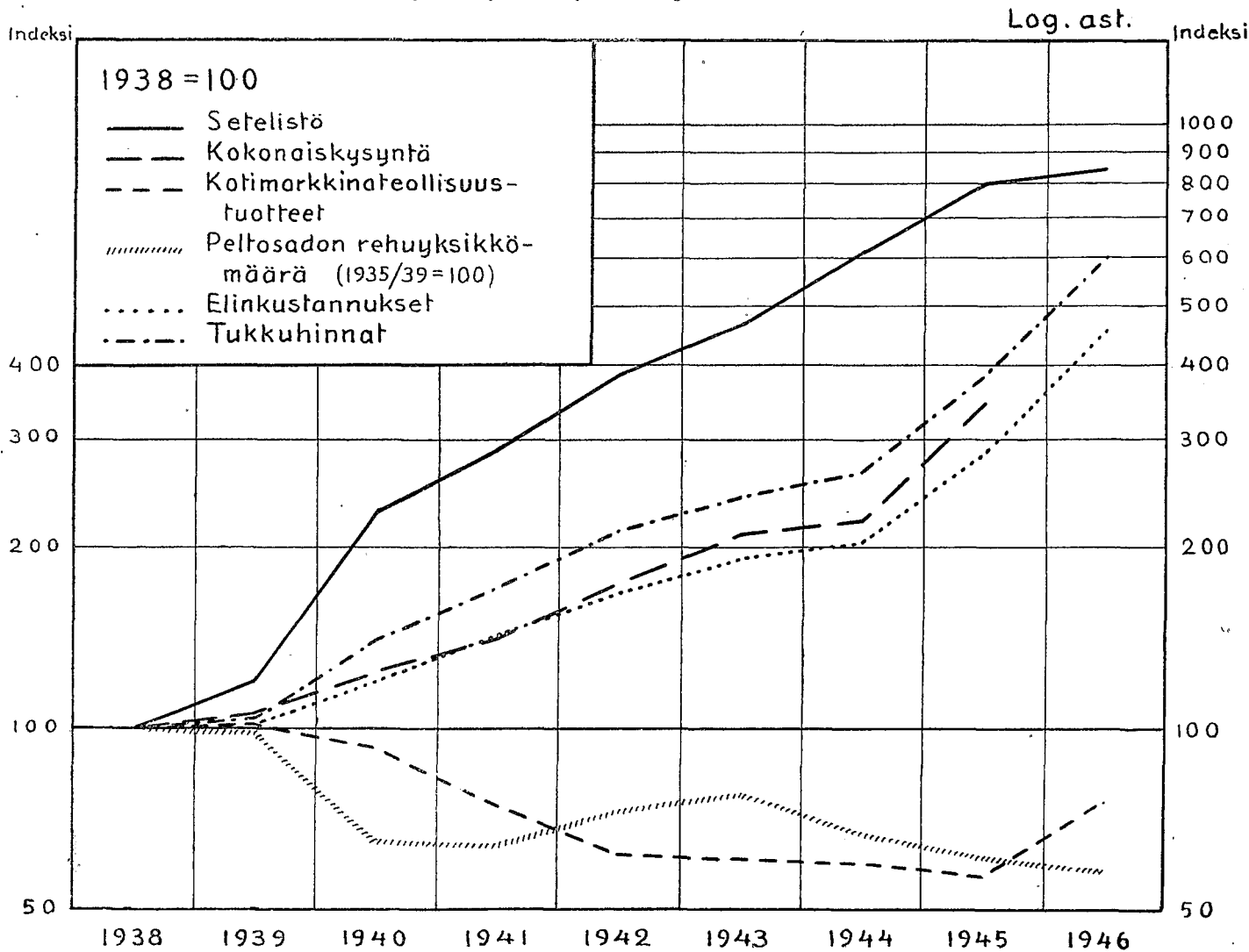
pani samalla alulle kysynnän paisumisen kertaantumisprosessin, mikä johti $T:n$, yksityisten rahatulojen, kasvuun.

Välirauhan jälkeisessä inflaatiövaiheessa kokonaiskysynnän kasvun tärkeimmäksi aiheuttajaksi tuli $T:n$ »sisäsyntyinen» paisuminen työpalkkojen tavattoman voimakkaan nousun vuoksi. Tämän ohella vaikutti myös vahva luottoekspansio, joka vei siihen, että $L:n$ kasvua ei voitu taaskaan — sen paremmin kuin sodan aikanaan — tyydyttää $s:n$ avulla, säästövaroja ammentamalla, vaan Suomen Pankin oli jälleen astuttava väliin ja luotava »uutta rahaa», tällä kertaa kuitenkin yksityiselle elinkeinoelämälle myönnettyjen suuresti kasvaneiden luottojen muodossa. Tämä ilmiö oli kuitenkin osaksi vain seurausta työpalkkojen ja niiden mukana kustannustason tavattomasta kohoamisesta eikä siis tältä osalta varsinaisesti aktiivinen inflaatiotekijä. — »Uutta rahaa luomalla» rahoitettujen valtion budjettialijäämien kokonaiskysyntää paisuttava vaikutus oli sen sijaan välirauhan jälkeisessä inflaatiövaiheessa joutunut taka-alalle.

Inflatorisen kokonaiskysynnän kasvun ohella vaikutti samanaikaisesti yleistä hintatasoa kohottavasti myös niukkuustekijä, hyödyketarjonnan suuri supistuminen teollisuus- ja maataloustuotannon alenemisen sekä ulkomaankaupan kutistumisen seurauksena.

Inflaatioprosessin kulku ei kuitenkaan saanut tapahtua läheskään täysin vapaasti pelkästään kysynnän ja tarjonnan välisen tasapainon järkkymisen antamia impulsseja ja »markkinamekanismin» käyntiä noudattaen, vaan valtiolta puuttui suhteellisen varhaisessa vaiheessa asiaan säännöstellen hintoja ja palkkoja ja annostellen kulutusta. Hinnan- ja palkansäännöstely oli varsinkin sodan kahtena viimeisenä vuotena, vuosina 1943—1944, verraten tehokasta, ja sillä oli tällöin varsin huomattava merkitys inflaation vaimentajana. Vuonna 1945 sen sijaan palkansäännöstely menetti joksikin aikaa kokonaan otteensa, jolloin palkkatason ja samalla tuotantokustannusten raju nousu pakotti myös suurten hinnankorotusten myöntämiseen. Kustannustason nousu tuli tällöin eräässä mielessä hintatason nousun pääsyyksi. Kohonneiden kustannusten mukaisia hintoja ei olisi kuitenkaan voitu markkinoilla realisoida, ellei kokonaiskysyntä olisi samanaikaisesti kasvanut. Näin tietysti välttämättä tällöin tapahtuikin; työpalkkojen nousu, samalla kun se nosti kustannustasoa, paisutti näet myös kokonaiskysyntää. Lähde, josta tämä kokonaiskysynnän nousu viime kädessä ammensi, oli kuitenkin se »uuden rahan luominen», johon Suomen Pankki yksityiselle elinkeinoelämälle myönnettyjen suuresti lisättyjen luottojen muodossa silloisissa oloissa katsoi olevansa pakotettu.

Kuvio 4. Hintatason nousuun ja inflaatioon vaikuttaneiden eräiden päätekijöiden ja hintojen kehitys vuosina 1938—1946.

Kuvio 4 sivulla 295 havainnollistaa lopuksi yleisen hintatason nousua ja inflaation eräiden päätekijöiden kehitystä. Kokonaiskysynnän kasvua edustava käyrä on piirretty edellä esitetyn, valtion menojen ja yksityisten rahatulojen (eräiden puhdistusten jälkeen) yhteistä kysyntävaikutusta ilmentävän, monessa suhteessa tosin epäeksaktin lukusarjan perusteella. Kansantulolukujen puuttuessa vuodelta 1946 sitä ei ole voitu ulottaa viimeksi mainittua vuotta koskeväksi. Hintojen nousua kokonaiskysynnän paisumisen ohella edistänyttä niukuustekijää ilmentävät kotimarkkinateollisuuden volyymin ja peltosadon rehuyksikkömäärän alenemista kuvaavat käyrät. Hintatason nousua näiden tekijöiden (sen ohella tosin myös säännöstelyn) vaikutuksen alaisena kuvaavat tukkuhintojen ja elinkustannusten kehitystä osoittavat käyrät.

Näiden eräissä suhteissa melko epätarkkojen lukusarjojen perusteella piirrettyjen käyrien osoittamille korrelaatiosuhteille ei ole tietenkään pantava liian suurta todistusarvoa, mutta yhtä ja toista niiden perusteella voi kuitenkin päätellä. Havaitaan, että hintatason nousu tukkuhintaindeksillä mitattuna on senlaatuista, kuin sen edellä esitetyn valossa tulisikin olla, nimittäin kokonaiskysynnän kasvua nopeampaa, koska hintatason nousua on kysynnän paisumisen lisäksi kiihdyttänyt myös tarjonnan supistuminen.

Jos sen sijaan hintatason muutosten kuvastajaksi otetaan tukkuhintaindeksin asemesta elinkustannusindeksi, hintataso näyttäisi tällöin jäävän kokonaiskysynnän kehityksestä jälkeen. Tämä ei tunnu soveltuvan kaavaan, koska kokonaistarjonnan samanaikainen väheneminen vaatisi, kuten äsken juuri todettiin, että hintataso nousisi kokonaiskysyntää voimakkaammin. Selitys on ilmeisesti siinä, että tässä tuntuu hinnansäännöstelyn vaikutus, joka elinkustannusindeksin kohdalla on jarruttajan tehtävässään ollut menestyksellisempi kuin tukkuhintojen. Elinkustannusindeksissä on sen nousua hidastavana jarruna ollut mm. vuokrataso, joka, kuten edellä on osoitettu, on jäänyt tavattoman paljon muusta hintakehityksestä jälkeen. Edelleen on elinkustannusindeksi tukkuhintaindeksiä suuremmassa määrässä »manipuloitu» sellaisilla nousua ehkäisevillä menettelyillä kuin esim. maataloustuotteiden tukipalkkiojärjestelmällä. — Elinkustannusindeksi (sama koskee tosin myös tukkuhintaindeksiä) ei edusta todellista hintatason nousua myöskään siitä syystä, että »mustan pörssin» hintoja ei ole siinä otettu huomioon.

Mekaaninen kvantiteettiteoria selitti rahanarvon muutokset ennen kaikkea maksuvälineiden määrässä tapahtuvista muutoksista käsin.

Meidän oloissamme maksuvälineistön hallitsevan osan muodostaa setelistö. Kuvioon on otettu myös setelistön muutoksia kuvaava käyrä. Kuten nähdään, hintakäyrät kulkevat erittäin paljon setelistökäyrää *alempaan*, huolimatta siitä, että tarjonnan samanaikaisen alenemisen pitäisi päinvastoin vielä lisätä hintatason nousua. Hintojen nousun ei siis voida selittää seuraavan jokseenkin tarkasti maksuvälineiden määrän lisääntymistä. Kuvio vahvistaa näin ollen sitä edellä pitkin matkaa ilmituotua käsitystä, että setelistön muutokset ovat inflaation kulkua ja hintatason muutoksia selitettäessä suhteellisen epärelevantti tekijä.

Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, että maksuvälineiden määrä inflaatiokkehityksen »indeksinä» olisi syytä kokonaan sivuuttaa. Yksityisten rahatulojen summan ja valtion menojen yhdessä muodostaman kokonaiskysynnän kasvua suuremmassa määrässä paisunut setelistö on tavallaan tienviitta, joka näyttää eteenpäin jatkuvan inflaatiokkehityksen tiellä. Elleivät rahanarvopoliittiset edellytykset muuten muutu, ja maksuvälineiden määrä on paisunut tulojen tähänastista määrää nopeammin, tätä voi toisin sanoen pitää eräänlaisena ennusmerkkinä siitä, että inflaatiokkehitys ei ole vielä pysähtynyt, vaan kulkee eteenpäin. Se kysynnän paisumisen kertaantumisprosessi, jota edellä on kosketeltu, vie aikansa, ja setelistön tuloja suurempaa paisumista saattaa — eräin edellytyksin — pitää oireena siinä, että tällainen vielä päättymätön laajentumisprosessi on käynnissä.

Vanha kvantiteettiteoria oli kaavamainen ja eräässä mielessä pinnallinen teoria, mutta siihen sisältyi kuitenkin oivalluksia, joita ei ilman muuta ole lupa heittää romukoppaan. Tänä päivänä pitää yhä paikkansa Schumpeterin kolmekymmentä vuotta vanha — keskellä ensimmäistä maailmansotaa ja Saksan suurinflaation ottaessa ensi askeleitaan esitetty — toteamus: »Kaikki kvantiteettiteorian . . . periaatteelliset puutteet, joita en suinkaan pyri . . . puolustamaan, eivät muuta sitä tosiasiaa, että tämän nimikilven alla niin usein tuomituksi tulleet teoriat sisältävät paljon tervettä oivallusta, sangen paljon käytännöllistä viisautta».¹

¹ SCHUMPETER, Das Sozialprodukt und die Rechenpfennige, s. 714.

Kirjallisuusluettelo.

- ADLER, A., Law, John, Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Dritte Auflage, Sechster Band, Jena 1910.
- AFTALION, Les crises périodiques de surproduction, Paris 1913.
- ALTMANN, S. P., Quantitätstheorie, Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Dritte Auflage, Sechster Band, Jena 1910.
- ANGELL, NORMAN, The Story of Money, New York 1929.
- ANDERSEN, POUL NYBOE, Penge og penges værd, København 1943.
- ARNOLD, ARTHUR Z., Controlling Inflation in the U.S.S.R., artikkeli kokoomateoksessa Curbing Inflation through Taxation, Symposium conducted by the Tax Institute, New York 1944.
- BODIN, JEAN, Discours des berühmten Politici Johannes Bodini von den Ursachen der Theurung, Hamburg 1624, sisältyy Jastrowin alempana mainittuun kokoomateokseen.
- , — Les six livres de la république, Paris 1583.
- BRESCIANI-TURRONI, COSTANTINO, The Economics of Inflation, englantilainen käänös italiantielisistä alkuteoksesta Le vicende del marco tedesco, London 1937.
- BRISMAN, SVEN, Den Palmstruchska Banken och Rikens Ständers Bank under den karolinska tiden, Sveriges Riksbank 1668—1918, Del I, Stockholm 1918.
- BURNS, A. R., Money and monetary policy in early times, New York—London 1927.
- BUSSING, IRVIN, Increase in Bank Deposits and Money in Circulation during the War, artikkeli kokoomateoksessa Curbing Inflation through Taxation.
- CANTILLON, Essai sur le Commerce, 1755.
- CARVER, A Suggestion for a Theory of Industrial Depressions, Quarterly Journal of Economics, May 1903.
- CASSEL, GUSTAV, Dyrktid och sedelöfverflöd, Stockholm 1917.
- , — Grunddragen i penningväsendets utveckling, Stockholm 1931.
- , — Penningväsendet efter 1914, Stockholm 1922.
- , — Theoretische Sozialökonomie, vierte Auflage, Leipzig 1927.
- CONNER, E. C. K., Ricardon oppia esittelevä johdanto Ricardon pääteoksen suomenkielisessä laitoksessa »Kansantalouden ja verotuksen periaatteet», suomentanut B. Tuunanen, Porvoo/Helsinki 1937.
- DAVANZATI, Lezione delle Monete, 1588.
- DESPAUX, ALBERT, L'inflation dans l'histoire, Paris 1922.
- DIEHL, K., Ricardo, Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Dritte Auflage, Siebenter Band, Jena 1911.
- EHRENBURG, RICHARD, Assignaten, Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Dritte Auflage, Zweiter Band, Jena 1909.
- FISHER, IRVING, The Purchasing Power of Money, New York 1925.
- FREYTAG, GUSTAV, Bilder aus der deutschen Vergangenheit, Leipzig 1899.

- GILBERT, MILTON, Consumer Spending during the War, artikkeli kokoomateoksessa *Curbing Inflation through Taxation*.
- G. P., Die Kaufkraft des Rubels, *Neue Zürcher Zeitung* 20. 10. 1946.
- HABERLER, GOTTFRIED VON, Högkonjunktur och depression, ruotsalainen käännös englanninkielisestä alkuteoksesta *Prosperity and Depression*, Tukholma 1940.
- HALLENDORF, CARL, Riksens Ständers Bank 1719—1766, Sveriges Riksbank 1668—1918, Del II, Stockholm 1919.
- HAMMARSKJÖLD, DAG, Konjunkturspridningen, Bilaga 4 till arbetslöshetsutredningens betänkanden, Statens offentliga utredningar 1933: 29, Stockholm 1933.
- HANSEN, ALVIN H., Fiscal Policy and Business Cycles, London 1941.
- , — How shall we deal with the Public Debt? Artikkelin kokoomateoksessa *Postwar Coals and Economic Reconstruction*, New York 1944.
- , — Inflationary Potentialities of the Public Debt, artikkeli kokoomateoksessa *Curbing Inflation through Taxation*.
- HECKSCHER, ELI F., Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, Första delen, Stockholm 1935.
- HEURLIN, LAURI O. AF, Gustav Cassel, Kansantaloudellinen Aikakauskirja, 41. vuosikerta, Helsinki 1945.
- , — ja KORPISAARI, PAULI, Työllisyyden yleinen teoria, Kansantaloudellinen Aikakauskirja, XII (XXXVI) vuosikerta, Helsinki 1940.
- HOPFMANN, FRIEDRICH, Kritische Dogmengeschichte der Geldwerttheorien, Leipzig 1907.
- HOLTROP, M. W., Die Umlaufgeschwindigkeit des Geldes, kokoomateoksessa *Beiträge zur Geldtheorie*, herausgegeben von Friedrich A. Hayek, Wien 1933.
- HUME, DAVID, Essays and Treatises on Several Subjects. Vol. II. Essay III. Of Money. London MDCCLX.
- JASTROW, J., Textbücher zu Studien über Wirtschaft und Staat, Band 4, Geld und Kredit, Berlin 1914.
- JOHANSSON, ALF, Löneutvecklingen och arbetslösheten, Statens offentliga utredningar 1934: 2, Stockholm 1934.
- JOSEPHY, BERTHOLD, Efterkrigsinflationens samfundseconomiske Baggrund, Revision og Regnskabsvaesen, NR. 10/1946.
- JUNNILA, T., Inflaation historiaa, Suomalainen Suomi, N:o 7/1945.
- , — Valtion menot ja tulot vuosina 1938—1945, *Unitas* N:o 2/1946, Helsinki 1946.
- KALLIALA, K. J., Näkökohtia hintasäännöstelyn tehostamisesta, Helsinki 7. päivänä elokuuta 1942, Liite Kansantaloudellisen neuvottelukunnan työvaliokunnan ehdotukseen yleiseksi hinta- ja palkkasäännöstelyn tehostamiseksi, 3. päivältä syyskuuta 1942. (Painamaton.)
- KEYNES, JOHN MAYNARD, The General Theory of Employment, Interest and Money, London 1936.
- , — A Treatise on Money, Volume I, London 1935, Volume II, London 1934.
- , — How to pay for the war, London 1940.
- KILPI, O. K., Hinta- ja valuuttavallankumoukset, Helsinki 1921.
- KIRMAIER, KARL, Die Quantitätstheorie, Abhandlungen des Staatswissenschaftlichen Seminars zu Jena, Sechzehnter Band, Jena 1922.
- KIVIALHO, K., Markkamme tulevaisuus, Helsinki 1922.
- KORPISAARI, PAAVO, Raha, Valtiotieteiden Käsikirja, kolmas osa, Helsinki 1923.
- , — Raha ja pankit, Porvoo 1930.

- KORPISAARI, PAAVO, Suomen markka 1914—1925, Porvoo 1926.
- KROSIGK, SCHWERIN VON, Rede des Reichsministers der Finanzen vor der Deutschen Handelskammer für die Niederlande in Amsterdam am 22. 4. 42, painamaton moniste.
- LEPPO, MATTI, Finanssipolitiikan vaikutus rahan arvoon, Kansantaloudellinen Aikakauskirja, 41. vuosikerta, Helsinki 1945.
- , — Varsinaiset tulot ja luotonotto sodan rahoituksessa, Taloudellisia Selvityksiä 1942, Suomen Pankin suhdannetutkimusosaston julkaisuja, Sarja A: 1, Helsinki 1942.
- LEXIS, W., Papiergeld, Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Dritte Auflage, Sechster Band, Jena 1910.
- LINDAHL, ERIK, Om förhållandet mellan penningmängd och prisnivå, Minnesskrift utgiven av juridiska fakulteten i Uppsala, Uppsala 1929.
- , — Penningpolitikens mål, Malmö 1929.
- , — Penningpolitikens medel, Malmö 1930.
- , — Teorien för den offentliga skuldsättningen, Studier i ekonomi och historia, tillägnade Eli F. Heckscher på 65-årsdagen den 24 november 1944, Uppsala 1944.
- LINDBERG, VALTER, Suomen kansantulo vuosina 1926—1938, Suomen Pankin suhdannetutkimusosaston julkaisuja, sarja B: 1, Helsinki 1943.
- LLOYD, HENRY, An Essay on the Theory of Money, 1771.
- LOCKE, JOHN, Some Considerations of the Consequences of lowering the Interest and raising the Value of Money, The Works of John Locke, The eleventh edition, Volume the fifth, London 1812.
- LOWNDES, Report Containing an Essay for the Amendment of the Silver Coins, 1695.
- LUBBOCK, WILLIAM, On Currency, 1840.
- MILL, J. St., Principles of Political Economy, edited by W. J. Ashley, London 1926.
- MODEEN, G., Sotavuosien ruokakulut, Unitas N:o 1/1946, Helsinki 1946.
- MONROE, ARTHUR ELI, Monetary Theory before Adam Smith, Harvard Economic Studies Vol, XXV, Cambridge 1923.
- MUN, THOMAS, Englands Trade by forraign Treasure, 1664.
- MURPHY, MARY E., England's experience in curbing inflation through fiscal devices, artikkeli kokoomateoksessa Curbing Inflation through Taxation.
- MYRDAL, GUNNAR, Finanspolitikens ekonomiska verkningar, Statens offentliga utredningar 1934: 1, Stockholm 1934.
- , — Der Gleichgewichtsbegriff als Instrument der geldtheoretischen Analyse, kokoomateoksessa Beiträge zur Geldtheorie, herausgegeben von Friedrich A. Hayek, Wien 1933.
- , — Monetary equilibrium, London 1939.
- , — Om penningteoretisk jämvikt, En studie över den »normala räntan» i Wicksells penninglära, Ekonomisk Tidskrift 1931.
- , — Prissbildningsproblemet och föränderligheten, Uppsala 1927.
- NASSE, E. ja LEXIS, W., Banken (Bankgeschäfte), Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Dritte Auflage, Zweiter Band, Jena 1909.
- NEVANLINNA, E., Suomen Pankki. Mitä sen pitää tehdä, mitä se voi tehdä, mitä se ei voi tehdä, Porvoo 1931.
- NIELSEN, SVEND, Tanskan raha- ja pankkilaitos, Talouselämä N:o 46/1946.

- OHLIN, BERTIL, Likviditet, löner och penningteori, Svar till professor Jørgen Pedersen, *Ekonomisk Tidskrift*, Uppsala 1943.
- , — Penningpolitik, offentliga arbeten, subventioner och tullar som medel mot arbetslöshet, *Statens offentliga utredningar* 1934:12, Stockholm 1934.
- , — Some notes on the Stockholm Theory, *Economic Journal*, Vol. XMVII, London 1937.
- , — Stockholmsskolan kontra kvantitetsteorien, En analys av variationer i penningmängd, likviditet, köpkraft och prisutveckling, *Ekonomisk Tidskrift*, Uppsala 1943.
- PAASIKIVI, J. K., Pankkisetelin historiaa Ruotsi—Suomessa. Eripainos Historiallisesta Aikakauskirjasta, numeroista 1—2/1923, Helsinki 1923.
- PAJUNEN, PENTTI, Finanssipolitiikka ja täystyöllisyys, *Kansantaloudellinen Aikakauskirja*, 42. vuosikerta, Helsinki 1946.
- PALANDER, TORD, Om »Stockholmsskolans» begrepp och metoder, *Ekonomisk Tidskrift*, Stockholm 1941.
- PALYI, MELCHIOR, Quantitätstheorie, *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, Sechster Band, Jena 1925.
- PANAS, EPAMINONDAS D., haastattelu Uudessa Suomessa 10. 11. 1946.
- PEDERSEN, JØRGEN, Pengeteori og Pengepolitik, København 1944.
- , — Stockholmsskolens pengeteori, Bemaerkninger i anledning af prof. Ohlins artikel, *Ekonomisk Tidskrift*, Uppsala 1943.
- PETERSEN, ERLING, Hvarfor er pengemengden kommet i bakgrunden i de teoretiske Drøftelser, *Økonomisk Revy*, Nr. 6/1946.
- , — Liika ostovoima ja siihen liittyvät ongelmat, *Kansantaloudellinen Aikakauskirja*, 42. vuosikerta, Helsinki 1946.
- , — Macro-Dynamic Aspects of the Equation of Exchange, Oslo 1938.
- , — Pengene våre, Oslo 1945.
- PIHKALA, K. U., Maatalouden kehitys sodan aikana ja jälkeen, *Unitas* N:o 3/1946, Helsinki 1946.
- REINHARDT, FRITZ, Was geschieht mit unserem Geld? Nürnberg 1942.
- RICARDO, DAVID, The high Price of Bullion a proof of the Depreciation of Bank-Notes, 1809.
- , — Kansantalouden ja verotuksen periaatteet, suomentanut B. Tuunanen, Porvoo—Helsinki 1937.
- , — Proposals for an Economical and Secure Currency, 1816.
- , — Three letters on price of gold, 1809.
- ROSSI, REINO Arvostelu Pedersenin teoksesta *Kansantaloudellisessa Aikakauskirjassa*, 42. vuosikerta, Helsinki 1946.
- SCHACHT, HJALMAR, Die Stabilisierung der Mark, Berlin und Leipzig 1927.
- SCHUMPETER, JOSEPH Das Sozialprodukt und die Rechenpfennige, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, 44. Band, Tübingen 1917—1918.
- , — Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung, Vierte Auflage, München und Leipzig 1935.
- SMITH, ADAM, Kansojen varallisuus, suomentanut Toivo T. Kaila, Porvoo—Helsinki 1933.
- SOMBART, WERNER, Die drei Nationalekonomien, München und Leipzig 1930.
- SPRAGUE, O. M. V., Banknotes, *Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol. II, London 1920.

- SUVIRANTA, BR., Suomen sotakorvaus, julkaisematon muistio 18. päivästä heinäkuuta 1946.
- , — Totalitaarinen sotatalous, Kansantaloudellinen Aikakauskirja, XI (XXXI) vuosikerta, Helsinki 1939.
- TALLQVIST, J. W., Merkantilistiska banksedelteorier, Åbo 1920.
- TESORO, GEORGE, A., Italys Experience in curbing Inflation through Fiscal Devices, artikkeli kokoomateoksessa Curbing Inflation through Taxation.
- TUDEER, A. E., Setelistön sodanaikaisista muutoksista, Taloudellisia Selvityksiä 1944, Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, Sarja A: 3, Helsinki 1945.
- , — Suomen Pankki 1912—1936, Helsinki 1939.
- TÖRNQVIST, ERIK, Hint- ja palkkakehitys, Taloudellisia Selvityksiä 1944, Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, sarja A: 3, Helsinki 1945.
- , — Hintojen kehitys ja niiden säännöstely, Taloudellisia Selvityksiä 1942, Suomen Pankin suhdannetutkimusosaston julkaisuja, sarja A: 1, Helsinki 1942.
- , — Palkka- ja hintakehitys vuonna 1945, Taloudellisia Selvityksiä 1945: II, Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, sarja A: 5, Helsinki 1946.
- , — Palkka- ja hintapolitiikka, Taloudellisia Selvityksiä 1946, Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, sarja A: 6, Helsinki 1946.
- WARIS, KLAUS, Kuluttajien tulot, kulutus ja säästäminen suhdannekehityksen valossa Suomessa vuosina 1926—1938, Helsinki 1945.
- , — Palkat ja hinnat sekä markan kohtalo, Helsinki 1945.
- , — Säästäminen ja sijoittaminen suhdanneteoriassa, Kansantaloudellinen Aikakauskirja, XIII (XXXVII) vuosikerta, Helsinki 1941.
- VAUGHAN, R., A Discourse of coin and coinage, London 1675.
- WELINDER, CARSTEN, Inflation kontra knapphetsprisstegring, Ekonomisk Tidsskrift, Fyrtiofemte årgång, Uppsala 1943.
- WICKSELL, KNUT, Föreläsningar i nationalekonomi, Första delen, Häft II, Om penningar och kredit, Lund 1906.
- , — Geldzins und Güterpreise, Jena 1898.
- , — Vorlesungen über Nationalökonomie, Theoretischer Teil, Zweiter Band, Geld und Kredit, Jena 1922.
- WIESER, FR. v., Theorie der Gesellschaftlichen Wirtschaft, Grundriss der Sozialökonomie, I Buch A III, Tübingen 1914.
- ÖSTLIND, ANDERS, Svensk Samhällsekonomi 1914—1922, Stockholm 1945.
- Annuaire statistique de la Société des Nations 1942—1944.
- Bank for International Settlements, Annual Reports.
- Bank for International Settlements, Press Review.
- Banque Nationale de Roumanie, Bulletin d'information.
- The course and control of inflation, League of Nations 1946.
- Informations of the Hungarian Commercial Bank of Pest, Budapest VIII/1946.
- Inkomstutveckling och köpkraftsöverskott under krigsåren, Meddelanden från konjunkturinstitutet, Ser. B: 2, Stockholm 1943.
- Konjunkturläget våren 1945, Meddelanden från Konjunkturinstitutet, Ser. A: 12, Stockholm 1945.

Konjunkturläget hösten 1945, Meddelanden från konjunkturinstitutet, Ser. A: 13, Stockholm 1946.

Report from the Select Committee on high price of gold bullion, London 1810.

The Stabilisation of the Hungarian Currency, Note from the National Bank of Hungary, July 1946.

Survey of the Economic Situation in Hungary, published by the Hungarian Commercial Bank of Pest, Budapest 1946.

Sveriges Riksbank 1668—1918, Del. I, Stockholm 1918.

United Nations (League of Nations), Monthly Bulletin.

Hintasäännöstelyn tehostaminen, Kansantaloudellisen neuvottelukunnan työvaliokunnan ehdotus neuvottelukunnan kokoukselle 20—21. päivinä lokakuuta 1943, Helsingissä 1. päivänä lokakuuta 1943. (Painamaton)

Kansantaloudellisen neuvottelukunnan työvaliokunnan ehdotus yleiseksi hinta- ja palkkasäännöstelyn tehostamishjelmäksi, 3. päivältä syyskuuta 1942. (Painamaton)

Laki Suomen Pankin ohjesäännön 6. §:n väliaikaisesta muuttamisesta, annettu Helsingissä 13. päivänä joulukuuta 1939, Suomen Asetuskokoelma 1939, N:o 490.

Laki Suomen Pankin ohjesäännön muuttamisesta, annettu Helsingissä 22. päivänä joulukuuta 1938, Suomen Asetuskokoelma 1938, N:o 440.

Rahalaitoksen palauttamista kultakannalle valmistelemaan asetetun komitean mietintö 1. päivältä huhtikuuta 1925.

SOK:n jäsenosuuskaupat, tilastoa 1938, Helsinki 1939.

SOK:n jäsenosuuskaupat, tilastoa 1939, Helsinki 1940.

SOK:n jäsenosuuskaupat, tilastoa 1945, Helsinki 1946.

Suomen Pankki 1939, vuosikirja, XX vuosikerta, Helsinki 1940

